

AZƏRBAYCAN

2'2015

1923-cü ildən çıxır

AZƏRBAYCAN YAZIÇILAR BİRLİYİNİN AYLIQ ƏDƏBİ-BƏDİİ ORQANI

Baş redaktor: İntiqam QASIMZADƏ

Baş redaktor müavinləri: Südabə AĞABALAYEVA
Əsəd CAHANGİR

Məsul katib: Tofiq MAHMUDOV

REDAKSIYA HEYƏTİ: Ağasəfa, Vilayət Quliyev, Firuzə Məmmədli,
Məmməd Oruc, Vaqif Bəhmənli, Vahid Əziz, Seyran Səxavət, Saday
Budaqlı, Əli Əmirli, Yaşar, Asim Yadigar, Elçin, Əjdər Ol, Musa Yaqub,
Afaq Məsud, Rüstəm Kamal, Ənvər Əhməd, Kamil Əfsəroğlu,
Vaqif Yusifli, Fəxri Uğurlu, Paşa Əlioğlu, Əli İldırımoglu

Redaksiyanın ünvanı:

Bakı - Az1000
Xaqani küçəsi, 25

Telefonlar:

Redaksiya –
498-78-10
493-28-32
493-28-34
Mühasibat –
493-29-41

Çapa imzalanıb:

30.01.2015

Sifariş 321

Tiraj 1000

Kağız formatı

70x108 1/16 - 6,5

kağız vərəqi

12 çap vərəqi

16,8 şərti çap vərəqi

E-mail:

azerbaijan@ayb.az
intigam.gasimzade@gmail.com

Qiyməti

1 manat 50 qəpik

**Bakı şəhəri,
“Azərbaycan”**

nəşriyyatının mətbəəsində
ofset üsulu ilə çap olunur

Çap olunmuş yazılar qəbul edilmir.

Əlyazmalara rəy verilmir.

BU SAYIMIZDA:

N ə s r

MƏMMƏD ORUC - Qısa qapanma (roman-sonu)	3
AYDIN TAĞIYEV - Oğullar kişi olacaq, Adi əhvalat, Varislər (hekayələr)	127
ƏZİZAGHA ELSEVƏR - Çinar ağacı (hekayə)	139

P o e z i y a

HƏMİD HERİSÇİ - Şeirlər	53
İLHAM QƏHRƏMAN - Şeirlər	92
FƏXRƏDDİN ƏSƏD - Şeirlər	97
EMİN PİRİ - Şeirlər	116
KÖNÜL HƏSƏNQULU - Şeirlər	144
ƏLİRZA HƏSRƏT - Şeirlər	154

D r a m a t u r g i y a

HÜSEYNBALA MİRƏLƏMOV - Axirətdən gələn zəng (iki hissəli dramatik komediya)	63
---	----

P u b l i s i s t i k a

RƏŞİD FAXRALI - Söz - duyğunun göy qurşağı	100
--	-----

T a r i x

ELXAN ZAL QARAXANLI - Etrusk elegiyası	157
--	-----

T ə n q i d v ə ə d ə b i y y a t ş ü n a s l ı q

GÜLŞƏN ƏLİYEVƏ - KƏNGƏRLİ - "Kəssə, hər kim tökülən qan izini..."	164
YADİGAR ƏSGƏROVA - "Mən həqiqəti deyirəm..."	170
SONA XƏYAL - Füzulini müalicə etmək istəyən şair	176

P o l e m i k a

FƏRHAD MƏDƏTOV - "Qalın buludlara soxulmuşdur Ay..." ...	179
--	-----

“ İ s t i - i s t i ”

AYGÜN BAĞIRLI - Duyğulu şeirlər	186
---------------------------------------	-----

K i t a b r ə f i

190

Məmməd ORUC

QISA QAPANMA

◆ *Roman**

Yenidən Şamaxı magistralına çıxıb Bakıya səmt gedən yola burulanda və bir qədər də sonra Hökməli kəndinə gedən yola dönəndə Sərxan Səmədzadə maşının aynasından böyük bir insan məskəninə çevrilmiş Sultəpənin azman imarətlərinə, yollarına, küçələrinə və arabir də çönüb bu mənzərələrdən gözünü çəkməyən və sanki nə isə demək istəyən Edqarın üzünə baxırdı və inanırdı ki, onun susmasına səbəb keçirdiyi heyrət hissidir.

-İyirmi il qabaq bu təpədə yalnız adda-budda buruqlar gözə dəyirdi.

Sürücünün dilindən qopan bu söz elə bil bir damla mürəkkəb idi, suçəkən kağıza hopdu.

Sərxan Səmədzadə Xırdalana çatanda maşını ona görə bazara sürdüdü ki, gül alsınlar...

Tamamilə yenidən qurulmuş Bakı-Qazax magistralına, son illərin təbiri ilə desək, İpək yoluna çıxandan sonra gözlərini bir an da olsun dənizdən çəkməyən Edqar yalnız Səngəçalə çathaçatda dilləndi:

-Hər şey çox gözəldi, halal olsun, amma gərək sahil boyunu villa tikmək üçün insanlara verməyəydilər, -dedi, -haçansa bu səhvi düzəltmək lazım gələcək.

Edqar elə bil bu fikri onun ürəyindən oxumuşdu. O, hətta bir dəfə televiziya müsahibələrindən birində bu mövzuya toxunmuş və bu barədə ətraflı söhbət açmışdı, amma elə ertəsi gün anonim bir telefon hədəsinə məruz qalmışdı: «Ey, xalqın artisti, başın girməyən yerə burnunu soxma!».

Edqarın ali məktəbi bitirib jurnalistliyə başlayandan sonra Xəzər dənizinin problemlərindən onlarca sanballı məqalə yazdığını, hətta hansı məqaləyə görə ağrımayan başına dəsmal bağladığını, hansı yazıya görə Azərbaycan Jurnalistlər İttifaqının «Qızıl qələm» mükafatını aldığını bilirdi. Ona görə Edqarın təəssübkeşliyinə hörmətlə yanaşdı:

-Sən haqlısan, -dedi, nə qədər çəynənsə də, burda yerinə düşən bir ifadəni dilinə gətirdi, -bu dünya belə getməz!

Estakadalara gedən köhnə - onlara tanış yoldan əsər-ələmət qalmamışdı, elə bil təyyarə meydançası idi və bu meydançanın ətrafını alçaq işıq dirəkləri yox, dekorativ ağaclar, kollar bəzəyirdi.

Yeni, səliqəli-sahmanlı görkəmi ilə dərhal diqqət çəkən keçid-nəzarət məntəqəsində maşından düşüb ədəb-ərkanla salam versə də, özünü təqdim etsə də, hara və nə məqsədlə getdiklərini bildirsə də, nəzarətçi bircə kəlmə ilə cavab verdi: «Olmaz!». İnad eləyəndə baş nəzarətçi də yan otaqdan çıxıb gəldi; amma son olaraq o da sözünü bir kəlmə ilə bitirdi:

-Olmaz!

74 illik ömründə rüşvət verməsə də, almasa da Sərməstin işə qarışması və qulağına pıçıldadığı söz ağlına batdı:

-Bəlkə, Siz bizi estakadaya öz maşınınızla aparasınız, -dedi, -borclu qalmarıq.

Amma yenə cavab müxtəsər oldu:

-Ol-maz!!!

O, fikirləşirdi ki, necə yeni olmaz, bu qədər yol gələsən, əlin ətəyindən uzun geri qayıdasan? Sonuncu dəfə 2005-ci ildə buraya qədər gəlmişdi və içəri keçə bilməyəcəyini anlayandan sonra gətirdiyi çiçəkləri bir yük maşınının kuzasında, kişilərin arasında növbəyə gedən fəhlə qadına vermişdi və xahiş eləmişdi ki, XIX qurğuya çatanda bu çiçəkləri dənizə səpsin.

Bu hadisədən sonra may ayının 1-də Səngəçala gəlməmişdi. Ayrılıq amansız şeydi, zaman-zaman başqa uşaqlıq dostları kimi Vitaliki də ona unutdurmuşdu, amma indi birdən-birə Edqarın Vitaliki xatırlaması, sonra da könlündən keçən niyyət onu ötən günlərinə elə qaytarmışdı ki, sanki yenə Vitaliki axtarmağa gedirdilər, dənizə çiçək səpməyə yox.

Edqarın mağmın-mağmın onun üzünə baxdığını görəndə bir daha kəsdirdi ki, nəyin bahasına olur-olsun çıxış yolu tapmalıdı.

Respublikanın əməkdar artisti olduğunu bildirən qırmızı vəsiqəsi də kara gəlmədi, amma bu sənədi görəndən sonra Baş nəzarətçi məsələyə başqa bir tonda aydınlıq gətirdi:

-İş tapmaq indi çox müşkül məsələdi, -dedi, -mənə elə gəlir, Siz də istəməzsiz ki, Sizə görə bizi işdən çıxartsınlar.

Amma bu cavab Sərxan Səmədzadənin inadını qırmadı:

-Bəs bizə kim kömək edə bilər?

Cavab yenə də müxtəsər oldu:

-Mister Rocers! Yalnız. Mister Rocers!

-İngilisdə?

Baş nəzarətçi:

-Şotlanddı, amma ingiliscə danışır, -dedi, -almanca da bilir.

Və bu əlavə onu ürəkləndirdi; uşaqlıqda anasından öyrəndiyi alman dilini tam unutmamışdı.

-Bəs indi onu necə görə bilərik?

-O, şəhərdə oturur, baş ofisdə, bizim vətəndaşları yalnız cümə axşamı qəbul eləyir, 4-dən 6-ya kimi.

Sərxan Səmədzadənin acı-acı gülümsəməkdən başqa çarəsi qalmayanda, nədə isə günahkarmış kimi Edqarın üzünə baxanda, çiyinə bir əl qondu. Və o, arxaya çönəndə diş həkimi Sabiri tanısa da, gözlərinə inanmadı. Sabir onu qucaqlayıb bağrına basandan sonra anladı ki, gözləri onu aldatmayıb.

Amma bu möcüzə idi, qaçqın diş həkimi Sabir hara, Neft və Qazçıxarma İdarəsinin keçid-nəzarət məntəqəsi hara?

Bu həmin Sabir idi ki, külfəti ilə qaçqın düşəndən sonra onların evinin qarşısındakı şahmat klubunda sığınacaq tapmışdı, soyuq bir qış gecəsində onu dəhşətli diş ağrısından qurtarmışdı, sonra dostlaşmışdılar, bir - birinin evinə ayaq açmışdılar. Sabir ona, onun arvadına, bir neçə qohumuna protez

dişlər düzəltmişdi, xeyirdə-şərdə də karına gəlmişdi və ötən qışa kimi onların ünsiyyəti davam eləmişdi.

-Sən hara, bura hara, ay Sabir?

Əslində, bu sualı Sabirin də ona verməyə haqqı çatırdı.

Sərxan Səmədzadə biləndə ki, Sabirin külfətini şahmat klubundan çıxardandan sonra gətirib Neft və Qazçıxarma İdarəsinin ərazisində yerləşən fəhlə yataqxanasında yerləşdiriblər, daha əlavə sual verməyə ehtiyac duymadı və o, özü də məsələni Sabirə anladanda o, bir an belə tərəddüd etmədən Baş nəzarətçinin üstünə yeridi:

-Bunlar mənim qonaqlarımdı, -dedi, -bizə gəliblər, icazə verin aparım evimə.

Baş nəzarətçi bir qədər fikirləşəndən sonra:

-Doxtur, bir halda ki, sənin qonaqlarındı, evinə apara bilərsən, -dedi, -amma estakadaya yox, özün bilirsən ki... mən burda balaca adamam.

Və bu rəicədən sonra Sərxan Səmədzadə başa düşdü ki, Sabir burda da hörmət qazanıb və bu hörmət arzu olunan nəticəni verə bilər. Bununla belə, Sərməstin maşını giriş qapısından buraxmadılar. Sabir isə:

-Heç buna ehtiyac da yoxdur, beşcə dəqiqə piyada yol gedəcəyik, -dedi və sonra da üzünü Sərməstə tutdu, -sən də bəri gəl, qağa, maşından yana narahat olma.

Ötəri hal-əhvaldan məlum oldu ki, bu ərazidə onun kimi yüzə qədər qaçqın ailəsini yerləşdiriblər, özü də ayrı-ayrı bölgələrin qaçqınlarını, amma mehribançılıqdı. Sonra Sabir vurğuladı ki, şahmat klubundan çıxarıldığına o qədər də peşiman deyil, çünki buranın havası rütubətli olsa da, təmizdi və uşaqlara da hər şeydən öncə təmiz hava lazımdı.

Dənizlə sahilə ayıran azman qara qayaların lap yaxınlığında tikilmiş beşmərtəbəli, altı bloklu binanın həyətindəki meydançada top qovan uşaqları, yəqin ki, qış günəşi bu həvəsə salmışdı. Uşaqlara yaxınlaşanda, onların pörtüb-qızarmış sifətlərinə baxanda Sərxanın eyni tamam açıldı, o, son zamanlar, ümumiyyətlə, uşaq görəndə sevinirdi, hətta hərdən az qalırdı ki, əlini əsla tanımadığı uşağın başına çəksin. Elə bil hər gün əlində, ovcunda bir uşaq telinin siqalına yetdik həsrət doğulurdu.

-Bəs bu uşaqlar məktəbə necə gedib-gəlirlər?

Sabir nədənsə bu sualı cavabsız qoydu və soruşdu ki, onlar estakadanın Primiçka deyilən yerinə qədər piyada gedə biləcəklərmi?

Sahildən Primiçkaya qədər acı bağırsaq kimi uzanan yol yadında idi, bununla belə sevindi, amma Edqar ondan qabaq dilləndi:

-Gedərik.

Sərxan sahilədən Primiçkaya qədər uzanan məsafəni yalnız bircə dəfə piyada qət eləmişdi; 1997-ci il, may ayının 1-də.

...O zaman Vitalikin xatirəsini yad etməyə yalnız bir dəstə çiçəklə gəlməmişdi, artıq kifayət qədər təcrübəsi olan balıqçı kimi tilovlarını da götürmüşdü, Bayıl buxtasında xərçəng tutub satmaqla dolanan köhnə matros İvan Andreyeviçdən bir banka xərçəng də almışdı...

Estakadaya qalxıb yolu əlinə alanda elə bil qanad açmışdı, amma qayıdanbaş o qədər yoruldu ki, hətta yarı yolda oturdu, balıqçı ləvazimatını başının altına qoyub uzandı ki, bir hovur dincəlsin, güc toplansın, amma bir də gözünü açdı ki, ulduzlar ağarmağa başlayıb və hardansa xoruz səsi gəlir.

...Yataqxananın həyətində Sabirin sınıq-salxaq "Jiquli"sini görəndə də sevindi, sanki daha bir tanışına rast gəlmişdi

Qonşuluqları dostluğa çevrilən sonuncu ildə Sabir bu maşını alanda və sonra da damına «TAXİ» emblemi yapışdırıb «xaltura»ya başlayanda, o, etirazını ərklə bildirdi:

-Sən həkimsən, sənə yaraşmaz belə şey, -dedi, -dünyanın axırı deyil ki? Sabirin cavabından sonra uzun müddət peşimançılıq çəkdi və bu qərara gəldi ki, bir daha heç kimin şəxsi işinə qarışmasın.

Maşının damındakı «TAXI» embleminin çıxarılması ürəyincə olsa da, yan-yörəsindəki yamaqların çoxalmasına acıdı və maşına çatar-çatmaz soruşdu: -Sürürsən?

Sabir ağızucu cavab verdi:

-Hərdənbir, uşaqlar instituta tələsəndə magistrala çıxardıram, axşamlar asfaltın qırağında yollarını gözləyirəm.

Sərxan bu mükəllimə nəticəsində onu düşündürən daha bir sualın cavabını almış oldu, demək, Sabir onları ən azı estakadaya qədər öz maşınıyla apara biləcək. Onun gözüne duran da elə estakadaya qədər olan yoldu; bu məsafəni bir zamanlar piyada gedəndə nə qədər vaxt itirdiyini unutmamışdı.

Sabirin onları evə dəvət etməsi gözlənilən təklif idi, amma Sərxandan qabaq Edqar dilləndi:

-Bizim vaxtımız azdı, axı...

Sabir fikirləşmədən:

-Vaxtınızı nəzərə alırıq, -dedi və Edqarın qoluna girdi, -adama bir stəkan çay çox vaxt aparmaz.

Yataqxananın paslı tünükələrlə, sınıq-salxaq faner, taxta parçaları ilə bağlanmış balkonları, bəzi mərtəbələrdə kubiklə hörülüb qapanmış pəncərələri və bu pəncərələrdən çıxan borular bu insan məskənində dəmlənən çay haqqında da təsəvvür yaradırdı və buna görə də vasvasılığını özü də danmayan Sərxan qəti şəkildə etiraz elədi:

-Yox, evə getməyəcəyik!

Həyətdə qışqıra-qışqıra top qovan uşaqlara bir qədər də tamaşa elədilər: ən maraqlısı isə bu uşaqlara qoşulmuş ağ küçük idi, o da bu uşaqlar kimi dayanmadan topun ardınca qaçırdı.

Sabir onlardan aralanandan azacıq sonra beşinci mərtəbənin balkonunda görünən bəstə boylu, qara şala bürünmüş qarabuğdayı qadın onları salamlayıb evə dəvət edəndə bir anlığa özünü itirdi, o, məhz bu qadını tanıyandan, onun ailəsinə-ərinə, beş övladına münasibətinə-düzümünə, səbrinə şahid olandan sonra cavanlığının ən böyük yanlış addımına təəssüflənirdi və fikirləşirdi ki, mələk yalnız göydə yox, yerdə də olmuş...

Beşinci mərtəbəyə qalxan daş pilləkənlərdə -mərtəbələrarası səkilərdə ümumi, qarmaqarışıq mətbəxləri, rəngbərəng paltarlar asılmış şəridləri ilə diqqət çəkən ensiz, uzun dəhlizlərə baxmaq üçün əylənmirdi; dayanırdı ki, bir hovur da nəfəsini dərsin və həm də erməni dostu bu ürəksızan mənzərələri görsün.

Beşinci mərtəbəyə çatanda və burda da ayaq saxlayanda Edqar:

-Lap bizim yataqxanaya oxşayır, orda da qadınlar ümumi mətbəxə, qaz sobasının başına yığışırlar, -dedi və aşkarca sezilən təəssüf hissilə əlavə elədi, -amma onlar dovğa bulamırlar, yarpaq dolması bişirmirlər.

Nanəli, yarpızlı dovğanın, ətotu vurulmuş yarpaq dolmasının qoxusu bütün dəhlizə dolmuşdu.

Evin xanımı - Sərxanın gözündə mələyi - qapını onların üzünə açanda məlum oldu ki, ətri bütün dəhlizi doldurmuş dovğanın da, dolmanın da qazanı bu otaqdadır.

Otağın dənizə açılan yeganə pəncərəsi pərdəsizdi, yerə ilkin rənglərini çoxdan itirmiş bir neçə palaz döşəmişdilər, içəridəki yeganə çarpayıya o

qədər yorğan-döşək yığmışdılar ki, yatacaq tavana dirənmişdi, arada olsa-olsa bir qarış məsafə qalmışdı.

Mənzilin bu sayaq sahmanı da, divardan asılmış kamança da, pəncərənin qırağına qoyulmuş qlobus da ona tanışdı. Belə görünürdü ki, şahmat klubundan buraya köçürüləndən sonra masanın üstündəki büllur gülqabından savayı təzə heç nə almayıblar. Gülqabındakı nərgizlər təzə idi, sanki indicə dərilmişdi.

O, Abşeronda nərgizin qış aylarında açdığını çox görmüşdü, ona görə də təəccüblənmədi, amma bu nərgizlərə baxa-baxa yadına düşdü ki, Vitalikin ruhu naminə dənizə səpmək üçün aldığı güllər qalıb məşində və ona görə dərhal Sərməstə telefon açdı və anladı ki, geri qayıdıb gülü onlara versin.

Sabir də sözünü gülqabındakı nərgizlərin üstünə gətirdi:

-Bu gün bizim toyumuzun ildönümüdür, otuzbeşinci ildönümü, -dedi, -bu gülqabını da, bu gülləri də dünən aldım ki, uşaqların yadında bir şey qalsın, bilirsiniz...

O, çoxdan bilirdi ki, bu ailəni bir amal birləşdirir: uşaqlar, uşaqların taleyi. Və elə bu səbəbdən də ev sahibinə sözünü tamamlamağa macal vermədi:

-Uşaqlar gözümə dəymir, hardadırlar?

Evin xanımı ərinə qabaqladı:

-Dərsdəirlər, əmisi, axşam gələrlər, görüşərsiniz, - dedi.

O, burda axşamlamağı ağına belə gətirmirdi, fikirləşirdi ki, Sabiri necə tələdsirsin ki, gülləri dənizə gün işığında səpsinlər. Dəniz gün işığında qüssə gətirmir.

Evin xanımı pərdəsiz pəncərəni nə üçünsə aralayanda, külək bir anda mənzildə elə bil at oynatdı ki, divardan asılmış kamançanı saat rəqqası kimi yellətməyə başladı və bu da onunla nəticələndi ki, bayaqdan bəri bürüşüb oturmuş Edqar ox kimi yerindən dikəldi və sağ əlini kamançanın altına tutdu.

-Siz narahat olmayın, - ev sahibi dedi, - düşməz.

Sərxan da ona tanış olan bu kamançaya ötəri nəzər saldı və soruşdu:

-Yenə çalırsan?

-Hərdən çalıram, - Sabir cavab verdi, - amma indi kökdən düşüb...

Edqar da söhbətə qarışdı:

-Kökləyə bilmirsiniz?

Sabir birbaşa cavab verdi:

-Bilirəm, amma vaxt aparır.

Sərxan fikirləşirdi ki, görəsən, Sabir burda nə işlə məşğuldu ki, vaxtdan gileylənir?

Edqar Sərxanın istəyiylə kamançanı tez bir müddətdə kökləsə də, dostunun üz vurmasına baxmayaraq çalmadı:

-Barmaqlarım sözümə baxmır, - dedi, - barmaqlarım elə bil mənimki deyil.

-Onda sən çal, - Sərxan üzünü Sabirə tutub dedi, - göstər, qoy mənim bu kamançaçalan dostum da bilsin ki, papaq altı necə oğullar yatır.

Ailə şahmat klubunda məskunlaşanda Sərxan bir neçə dəfə bu kamançanın səsinə eşitmişdi və Sabirin bu sənətin arxasınca düşməməsinə təəssüflənmişdi:

-Yox, daha mən ümumiyyətlə çalmıram, -dedi, -hərdənbir uşaqlara öyrədirəm.

Hələ şahmat klubunda məskunlaşarkən onun kamança çalmağı oğluna öyrətməsi Sərxanın yadında idi və o zamanlar ona elə gəlirdi ki, onlara acıları unuduran şeylərdən biri də bu kamançadı.

Süfrəyə dolma gələn kimi Sabir çapma stəkanlara araq süzdü və:

-İçin ki, qızısaq,-dedi, -yoxsa estakadıyla yol gedə bilmərik.

Sərməst hardansa telefon açıb gülləri qaytarıb gətirdiyini və keçid-nəzarət məntəqəsində baş nəzarətçiyə verdiyini bildirəndə daha bir nigarançılığı sovuşdu.

Qapıdan çıxanda və dəhlizdə dayanmış qadınların onu tanıdıqlarını, ona necə şəfqətlə baxdıqlarını görəndə xoş anlar yaşadı. Harda olur-olsun, camaatın onu tanıdığını duyanda sevinirdi, amma təəssüflənirdi ki, onu teatrda, kinoda rollarına görə yox, televiziya ekranından söylədiyi beş-altı şeirə görə tanıyırlar.

Bir əlində çömçə tutmuş qadınlardan biri ona əl verdi və dedi ki, bir də gələndə o başı batmış deputatı da gətirsin, ona sözü var.

Sərxan Səmədzadə o başı batmış deputatın kim olduğunu bilmirdi, amma hiss eləyirdi ki, üzüyümşəqliq etsə, onu bu dəhlizdə hələ çox ləngidəcəklər.

Aşağı enəndə dərhal diqqətini çəkən həyətdəki meydançada hələ də top qovan uşaqlardan aralanmayan ağ küçük oldu, bu uşaqlar kimi küçük də tərləyib pörtmüşdü.

Sabirin maşınına minib həyətdən çıxandan sonra Edqar təşvişlə ətrafa boylananda Sərxan ona söz atdı:

-Hə, nədi, yoxsa, yenə səni izləyən var?

Edqar gülümsədi, Sərxana da elə bu lazım idi; onun eynini açmaq istəyirdi.

Təzə, qapqara asfalt döşənmiş, xeyli genişləndirilmiş dambanın estakada ilə birləşdiyi yerə qədər Sabirin "Jiquli"si ilə gəldilər və burda nəzarətçi bildirdi ki, bu maşın yalnız onun meyitinə üstündən keçib estakadaya çıxıb bilər, amma çıxış yolunu da özü göstərdi:

-Allah cəmi dənizdə batanlara rəhmət eləsin, o cümlədən Sizin dostunuza,-dedi,-piyada gedin.

Belə məlum olurdu ki, o, baş nəzarətçinin tapşırığını yerinə yetirir, hər şeydən xəbərdardı.

Sakitlikdi və bu sükutu hərdənbir qazmaçılara avadanlıq aparan, buruqlardan fəhlə gətirən yük maşınlarının nəritisi, gurultusu və estakadanın dəmir sütunlarına çırpılan dalğaların səsi pozurdu.

Sabir səhər-səhər Neft Akademiyasında baş vermiş olayın məğzinə varmaq istəyirdi, Sərxana verdiyi suallar da bununla bağlı idi.

- Moskva dedi ki, iyirmi faiz torpağınız işğal altında ola-ola atəşkəsə qol çəkin, çəkdik, mən başa düşmürəm indi nə istəyir bizdən?

Bu sualın cavabını Sərxan yox, gözənilmədən Edqar cavablandırırdı, özü də sualla.

-Elə bilirsiz bu gün bu dənizdə ingilislərin at oynatması Moskvaya xoşdu? Axı, bu estakada, əslində, onun qurğusudu.

Bu estakada hər yüz addımdan bir eninə beş addım genişlənirdi və bu, əlbəttə, qarşı-qarşıya gələn maşınların bir-birinə yol verməsi üçündü, amma balıqçılar məhz bu aralardan dənizə tilov atırdılar və bu araları meydança adlandırırdılar. Sərxanın yadında idi, yaz aylarında bu meydançalarda o qədər balıqçı cəmləşirdi ki, dənizin dərinliklərinə doğru uzanan otuz kilometrlik bu estakadada spinning atmağa yer tapmırdı. Düzdür onda da nəzarət vardı, amma onda nəzarətçinin umacağı bir balıq idi, onu da qıyıb versən. Quruluş isə belə şeylərə, yəqin, ona görə göz yumurdu ki, onun qurucuları bir-birilə mehriban olsunlar.

Bu duyğular Sərxana qərribə anlar yaşadırdı, xüsusilə son zaman dilindən düşməyən məşhur mahnının bir beytini xatırlayırdı: ötən günlərimi qaytaraydılar, gələn günlərimi qurban verərdim.

* * *

...Vitalikin dənizdə qeyb olmasından üç il sonra Edqarla sözləşib adama bir spinning alanda, əvvəl Şıx çimərliyində, sonra bir qədər də uzağa gedib «Mayak» deyilən qayalıqda, Saja zavoduna çıxan dambada balıqçılığa başlayanda ağına da gəlməzdi ki, haçansa balıq tutmaq üçün şəhərdən altmış mil aralıdakı bu estakadaya gələcək və balıqçılıq sevdası onu dənizin əsirinə çevirəcək.

O, burdakı meydançaların, demək olar ki, hamısından dənizə tilov atmışdı, hamısında gecələmişdi, hamısında irili-xırdalı balıqlar tutmuşdu, hamısında quru yerdəcə yuxuya gedib bir də ayılmışdı ki, səhərdi...

O zamanlar balığa Edqarla gəlirdilər və Edqar bu balıqçılıq eşqinə köhnə bir «Moskviç» də almışdı və dəniz neftçilərinin şanlı əməyindən oçerklər yazmağa başlamışdı ki, bu məkanda onu tanısınlar, «KPP»dən keçəndə incitməsinlər. Yadındadır, hətta bir dəfə Xəzərin faunası-problemləri haqqında da yazmışdı: «Dəniz və insan». Düzdür, bu yazıda ehtiyatsız ibarələr işlətmışdi, amma buna görə onu çox çək-çevirə salmadılar, cavanlığını nəzərə alıb bir partiya töhməti ilə kifayətləndilər.

Ola bilməzdi ki, indi Edqar bütün bunları xatırlamasın. Bəlkə də buna görə susurdu. Sabirin susması isə ürəyincədi, nə olsun ki, söhbəti yolun körpüsü adlandırırırlar? Amma elə yol var ki, onun körpüsü ürəkdi.

Üçüncü meydançada dincəlmək üçün dayanmamışdı, məqsədi o dəhşətli payız gecəsini bütün təfərrüatı ilə yada salmaq idi.

Edqara sarı çönüb soruşdu:

-Yadındadı bu meydança?

-Əlbəttə, yadımdadı, -Edqar cavab verdi, -bu meydança yaddan çıxar?

İri bir kütümü sudan çıxarmaq istəyəndə ayağı büdremişdi və estakadanın üstündən suya düşmüşdü. Əlbəttə, üzə bilirdi, amma əynində «vatni» şalvar, sıırıqlı, ayağında kerz çəkmə necə üzə bilərsən? Üstəlik tilovun kapron kəndiri biləyinə dolanmışdı və qarmaqdakı balıq can hayında idi, dərinə cumurdu və onu əl-qol atmağa qoymurdu. Yalnız ona can atırdı ki, özünü estakada sütunlarına yaxınlaşdırsın və batmamaq, boğulmamaq üçün onlardan birini qucaqlasın.

Edqar isə estakadanın üstündə əynini soyuna-soyuna qışqırırdı: «Qorxma, özünü ələ al! Gəlirəm».

Amma o, özünü necə ələ ala bilərdi ki, qarmağın ucundakı kütüm onu əl-qol atmağa qoymurdu, dərinə çəkib özü ilə aparmaq istəyirdi.

Edqarın özünü estakadanın üstündən dənizə necə atdığını görmədi, qulaqbatıran şappıltı eşitdi və sonra da başı sudan çıxan Edqarın əlindən tutmaq istəyəndə o, yenə qışqırdı: «Sən mənən yapışma!».

Və Edqar əlindəki bıçaqla onun pal-paltarını doğramağa başlayanda o, bir kəlmə söz deməyə özündə güc tapdı:

-Əvvəl jilkanı kəs,-jilkanı kəs balıq getsin, -dedi, -odu məni batıran...

Həqiqətən tilovun kəndiri kəsilən kimi yüngülləşdi, əli-qolu açıldı və çətinliklə də olsa özünü estakada sütunlarından birinə çatdırdı. Sinə dolusu nəfəs aldı və Edqarın sualına cavab verdi:

-Yox, yaralanmamışam, deyəsən...

Edqarın əlindəki bıçaqla onun paltarlarını kəsib-doğraması, soyundurması çox çəkmədi, amma estakadanın altı ilə tez-tez sütunlardan yapışib nəfəs dəre-dərə quruya doğru üzüməyə başlayanda və, nəhayət, sahil görünəndə ona elə gəldi ki, bu dünyaya yenidən doğuldu və yeni bir ömür yaşayır.

Əlbəttə, qış olsaydı onlar bu məsafəni üzüb quruya çıxıb bilməzdilər, amma payız yenidən girmişdi, hava soyusa da, dəniz ilıqdı.

O gecə sözü bir yerə qoydular ki, daha balığa gəlməsinlər, amma bir həftə sonra yenə bir-birini axtarıb tapdılar...

O zaman hələ Edqar özünə «Moskviç» almamışdı, bu yerlərə fəhlələri buruqlara - iş yerlərinə aparan yük maşınları ilə, çox vaxt da piyada - bellərində balıqçı sursatı, əllərində beş-altı spinning, piyada gəlirdilər.

İndisə yol gözünə dururdu, arxasını estakadanın məhəccərinə dayayıb oturanda elə bil yanına buz yapışdırırdılar.

Edqarın «Moskviç»i onların estakadada keçən həyatını xeyli yüngülləşdirdi; çox yorulanda maşında yuxulamağa da macal tapırdılar və demək olar ki, yuxusuz qalmırdılar.

* * *

...Qulağına durna səsi gələndə bir anlıq ayaq saxladı ki, nəfəsini dərsin. Durnaları isə bir əlçim bəyaz buluda qarışan anda gördü-ilgim kimi...

Yeddinci meydançada isə Edqar onu ayaq saxlamağa vadar elədi:

-Bu meydança necə, yadıncadır?

Bu suala cavab vermədi, gülümsədi, amma elə gülümsədi ki, Edqar bu sualı yenidən dilinə gətirmədi.

Burda o qəfildən hənirtiyə çevriləndə tutduğu yeganə kütümü bir tülkünün ağzında görmüşdü və şələquyruğun arxasınca düşmüşdü, Edqar isə qarnını tutub qəşş edincəyə qədər gülmüşdü.

Ən gülməlisi tülkünün estakadaya çıxması və bu meydançaya qədər gəlməsi idi; nəzarət postunu keçmişdi.

...Onbirinci meydançanı keçəndə Edqarı qəfil tutan öskürək onu qorxutdu, çünki o insanın öskürərkən belə boğulduğunu, belə göyərdiyini hələ görməmişdi.

Edqar döş cibindən çıxartdığı dərmanı dilinin altına qoyandan bir qədər sonra özünə gəldi və Sabirin sualını cavablandırdı.

-Hə, mən astmayam.

-Haçandan?

-O xaraba şəhərə köçəndən.

-Bəs həkimə getmirsən? Həkim nə deyir?

-Həkim deyir ki, sənin dərmanın Vətən havasıdır, çıx get Vətənə.

-Deyir, gəlin də, niyə gəlmirsiniz?

Edqar bu suala cavab vermədi və üzünü yana çevirib yanaqlarında gillələnmiş yaşları siləndən sonra üzünü Sərxana tutub:

-Yolu yarıdan keçmişik,-dedi, -xəbərin var ?

Əlbəttə, Sərxan hər şeydən xəbərdardı, amma Edqarın daha nələr xatırladığını, burda hansı duyğular yaşadığını bilmirdi; elə bil burda hər tin, hər çıxıntı, hər buruq dirəyi ona nəse danışdı.

Primiçka deyilən estakada kəşiməsində sağa burulub daha üç meydançanı keçəndən sonra qarşıdakı meydançadakı «CİP»i, bu maşının yan-yörəsindəki uca boylu kişiləri və dənizə atılmış spinningləri görəndə Edqar astadan:

-Yəqin, naşıldılar, -dedi, -qışın bu günündə burda balıq olar?

Əlbəttə, qış aylarında o balıq küyüllərinin sahilədən xeyli aralandığını, dənizin dərinliyi iyirmi-iyirmi beş metrə çatan sularında qışladığını və təbiətin əzəli nizamı ilə xərçəng sürülərini axtardığını, yosunların arasından başqa qaçmağa yeri olmayan xərçənglə qidalandığını o bilirdi, amma inana bilmirdi ki, bu «CİP»lə buraya qədər gəlib çıxanlar və dənizə on-oniki spinning atan adamlar bundan xəbərsiz olsunlar.

Yol yoldaşlarından bir neçə addım arxaya qalsa da, tanımadığı kişilərə öncə o salam verdi və onların cavabından başa düşdü ki, ingilisdilər. Və

dərhal da xeyli uzaqda görünən adanı nişan verib rus dilində izah elədi ki, balıq tutmaq istəyirlərsə, oraya yaxınlaşınsınlar, burda su soyuqdu, burda balıq olmaz.

Onlar gülümsəyib bir-birinin üzünə baxanda anladı ki, onu başa düşmərlər və bu üzdən də gülürlər. Sonra «CİP»dən daha iki nəfər düşdü: ikisi də eyni boyda, eyni sir-sifətdə, gözləri də badamı, qıyıq. Onları da rus dilində salamladı və onlara da anlatdı ki, buralarda indi balıq olmaz, dərinlərə getsinlər, amma onlar da cavab əvəzinə gülümsədilər.

Onların gödəkçələrindəki yazılar diqqətini çəkdi. O, «Orion» sözünün hansı dildə olduğunu bilmirdi, amma bildirdi ki, evindəki «Orion» markalı televizor Yaponiya istehsalıdır.

Sabir hələ onlardan aralanmamış:

-İkinci dünya müharibəsində bunlar bir-birinin qanını içirdilər, -dedi, - amma indi bir məşində balığa gəliblər.

Edqarın bu sözə biganə qalmadığını gözlərindən sezdi; bu sözün tamamında onun çuxura düşmüş gözlərində bir anlığa da olsa, yanib-sönən işığı gördü.

* * *

...Növbəti meydançada ayaq saxladılar, bir-birinin üzünə baxdılar və Edqar ucadan,-yerin behişt olsun, Vitalik,-dedi və sonra da əlindəki çiçəkləri estakadanın üstündən dənizə səpələdi. Görünür, azacıq öncə onu anlamayan ingilisləri də, yaponları da onlara yaxınlaşmağa və məhzun görkəmlə suya baxmağa bu çiçəklər vadar elədi.

Artıq bir-birini başa düşmüşdülər, dənizə səpiləndən sonra bir-birindən aralanan çiçəklər onlara anbaan nə isə anladır. Sanki hər çiçək bir dilmanc idi...

Dəniz sakitdi, bununla belə, ləpələr çiçəkləri bir-birindən aralayıb, hərəsini bir səmtə-uzaqlara apara bilirdi. Sonuncu çiçək də suyun üzündən itənə qədər gözlədilər. Bu yerdə Edqar hamının qabaqlayıb ucadan dilləndi:

-Yerin behişt olsun, Vitali...

Sərxan Səmədzadə bu sözü ürəyində söylədi. Bu mərasimə qatılan ingilislər də, yaponlar da nə isə dedilər.

Sahildən onlara sarı üzən gəmidə hər şeydən öncə diqqət çəkən Azərbaycan bayrağı idi.

Artıq, demək olar ki, Vitalinin məzarı kimi ziyarət etdikləri meydançadan aralananda əcnəbilərin etdiyi təklifi də başa düşmədilər və Sərxan Səmədzadə Edqarın, Sabirin üzünə baxa-baxa ingilislərə «sənk yu» deyəndən sonra yola düzəldilər. Primiçka deyilən estakada kəsişməsinə yetişəndə isə gəminin «CİP» dayanmış meydançaya yan aldığını gördü və o anda da göy üzünə elə bir qara bulud gəldi, dənizə elə bir duman çökdü ki, gəmi də, «CİP»də, hətta meydançadakı buruğun qülləsi də gözdən itdi və Sabir:

-Boz ayda belə şey olmur, -dedi və qara, boz buludları nişan verdi, -bu buludlar tufan gətirə bilər.

Bir zamanlar bu estakadada tufan başlayanda sevinərdilər, çünki tufan balıq gətirirdi.

Düzdür, tufanda estakadanın üstündən qarmaq atmaq və eləcə də estakadanın otuz ildən qalma məhəccərinə ayaq qoyub tilova düşən balığı sudan çıxarmaq çox qorxulu idi, amma barmağında qarmağa düşmüş balığın çəkisini də təxmin eləyən balıqçının yadına hansı təhlükə düşə bilər?

Belə tufanlı gecələrdə hər şeyi unuda bilirdi və bir də hiss eləyirdi ki, bir gecə bir göz qırpımı kimi keçib. Əslində, bütün ömrünü belə yaşamaq

istəyirdi; belə yaşamaq istəyirdi ki, həyat-günlərin uzunluğu onu darıxdırmasın, bezdirməsin.

Doğmaları hesab eləyirdi ki, o, dənizə səhnədə yaradacağı obrazları canlandırmaq, düşünmək üçün gedir, amma əksinə, dənizə ona görə gəlirdi ki, heç nə düşünməsin. O zaman bu barədə Edqara da söyləmişdi və hiss eləmişdi ki, su axıb çuxurunu tapıb.

Primiçka deyilən estakada kəsişməsinə yaxınlaşanda dənizdən gələn yük maşını onlara çatır-çatmaz əyləndi, başını kabinadan çıxardan sürücü Sabirə üz tutdu:

-Ay doxtur, sən də balıq azarına düşdünsə, biz batdıq ki, - dedi, - bəs bizim dişimizi kim çəkəcək?

Sürücünün atmacası öz yerində, xoşuna gələn onun Sabiri tanıması, Sabirə hörmətlə yanaşması oldu.

Kabinada daha iki nəfər oturmuşdu, kuzada isə beş-altı fəhlə vardı və onların köməyi ilə də yuxarı dırmaşdılar. Əlindən tutub onu kuzaya qaldıran fəhləni dərhal dindirdi:

-Hardan gəlibsiz?

-Bulladan...

-Orda necədi vəziyyət, balıq çıxır?

-Niyə çıxmır ki, indi balığın çıxan yeri oralardır da, -cavab verdi, -amma bizi balıq tutmağa qoymurlar, allah Roçersin bəlasını versin, əlində bir qarmaq, ya bir metr leska, katuşka tutdularsa, vəssalam, demək sabah səni işdən çıxaracaqlar.

Edqar da bu söhbətə qarışdı:

-Hər halda, indi orda balıq tutanlar var da?

-Var, niyə yoxdu. Yekələr tutur...

O, bu sözü çözməyə ehtiyac hiss eləmədi, təəssüfləndi, amma özü də bilmədi ki, nəyə təəssüflənir.

Kuzadan yalnız mazut iyi yox, həm də təzə balığın qoxusu gəlirdi...

Estakada qurtaran yerdə yük maşınının kuzasından - yenə də fəhlələrin köməyi ilə düşüb Sabirin «Jiquli»sinə minən kimi Edqar:

-O radioya xod ver, - dedi, - görək nə deyirlər?

Edqarın təklifi də, sualı da ona qərribə gəldi, onun səsindən hiss elədi ki, səhər-səhər bu şəhəri çalxalayan terror olayında Edqar özünü suçlu sayır.

Bütün radio dalğalarında kamera musiqisi səsləndirirdilər və görünür, bu, milli mətəm əlaməti idi.

Artıq hava qaralmışdı, buruqların işıqları uzaq ulduzlar kimi görünürdü; solğun və titrək...

Sabirin köməyi ilə fəhlələri Bakıya aparan avtobusa minəndən sonra Bayıla çatana qədər bir kəlmə də kəsmədilər.

Edqar dənizə, sahilboyunun yeni tikililərinə, qurğularına baxırdı, möhtəşəm Dövlət Bayrağı və "Avrovijn" mahnı müsabiqəsini yada salan Büllur Saray görünəndə elə bil dili açıldı:

-Mən nə vaxtsa Bakını belə görmək istəyirdim, -dedi.

-Bəs indi?

Edqar suala cavab vermədi, soruşdu ki, görəsən, indi dəniz tramvayları işləyir?

Dostunu bulvardakı o məşhur restorana aparmaq istəyirdi. Adını unutmuşdu, amma yeri yadında idi. Yayda Bakıya gəlmiş Seryojaya da ən təntənəli ziyafəti orda vermişdi və ordan görünən mənzərə nəvəsinin xoşuna gəlmişdi.

Bulvarda dəniz tramvaylarının limanına çatanda tramvayın körfəzdən yavaş-yavaş aralandığını gördü və bilek kassasına yaxınlaşanda, xəzinədar

xanım sahil işıqlarının fonunda sahildən aralanmış gəmini nişan verib təəssüflə dedi ki, növbəti tramvay gəzintisi sabah olacaq.

Sonuncu dəfə dəniz tramvayına yayda -Seryoja Bakıya gələndə minmişdi və gəzintinin hər anı yadında idi; Seryoja dənizdən şəhərə baxdıqca, o da nəvəsinin bu dənizin suları kimi göy gözlərinə baxırdı və inanırdı ki, ümidləri göyərəcək, bu dünyadakı son ümidini-nəvəsinin Moskvadan qoparıb Bakıya bağlaya biləcək.

Amma on beş il qabaq onun yaddaşına bu şəhərin dənizdən görüntüsü ilə bağlı bir kino povestin süjeti də hopmuşdu.

...1993-cü ildə «Türkmənfilm»dən dəvət alanda ona görə dərhal razılıq verdi ki, cibində, necə deyirlər, siçanlar oynayır, hərdən siqaret almağa da pul tapmırdı. Və bir neçə gündən sonra məlum olanda ki, «Türkmənfilm» həmin filmə çəkilmək üçün Azərbaycandan bir aktrisyaya da dəvət göndərüb, sevindi, çünki o aktrisanı yaxından tanıyırdı və ona bir həmkar kimi də, yaşı əllini haqlasa da, cazibəsini, təravətini saxlayan bir qadın kimi də rəğbət bəsləyirdi.

Aşqabadda başlayan çəkilişlər bir ay sonra köhnə adı təzəcə dəyişdirilmiş Krasnovodskda başa çatanda aktrisa ilə qərara aldılar ki, Aşqabada dönməsinlər, Bakıya bu liman şəhərindən bərə ilə qayıtsınlar. Vaxtı öldürmək naminə qayası ağacından qat-qat çox olan bu insan məskəninin dükanlarını dolaşanda aktrisanın gözü bir qaragül dərilili şubaya düşdü, amma məlum oldu ki, ikisi də ciblərində olan pulu bir yerə qoysalar belə bu şubanı ala bilməzlər. Aktrisa barmağındakı bu şubadan qat-qat bahalı üzüyü girov qoymaq istəyini bildirəndə satıcı qadın üzüyü götürmədi, birdən-birə şubanı büküb ona uzatdı, həm türkmən, həm də rus dilində anlatdı ki, qalan pulu poçtla göndərirlər.

Libasın içindəki yazıları oxuyanda və məlum olanda ki, bu şuba iyirmi səkkiz quzunun dərisindən əmələ gəlib, qanı qaraldı, doğulan kimi başı kəsilən iyirmi səkkiz quzu gözləri önünə gəldi.

Aktrisanın isə uçmaq üçün yalnız qanadı çatmırdı, amma həmin gün Bakıya üzən bərəyə yetişə bilmədilər.

Daha bir gecəni haçansa Azərbaycan ərazisinin xəritəsinə də düşmüş bu şəhərdə gecələmək ürəyindən olmasa da, başqa yol da yoxdu.

Şəhərin yeganə mehmanxanasında boş otaq olmasa da, qalmağa yer tapdılar, amma gecə ev sahibinin arvadı ilə onun azacıq da olsa başa düşdüyü bir dildə danışdığını eşidəndə yuxusu qaçdı. Onsuz da bir qədər öncə ev sahibi ilə birlikdə Moskvanın Qarabağda gedən qanlı toqquşmalardan bəhs edən bir yayımına baxanda və bu verilişdə Azərbaycanın ünvanına böhtanlar söylənəndə, erməni yaraqlıları «opolçentsı», öz yuvasını-yurdunu qoruyan azərbaycanlılar isə, quldur kimi qələmə veriləndə dilxor olmuşdu.

Aktrisa onun yanında, əvvəlcədən ev sahibəsinə anlatmışdı ki, onlar ər-arvad deyillər, onların yatacağını ayrı-ayrı otaqlarda salsın, ev sahibəsi buna əməl eləmişdi və ikisinə də yatacağı yeri göstərmişdi. Amma gecə yarısı yatdığı otağın qapısı aralananda və aktrisa gecə köynəyində ona yaxınlaşanda heyrətə gəldi; axı, bir aya qədər sürən çəkilişlərdə müxtəlif otellərin qonşu nömrələrində gecələmişdilər, dəfələrlə bir yastığa baş qoymaq imkanları olmuşdu və o, duymuşdu ki, aktrisa üçün olsa-olsa yalnız həmkar kimi maraqlıdı, ona əsla başqa gözlə baxmır.

Aktrisa ayaqlarının ucunda ona tamamilə yaxınlaşandan sonra pıçıldadı:

-Yatmısan?

-Yox...

-Dur gedək...

-Niyə?

-Bunlar ermənidilər.

-Bilirəm, amma hara gedək gecənin bu vaxtı?

-Hara gəldi, bunlar bizi öldürəcəklər!

-Qorxma!

-Mən qorxuram...

O, çarpayının bir tərəfinə böyrü üstə o qədər çəkildi ki, böyründə daha bir adamın uzana bilməsi üçün yer olsun.

Aktrisa hələ o yerdə uzanmamış xəbərdarlıq elədi:

-Sənin ürəyinə başqa şey gəlməsin ha, mən doğrudan qorxuram...

-Mən səni başa düşdüm.

Bu vəddən sonra aktrisa onun böyründə uzandı və nə üçünsə qurcalananda və döşlərinin gilələri kürəyinə toxunanda sanki bütün vücuduna köz basdılar. Aktrisanın da titrədiyini hiss eləyirdi və fikirləşirdi ki, qorxudandı və ağlına da gəlmirdi ki, ətli-əndamlı bir qadınla bu sayaq təmasda yuxuya gedər.

Ayılarda aktrisanı da yatmış gördü. Ehmalca dikəlib pəncərəyə yaxınlaşanda dənizdən boy verən günəş onu heyrətə gətirdi; ona elə gəlirdi ki, Xəzərin bu tayında Günəş dənizdən doğmamalıdı, amma Günəş göz qabağında idi, bir qədər sonra aktrisanı gözünü açmağa da, çox güman ki, bu Günəşin isti şüaları vadar elədi.

Günortadan sonra onları bərə limanına ev sahibi öz maşınıyla apardı, yol boyu Tərtərli olduğunu, Tərtərdə doğulduğunu bir neçə dəfə vurğuladı və aktrisa ona anlatdı ki, bərəyə minəndə şubanı geyinsin, o şuba qaçaq mal sayılır, əynində olmasa, gömrükdə əlindən alacaqlar.

Avqustun ortaları olsa da, bərəyə minəndə aktrisa həqiqətən də şubanı geyinməli oldu.

Ona gülənlərin üzünə aktrisa elə gülürdü ki, bəlkə elə bilirdilər, o dəlidi.

İki nəfərlik kayutda yerləşəndən sonra aktrisa birdən-birə onu qucaqlayıb çılgıncasına öpdü. Çəkilişlər zamanı onlar rejissorun, operatorun göstərişi ilə kamera qarşısında kifayət qədər öpüşmüşdülər, amma o öpüşlər bu ani öpüşün yerini verə bilməzdi.

Aktrisa soyunub öz yatağına girəndən sonra da ona iltifat göstərdi, amma həddində. Və o da həddini aşmadı. Səhər isə onu aktrisanın, özündən daha məlahətli səsi oyatdı:

-Qalx Bakıya tamaşa elə,-dedi, -mən Bakının dənizdən belə gözəl göründüyünü bilməzdim...

Kayutdan çıxandan sonra bərə sürətini tamam azaldıb limana yan alana qədər kayuta qayıtmadı; səhər günəşinin şəfəqləri altında şəhərin dənizdən görünən mənzərələrinə tamaşa elədi və ona elə gəldi ki, içində yeni bir Bakı doğuldu.

O, bütün bunları üç il qabaq Peterburqda görüşərkən Edqara danışdı və söylədi ki, bu hadisə onun haçansa yazacağı kino-povestinin süjetidir.

Restoranda şam eləyəndə bu hadisəni Edqarın yadına saldı və Bakının indi dənizdən daha möhtəşəm göründüyünü vurğuladı.

Edqar soruşdu:

-O aktrisa sağdı?

-Sağdı.

-Görüşürsüz?

-Üz-üzə gələndə, əlbəttə, görüşürük.

-Necə görüşürsüz?

-Çox mehriban, o mənə Sərxançik deyir.
-Amma əslində onun səndən zəhləsi gedir.
-Niyə?
-Çünki o aktrisa o erməninin evində də, gəminin kayutunda da istəyirmiş ki, sən ona təcavüz eləyəsən.
-Niyə?
Edqar gülümsündü:
-Qadınlar sirri-xudadı, bilmirsən?
-Bəlkə də, amma mən öz əməlimdən peşman deyiləm,- və Edqar söhbəti başqa məcraya saldı:
-Memuarda o aktrisa haqqında necə, yazmısan?
-Yazmışam, amma o hadisənin təfəsilatını yox.
Edqar nə isə xatırlayıb gülümsündü:
-Zintradan da yazmısan?
Mənəli aktyor ömrü yaşayan, boy-buxunu, yar-yaraşığı, səsi ilə uzun illər Sovet məkanındakı kinostudiyaların maraq dairəsində olan Sərxan Səmədzadənin həyatında Zintrada adında da bir qadın olmuşdu.
-Əlbəttə, yazmışam, -Sərxan cavab verdi, -Zintrada mənim ömrümün kino-romanıdır.
-Yenə məktublaşırsız?
-Yox...
-Niyə?
Onların fikirləri əzəldən inam məsələsində haçalanırdı, Sərxandan fərqli olaraq, Edqar o dünyaya inanırdı və hətta buna görə, yeri düşən kimi Sərxan zarafata salıb onu sancırdı:
-Çünki o dünyada poçt xidməti yoxdur.
Edqar gülümsünsə də birdən-birə diksindi və:
-Deyəsən, bizim şəklimizi çəkdilər, -dedi, -hiss elədin?
Sərxan etinasız halda:
-Yox, mən heç nə hiss etmədim, - dedi, - mənə elə gəlir ki, sən çıldaqlıqsan. Bəlkə sabah səni çıldağa aparım?
Edqar bu atmacadan da xoşlandı və başını aşağı saldı.
Heç vaxt çıldağa getməmişdi, amma lap uşaqlıqdan bilirdi ki, Abşeronun bir neçə kəndində, əsasən də Maştağada adına "çıldağ" deyilən məkanlar və orda insanların canındakı xofu "çıxarmaqla" çörək qazanan insanlar var.
Bulvar restoranın aynasından daha tamaşalı görünürdü, sanki körfəzin yaxasına boyunbağı kimi taxmışdılar.
Restorandan çıxandan sonra Sərxan soruşdu:
- Hara gedək?
Edqar barmağını Dəniz vağzalına tuşladı və gəzə-gəzə gəlib vağzalın binasına çatanda ayaq saxladı, bir xeyli sağa-sola, dənizdə lövbər salmış iri gəmilərə göz gəzdirdəndən sonra dedi:
- Gərək mən bir dəstə də çiçək alaydım, - dedi, - onu da burda dənizə səpəydim...
...1990 - cı ildə Edqarı bir həftə öz evində gizlədəndən sonra, nəhayət ki yanvarın 21-də bu vağzala gətirib Krasnovodskaya gedən bərəyə mindirmişdi...
Dəniz vağzalının ağ mərmərlə üzlənmiş binası o günün, o anların yaşan-tılarını təzələdi və istər-istəməz kövrəldi. Edqarın nisgilini isə səsindən duydu:
-Mənim son illər gördüyüm yuxuların çoxusu bu limanla bağlıdır, - o dedi, - elə bil mənim bütün keçmişim bu limanda qalıb.

Mənzilə girəndən sonra hər şeydən öncə televizorun pultunu əlinə alıb düyməsini basdı ki, görsün bu səhər şəhərdə baş vermiş terror aksiyası haqqında təzə nə deyirlər? Qatilin şəxsiyyəti aydınlaşıbmı?

Edqar isə paltosunu soyunmadan dilləndi:

-Sən canın, bütün qızdırıcıları işə sal, -dedi, -mənzil lap xolodelnikə dönüb, burda oturmaq olar?

Əlbəttə, bütün günü evdə olmamışdılar və mənzilin soyuması təbii idi.

Edqar bir ağız hovxurub:

-Görürsən, bayırda heç hovxurak bilinmirdi, bütün qızdırıcıları işə sal, qısa qapanmadan da qorxma, özümüz evdəyik, nə olasıdı ki? - dedi və sonra da məzə ilə soruşdu:

- Sən yenə sayğacdən qorxursan?

O, nəinki sayğacdən, bütün elektrik cihazlarından qorxurdu, hətta adi bir spiral dəyişməli olanda belə evə usta çağırırdı, bacardığı şey yalnız lampa dəyişməkdə, onda da əlləri, barmaqları titrəyirdi və bütün bunları dostu bildirirdi.

... Mənzili bir qədər isidib televizora baxa-baxa çay süfrəsi arxasında oturanda, dünəndən bəri dəfələrlə Edqara verdiyi sualı yenə dilinə gətirdi:

-Sən canın, düzünü de, sən niyə gəlmisən?

Edqar bir qədər fikirləşəndən sonra incik halda cavab verdi:

-Mənə elə gəlir, sən bu gün bunu başa düşməli idin, -dedi, -axı, sən həssas adamsan.

O, dərinə getmədi, soruşdu:

-Sən yenə mətbəxdə yatacaqsan?

-Mütləq.

-Onda gecən xeyrə qalsın, mən gedim yatım...

-Xeyrə qarşı.

Kreslodan dikələndə bir də sual dolu baxışlarını Edqara zilləyib soruşdu:

-Bəs sabah hara gedəcəyik?

-Sabaha hələ çox var, -Edqar cavab verdi, -yuxun şirin olsun.

Yatağa girəndən, buz kimi yorğana büküləndən sonra qonağın mətbəxə keçib yatmasını gözlədi ki, astaca yerindən qalxsın və Edqarın təhriki ilə işə saldığı üç qızdırıcıdan ikisini şəbəkədən ayırsın.

III FƏSİL

BAZAR

Yuxudan ayılıb özünü ayaqyoluna yetirəndən sonra vanna otağına keçib üzünə bir-iki ovuc soyuq su da vurdu, çünki hiss eləyirdi ki, yuxusunu alıb; yorğanın altına girsə də yata bilməyəcək, sağa-sola qurcalanmaq isə min bir fikir-xəyal gətirəcək.

Mənzildə heç bir işıq yanmasa da, otaqlar həmişə olduğu kimi kifayət qədər işıqlı idi, küçənin səhərə yaxın söndürülən işıqları, əzəldən bu mənzildə gecə lampası rolunu oynayır.

Mətbəxə boylanıb qonağın hələ yuxuda olduğuna əmin olandan sonra yenə qızdırıcıları şəbəkəyə qoşdu ki, həm mənzil isinsin, həm də yuxudan ayıldandan sonra o, heç nə duymasın.

Yatacağın böyründəki yazı masasının arxasına keçən kimi stolüstü lampanı yandırdı və memuarının masanın üstünə səpələnmiş vərəqlərinə qorxa-qorxa baxmağa başladı. Son zamanlar həqiqətən bu vərəqlərdən

qorxurdu, ona görə qorxurdu ki, yazıb bitirəndən sonra, xoşuna gəlməyən bir sıra əlyazmaları kimi onları da cırıb tullaya.

Bədii əsər yazmasa da, ekran üçün bir neçə kino-povest başlamışdı və heç birini də başa çatdırmamışdı.

Elə bilirdi ki, yazdıqları nəinki ürəyindən keçənləri əks etdirmir, ürəyindən keçənlərlə yazdıqlarının arasında uçurum görünürdü və bu uçurum yazdığı yazını gözündən salırdı.

Yenə də əlyazmasının yarımçıq qalmış yerindən bir neçə səhifəsini oxudu, özünü köklədi və qələmi əlinə almaq istəyirdi ki, qonağın oyandığını duydu və yerindən tərpənmədən səsləndi:

- Sabahın xeyir, Edqar.

Edqarın səsi vanna otağından gəldi:

- Hələ sabah deyil, 5-ə 10 dəqiqə işləyib...

- Bəs nə tez durmusan?

-Gedirəm yatmağa, hələ durmaq fikrim yoxdur, sən işində ol.

Əslində isə, istəyirdi ki, Edqar onu işindən ayırsın. Tənha yaşadığı son beş il ona bir həqiqət anlatmışdı; insanın su, hava kimi daha bir ehtiyacı varsa, o da ünsiyyətdi.

-Bəlkə, bir çay dəmləyəsən?

Edqar yenə də ona mətbəxdən cavab verdi:

-Axşamkı dəm çaynikdədir, - dedi və sonra da alt qatı kinayə və zarafatla yağrulmuş bir sual verdi, -yoxsa sən hələ də köhnə çay içirsən?

Yox, tənha qalandan sonra o köhnə çay da içirdi, bir həftədən qalan borşu, supu da qızdırıb yeyirdi, amma indi istəyirdi ki, qonaq çay dəmləsin və özü də gəlib otursun böyründə.

O, dostunun sualına cavab vermədi, dedi ki, heç bir köhnə çay təzə çayın yerini verə bilməz.

Edqar bir qədər sonra ona bir fincan təzə çay gətirəndən sonra onun təxmin etdiyi kimi getmədi:

-Hə, indi mənim haqqımda yazdıqlarını oxu görüm, -dedi...

-Oxuyaram, amma buna vaxt çatmaz.

-Onda bir parçanı oxu, harasından istəyirsən...

Edqar əlyazmasına öləri nəzər salanda və anlayanda ki, memuar Azərbaycan dilində yazılıb, sevinc qarışıq heyranlığını gizləmədi:

-Bu nədir, Azərbaycan dilində yazmısan?

Edqarın heyranlığı onu təəccübləndirmədi; axı, həqiqətən o doxsanıncı ilə kimi ana dilində yazı bilmirdi. 90-cı ilin o dəhşətli yanvar qırğınından sonra birdən dərk elədi ki, ya ana dilini mükəmməl öyrənməli idi, ya da on minlərlə rus dilliləri kimi bu şəhərdən getməli idi. Moskvalı arvadının ən böyük istəyi də elə bu deyildimi? Ana dilində ləhcəsiz, səlis danışmağı, ən başlıcası, yazmağı öyrənməsi iki ilə yaxın vaxtını apardı, amma buna əsla peşiman deyildi, bir parça çörəyi (xüsusilə son illər) Azərbaycan dilindən rus dilinə etdiyi tərcümələrdən çıxırdı, məhz bu tərcümələrin sayəsində taksilə gəzirdi, Moskva-ya-nəvəsi Seryojaya hər üç aydan bir pul göndərirdi və Qalina Aleksandrovnanın ölümündən sonra ona sığınan özündən otuz yaş kiçik Qalinanı razı salırdı.

90-cı ildən sonra o maraqlı xatirinə Azərbaycan ədəbiyyatını da Azərbaycan dilində müəllim elədi, amma bu onun rus ədəbiyyatına sonsuz sevgisinə kölgə salmadı, bəlkə də əksinə...

Əlyazmanın vərəqlərini sağdan sola, soldan sağa çevirdi və, nəhayət ki, bir dəstə vərəqi ayırandan sonra soruşdu:

-Oxuyum?

-Oxu.

-Amma bəri başdan deyim ki, bu parçanı gündəliyə əsasən yazmışam, demək olar ki, azacıq düzəlişlə elə gündəlikdən köçürmüşəm.

-Hə, sənin gündəliklərin yadımdadır, - Edqar gülümsündü, - Jorj Sandın sevgi romanlarını xatırladırdı...

O, ömrünün müxtəlif illərində - daha çox erkən yaşlarında gündəlik yazmışdı və erkən yaşlarında da Edqara oxumuşdu.

-O gündəlikləri saxlayırsan?

-Hamısını yox.

Memuarı başlayanda uzun illər boyu yazdığı gündəliklər ona bələdçilik eləmişdi, yaddaşına işıq salmışdı.

Bir də soruşdu:

-Oxuyum?

-Oxu...

"Bu gün teatra məşqə gedəndə taksi şoferi dedi ki, Xutorda bir erməni azərbaycanlı qonşusunu baltalayıb, buna da səbəb qonşusunun onu öz evindən çıxmağa məcbur etməsi olub. Şəhərdə milli zəmində toqquşmalar baş alıb gedir. Mən bu hadisə barəsində teatrda da eşitdim. Məşq baş tutmadı. Dedilər ki, baş qadın rolunun ifaçısı evdən çıxmağa qorxur. Bu məni təəccübləndirdi; axı, o, rusdu. Teatrda Edqara zəng vurdum, hal-əhval tutdum, o dedi ki, arvadını da, qızını da təyyarə ilə Leninqrada yola salıb, özü isə Bakıda ona görə qalıb ki, mənzilini dəyişsin. Mən soruşdum ki, belə bir müştəri varmı? O, cavab verdi ki, var, amma o adam hələ Leninqraddan Bakıya gəlib çıxmayıb, onun yolunu gözləyir."

11 yanvar, 1990

Edqar onun sözünü kəsdi və:

- Bu, xronikadı, - dedi, - bəs sənin yaşantıların, keçirdiyin hisslər hanı?

Sərxan bu suala cavab vermədi, soruşdu ki, ardını oxusun, ya yox?

- Oxu, - Edqar dedi, - bəlkə də memuarı belə yazmaq lazımdı.

"Bu gün əlimə bir Moskva qəzeti keçdi, orda yazılmışdı ki, ermənilər Quqarkda iyirmi səkkiz azərbaycanlı uşağını qaz borusuna doldurandan sonra hər iki tərəfdən borunu qaynaq eləyiblər. Həmin yazıda daha bir acınacaqlı fakt diqqətimi çəkdi: «Dağlıq Qarabağda milli zəmində toqquşmalar başlanandan 1989-un sonunadək 216 azərbaycanlı qətlə yetirilib. Onlardan 57-si qadın, 23-ü isə müxtəlif yaşlı uşaqlardı». Bir ay qabaq bu xəbəri eşidəndə şayiə hesab etmişdim, amma bir qayda olaraq erməni maraqlarını qoruyan mətbuata necə inanmayasan?

Teatrda çıxandan sonra Tərqovida gördüyüm mənzərə məni dəhşətə gətirdi: bir meyiti hansı mərtəbədənsə yerə tullamışdılar, üstünə qara örtük salmışdılar. Bu hadisənin seyrçiləri sırasında milislər də var idi. Mən elə burda da eşitdim ki, talançı dəstələr şəhərin hər yerində evlərə basqın edirlər, dərhal Edqara zəng vurdum, qapını heç kimin üzünə açmasın, şəhərdə qarışıqlıq, o dedi ki, hər şeydən xəbəri var."

12 yanvar, 1990-cı il

O, bir anlığa ara verib qonağının üzünə baxdı:

- Ardını oxu, -Edqar dedi, -amma unutma ki, indi bunu çap elətdirsən, başın ağrıyacaq, hətta, bəlkə, səni xalqa xəyanətdə də suçladılar, -oxu, ardını oxu.

"Bu gün səhər-səhər qapım taqqa-tupla döyüləndə ona görə dərhal açdım ki, sındırmasınlar.

Qapının ağzında yeddi-səkkiz nəfər durmuşdu: onlardan biri əlində lom tutmuşdu.

Mən onların sualını dərhal cavablandırıdım: «Bu mənzildə erməni yaşamayıb, indi də yaşamır, səhv gəlmisiz». Onlar içəri keçmək istəyəndə Qalina Aleksandrovna da mətbəxdən çıxıb sözünü dedi:

-A ya ne armyanka, russkaya, moskviçka.

Səsə oğlum Murad da gələndə talançılar bir-birinin üzünə baxdılar və onlardan biri:

-Deyəsən, doğrudan da səhv gəlmişik, - dedi, - getdik.

Mən Bakıda münəqqişənin belə bir həddə gəlib çıxacağını ağılıma da gətirmirdim.

Bakıda komendant saati qüvvədə idi və mən qət elədim ki, Edqarı evimə elə günün günorta vaxtı gətirməliyəm.

Edqar mənim təklifimi dərhal qəbul elədi. Bir saat sonra o, artıq mənzilinin qapısını mənim üzümə açmışdı və biz üz-üzə oturmuşduq. Bəli, sadəcə oturmuşduq, nə o dillənirdi, nə mən.

Mənzildən çıxanda soruşdum:

-Bəs heç nə götürmürsən?

O, başını buladı:

-Yox, - dedi, - heç nə götürmürəm.

-Niyə?

O, çiyinini çəkdi və bu suala cavab vermədi, amma qapıdan çıxanda nə fikir elədisə, qayıdıb kamançasını götürdü.

Bizə çatandan sonra isə soruşdu:

-Arağın var?

Mən:

- Niyə yoxdu ki, - dedim, -var.

Və o, acı-acı gülümsədi.

-Mən hər şeyi unutmaq istəyirəm, -dedi.

Balkonda kabab çəkdik və sonra yazıçı Eyvaz Əlləzoğlunun o günlərdə mənə bağışladığı bir şüşə tut arağını erməni dostumla qoyduq ortalığa.

Balkondan görünən insan mənzərələri olduqca çeşidli idi, amma daha çox talançı dəstələr diqqət çəkirdi.

Axşam Az.TV-nin xəbərlər proqramında eşitdim ki, AXC Lenin meydanında keçirilən mitinqdə Milli Müdafiə Şurasının yaradıldığını elan edib. Amma başa düşmədim ki, hökumət olan yerdə bu Şura nə ilə məşğul olacaq?"

13 yanvar, 1990

"Bütün günü evdən çıxmadım. Əslində getməyə yer də yoxdu. Şahmat oynayanda mənə elə gəlirdi ki, Edqar növbəti gediş haqqında yox, tamam başqa şeylər barədə düşünür. Onun bütün oyunları uduzması mənim də şahmata marağımı söndürdü. Sonra o başqa əyləncə tapdı, hələ dil açmasa da, hər şeyi anlayan Seryoja ilə evcik-evcik oynamağa başladı. Qardaşım Maarifə zəng vurub məsələni ona anladanda və soruşanda ki, Edqarı Azərbaycandan necə çıxarmaq olar, o, müxtəsər cavab verdi:

-Bu telefon söhbəti deyil. Təxminən bir saat sonra Maarif özü bizə gəldi və dedi ki, hələlik evdən çıxmaq xatalıdır, amma uzağı bir həftəyə çıxış yolu tapılacaq."

14 yanvar, 1990

“Edqarı Murada tapşırıb kinostudiyaya getdim; ordan alacağım var idi. İki saat gözləsəm də, kassir gəlib çıxmadı. Yenə də bir araq alıb evə qayıtdım ki, Edqara acılarını unutturum. Mənzilə girəndə gördüm ki, Edqar Qalina Aleksandrovnanın çoxdan xarab olmuş tikiş maşınını söküb qoyub qabağına, hətta evdarlığa eynilə mənim kimi marağı olmayan Muradı da bu işə calayıb. Seryoja isə çalışırdı ki, Edqarı bu işdən ayırsın və Edqar yenə onun oyuncaqları ilə oynasın. O, bu tikiş maşınını işə salanda isə yalnız Qalina Aleksandrovna yox, gəlin də sevinirdi, sən demə, o da tikməyi bacarırmış.

Bu axşam xəbərlər proqramında Xalq cəbhəsi fəallarından birinin MK kabinin üstünə necə bozardığını görəndə mən bir daha inandım ki, bu demokratiya oyunu ağır fəlakətlərə aparacaq. Edqar isə o yayıma baxa-baxa:

-Daha Sovet hökuməti yoxdur, -dedi, -amma biz buna inanmaq istəmirik, bu bizim faciəmizdir.

Amma mən Sovet hökumətinin yoxluğunu təsəvvür edə bilmirəm, mənə elə gəlir ki, onda bu dünyanın nizamı pozular.”

15 yanvar 1990

“Gecə yarı Edqarla Azadlıq radiosuna qulaq asanda məlum oldu ki, yanvarın 13-ü 15-i arasında Bakıda milli zəmində baş vermiş talanlar zamanı yüzlərlə erməni öldürülüb. Qəribədir ki, Edqar bu məlumatı soyuqqanlı qarşıladı:

-Bu cavabdı, bu belə də olmalı idi, -dedi, -Moskva neynədiyini bilir...

Bir saatlığa teatra baş çəkib qayıdandan sonra görəndə ki, Edqar mənim köhnə kostyumumu söküb töküb qabağına, astarını üzünə çevirir, heyretə gəldim. Mən Edqarın anasının dərzi olduğunu, hətta mənim anama da, bacıma da paltar tikdiyini bilirdim, amma bilmirdim ki, Edqar anasından bu peşəni də haçan öyrənib. Axşama yaxın kostyumun təmiri başa çatanda və Edqar onu Qalina Aleksandrovnanın, Muradın, gəlinin gözü baxa-baxa tənənə ilə əynimə geydirəndə və sonra da güzgünün önünə gətirəndə içimdən ani sevinc keçdi, amma məni daha çox sevindirən Edqarın eyninin açılması idi. Sən demə, mətbəx şkafinin hansı küncündəsə bir şüşə də araq var imiş və Qalina Aleksandrovna o araqı şəstlə çıxarıb ortalığa qoydu ki, kostyumu yuyaq. Bu kostyum isə mənim üçün ona görə qiymətlidir ki, sonuncu rolumda kamera qarşısına onu geyinib çıxmışam.”

16 yanvar, 1990

“Gecə biz yenə də hamı yatandan sonra “Azadlıq” radiosuna qulaq asdıq. Məlum oldu ki, Moskva Dağlıq Qarabağda və ona bitişik Azərbaycan və Ermənistan rayonlarında fəvqəladə vəziyyət haqqında fərman imzalayıb. Edqar bu qərarı daldan atılan daş kimi dəyərləndirdi, -bu, Moskvanın növbəti siyasi gedişidir, -dedi.

Məni Az.TV-yə canlı verilişə çağırıldılar, amma burda məlum olanda ki, rejissor mənim dilimdən yazdığı mətni mənə oxutdurmaq istəyir, imtina elədim. Şəhərdə isə diqqətimi çəkən hər tində, hər döngədə dayanmış və lüləsinə qərənfil taxılmış tanklar oldu. Bu tankların ətrafında dolaşan soldatlar yenə tankların lüləsinə gül taxmaq istəyən uşaqları təbəssümlə süzürdülər. Evə qayıdanda Edqar yenə də məni heyrləndirdi; vanna otağının rəngi çoxdan solub-saralmış, çatlamış kafellərini Muradla birlikdə sökür, Qalina Aleksandrovna isə onlara tamaşa eləyirdi. Seryojanın niyyəti isə bu işə qarışmaq, heç olmasa bir kafeli öz əli ilə qopartmaq idi. Sonra məni də bu işə qoşdular və mən sement, qum almaq üçün yenə evdən çıxmalı oldum.”

17 yanvar, 1990

“Bu gün Edqar vanna otağındakı işini başa çatdırdıktan sonra mənə dedi ki, oboy alsam, qonaq otağının kağızını da dəyişə bilər, bu sahədə də özünü sınayıb. Qalina Aleksandrovna dillənməsə də mən razılıq vermədim və mənə elə gəldi ki, Edqar məyus oldu. O axşam televizorun susması isə elə hamını pərişan elədi. Bunun səbəbini anlama bilməsək də, gecə yarısı radioda eşitdik ki, Az.TV-nin enerji blokunda partlayış baş verib.”

19 yanvar, 1990

“Bu gün səhər Edqar dedi ki, onunla ev dəyişmək istəyən adam bəlkə də gəlib və sonra da mənzilinin açarını mənə verib dedi ki, vaxt tapsam maraqlanım. Günortadan sonra Edqarın mənzilinin qapısına açar salanda dərhal hiss elədim ki, qıfılı dəyişiblər. Zəngi çalandan bir qədər sonra qapını üzümə orta yaşlı, üzünü tük basmış bir kişi açdı, astanaya yaxınlaşan yeddi-səkkiz yaşlı, ayaqyalın qız uşağı onun ayağını qucaqladı, on-oniki yaşlı yeniyetmə isə əlindən tutdu. Mən məsələnin nə yerdə olduğunu təxminini də olsa anladım, amma bir xeyli kəsdirə bilmədim ki, nə deyim, nə soruşum?

Kişinin sualı isə mənə heyretləndirdi:

-Edqar Lalayan sizsiz?

-Yox...

-Bəs sizə nə lazımdır?

Və mən həqiqəti ona anlatmalı oldum.

O, bir qədər fikrə gedəndən sonra:

-Mən halal adamam, bu evdəki bir çöpə də əl vurmamışam, -dedi, -nə istəyirsiniz, aparın, amma bu evdən çıxan deyiləm, gedəsi yerim yoxdur.

Yan otaqdan körpə uşaq səsi gəlirdi, sonra mən hələ bələkdən çıxmamış o uşağın üzünü gördüm, özü də o kişidən yaşca xeyli cavan görünən bir qadının qucağında.

Daha sonra kişi mənə Vedibasarda bir ev ünvanı verdi:

-Gedib yığışsın mənim evimə, halal eləyirəm, - dedi, - üç otaq altdadı, üç otaq üstə, qabağında da iyirmi sot üzüm bağı.

Mən evə qayıdandan sonra bu barədə Edqara heç nə söyləmədim, çünki bilirdim ki, Edqar hələ neçə ay qabaq İrəvan şəhərinin mərkəzində yerləşən mənzilini onunla dəyişmək istəyənlərə də rədd cavabı verib. Amma fikirləşdim ki, bu söhbəti dolayısı yolla da olsa, Edqara çatdırmalıyam. Və elə bu zaman da küçədə güllə səsləri, insan qışqırıqları eşidildi. Bir güllənin isə havada yana-yana necə uçduğunu, qonaq otağının pəncərəsini necə sındırdığını öz gözümlə gördüm və sonra işıqları söndürdük. Tankların səsi isə səhərə qədər kəsilmədi, səhər isə bu səsləri insan fəryadları əvəz elədi və saat 7-yə qalmış radiodan eşitdik ki, Bakıda fəvqəladə vəziyyət elan olunub. Ordu Bakıya daxil olub. Mən pəncərəyə yaxınlaşdım, bayırda qar havası vardı. Murad çölə çıxıb nə isə bir xəbər gətirmək istəsə də, anası qoymadı.

“Azadlıq” radiosunun xəbərlərindən məlum oldu ki, gecə ordunun Bakıya soxulması nəticəsində 168 nəfər həlak olub, 175 adam yaralanıb, 400 insanın isə taleyi bəlli deyil.”

19-21 yanvar, 1990

“Günortadan sonra qardaşım Maarif zəng vurub dedi ki, bu gün Edqarı bərə ilə Krasnovodskaya yola sala bilərik. Edqar bu xəbəri eşidən kimi geyinməyə başladı. Dəniz vağzalında Edqar kimi yüzlərlə erməni var idi və belə məlum olurdu ki, onların əksəriyyətini yaxın qonşuları və dostları xilas

eləyib. Edqar yenə mənzilinin açarını mənə uzatdı. Açarı ona görə aldım ki, ürəyinə başqa şey gəlməsin. Vidalaşanda bir neçə söz dedi və axırda da anasının məzarını tapşırıdı:

-İmkan olsa, ildə bir dəfə pasxadan - pasxaya yad elə,- dedi,- nə fərqi, ya mən, ya sən, o, səni də öz oğlu bilirdi."

22 yanvar, 1990

Sərxan udqundu, qarşısındakı soyumuş çaydan bir qurtum alandan sonra soruşdu:

-Yenə oxuyum?

Edqar suala cavab vermədi, dedi ki, o, bu gün anasının qəbrini ziyarət etmək istəyirdi, amma bilir ki, bu mümkün deyil, Bakıda bütün erməni qəbiristanlıqlarını dağıdıblar.

Sərxan Səmədzadə təəccüblə soruşdu:

-Hardan bilirsən?

-Qəzetlərdə oxumuşam, Moskva qəzetlərində...

-Yalandı.

-Sən orda haçan olmusan?

-Bu il, pasxada.

Üç il qabaq Peterburqda görüşərkən Edqar bu barədə heç nə soruşmamışdı, o da heç nə söyləməmişdi. Əslində isə 1990-cı ildən bəri elə bir pasxa olmamışdı ki, Qalina Aleksandrovna ilə - onun vəfatından sonra da tək gedib Qaraçuxur qəsəbəsidəki o qəbri bir dəstə çiçəklə ziyarət etməsin. Edqarın anasının nə üçün məşhur erməni qəbiristanlığında yox, məhz Qaraçuxurda dəfn edilməsinin səbəbini bilirdi; Edqar özü haçansa ona söyləmişdi ki, orda qəbir yeri ucuz imiş.

Mobil telefonuna gələn zəngə həmişə olduğu kimi tez-tələsik cavab verdi:

-Sərməst sənsən?

Və dərhal da telefonun səsini qaldırdı ki, onların mükəlliməsini Edqar da eşitsin.

-Mənəm, Sərxan müəllim, bilmək istəyirdim, görüm bir yana getməyəcəksiz ki?

Bu sualdan sonra çönüb Edqarın üzünə baxdı, çünki o, istəyirdi ki, qərarı qonaq özü versin, amma Edqarın başını aşağı saldığını görəndə özü dilləndi:

-Hələ bilmirəm, amma, yaqın ki, yox..

-Sağ olun.

-Bir dəqiqə, Nalədən bir xəbər yoxdur ki?

Əvvəl Sərməstin şaqraq gülüşü eşidildi, sonra da yoğun, kal səsi:

-Nə xəbər olacaq, ay Sərxan müəllim, Nalə qaragünnü bizə telefon açan deyil ki? Gələndə biləcəyik ki, gəldi...

* * *

Sürücü qızın tez-tez qanrılıb üzünə baxması lalı təəccübləndirmirdi, o bir kişi kimi son dərəcə gözəl olduğunu bilirdi, yaşına görə də cavan qalmışdı və gözəl qadınların ona heyranlıqla baxmasına, üzünə gülümsünməsinə alışmışdı. Və lallığını bu qadınlara bildirəndə onların necə mütəəssir olduqlarını da çox görmüşdü. Bu sürücü qız baxışlarıyla tez-tez ona anladırıdı ki, heyif ki, lalsan. Baxışları hər dəfə toqquşanda o, qəsdən qızın gözlərinin içinə baxırdı ki, qız da onu başa düşsün; başa düşsün ki, o da gözəldi və o, onun gözəlliyinə biganə deyil.

...Qızın maşının sürətini artırması lalın ürəyincə idi, mənzil başına tez çatmaq istəyirdi ki, Arakeli gecənin şirin uyğusundan ayıltmalı

olmasın. İrəvana yaxınlaşanda, doğma küçələri, meydanları görəndə ürəyinin aramsız döyüntüsünü duydu. Qız aradabir başını çevirib onun üzünə baxırdı və sanki ona anlatmaq istəyirdi ki, harda düşəcəyini bildirsin, amma daha ona fərqi yoxdu, əsas məsələ bu şəhərə çatmaqdı, qız harda maşını əyləsə, orda da düşə bilərdi, nədən ki, bu şəhərin bütün küçələrini tanıyırdı və bilirdi ki, maşından harda düşsə Arakelgilin evinə daha tez çatar.

Anadangəlmə lallara və karlara məxsus xüsusi internat məktəbdə çoxlu dostlar qazanmışdı, amma ən istəklisi Arakeldi. Birinci sinifdən, yeddinci sinfə qədər Arakellə bir partada oturmuşdu. Yalnız yeddinci sinifdə Arakel başqa partaya keçmişdi, bu da Anaitin xətrinə, əslində o zaman lal özü də Anaitlə bir partada oturmaq istəyirdi... Anait onların sinfindəki lal-kar qızların ən gözəli deyildi, amma ən ağıllısı idi, hər halda lal belə düşünürdü və lalı ən çox razı salan Anaitin onu anlaması idi, Anait zaman-zaman ona anlatmışdı ki, ona qarşı biganə deyil. İndi isə lal bilirdi ki, onların ulduzu çətin ki, barışsın... amma hər dəfə İrəvana gələndə Anaiti görmək istəyirdi.

1990-cı ildən sonra bu şəhərə altı dəfə gəlmişdi, altısında da Arakel onu hələ ələ getməmiş Anaitlə görüşdürmüşdü, bu yeddinci səfər idi və o, bu dəfə Anaitlə görüşmək istəmirdi, çünki ona elə gəlirdi ki, onlar daha biri-birilərinə hər şeyi anladılar. Və daha anlatmağa bir şey qalmayıb.

İrəvanın mərkəzində, Hızarda meydanında maşından düşəndə və sürücü qızın üzünə ürəyinin var hərarəti ilə gülümsəyəndə, yadına cibindəki alma düşdü, bu almanı xaraba qalmış Azərbaycan kəndindən keçəndə bir alma ağacının budağından qopartmışdı və ətri o qədər xoşuna gəlmişdi ki, yeməyə qiymamışdı.

Qız almanı aldı və dərhal da qoxlayanandan sonra gülə-gülə erməni dilində dedi ki, qırmızı alma sevgi əlamətidir. O, qızı başa düşdü və ümumiyyətlə o, hamını başa düşürdü, dodaqların tərpənməsi, üzün, xüsusən də gözün ifadəsi bu lala hər sözü, hər kəlməni anladır. Sürücü qız çox güman ki, onunla məzələnmək naminə-daha bir söz dedi, ümidvar olduğunu bildirdi ki, onlar görüşəcəklər. Lal yenə qızı başa düşdü və bir qədər aralanandan sonra da çönüb maşına əl elədi.

Həmin şəhərdi, həmin binalar, həmin evlərdi, dəyişən yalnız küçələrin adı idi. Lal bu binaların, evlərin, küçələrin altından çay keçdiyini bilirdi, bilirdi ki, şəhərin o başında yerin altına girən, Gedərçay bir də o biri başında üzə çıxır. Nədənsə, o, İrəvanın tanış, doğma küçələrindən, meydanlarından çox bu çayı görmək istəyirdi, özü də yerin üzündəki yatağında. Amma bilirdi ki, o məkan çox aralıdı və Arakelgilin evindən uzaqdı.

...Arakel onu, həmişə olduğu kimi, gülərüzlə qarşıladı; həmişə olduğu kimi, kövrəlib ağladı. Ondən fərqli olaraq, dostu Arakel asanlıqla ağlaya bilirdi və gözlərindən gildir-gildir yaş gəlirdi. Yenə Arakelin gözlərinin gildir-gildir yaşı onun sifətini islatdı. Arakelin atası Hovasap da, anası Məryəm də, hələ ələ getməmiş bacısı Açul da gülərüzlə onun qarşısına çıxdılar. Açul da onun kimi anadangəlmə lal-kar doğulmuşdu və o, hiss eləyirdi ki, onun bu evə ayaq basmasına Arakel qədər də Açul sevinir. Açulun dərhal açdığı süfrə zəngin deyildi, amma süfrədə cecə arağı da vardı, baldırğan, bolu, çəşir turşusu da... lal içən deyildi. Amma hər dəfə bu evə ayaq basanda və Arakel üz vuranda boğazını yaşılaydı.

Gecə yarı olsa da, şəhərdə bir qədər dolanmaq üçün evdən çıxdılar və gəzə-gəzə gəlib Zəngi çayının qırağında ayaq saxladılar. Zəngiyə yalnız yatağına görə çay demək olardı, quruyub sısqalaşmışdı, hələ ki, axırdı və elə bil çaya düşən Ayın əksi yox, özü idi və buna görə də çayın axarı onu apara bilmirdi. Əlbəttə, o, bu doğma çayın səsinə eşitmirdi, amma bu çayın gümüşü sularına baş qoymuş gümüşü Ay ona elə şeylər anladırı ki, bunu anlamaq üçün gərək sən də anadangəlmə lal-kar olasan, canım gözüm. Yalnız bir dəfə bu çayın qırağında Anait əlini onun ovcunda gizləmişdi və o əlin istisi hələ də canında idi.

Arakel soruşdu ki, yenə Anaitlə görüşmək istəyirmi? O, əvvəl çiyini çəkdi və sonra qətiyyətlə başını buladı. Sonuncu görüşlərində o, Anaitə anlatmışdı ki, onu özü ilə Bakıya apara bilər, amma Anait də cavab vermişdi ki, yox, yaxşı olar ki, o, özü İrəvanda qalsın, bu məkan onların gələcəyi üçün daha münasibdi, lal etiraz etmişdi və demişdi ki, indi Bakıda otuz minə qədər erməni qadını var və onların heç birinə də güldən ağır söz deyən yoxdu.

Sonra Arakel soruşdu ki, bəs başqa dostları ilə necə, görüşəcəkmiz? O, yenə də etirazını bildirdi və açıqca dedi ki, bu dəfə İrəvana gəlməkdə bir məqsədi var: anasının nəşini Azərbaycana aparmaq.

Anasının basdırıldığı yeri keçən il Arakellə birlikdə üç gün axtarmışdılar və, nəhayət ki, tapmışdılar və o, bu yerə elə bir işarə qoymuşdu ki, qəbri dərhal tapacaqlarına əmin idi.

* * *

Anasının qoxusuna doğru üzən qızıl balıq aradabir geriye çönəndə erkək qızıl balığı arxasında görürdü, artıq onun niyyətini anlamışdı və bu niyyətin qaçılmaz olduğunu anlasa belə cazibə qüvvəsi anasının hələ onu çox uzaqlardan vuran qoxusu idi. Qəfil partlayışdan sonra doğma suların təkanlarından qısa müddətə olsa da həm qulaqları batdı, həm gözləri tutuldu, amma huşu üstündə idi, burda çay çox dayazdı. Özü də bilmədi ki, onu suyun üzündə görüb qamarlayan canlının əlindən necə qurtuldu? Qızıl balıq insanın nə olduğunu bilmirdi: yalnız onu bilirdi ki, dünyada canlılar var və bütün canlılar yırtıcıdılar və hamısından qaçmaq lazımdı.

* * *

...Sərməstin telefon zəngindən sonra Edqar təəccüblə soruşdu:

-Bəs Qaraçuxura getməyəcəyik?

Sərxan yüngülcə başını tərpətdi:

-Gedəcəyik, -dedi, -amma başqa maşınla.

Edqar bir qədər fikrə gedəndən sonra dilləndi:

-Sən haqlısan, - dedi - bu Sərməst mənim kim olduğumu niyə bilməli ki?

Bəlkə, Məhəmmədi çağırısan, özün deyirdin ki, maşını var.

- Məhəmmədi?

- Hə də, Məhəmmədi, Peterburqda adı dilindən düşmüşdü...

- Məhəmməd Bakıda deyil...

- Bəs hardadı?

- Truskavesə gedib...

Edqar müəmmalı bir təbəssümlə soruşdu:

- Deyəsən, sən də bir dəfə Truskavesə getmişdin, axı...?

- Yadındadır?

- Əlbəttə, bir sevda romanı da orda yaşamışdın, nəse də yazmışdın, səhv etmirsə, gecə budaqdan düşən almalar haqqında.

O, həqiqətən Truskavesdə bir sevda romanı yaşamışdı və, görünür, bütün keçmişi kimi bu roman haqqında da Edqara danışmışdı.

- Bəs indi niyə getmirsən Truskavesə?

Edqarın qəfil sualına dərhal cavab verdi.

- Mən çoxdan bu qənaətə gəlmişdim ki, xoşbəxt olduğum yerə bir də getməyim.

Edqar gülümsündü:

- Bu öz sözündü, yoxsa hardasa oxumusan?

Sərxan söz altı qalmadı:

- Sənin məqalələrində oxumuşam, - dedi, - ilk məqalələrindən.

Qalina, həmişə olduğu kimi, saat 10 tamamda öz açarıyla qapını açıb içəri keçəndən sonra otaqdakı təzə sıyığın qoxusunu imsilədi və qonağın ünvanına dedi:

-Takim qostyam, - sözünün ardını Azərbaycan dilində gətirdi, -can qurban!

Sərxanın paltolu olduğunu görəndə isə təəccüblə soruşdu:

-A ukolit ne budem? Sovsem vizdrovel?

O, günahkarcasına Qalınanın üzünə gülümsədi və Azərbaycan dilində cavab verdi:

-İynə qalsın sabaha, Qalya, biz tələsirik.

Qalya ərklə səsini qaldırdı:

-A nu ka snimi palto! Ya tebe dam «sabaha qalsın!»

Qalınanın belə ərkyana hərəkətləri, özünə fikir vermədiyinə görə hərdən onu danlaması xoşuna gəlirdi və hərdən lap uşaq kimi dəcəllik eləyirdi ki, Qalınanı bir az da coşdursun. Bəs Qalina nə dərəcədə səmimi idi? Bunun fərqi varmırdı, amma inanırdı ki, belə anlarında insan həyatı yaşayır.

Taksiyə minəndən sonra da Qalınadan danışdılar və axırda da o:

-Sən də bir beləsinə tap, Edqar, -dedi, -tək qalmaq dəhşətdi! -Və sonra özünə düzəliş verdi: -Sən beləsinə niyə tapmalısən ki, -dedi, -eləsinə tap ki, doğsun.

Hiss olunurdu ki, bu təklif onun xəyalını çox uzaqlara aparıb. O, öz bəraətinə də çox uzaqdan başladı:

-Yəqin, atamın 60 yaşı olanda anamı aldığıni bilirsən?

-Bilirəm.

-Deyirsən, bir yetim də mən qoyum bu dünyada?

Edqarın atasız böyüdüynü bildirdi, hətta lap uşaq yaşlarından bildirdi ki, onların evinə gecə gəlib, gecə də gedən kişi kimdi?

Araya çökən sükutu bir xeyli keçəndən sonra Edqar pozdu:

-Elə bilirsən, dərstdən çıxanda mən istəmirdim ki, mənə də atam gəlib aparsın? Elə bilirsən, mən istəmirdim ki... -Və Edqar ona bu qəbildən, bu ahəngdə daha bir neçə sual verəndən sonra o, bir xeyli danışmağa söz tapmadı və özü də maşının aynasından şəhərin yeni tikililərinə baxmağa başladı.

Addımbaşı tıxaclar bu gün onu hövsələdən çıxartmırdı, əksinə, o, istəyirdi ki, sürücü maşını bir qədər də asta sürməyə məcbur olsun ki, Edqar Bakını gözdolusu görə bilsin.

Şəhərin mərkəzindən çıxıb, bir neçə ilin içində ağ şəhərə çevrilmiş Qaraşəhərə çatandan sonra sürücü Nobel prospektinə burulmasını, bir daha tıxaca düşmək istəməməsi ilə bağladı və anlatdı ki, bu yol bir qədər uzaq olsa da rahatdı, Zığ kəndini keçib birbaşa Qaraçuxura çıxacaqlar.

Sərxan bu yola bələddi, sonuncu dəfə pasxada Qaraçuxura, Edqarın anasının qəbrini ziyarətə gedəndə taksi onu bu yolla aparmışdı. Bir cüt qərənfili də bu yolun üstündəki gül dükanından almışdı.

Gül üçün yenə də həmin dükana girdilər.

Qış günəşinin şəfəqlərinə bələnsə də məhzun Xəzər, sahilboyunun köhnə tikililəri, köhnə gəmilər görünəndə Edqar yenə gözlərini dənizə zillədi; sanki dənizi görən kimi hər şeyi unudurdu, elə bil nə isə itirmişdi və axtardığını bu sulara tapmaq ümidində idi...

-Heç mənim anam da bu dünyada yarımadı,-Edqar gözünü dənizdən çəkmədən dedi, -birinci ərini müharibəyə aparıblar, qara kağızı gəlib, gecdən-gec qarşısına mənim atam çıxıb, xəstə, qoca atam, yeganə arzusu o imiş ki, mənim toyumu görsün, mən də öz toyumda kamança çalım, amma... bu da ona nəsib olmadı.

Edqarın toyu da, o toydakı nizamsızlıq da və axırda bəyin kamança çalıb hamını ağlatması da, hətta Vitalikin anasının o toyda dəli kimi oynaması da Sərxanın yadında idi və o toyun nizamsız mənzərələri anbaan gözləri önünə gəlirdi.

Adına beton yol deyilən Yeni Aeroport magistralında Hövsan yoluna burulub yenidən Zığ şosesinə çıxanda sürücünün salonun güzgüsünə baxa-baxa saymazyana dediyi söz onların ikisini də diksindirdi:

-Daldakı qara «Mersedes» İnqilabı keçəndən arxamızca gəlir. Siz bilən sizi izləmirlər ki?

Sərxandan qabaq Edqar arxaya çöndü.

Maşının içərisi də bayırı kimi idi: qapqara.

Sərxan çönüb arxadan gələn maşına baxandan sonra hələ də cavab gözləyən sürücünün cavabını verdi:-Bəlkə, Sizi izləyirlər?

Həqiqətən, qara «Mersedes» onlardan aralanmırdı, elə bil taksi bələdçi idi, «Mersedes» naşı.

-Düşə bilərsiz,-sürücü dedi və o, Edqarın üzünə ani nəzər salmaqla hiss elədi ki, dostunun maşından düşməyə halı yoxdur. Əslində o, özü də həyəcanlanmışdı; «Mersedes»in yol boyu onları izləməsi və burda - qəbiristanlığın qapısında arxadan yollarını kəsməsi doğrudanmı təsadüf idi?

-Qorxursan?

-Nə bilim...

Onu ürəkləndirmək qərarına gəldi:

-Qorxma!

-Mən özümə görə qorxmuram, -Edqar astadan dedi, -mən səni də bəlaya saldım.

Sərxan acı-acı gülümsədi, çünki bu sözü Edqar ona bir dəfə demişdi, özü də neçə il qabaq, o zaman onun oğlu artıq üçüncü sinfə gedirdi, Edqar isə hələ də subaydı. Amma elə o ərəfədə özündən on yaş kiçik bir yəhudi qızına vurulmuşdu. Qız da ona biganə deyildi, amma heç bir ay keçməmiş bu sevda onunla nəticələndi ki, qızın qardaşları yəhudi məhəlləsində onları yaxaladılar. Qardaşlardan biri bıçaq çıxardanda və bu zaman Edqar ağappaq ağaranda o, dostunu ürəkləndirmək istədi:

-De ki, fikrim ciddidi, ailə qurmaq istəyirəm, nədən qorxursan?

Edqar doluxsundu: «Mən özümə görə qorxmuram, mən səni də bəlaya saldım» dedi.

Əslində, ağlamaq məqamı idi, amma Edqarın təklifi onu güldürdü:

-Koroğlu bu yerdə deyib ki, qaçmaq da bir igidlikdi.

Qardaşlardan birini isə, deyəsən, onun gülməsi təbdən çıxardı və o da bıçağa əl atanda qaçdılar.

Sonralar bu əhvalat onların ən maraqlı xatirələrindən birinə çevrildi. Üç il qabaq Peterburqda görüşəndə də o hadisəni yada saldılar və bu xatirat nədənsə o zaman Edqarı ağlatdı.

Unutmamışdı, uşaqlıq illərində Edqarın ən sevimli kitabı «Koroğlu» idi, amma o, bir məqama çox təəccüblənirdi: «Görəsən, bu dastanda niyə erməni yoxdur?».

Sərxan çox-çox sonralar dərk elədi ki, bu sualın özü erməni-müsəlman qarşıdurmasından doğan bütün sualların müxtəsər cavabıdır.

...O hadisəni bir də ona görə tez-tez xatırlayır ki, o ərəfədə o da vurulmuşdu və tamamilə təsadüfən qarşısına çıxan rıqalı Zintra onu evindən-eşiyindən soyutmuşdu, hərdən evə də getmirdi, ya artıq ona evindən də çox doğmalaşmış estakadada, ya da Edqarın mənzilində gecələyirdi. O, bilirdi ki, bu, bir könüldən min könülə sonalayıb aldığı, taleyini qürbətə bağladığı, uzaq Arxangelskdə bir tək anasından başqa kimsəsi olmayan Qalina Aleksandrovnaya xəyanətdi, amma hiss eləyirdi ki, bu xəyanət onu yaşadır.

Edqar bu romanın qəti əleyhinə idi, hətta hərdən onu hədələyirdi: «Deyəcəm Qalina Aleksandrovnaya».

Rıqalı Zintranı Bakıda görüb tanıyandan sonra isə Edqar Allahı günahlandırdı:

-Qurban olduğumun əməllərindən baş açmaq olmur, - dedi, - sizi vaxtında da qarşılaşdıra bilərdi...

...«Odessafilm»dən dəvət alanda və sonra da məlum olanda ki, çəkilişlər Rıqada olacaq, sevindi, çünki Baltikyanı ölkələrin paytaxtları sırasında yalnız Rıqanı görməmişdi.

Fevralın sonu, ya bəlkə də martın əvvəli idi, havalar şaxtalı keçirdi, aylardan bəri əriməyən qarın üstünə yenə qar yağmışdı və rejissorlar çalışırdılar ki, bu qar əriməmiş filmin bu şəhərdə nəzərdə tutulmuş epizodlarını çəksinlər.

Nədənsə aktyor truppasını Rıqanın otellərindən birində yox, yazıçıların Yurmaladakı Yaradıcılıq evində yerləşdirdilər və bildirdilər ki, Yaradıcılıq evinin tibbi xidmətindən yararlanırlar.

Canından şikayəti yoxdu, amma çəkilişdən qayıdanda və birdən-birə başında kəskin ağrılar başlayanda həkimə ağız açmalı oldu.

Kabinetin qapısındakı adı, soyadı oxuyanda bildi ki, həkim latış köklüdü: Veysa Zintra Rudolfova.

Həkim qız danışmağa başlayanda gözəlləşdi və o qədər gözəlləşdi ki, onun sözünü kəsməsinə peşiman oldu.

-Da vı pravi, mojet bit ya ustal...

Həkim təzyiqini ölçəndən sonra dedi ki, gündə azı üç-dörd saat açıq havada olmaq, piyada gəzmək lazımdı.

Bəyəm, Yurmalaya gələndən bütün günü açıq havada deyildimi?

Rejissor ssenarisinə uyğun olaraq Latviyalı bir qadın yeni il ərəfəsində haçansa onunla dostluq eləmiş, onunla aşnalıq etmiş bir-birini tanımayan üç qafqazlı kişini (azərbaycanlı, gürcünü, erməni) Yurmalada qarşılayırdı. Filmin qayəsi xalqlar dostluğu olsa da rejissorun məqsədi bu üç qafqazlı Don Juanı məsxərəyə qoymaqdı. Ssenaridə hər şey məlumdu, yalnız bircə şey aydın deyildi: «Latviyalı xanım yeni il gecəsini onların hansı ilə keçirəcək?». Komik səpgidə qələmə alınmış bu ssenari onun xoşuna gəlmirdi, amma bilirdi ki, öz rolunu axıracan oynamalıdı ki, burdan əliboş qayıtsın.

...Hələ həkimin kabinetində ikən hiss elədi ki, başındakı ağrılar çəkilir, yəni açılır.

Buna səbəb nə idi? Həkimin gözəlliyi, daha doğrusu, danışmağa başlayan kimi mələyə çevrilməsi, yoxsa, qəfildən simasını çulğalayan məlahət?

Sonra həkim qız bir qədər də özündən söz açdı, dedi ki, uşaqlıqda o da kino ulduzu kimi parlamaq arzusunda imiş, amma qismətdən qaça bilməyib.

Həkim qız onlarla kino ulduzunun adını sadalayanda və birdən onun da adını, soyadını çəkəndə gözləri doldu. Məgər belə anların həsrətilə yaşamırdımı?

On-on beş dəqiqə sürən ünsiyyətin tamamında qadın bir də onun təzyiqini ölçmək istəyəndə razılıq vermədi, təbəssümlə dedi ki, daha buna ehtiyac yoxdu.

Sağollaşanda da həkim ondan təbəssümünü əsirgəmədi və sonra da dedi ki, haçan istəsə, ona müraciət eləyə bilər.

Ertəsi gün onlar Yaradıcılıq evinin foyesində təsadüfən qarşılaşdılar və salamlaşandan sonra ayaq saxlayıb bir neçə dəqiqə söhbət etdilər.

O, rus dilində dərhal sezilən ləhcə ilə danışdı və fikrini çatdırmaq üçün hansısa bir sözü tapa bilməyəndə gülümsəyirdi və bu da onun nitqinə sanki yeni bir tərəvət gətirirdi, siması nurla dolurdu.

Üçüncü gün həkimin kabinetinin qarşısında növbə tutanda heç yanı ağrıdı, sadəcə, həkimə qulaq asmaq istəyirdi, istəyirdi ki, bu qadının danışmağa başlayanda necə gözəlləşdiyini bir daha görsün.

Sonra həkim qıza bir dəstə çiçək bağışladı və qadın çiçəyi alandan sonra dedi ki, hələ heç kimin ona verdiyi çiçəyi geri qaytarmayıb. Və bu sözü qadının xəbərdarlığı kimi qəbul elədi.

Beşinci gün axşam hiss elədi ki, kafesi, barı və ümumiyyətlə, hər cür səliqə-sahmanı olan bu Yaradıcılıq Evində özünə yer tapmır. Əlbəttə, əyləncə tapmaq olardı, burda onu gözləri ilə diri-diri yeyən bir-birindən gözəl qadınlar vardı, hətta ondan avtoqraf istəyənlər də olurdu, amma hiss eləyirdi ki, bu qadınları avtoqrafdan daha çox yeni bir macərə maraqlandırır.

Növbəti həftənin birinci günü yenə də günbəgün ona doğmalaşan kabinetin qapısını döydü. Bu dəfə də ünsiyyət çox sürmədi, amma son olaraq Zintraya dedi ki, üzündəki ifadə hərdən ona Cokondanın təbəssümünü xatırladır. Həkim soruşdu ki, Cokondanın təbəssümü nə ilə əlamətdardır? Bu sualın cavabına hazır idi: «O təbəssümün ifadə etdiyi müəmmalı vədlə».

Sonra o daha doktor Veysanı kabinetində görə bilmədi, məlum oldu ki, körpəsi xəstələndiyinə görə bülletenə çıxıb və işə haçan qayıdacağı belli deyil. Həkimin ev telefonunu öyrənsə də, zəng vurmağa cəsarəti çatmadı. Amma çəkilişlər tamamlanandan sonra Bakıya qayıdanda hiss elədi ki, ürəyini Yurmalada qoyub, Bakıya özü ilə gətirdiyi quruca nəfəsidi.

Rıqadan Qalina Aleksandrovnayə mətbəx dəsti, Murada keti, özünə isə latış dilində danışmaq lüğəti almışdı, çünki Rıqaya düşdükləri ilk gündən anlamışdı ki, latış dili alman dilinə bənzədiyi qədər də, rus dilinə yaxındı və bu dili tez bir zamanda öyrənə bilər, uşaq vaxtı anasının ona öyrətdiyi alman dilini də unutmamışdı.

Bu kitabı tez-tez vərəqləməsi, oxuması, hiss eləyirdi ki, Qalina Aleksandrovna təəccübləndirir. Hər ehtimala qarşı çalışırdı ki, arvadı heç nə duymasın...

Amma qadın ola, heç nə duymaya?! Ayaqlarını evdə tappıldatmasından bilirdi ki, onun əməlindən narazıdı, ona elə gəlirdi ki, Qalina Aleksandrovna heç nəyi üzə vurmayacaq, amma günlərin birində çox ciddi tərzdə dedi ki, bizim xoruzumuz özgə çəpərində bir belə banlamazdı, görəsən, nə olub buna?

Edqar isə onun duyğularını məsxərə ilə qarşıladı:

-Sən üzünə gülən hər iki qadınlardan birinə vurulursan,- dedi, -oğlundan utan, indi onun vurulan vaxtıdır, sənə yox...

Yazdığı məktublar cavabsız qalanda fikirləşirdi ki, yəqin, yazıları sahibinə çatmır, axı, o, Yaradıcılıq evinin ünvanına yazırdı. Beş-altı məktubu cavabsız qalanda Zintranın evinə zəng vurdu və dərhal da soruşdu ki, məktublarını alıbmı?

-Da, ya poluçıla...

-A poçemu ne otveçaete?

Və Zintra gözlənilməz cavab verdi, dedi ki, bu məktublar onu qorxudur...

Nə yaxşı ki, dəniz vardı və o, Edqarla bu dənizə balıq tutmağa gedirdi.

Suya atdığı qarmaq insana çox şeyi unutturmuş. Əslində onun Zintraya yazdığı məktublar da Yurmalaya atılmış qarmaqlar idi. Bəyəm, o Zintraya evlənə bilərdimi? Bəs Qalina Aleksandrovna necə olsun? Bəs oğlu nə deyərdi?

Telefon zənglərinin birində isə Zintra ona ev ünvanını verdi və dedi ki, Yaradıcılıq evinə məktub göndərməsin, bu iş yerində dedi-qoduya səbəb olur.

Növbəti ilin qışında o, Yurmaladakı Yaradıcılıq evinə yola düşdü. Ara-sıra etdiyi tərcümələrə görə bir il ərzində həm SSRİ Yazıçılar İttifaqına qəbul olunmuşdu, həm də Yurmaladakı Yaradıcılıq evinə 24 günlük putyovka almışdı.

Həmin kabinetdəki görüş anında Zintra son dərəcə təəccüblənsə də onu səmimi qarşıladı, amma biləndə ki, Yurmalaya ona görə gəlib, ağladı və sonra da anlatdı ki, o, öz səadətini bir başqasının səadəti üzərində qurmaq istəmir, oğlunu böyüdür və hələ ki, ərə getmək barədə düşünmür və yalnız ona çalışır ki, ingilis dili öyrənsin...

O, artıq Zintranın (rəsmən olmasa da) rus ərindən ayrıldığını, ərinin də Rusiyanın Tümen vilayətində məskunlaşdığını və ordan məktub yazmasa da, hər ay pul yolladığını bilirdi. Zintranı da özü haqqında kifayət qədər məlumatlandırmışdı, anlatmışdı ki, duyğularının əsiridi, onu başa düşsün.

Və birdən-birə o niyyətini Zintraya onun dilində -latışca anladanda isə qadının göy gözləri işıqla doldu, elə bil quru budaq idi, bir anda çiçəklədi, yarpaqladı. Və sonra soruşdu ki, latış dilini haçan öyrənib? O da latış dilində cavab verdi ki, ona məktub yazmağa başladığı gündən.

Düz iyirmi üç gün Zintranın Yaradıcılıq evinin qapısından keçib kabinetinə girməsini gözlədi ki, sübh tezdən aldığı bir dəstə çiçəyi ona bağışlasın. Zintra çiçəkləri alırdı, qoxlayırdı, pəncərənin qırağındakı gülqabına qoyurdu, çox az danışdı, amma onun latış dilində dediyi cümlələrə maraqla qulaq asırdı və acı-acı gülümsəyirdi...Günlər isə keçirdi...

Hiss olunurdu ki, Yurmalada yazın gəlişinə bəlkə də insanlardan daha çox sevinən canlılar da var və bu, özləri hər deyəndə görünməsələr də, sehirli səsləri ilə sahilboyuna yeni bir həyat gətirən qaratoyuqlardı. Hətta axşamlar hava qaralandan sonra da bir müddət oxuyurdular. O isə burda ən çox axşamlar darıxırdı.

...Amma o axşam gözlənilmədən ona Zintra özü zəng elədi, özü də gözlənilməz bir təkliflə; bu axşam onu və oğlunu gəzməyə apara bilərmə? O, bu sualın cavabını bir kəlmə ilə, özü də latış dilində verdi:

-Labi...

Yurmalanı tərk etməsinə günlər yox, saatlar qalmışdı və o, istər-istəməz tez-tez qolundakı saatına baxırdı.

Sanki Baltik dənizi də o axşam ona görə susub kirmişdi ki, axşamın alatoranında öz qərib, qəmgin nəğmələri ilə bir-birini arayan qaratoyuqları dinləsin.

Sahildə seyrəklikdi, bəlkə də qəsdinə dursan, bəyaz, nəm qumsallığın tutub saxladığı ayaq izlərini də saymaq olardı.

Yanaşı addımlayırdılar, əsasən latış, hərdən də rusca danışırıdılar. Hələ məktəb yaşına üç ili qalmış Andris gah onlardan beş-on addım qabaqda gedirdi, gah da beş-on addım arxaya qalırdı və əlindəki bulkanı özü yemirdi, tikə-tikə bölüb sahil sularında eşələnən qu quşlarına paylayırdı.

Burda qu quşlarının insandan qaçmamasını, əksinə, insana yaxınlaşmasını, o, hər dəfə bu sahilə çıxanda görürdü və bu hələ keçən ildən onu heyretə gətirirdi, çünki onun balıq ovlağında, Səngəçaldə məskunlaşan qu quşlarının insanı heç qüllə mənzilinə buraxmamasını çox görmüşdü.

Zintra birdən-birə sol əlini onun ovcuna qoyub dedi ki, əlləri üşüyür.

Bu, onların ilk təması idi.

Zintra gözlənilmədən sözləri o qədər də çətin başa düşülməyən bir latış mahnısını pəsdən oxuyandan sonra soruşdu ki, o, bu mahnıdan nə başa düşüb? O, bu mahnının sözlərini tam tuta bilməmişdi, amma anlamışdı ki, söhbət pərvanədən gedir, özü də özünü oda toxuyan bir pərvanədən. Və bunu Zintraya çatdıranda o, dedi ki, o, bu gecənin pərvanəsidir.

O, bu sözün tamamında Zintranı yüngülcə öpəndə və Zintra cavab olaraq başını onun çiyinə söykəyəndə tanış anlar yaşadı və bir daha inandı ki, heç bir qadın əlçatmaz deyil.

Zintra bir xeyli susdu, sanki daha ona söyləməyə sözü qalmamışdı.

Sahil boyundakı restoranlardan birində şam elədilər, şərab içdilər, çox şeylərdən danışdılar, hətta Zintra hazırda ona maraq göstərən kişilərdən də söz açdı və axırda da dedi ki, onların heç birinin yanında özünü belə arxayın hiss eləmir.

Yəqin ki, xidmətçi restoranın on beş dəqiqədən sonra bağlanacağını nəzakətlə ona çatdırmısaydı, hələ bir şüşə də şərab içəcəkdilər və yenə də rəqs eləyə-eləyə Zintra başını onun sinəsinə söykəyib deyəcəkdə ki, xoşbəxt olmaq üçün insana çox şey lazım deyil...

O, fikirləşirdi ki, demək, nəhayət ki, Zintraya xoşbəxt anlar yaşada bilib, amma təəssüflənirdi ki, Bakıya yola düşməsinə günlər yox, saatlar qalıb.

Taksi ilə onları sahilədən çox da uzaq olmayan evlərinə çatdıranda və burda da anladanda ki, daha gecdi, elə bu taksi ilə də Yaradıcılıq evinə dönmək istəyir, Zintra dedi ki, hələ ona ən vacib sözü söyləməyib.

Nəhayət ki, Zintra bu sözü də söylədi, amma beşmərtəbəli evin beşinci mərtəbəsindəki ikiotaqlı mənzilə qalxandan, adama bir fincan qəhvə içəndən və Zintra Andrisi uşaq otağına yatmağa göndərəndən sonra Zintra dedi ki, qadının bu dünyada ən ali məqsədi uşaq doğmaq, uşaq böyütməkdə və o, istəyir ki, dünyaya daha bir uşaq gətirsin və bu körpə ona bənzəsin...

...İyun ayının 9-da, Zintranın ad günündə yenə Yurmalaya gəlmişdi, amma Yaradıcılıq evinə yox, Zintranın hər şeydən çox qəhvə qoxusu ilə yadında qalan mənzilinə.

Zintra Liyelupe çayına açılan pəncərələrini gecələr taybatay açırdı, amma bu qoxu otaqdan çıxmırdı ki, çıxmırdı.

Avqustun ortalarında isə Zintra Andrislə Bakıya gəldi və Edqar da öz mənzilinin açarını dərhal ona verdi ki, otel problemi ilə üzləşməsin.

- Sən tanınmış adamsan,- dedi, - otelə əcnəbi bir qadının yanına gəlib-getməyin artıq söz-söhbətə səbəb ola bilər, Qalina Aleksandrovnaya çatdırarlar.

Amma açarı verəndən sonra bir xəbərdarlıq elədi: «xanım balkona çıxmasın».

O, bu xəbərdarlığın səbəbini təxmini də olsa bilirdi, amma başa düşə bilmirdi ki, bu xəbərdarlıqdan məlumatlı ola-ola Zintra nəyə görə hər gün süpürgəni əlinə alıb balkona çıxır və balkonu süpürməyə başlayır.

Edqarın mənzilində üç gecə gecələyəndən sonra Zintranı Qubaya, Şamaxıya və sonra da Səngəçalə - estakadaya balıq ovuna apardı. Burada isə ən çox sevinən Andris idi: deyirdi ki, böyüyəndə dənizçi olacaq.

Zintrə tez-tez bəxtiyar günlər, aylar yaşadığını etiraf eləyirdi və yalnız bir şeyə təəssüflənirdi: «Görəsən, niyə hamilə olmur?».

1992-nin yayına kimi, hər üç aydan bir görüşdülər. Əsasən Yurmalada, hərdən bir də Bakıda.

Zintranın Azərbaycan dilində bir xeyli söz, ifadə öyrənməsi ona maraqlı gəlirdi, çünki latış dili ilə Azərbaycan dili arasında heç bir yaxınlıq yoxdu.

Zintrə hərdən onu Azərbaycan dilində dindirir və deyirdi ki, Bakıda altı ay yaşasa, bu dili öyrənər.

Onların Bakıda görüşməsi isə xeyli çətinləşmişdi, çünki Edqar evlənmişdi və Zintrə həmişə olduğu kimi Andrislə Bakıya gələndə onu Yazıçıların Şüvəlandakı Yaradıcılıq evində yerləşdirməli olurdu. 1992-ci ilin yayında da onlar Bakıda görüşməli idilər, amma elə o yay günlərində Yaradıcılıq evi qaçqınların sığınacaq yerinə çevriləndə, qərara aldı ki, o, özü Yurmalaya ucsun.

1993-ün yazında Zintrə teleqramla ona bildirdi ki, o, ən böyük arzusunə çatıb, yenidən ana olub, körpənin adını Yanis qoyub, ona öz soyadını verib, amma onu ən çox sevindirən uşağın sifətindəki doğma cizgilərdi, oğlunu görmək istəyirsə, gəlsin.

O yaz o, taleyinin ən acı günlərini yaşayırdı. Qarabağ uğrunda döyüşlərdə həlak olmuş oğlunu Bakıda torpağa tapşırırmışdı. Gəlin isə iki ayağını bir başmağa dirəyib deyirdi, daha onu Bakıya heç nə bağlamır, Moskvaya-anasının yanına gedəcək. Seryoja artıq dörd yaşına keçmişdi, hər gün atasını soruşurdu, qapı zənglərinə hamıdan qabaq özünü çatdırıb soruşurdu: «Papa, eto tı?».

Qalina Aleksandrovna bu itki ilə barışa bilmirdi. Elə gün olmurdu ki, onların evinə «təcili yardım» gəlməsin.

Hər halda, o, yaz günlərində Zintraya müxtəsər də olsa, məktub yazdı, amma başına gələn müsibət haqqında bir kəlmə belə söz açmadan.

Zintranın növbəti məktubu altı ay sonra Latviyadan yox, Amerikadan-Çikaqo ştatından gəldi. O, yazırdı ki, Andrisi Latviyada anasının yanında qoyub, Amerikaya Yanislə gəlib, artıq iş də düzəlib, amma burdakı həyat tərzini ürəyincə deyil, burda hər şey pulla ölçülür və məktubunun sonunda da ondan pul istəmişdi, özü də min dollar.

İlk dəfə idi ki, Zintrə ondan nə isə istəyirdi...

Özü borc içində olsa da, min dollar tapıb Zintraya göndərirdi, amma Amerikadan cavab məktubu almadı, yazdığı məktub isə üstünə qayıtdı.

Qalina Aleksandrovnanı torpağa tapşırıandan, bu dünyada tamam yalnız qaldığını, özünə yer tapmadığını anlayandan sonra Riqaya uçdu ki, bəlkə, Zintradan bir xəbər tuta bilər.

Çox çətinliklə də olsa, Latviyanın ucqar bir kəndində Zintranın anasını tapandan sonra məlum oldu ki, o artıq bu dünyada yoxdur, körpəsi Yanisi isə, ABŞ vətəndaşı olduğu üçün Çikaqo şəhərində uşaq evinə veriliblər.

Üç il qabaq Peterburqda görüşərkən Edqar Zintranı da xəbər aldı və bu sevgi macərasının - bu romanın sonluğundan halı olanda:

-Mən sənə yerinə olsam, - dedi, - gedib Amerikada o uşağı taparam.

Əslində, Qalina Aleksandrovnanı itirəndən sonra bu dünyada özünə yer tapmayanda, tənhalığın əsirinə çevriləndə, o, özü də bu fikrə düşdü. Onsuz da baş alıb harasa getmək istəyirdi, ona elə gəlirdi ki, harasa getsə, təklikdən xilas olacaq.

Hələ Sovetlər dağılmamış, köçüb Amerikada məskunlaşmış sinifdaşı Emin Göyçaylıya öz niyyətini məktubla anladanda və Emin də onun

məqsədini alqışlayanda bir az da ürəkləndi və hətta ingilis dili öyrənməyə başladı.

Eminin göndərdiyi qızılı surğuculu, qızılı möhürlü vizanı alanda və anlayanda ki, daha onun Amerikaya getməsinə heç bir maneə yoxdur, qorxdı və sanki içində daha bir Sərxan doğuldu: «Lap tutaq ki, gedib Amerikada o uşağı tapdın, ona nə deyəcəksən?».

Artıq neçə illər idi ki, bu sualın cavabını fikirləşirdi və ona elə gəlirdi ki, Amerika səfəri bu suala tapacağı cavabdan asılıdı.

Vizanın müddəti isə çoxdan bitmişdi.

Emin isə elə hey zəng vururdu və soruşurdu: «bəs sən niyə gəlmirsən?».

...Sürücü:

-Düşün də,-dedi,-nəyi gözləyirsiniz?

O da eyni qayda ilə Edqara təpindi:

-Düş də, nə gözləyirsən?

Qara «Mercedes»dəki kişilər onlardan qabaq maşından düşdülər. Biri geyimli-gecimli idi. İkinci kişinin cındırından cin hürkürdü. Özündən çox malakeşi və sınıq-salxaq vedrəsi diqqət çəkirdi. Üçüncü kişi əlində daş baltası tutmuşdu. Onlara ağızucu salam verdi və yoldaşlarına üz tutub:

- Gəlin gedək,- dedi.

Onlar qəbiristanlığın kənarındakı hələ üstü götürülməmiş qəbirə yaxınlaşanda Sərxan Edqara sarı çönüb gülümsədi:

-Düş də, bəs indi nəyi gözləyirsən?

Edqar astadan dilləndi:

-Bilmirəm.

Araya çökən sükutu sürücü pozdu:

-Burda çox ləngiməyəcəksizsə,-dedi, -mən Sizi gözləyə bilərəm.

Edqar ondan öncə cavab verdi:

-Yox, ləngiyəcəyik, -dedi və ağır-ağır maşından düşdü. Amma bir gözü «Mercedes»dən düşəndən sonra artıq onlardan xeyli aralanmış kişilərdə idi.

Sərxan ildə bir kərə, pasxadan - pasxaya bu qəbiristanlığa gəlib bir dəstə çiçəklə Asya Cahangirovnanın xatirəsini ananda, xristian ənənəsilə bir şam yandırıb sinədəşinin üstünə qoyanda, ətrafa göz gəzdirdi və hiss eləyirdi ki, burda günbəgün çoxalan daş evlər elə bil bu qəbiristanlığın üstünə yeriyr və bu məkan aralıdan qəbiristanlıqdan çox yaşıl bir adaya bənzəyir.

Bu məkanın yaşıllığına səbəb, əlbəttə, isti-soyuq öz yerində susuzluğa da tab gətirə bilən şam ağacları idi. Sərxanın yadıdaydı, anasının ilində Edqar da burda bir şam əkmışdi və indi Sərxana elə gəlirdi ki, Edqarı hər şeydən çox bu şam ağacı təəccübləndirəcək, çünki bu şam o qədər böyümüş, qol-budaq atmışdı ki, Asya Cahangirovnanın məzarı ilə yanaşı daha bir neçə xristian qəbrini qol-qanadının altına almışdı.

Amma Asya Cahangirovnanın qəbrinə çatır-çatmaz Edqarı da, elə onun özünü də başqa bir mənzərə təəccübləndirdi.

...Heyrətlə bir-birinin üzünə baxırdılar. Səliqə-sahmanını saxlamış məzarın ağ, mərmər sinədəşinin üstünə bir dəstə nərgiz qoyulmuşdu. Və hiss olunurdu ki, məzar yan-yörəsindəki qəbirlərlə müqayisədə abaddı, hətta burdakı qızılgül kolu da yamyaşıldı. Kolun ucunda bir buta gözə dəyirdi və hiss olunurdu ki, bir günün xoş havasına bənddi ki, pardaqlayıb açılınsın.

Edqar əlindəki qərənfilləri bu nərgiz topasının ətrafına bir-bir düzəndən sonra soruşdu:

-Qabil kişi hələ sağdı?

O, Qabil kişini axırıncı dəfə arvadının qırxında görmüşdü: köhnə qonşu kimi başsağlığı verməyə gəlmişdi, özü də tamam yeni qiyafədə: başında,

əsasən, din tərəfdaşlarının, mollaların, hacıların gəzdirdiyi bəmbəyaz araqçın, əlində qara təsbeh, dilində dua-səna.

O, Qabil kişini lap uşaqlıqdan tanıyırdı, bilirdi ki, Edqarın anasının - Asya xalanın aşnasıdır. O zamanlar Qabil kişi Az.TV-nin avtobusunu sürürdü, müğənniləri, aktyorları rayonlara - əsasən ana vətəni Lənkərana, Masallıya aparıb gətirirdi və bununla fəxr eləyirdi; onun söz-söhbəti də şirəli idi; ən çox müğənnilərin, aktyorların bir-birilə zarafatlarından söz açırdı və bu da, təbii ki, gələcəkdə aktyor olmaq arzusu ilə yaşayan Sərxanın marağına səbəb olurdu.

Qabil kişini məhəllədə cəmi uşaqlara sevdiren isə onun hardansa ələ keçirib məhəlləyə gətirdiyi ştanq və ağırlıq daşları idi. Hərdən ştanq qaldıranda, bir-iki pudluq daşları atıb-tutanda, uşaqlar, ən çox da yeniyetmələr onun başına yığırdılar və onlar da öz məharətlərini göstərirdilər; o zamanlar arıq və cüssəsiz olsa da, o da öz gücünü sınayırdı. O, Qabil kişinin halalca arvadı Ruqiyyəni də tanıyırdı, bilirdi ki, daha doğrusu, anası ona söyləmişdi ki, zavallı Ruqiyyə taleyi ilə barışıb, neynəsən, Qabil vəhşidi.

Sinəsinin, enli çiyinlərinin qapqara, qapqalın tük gətirməsi, həmişə qızartılı, iri qara gözləri, qalın qashları onu həqiqətən də vəhşiyyə oxşadırdı; amma danışmağa başlayanda gözləri gülürdü, sifətindəki zəhm çəkiliydi və o, öz yaşdılarından çox, məhəllənin cavanları, uşaqları ilə ünsiyyət qururdu.

Sonralar anası Sərxana Qabil kişi ilə Asyanın münasibəti haqqında daha bir söz demişdi: «Qabil Asyaya ona görə yanaşıb ki, bəlkə, bir züryəti ola, bu dünyadan sonsuz getməyə».

Edqar bir də soruşdu:

-Qabil kişi hələ sağdı?

Sərxan müəmmalı cavab verdi:

-Belə görünür ki, sağdı...

Sonra Edqar yerdən bir çinqıl daşı götürüb baş daşını döyəclədi və sifətini daşa söykəyib bir neçə kəlmə söz dedi, amma Sərxan bu sözü eşidə bilmədi.

Qəbiristanlığın sükutunu təyyarə səsi və sonra da Edqar pozdu:

-Mən bir vaxt onu öldürmək istəyirdim, anama deməmişdim, amma o, bunu duymuşdu, birbaşa üzümə dedi ki, onda əvvəlcə mənə öldür!

-Sən bunu mənə söyləməmişdin.

-Düzdür, söyləməmişdim, bu mənim səndən gizli yeganə sirrim idi.

-Yadımdadır, onun haqqında hərə bir söz danışırı, kimi deyirdi nəşə çəkir, kimi deyirdi qumar oynayır, amma hər şeyin sübutu-sinədaşının üstündəki nərgizləri nişan verdi -bu çiçəklərdi...

-Düzü, mən bunu ondan gözləməzdim. Bəs sən?

-Mən?... Bilmirəm. Amma indi fikirləşirəm ki, bu günlərdə gedib onu tapım.

-Hardan tapacaqsan? Bəs köhnə məhəlləni sökməyiblər?

-Söküblər, amma qonşular elə o sökülmüş yerə gəlirlər, orda bir çayxana var, orda görüşürlər, -sözünün ardını zarafatla gətirdi, -bəlkə, səni də aparım ora.

Edqar bu zarafatı ötkəm qarşıladı:

-Mənim üçün Bakı da, köhnə məhəllə də sənə, -dedi, -mənim nostalgiyam səninlə bağlıdır, ziyarətlər isə sənə təşəbbüsündü, çox sağ ol.

-Bu son ziyarətdi, - Sərxan dedi, - amma mən səni həqiqətən də köhnə məhəlləyə aparmaq istəyirəm.

- Ehtiyac yoxdur, -Edqar dedi və əlini sinə daşının üstündəki nərgizlərə toxundurdu, -ola bilsin ki, o, burada on-onbeş dəqiqə qabaq olub, nə yaxşı ki, qarşılaşmamışıq, bilirsən...

Sərxan Edqarı sözünü bitirməyə qoymadı:

-Bura bax, sənın başqa bir adama gümanın gəlmir ki?

Edqar duruxdu və müəmmalı tərzdə gülümsəyəndən sonra suala sualla cavab verdi:

-Deyirsən, yəni anamın başqa aşnası da varmı?

Sərxan bu sualın qarşısında aciz qaldığını gülümsəməklə bildirdi və sonra da dostundan üzr istədi.

O, hələ lap körpə yaşlarından anasının nəyə görə Asya xalaya hörmət bəslədiyini bilirdi, anası həmişə deyirdi ki, başqaları halalca ərinin döşəyinə kişi salır, amma Asya aşnasına da sadıqdi.

O, özü də hər şeyi görürdü, başa düşürdü, Asya xala, demək olar ki, gecəsini, gündüzünü «Zinger» markalı tikiş maşınının arxasında keçirir, aradabir də, Azərbaycan məktəbində oxuyan oğluna erməni əlifbasını öyrətmək istəyirdi. Nədənə, Edqar bu əlifbanı öyrənməyə meyilli deyildi, hətta bir dəfə etirazını onun yanında da bildirdi:

-Axı, mənim nəyimə lazımdı bu əlifba?

Asya xala isə taxçadakı kitabları nişan verdi:

-Bax, bunları oxumaq üçün lazımdı, -dedi, -bunlar tarixdi, erməni tarixidi, sən bunları oxumalısan, bu sənın borcundur.

Edqar, nəhayət ki, erməni əlifbası ilə hecalaya-hecalaya oxumağı öyrənsə də, o kitabları oxumadı, günlərin birində isə o kitabları məhəlləyə köhnə xalça almağa gələn erməniyə satdı.

Bu hadisədən elə həmin gün xəbər tutan Asya xalanın artıq yepyekə kişi olan Edqarı həyətin ortasında basıb döyməsini, qonşu arvadların ağzı-burnu qan içində olan Edqarı onun əlindən almasını və axırda, təsadüfən gəlib bu mərəkənin üstünə çıxan Qabil kişinin bu işə qarışmasını da unutmamışdı. Asya xalanı, nəhayət ki, toxtadan sözü də Qabil kişi dedi:

-Mən o xalça alverçisini tanıyıram, narahat olma, o kitabları geri alacam...

Bu, Asya xalanı onun yaddaşında yaşadan yüzlərlə, bəlkə də minlərlə xatirədən biri idi və indi o xatirələrin işığında təsadüfən dilindən çıxan «ikibaşlı» sualın əzabını çəkirdi.

Asya xalanın qəbri dəmir hasara alındığından, məzarın sağındakı boşluq dərhal diqqət çəkirdi və Edqar o boş yeri nişan verib:

-Mən o yeri özümçün nəzərdə tutmuşdum, -dedi və dostundan gözlənilməz bir xahiş elədi, -əgər mən bu gecə ölsəm, sabah məni elə burda basdırarsan...

Sərxan onun xahişini zarafatla qarşıladı:

-Bu gecə kimdi səni ölməyə qoyan, -dedi, -səhərə kimi vuracayıq.

Sonra Edqar yenə əlindəki çay daşını bir neçə dəfə başdaşına toxundurdu, daşa üzünü söykəyib nəsə dedi, sıgallamağa başladı, sanki daşı yox, canlı insanın teline tumar çəkirdi.

Qəfildən qulağı çalan səgah səsinə getdi ki, Edqar anası ilə təkbətək qalsın, ürəyini istədiyi kimi boşaltsın. Pəsdən oxuyan fəhlə onu yaxınlığında görəndə kiridi. Onları danışdırmaq niyyəti yoxdu, amma o fəhlənin başının üstündə durmuş geyimli-keçimli kişi özü onu dindirdi.

-Siz bilən bu qəbiristanlığın gözetçisini harda tapmaq olar?

O, çiyini çəkdi və sonra da soruşdu:

-Bu qəbiristanlığın gözetçisi də var?

-Əlbəttə, var, -kişi cavab verdi, -gözetçisiz qəbiristanlıq olar? -Və sonra da niyyətini açıqladı, -biz burda gül əkdik, deyirəm puldan-paradan verək, arada gəlib sulasın, qurumağa qoymasın.

Sonra kişi bir qədər ona yaxınlaşıb gülümsədi:

-Siz mənə yaman tanış gəlibsiz, -dedi, -amma yadıma sala bilmirəm, -ani gülümsünəndən sonra Edqarı nişan verib sözünün ardını gətirdi, - o kişi də mənə tanış gəlir, kamança çalan deyil ki?

O, dərhal cavab verdi:

-Yox, o, kamança çalan deyil.

Amma bu sorğu-sual onu bir qədər şübhələndirdi: çünki onlar qəbrin üstündə baltalıq, malalıq iş görməmişdilər və sanki bilmirdilər ki, daha neyləsinlər?

Edqarın başdaşını qucaqlayıb ağladığını görəndə, dərhal toxtatmaq qərarına gəldi, amma o gözlərinin yaşını əlinin dalı ilə silərək:

-Mən anama ağlamıram; doğulduğu torpağa qovuşub, iz qoyub, -mən öz halıma ağlayıram, öz halıma, -dedi və o, var səsiylə hönkürəndə isə, nəhayət ki, Edqarın Peterburqdan bura niyə gəldiyini sanki kəşf elədi.

Yenə də taksi ilə həmin yolla qayıdıldılar, Edqar susurdu və onun yeknəsəq suallarına da başını tərpətməklə cavab verirdi, amma Nobel prospektində, Nizami parkının yaxınlığında Edqar özü onu dindirdi:

-Rote-fane parkını söküblər?

Edqarın parkı əzəli adıyla yad etməsi onu təəccübləndirmədi, əksinə, sanki bu adla yaxın keçmişin doğma nəfəsini duydu.

-Yox, mən bilən, sökəməyiblər, amma yenidən qurublar.

-Bəlkə, taksini buraxaq, burda bir az gəzişək.

Bu təklif ürəyincə oldu:

-Yaxşı fikirdi, -dedi, -düşüb gəzişək.

Altmışıncı illərin ortalarında onlar bu parka qoşa gəlib, qoşa qayıdıldılar. Yaşillığı, gülü-çiçəyi ilə şəhərin bütün bağlarını, bağçalarını xeyli üstələyən bu park o qədər qələbəlik olurdu ki, hərdən gecə yarisınacan rəqs meydançası boşalmırdı.

O, burda vals oynamağı öyrənmişdi, o, burda ilk dəfə qadın nəfəsinin, qadın telinin ətrini duymuşdu, o, burda ilk öpüşün dadını duymuşdu...

Onları bu parka bağlayan qızlar rəfiqə idilər, uşaq evində böyüyüb müstəqil həyata atılmışdılar, yataqxanada yaşayırdılar, amma ailə qurmaq, ev-eşik sahibi olmaq istəyirdilər.

Görünür, bu park Edqarın da yadında o qızlara görə qalmışdı və, yəqin, bu səbəbdən də soruşdu:

-Səndə Elviranın şekli var?

Elvira onun bu parkdakı rəqs meydançasında tanış olduğu qızın adı idi.

-Bəlkə də var, -dedi, -axşam baxarıq alboma, amma o, yəqin ki, indi qoca arvaddı, beş yaş məndən böyük idi.

Edqar bir qədər fikrə gedəndən sonra dilləndi:

-Amma mən onu başqa cür təsəvvür edə bilmirəm.

Parkın köhnə mənzərəsini yada salan və yaşadan yalnız iri gövdəli ağaqlardı, rəqs meydançasını daraltmışdılar və ətrafında yeni ağaclar bitirmişdilər.

-Yadımdadı, burda hər axşam qız üstə dava düşürdü...

-Yadımdadı.

-Bəs burda öyrəndiyin mahnılar?

-Bəziləri yadımdadır.

-Bəs Anna Germanın mahnısı necə? Yadımdadır?

Və Sərxan cavab vermədi, mahnını zümzümə etməyə başladı:

-Durmanom sladkim veyalo

Koqda tsveli sadı,

Koqda odnajdı veçerom
 V lyubvi priznalsya tı.
 Odin raz v qod sadı tsvetut
 Vsego liş tolko raz
 Tsvetut sadı v duşe u nas,
 Odin liş raz, odin liş raz.

Və beləcə o məşhur mahnının birinci bəndini bitirən kimi sözüne davam elədi:

-Amma mən 37 yaşında Zintra ilə qarşılaşanda anladım ki, insan qəlbindəki bağçalar yalnız bir dəfə çiçəkləmiş... Qalina Aleksandrovnanı itirəndən sonra və Qalina ilə anlaşıanda da tanış duyğular yaşadım. Ona görə də, əziz dostum, geriye baxma, qabağa bax, xatirələrin işığı soyuq olur, adamı isitmir... Elə deyil?

Asta-asta ayaq basdıqları mərmər səkidən səs çıxdı, Edqardan yox.

Parkın ona qüssə gətirməsinin səbəbini nəhayət ki, tapdı: park boşdu-insansızdı, uşaqsızdı. Amma haradansa peyda olan kişi parkın mənzərəsini dəyişdi, gözündə qara eynək vardı, döşündən iri obyektivi ilə dərhal diqqət çəkən fotoaparat asılmışdı.

Onlara yaxınlaşdı, gah yaxından, gah uzaqdan parkın ötən yüzillikdən qalmış ağaclarına baxırdı, sanki bu ağacların şəklini çəkməyə gəlmişdi.

Əlinin işarəsilə ona anlatdı ki, gəlib onların şəklini çəksin, amma o başını buladı və fotoaparatını, köklü-gövdəli qarağaca tuşladı, sonra dalı-dalı geri çəkildi və birdən-birə peyda olduğu kimi birdən-birə də qeyb olanda Edqar astadan:

-Bu həmin kişi idi, -dedi, -Əlişirin kababxanasında şəklimizi çəkən... Sən tanımadın onu?

-Yox! Tanımadım, -hirsle cavab verdi, - bu xof səni öldürəcək...

Parkdan çıxıb taksiyə minəndən sonra sürücüyə ev ünvanını söyləsə də, "Xətai" metrosuna çatmağa sürücüdən xahiş etdi ki, maşını əyləsin.

Xocalı soyqırımında həyatını itirənlərin xatirəsinə qoyulmuş abidə yolun solunda idi. Sürücü ya onu eşitmədi, ya da sözünü saya salmadı və buna görə də dübarə dillənəsi oldu:

-Biz burda düşməliyik, -dedi, -saxlayın.

Sürücü baxışları ilə narazılığını bildirsə də, əyləci basdı.

...Sərxanın məqsədi 600 nəfərə qədər insanın soyqırımını ifadə edən bu abidəni erməni dostuna göstərmək deyildi, burda - burdakı qara mərmər daşın üzərində onun ana qohumlarından on iki nəfərin adı, soyadı var idi və ümumiyyətlə, şəhərin bu səmtindən keçməli olanda, bir qayda olaraq mindiyi maşını əylədirdi, ona doğma adları, soyadları daşın üzərindən bir də oxuyurdu, ruhlarına - ruha inanmasa da - rəhmət diləyirdi və ona elə gəlirdi ki, bu yolla anasının xatirəsinə yad etmiş olur. Anası hələ onkologiya xəstəxanasında müalicə olunmağa başlayanda və nə isə anlayıb dava-dərmandan imtina edəndə ona demişdi: «o qara daşın üzərində gözlə görünməyən adlar var, onlardan biri də mənimdirdi».

Alman dili müəllimi olan anası həm də şair təbiətli idi, hər il fevral ayının 26-da bir dəstə çiçəklə abidənin ziyarətinə gedirdi, söz ala biləndə Xocalı anaların bir nümayəndəsi kimi çıxış eləyirdi.

Sərxan isə, həmişə olduğu öz humanist, tolerant mövqeyində qalsa da, ümumiyyətlə, belə abidələrin əleyhinə deyildi: fikirləşirdi ki, insanlıq belə abidələrlə keçmişdən ibrət almalıdır.

O, hətta Sovet dönəmində, bir dəstə Azərbaycan ziyalısı ilə İrəvanda olarkən soyqırım abidəsinin önündə bəşəri mövqeyi ilə diqqət çəkən ürək

sözlərini söylədi və bu da onunla nəticələndi ki, raykomun ikinci katibi olan erməni qızı ona vurulduğunu böyük banketdə etiraf elədi. Bakıya qayıdandan sonra isə o qızdan aldığı məktub onu heyretə gətirdi, qız yazırdı ki, onun yolunda hər cür fədakarlığa hazırdı. Qızdan aldığı növbəti məktuba və eləcə də sonrakı məktublara cavab yazmadı, amma bununla belə o qız ildə bir dəfə də olsa, ona açıqca yollayırdı, amma bu açıqcalara da elə bil 1992-ci ilin Xocalı soyqırımını son qoydu.

-Mən bu abidəni televizorda dəfələrlə görmüşəm, Allah burda ruhu qovuşanların hamısına rəhmət eləsin, amma belə abidələr insanlığın sabahına körpü ola bilməz, - Edqar dedi, - bu, İrəvandakı soyqırım abidəsinə cavabdı, mənimlə razısan? -Sərxan cavab verməsə də, o sözünün ardını da beləğətlə gətirdi: - Belə abidələr düşmənlərimizə lazımdı.

Üç il qabaq Peterburqda görüşərkən bu barədə daha ətraflı söhbət etmişdilər və fikirləri zaman-zaman toqquşsa da, axırda ortaq məxrəcə gəlmişdilər.

Qara mərmər lövhədə qarabağlı qohumlarının adı, soyadı dalbadal yazılmışdı, amma bilmirdi ki, ona bir köynək yaxın olan adlar, soyadlar harda başlanıb, harda qurtarır.

Birinci dəfə bu adibənin açılışında buraya gələndə o adları tapa bilməmişdi, daha doğrusu, macal verməmişdilər ki, abidəyə yaxınlaşsın. Açılış törəninə könüllü gəlməmişdi: hələ iki gün qabaq iş yerində rəhbərlik yığıncaq keçirdi və burda da elan olundu ki, kim abidənin açılışına gəlməsə, heç işə də gəlməsin, işdən çıxmaq haqqında ərizəsini göndərsin.

Soyuq, şaxtalı bir gündü, güclü xəzri əsirdi. Hələ qara örtüyü çəkilməmiş abidənin ətrafında iynə atsan yerə düşməzdi. Ən çox gözə çarpan məktəblilərdi. Əlbəttə, nəzarətsiz deyildilər, müəllimləri ilə gəlmişdilər və onlar da hamı kimi Kiminsə gəlməsini gözləyirdilər. Deyirdilər ki, Kişi özü gələcək. O, bu qələbəlikdə iş yoldaşlarını arasa da, anbaan hiss eləyirdi ki, bu qədər millətin arasında kiməsə yalnız təsadüfən rast gəlmək olar. O da bir çoxları kimi can atırdı ki, abidəyə yaxınlaşsın və ona doğma adları, soyadları tapıb oxusun, amma hər dəfə də abidənin pyedestalinə yaxınlaşanda onu sağdan, soldan itələyib sıradan çıxarırdılar. Növbəti uğursuz cəhddən sonra qolundan tutan oğlanı üzdən tanısa da, adını yadına sala bilmədi.

-Biz Sizi çıxışa yazmışıq, Sərxan müəllim, -oğlan dedi, -bayaqdandı Sizi axtarıq.

Təəccüblə soruşdu:

-Nə çıxış?

Dilavərliyi, zirəkliyi dərhal nəzərə çarpan oğlan da heyretini büruzə verdi:

-Necə, yəni, nə çıxış? Bəyəm, Sizə deməyiblər?

-Mənə heç kim heç nə deməyib.

-Deməyiblərsə, bu Sizin günahınız deyil, günahkar cəzalandırılacaq, amma Siz çıxış etməlisiniz bu açılışda.

Bu cavan oğlanın sanki yalnız əynini-başını yox, sir-sifətini də ütüləmişdilər, ağzından çıxan sözləri isə özü ütüləyirdi, bununla belə, yenə də istədi ki, yaxasını kənara çəksin:

-Axı mən hazırlaşmamışam, -dedi, -xalqın qarşısına elə-belə çıxmaq olmaz, rus dilli olduğumu da bilirsiniz...

-Bilirik, - oğlan ərklə gülümsündü, - azərbaycanca bülbül kimi ötdüyünüzü də çox görmüşük, hazırlaşın, Kişinin gəlməsinə hələ bir saat var.

Çıxışdan, ümumiyyətlə, imtina etmək olardı, amma bunun nəticəsini fikirləşəndə, qərara aldı ki, bir tərəfə çəkilib hazırlaşsın.

Əlbəttə, Xocalı soyqırımının mahiyyəti ona aydındı, bilirdi ki, bu fəlakəti kim törədib, məqsəd nədi? Həyəcan keçirirdi; axı, ürək sözünü sözünün alt qatında deməli idi, Mirzə Cəlilin «Kamança»sını yada salmalı idi...

Yarım saat sonra yenə cavan oğlan qarşısında peyda oldu:

-Hazırdı?

-Nə?

-Çıxış...

-Mən şifahi danışacam.

Cavan oğlan təkəbbürlə dilləndi:

-Hər halda, biz o çıxışın məzmununu bilməliyik, ya yox? -Sözünün ardını bir qədər fikirləşəndən sonra gətirdi, - yazsanız yaxşı olar, bizim üçün də, Sizin üçün də.

Bu izdihamının içində, bu soyuqda, ayaq üstə nə yaza bilərdi ki? Hər halda, deyəcəyi sözləri ölçüb - biçirdi, ona elə gəlirdi ki, deyəcəyi sözləri bu izdihamla üz-üzə qalanda tapacaq.

Nəhayət ki, gözlənilən şəxsiyyət gələndən sonra çıxışlar başlayanda, tanıdığı adamların kürsüdə vətənpərvərlik yarışı olmazın bir vüsət alanda o, bir qədər də həyəcanlandı. Daha fevral küləyi də ona təsir eləmirdi, fikirləşirdi ki, bu çıxışlar hara, onun yada salacağı kamança hara?

Sonra...

Hə, sonra da, ümumiyyətlə, ona söz vermədilər və o, bunun səbəbi ilə nə o zaman maraqlandı, nə də sonralar. Amma teatrda məsələni qəti qoymuşdu: «Kamança» repertuara daxil edilməlidir».

...Bütün bu olaylar xatirəyə çevrilmişdi və indi bu xatirələrin solğun işığında abidəyə yaxınlaşırdı ki, qara mərmərin üstünə həkk olunmuş doğma adları, soyadları bir də oxusun: «Məmmədova Afilə İbrahim qızı - anasının bibisi qızı idi, Məmmədov Niyaməddin Vaqif oğlu - anasının dayısı oğlu idi, Məmmədov Arif İbad oğlu - anasının əmisi nəvəsi idi...

Yəqin ki, Edqar qəfil sualla onu diksindirməsəydi, anasının ən yaxın qohumları sırasında on iki adın on ikisini də tapıb oxuyacaqdı.

-Sən o daşın üstə bir şey görürsən?

- Əlbəttə.

Edqar bir qədər də daşa sarı əyləndən sonra soruşdu:

- Mən heç nə görmürəm.

Sonra Edqar onun əlindən yapışdı:

-Qolumdan tut,- dedi, - yığıla bilərəm.

Edqarın üzünə ani nəzər salandan sonra soruşdu:

-Axı, nə oldu sənə?

Edqar suala cavab vermədi, dedi ki, heç nə eşitmir. Və sonra rica elədi ki, onu evə çatdırsın, ürəyi bulanır.

Sərxan ətrafa göz gəzdirəndən sonra onunla zarafat etmək qərarına gəldi:

-Yoxsa, yenə o fotoqraf gözüne göründü?

Edqar xırıltılı səslə cavab verdi:

-Mən ölürəm...

Yarım saat sonra o artıq Edqarı evə gətirmişdi və mətbəxdəki yatacağına yox, öz çarpayısına uzatmışdı.

Onu ikinci mərtəbəyə qaldırmağa gücü çatmayanda telefon açıb Sərməsti köməyə çağırdı. Edqarın nə canı-cüssəsi qalmışdı ki, Sərməst onu uşaq kimi qucağına alıb yuxarı qaldırdı və gülə-gülə: - Sərxan müəllim, qorxma bu ölənə oxşamır, -dedi, -canı qızsa, düzələcək, mən gedimmi?

-Hə, gedə bilərsən, çox sağ ol, zəhmət verdim.

-Dəyməz...

Və Sərməst ondan aralanmamış Sərxan soruşdu:

-Nalədən nə xəbər?

Sərməst bu sualın cavabını başını bulamaqla verdi, sanki o da Nalə kimi lal idi.

* * *

...Lalın dilini anası bilər, - deyirlər, amma bu lalın anası ölmüşdü və indi lal, lal dostu Arakellə gəlmişdi ki, iyirmi beş il qabaq şaxtalı bir qış gecəsində ölənin anasının nəşini quyladıqları yerdən çıxardıb aparsın və ailəliklə məskunlaşdıqları Bakıda torpağa tapşırsın. Əlbəttə, birbaşa gəlsəydi, lal bu yeri tapa bilməzdi, amma o bir il qabaq, elə ilin bu fəslində, artıq ona məlum və tanış yollarla İrəvana gələndə və niyyətini lal dostu Arakellə bildirəndə erməni dostu nəinki onu anlamışdı, hətta onunla birgə İrəvandan xeyli aralıda olan, bir zamanlar Kalinino adlanan rayonun Soyuqbulaq kəndinə qədər gəlib çıxmışdı və burda da Soyuqbulaqdan Gürcüstan səmtə gedən, yalnız at, ulaq, mal-heyvan dırnağı dəyən piyada yoluna düşmüşdü ki, dostunu bu səfərdə tək qoymasın. Lal 1989-cu ilin sonunda, qaçaqaq zamanı atasının nə üçün bu cığırı seçməsinin səbəbini bilirdi, bu yol həm kəsə idi, həm də nisbətən təhlükəsiz.

Keçən il anasını basdırdıqları yeri çətinliklə tapmışdılar, amma indi birbaşa gəlib çıxdılar üstünə. Anasının meyitini basdırdıqları yerə keçən il nişanə əvəzi diyirləyib saldığı qaya daşı yerində idi, burda yadımdan çıxıb qalan ovçu bıçağı da; görünür ötən bir il ərzində bu cığırdan, bu daşın yanından insan keçməmişdi, çünki ola bilməzdi ki, dəstəyi əl işi olan belə bir gözəl bıçağı görsünlər, amma götürməsinlər. Keçən il o torpağı bu bıçaqla eşmişdi və, nəhayət ki, bıçaq sümüyə dirənəndə, Arakeli qucaqlayıb öpmüşdü, sanki anasının nəşini yox, özünü tapmışdı. Keçən il də anasının nəşini bu torpaqdan çıxarda bilirdi, amma keçən il indiki kimi ürəkli deyildi və üstəlik, Arakelin birdən - birə titrəməyə başlaması, rənginin avazıması onu qorxutdu. Qəbirin torpağından bir ovuc götürüb cib dəsmalına bükdü ki, Bakıya qayıdandan sonra atasına göstərsin və sonra da iki bacısının arasında bölünsün. Keçən ildən fərqli olaraq nəşi doldurmağa yığcam çamadan götürmüşdülər, sapı bilək yoğunda boyda belə də bu çamadana yerləşdirmişdilər, hətta azdan-çoxdan azuqə də götürmüşdülər və indi havanın qaralmasını gözləyirdilər ki, tam arxayın işə başlasınlar.

* * *

Qızıl balıq Arazdan çıxıb Araza tökülən bir dağ çayının yolçusu olmuşdu, burda maneə daha çoxdu, amma o sərt keçidləri asanlıqla aşırı, qayalardan sıçrayırdı, su o qədər duru idi ki, ona məxsus olmayan bir dünyanın da canlılarını görürdü, hətta gözlərini suya zilləyən bir ayı balası da gözündən yayınmadı. Ayı balası qəfildən özünü çaya atanda artıq o ayı balasının düşdüyü suyu keçmişdi, anasının qoxusu isə burnunun ucunda idi və hiss eləyirdi ki, anasının qoxusu heç zaman ona bu qədər yaxın olmayıb. Geriyə ani çevriləndə gördü ki, bu çayda tək deyil, erkək Qızıl balıq da arxasınca gəlir və bir də gördü ki, ayı balasının dişləri arasında bir soydaşı çapalayır, amma artıq Qızıl balıq kəsənliklə əmindir ki, onunla anasının qoxusunu - anasını saniyələr yox, anlar ayırır.

* * *

Sərxan daha heç nədən ehtiyatlanmadan evdəki bütün elektrik cihazlarını şəbəkəyə qoşdu və anlayanda ki, bundan artıq heç nəyə gücü çatmır, məyus oldu.

Edqar həqiqətənmi heç nə görmürdü, həqiqətənmi heç nə eşitmirdi, bilmirdi, amma nitqi göz qabağında idi, dili dolaşırdı və Sərxan onun nə dediyini kəsdirə bilmirdi. Ancaq, limon istədiyini başa düşdü və təxmin etdi ki, təzyiqi qalxıb.

Arvadı Qalina Aleksandrovna təzyiqdən əziyyət çəkirdi, təzyiqdən də ölmüşdü və təzyiqi qalxanda hansı həbləri atdığını hələ də unutmamışdı.

Şkafın dərman siyirməsini ona görə açıb baxdı ki, bəlkə, həmin həblərdən tapa bilə, amma bu cəhdi səmərə vermədi; görünür, Qalina şkafı sahmana salanda, rəfiqəsi Qalina Aleksandrovnanan qalma bir çox «izlər» kimi bu dərmanları da tullamışdı.

Bir limonu yeyəndən sonra göz qapaqları aralanmağa başlayan Edqarın daha bir kəlməsini anladı; Edqar demək istəyirdi ki, onu bağışlasın...

Təsəvvür eləyəndə ki, sabah evindən meyit çıxı bilər, onu buz kimi tər basdı. Qoltuğunun altından qopan bir damla soyuq tər isə dabanına kimi süzülürdü və sanki bədənində şırım açdı.

Ürəyində bir daha Edqarı bu səfərə çıxdığına görə qınadı: «Qınında pas atmırsansa, qınından niyə çıxırsan?».

Son zamanlar aktyor dostları onu qınayırdılar ki, Allaha şükür, hər cür imkanı var, nə üçün cavanlığında su yoluna döndərdiyi Yaltaya, Truskavesə, Karlovi-Variya getmirsən? Cavab verirdi ki, başım qarışıqdı. Əslində başı qarışıq deyildi: sadəcə qütbətdə ölmək istəmirdi, istəmirdi ki, qardaşı Maarifi əziyyətə salsın. Məşhur şairin bir mısrası isə günbəgün ona daha doğma gəlirdi: «Tabutumu çiynimə alıb apara bilsəydim...».

Son olaraq bu qənaətə gəldi ki, indi borcu son nəfəsinə kimi onu qorumaqdı.

Təcili yardım maşınıni həyətdə qarşıladı və sonra da maşından düşən ağ xalatlı yaşlı qadını və qızı məzəmmət elədi:

-Belə də təcili yardım olar?- dedi, - bir saatdı elə mən burda gözləyirəm, xəstə can üstədir.

Amma o, bu bir saat ərzində bir neçə dəfə yuxarı qalxmışdı, Edqara daha bir limon yedirtmişdi və hətta qapıbir qonşusunun qapısını döyüb ondan (xoşu gəlməsə də) limon istəmişdi.

Ağ xalatlı yaşlı qadın bu məzəmmətin qarşısında onun üzünə gülümsədi:

-Ay Sərxan müəllim, biz piyada gəlsəydik çoxdan çatmışdıq, -dedi, -hər yan tıxacdı, Siz ki, bunu bilirsiniz.

Tanımadığı bir adamın onun adını iltifatla çəkməsi xoşuna gəldi və üzrxahlıqla:

-Mən Sizi başa düşürəm, -dedi, -Siz neyləyə bilərsiniz ki...

Ağ xalatlı qız isə işvə ilə sözünü dedi:

-Əlbəttə, bura Yaponiya deyil ki.

Qızı başa düşdü, o, sanki bildirmək istəyirdi ki, Yaponiyadan da xəbəri var və orda təcili yardım maşınları üçün yollarda ayrıca zolaq olduğunu bilir.

Pilləkənləri qalxarkən qızın əlindəki yardım çamadanını onun əlindən almaq istəsə də qız çamadanı buraxmadı, hətta sanki süzgün baxışıyla ona anlatdı ki, qoca kişisən, otur yerində.

Çox vaxt yaşını unudurdu və hərdən təsadüfən avtobusa, ya metroya minəndə, cavan qızlar, qadınlar qalxıb ona yer verəndə xətrinə dəyirdi: «Yəni, mən bu günə qalmışam?!».

Güzgüler onu aldadırdı, amma fotosəkillər yox; o, son illərin foto şəkillərində gözlərinə çökmüş kədəri görə bilirdi və son illərin foto şəkillərindən, ümumiyyətlə, xoşu gəlmirdi.

Ağ xalatlq qadın arxası qatda, gözləri yumulu halda uzanmış Edqarın biləyini bir qədər ovcunda saxlayıb təzyiqini ölçəndən sonra tibb bacısına öz tapşırıqlarını verdi və üzünü ev sahibinə tutub:

-Xəstəxanaya aparmaq lazımdı, -dedi, -çıxmayan cana ümid çoxdu.

Sərxan etirazını dərhal bildirdi:

-Bu mümkün deyil!

-Niyə?

-O, sabah saat on birdə Peterburqa uçmalıdı, bileti var.

Qadın bir də xəstənin biləyini ovcuna alandan və nəbzini tutandan sonra Edqarı nişan verib soruşdu:

-Qardaşınızdı?

O, müəmmalı cavab verdi:

-Demək olar ki, hə, qardaşımdı...

Edqar bir anlığa gözlərini açıb onların üzünə baxdı, baxdı və elə bil birdən-birə ayıldığı üçün təəccübləndi. Və Sərxana elə gəldi ki, onun gözləri birdən-birə boş yerə böyüməyib, o, gözlərilə aman diləyir.

Sərxan əlində dolu şpris tutmuş qızın baxışlarından anladı ki, xəstəni çevirməliidi, şalvarını aşağı siyirməliidi ki, o, iynə vura bilsin.

Xəstəni çevirəndə qadın da onun bir ayağından tutdu, amma Sərxan dərhal anladı ki, buna ehtiyac yoxdu, xəstəni özü də çevirə bilər.

Edqar uşaqlıq, cavanlıq çağlarında da çox arıqdı. Hərdən məhəllə uşaqları toplaşib çimərliyə yollananda və Edqar soyunanda ona sataşırdılar: «Gərək Məcnun roluna Nodar Şaşıqoqlunu yox, səni çəkəydilər». Sonra uşaqlar bu atmacaya bir başqa rəng də qatdılar, dedilər özü də sən Füzulinin Məcnunusan, Nizaminin yox. Nədənə o zamanlar ona da elə gəlirdi ki, bu iki Məcnunun müqayisəsində Füzulinin Məcnunu daha arıq və misgin olmalıdı.

Tibb bacısı Edqarın yanına birinci iynəni vurandan sonra:

-Şprisi əlimdə tuta bilmirəm, - dedi, - bura buzxanadı, Siz burda necə yaşayırsız?

Evə girəndən bütün qızdırcıları taxsa da hiss eləyirdi ki, otaq isinmir, bununla belə istəyirdi ki, qızdırcılardan heç olmasa birini şəbəkədən ayırsın.

Həkim bir daha xəstənin təzyiqini ölçüb, nəbzini tutandan sonra üzünə yüngülcə bir sillə çəkdi və Edqar bu təmasdan diksinib gözlərini açanda soruşdu:

-Necəsən, Məcnun?

Və elə bu ərkyana zarafat da Sərxanı təşvişə saldı. Edqar isə suala cavab vermədi, gözlərini yenidən yumdu və onun bomboz bozarmış sifətinə ani bir təbəssüm qondu.

Qadın isə birdən-birə üzünü Sərxana tutub:

- Mən Sizinlə fəxr eləyirəm, -dedi, -Siz böyük sənətkarsız.

Bu təntənəli xitabdan sonra yeri yarib yerə girməyə hazırıdı, amma gücü sözü məcradan çıxarmağa çatdı:

- Yaşayacaq? Ümid var?

- Ümid həmişə var,- qadın cavab verdi, - onu xəstəxanaya aparmalıyıq.

Bu dəfə Sərxan kəskinliklə bildirdi:

-Xahiş edirəm, bu söhbətə qayıtmayaq, mən Sizə dedim, axı, o sabah səhər saat 11-də uçmalıdı.

Qadın da hökmünü yeritmək istədi:

-Sabah olmasın, bir həftə sonra olsun!

-Bu mümkün deyil.

-Niyə?

O, bu kəsə sualın cavabını fikirləşmirdi, amma düşünürdü ki, bu ağ xalatlı qadına nə isə tapıb deməli ki, onu fikrindən daşındırsın.

Növbəti iynədən sonra Edqar gözlərini açdı, sağına, ətrafına, soluna baxdı və deyəsən, harada olduğunu anladı, nə isə istədi, amma o, bunu dərhal kəsdirə bilmədi.

Ağ xalatlı qadın bir qədər öncə ona verdiyi sualı yenə dilinə gətirdi:

-Necəsən, Məcnun?

Edqar başını buladı və gözlərini yumdu.

Bayaqdan içində dolanan təşviş, həyəcan Sərxanı dillənməyə vadar elədi:

-Siz onu tanıyırsız?

-Tanıyıram.

-Axı, onun adı Məcnun deyil.

Qadın gülümsədi:

-Onu mənə tanıdacaqsız? O, Məcnundu, özü də Füzulinin Məcnunu.

Bu cavabdan sonra elə bil dilinə-ağızına qıfıl vurdular, amma bir qədər sonra dilinə gələn sualı saxlaya bilmədi:

- Mənim sinifdəşimdı, - qadın cavab verdi, -biz yeddi il bir partada oturmuşuq.

Sonra qadın bu söhbətə heyrətlə qulaq asan ağ xalatlı qıza nə anlatdısa, o, mətbəxə keçdi və bir qədər sonra mətbəxdən onun səsi gəldi:

-Çay dəmləyim?

Onun cavabını Sərxan verdi:

-Mümkünsə...

Sonra ağ xalatlı qadın Edqarın üzünə daha bir yüngül sillə çəkdi:

-Aç gözünü, qorxma,- dedi, - səni ölməyə qoymayacam,- üzünü Sərxana tutdu: - mən o vaxt Sizi də tanıyırdım, - dedi, - Siz bizim məktəbin rus bölməsində oxuyurdunuz.

Etiraf elədi:

- Sizi yadıma sala bilmirəm.

Qadın təbəssümlə cavab verdi:

-Oğlanların yadında yalnız gözəl qızlar qalır, mən gözəl deyildim.

Sıdq - ürəkdən dilləndi:

-Amma indi çox gözəlsiz!

Qadın acı-acı gülümsədi:

-60 yaşında gözəl kimə lazımdı?

Və bu anda məlum oldu ki, Edqar hər şeyi eşidirmiş. O, gözlərini açdı, qadının üzünə gülümsədi və bir qədər sonra adını da dilinə gətirdi.

- Kəklik...

Edqargilin sinfində Kəklik adında bir qız olduğu Sərxanın yadında idi, hətta bir incə məqamı da unutmamışdı; rus dilli qız sinifdaşları ona öz aralarında məsxərə ilə «Kuropatka» deyirdilər. Sonralar isə ona məlum oldu ki, Edqar kimi Kəkliyin də anası ermənidir. Bir məqam da yadına düşdü: Edqar kamança çalmağa Kəkliyin adı ilə bağlı xalq mahnısını çalmaqla başlamışdı. Hərdən yoğun, kal səslə oxumağı da vardı: Aman təklilik əlindən! Aman Kəklik əlindən.

Kəklik ona sarı əyləndə Edqar da azacıq dikəldi və qadın alnından öpdü:

- Mən səni ölmüş bilirdim, Edik...

Görünür, Edqar bu etirafı zarafat kimi qəbul elədi və ona görə də:

-Mən də...- dedi.

Sərxana elə gəlirdi ki, erməni dostunu anbaan cana gətirən yanına, qoluna vurulan iynələr, Kəkliyin ona uddurduğu həblər yox, aralarında gedən mükəllimdir.

-Kimi görürsən?

-Səni kim maraqlandırır?

-Elə hamı, məsələn, Nərgiz... Hardadır?

Sərxan Nərgizi də tanıyırdı, daha doğrusu, onu tanımamaq mümkün deyildi, o, qızlar arasında onların oxuduğu beynəlmiləl məktəbin gözü idi. Ona bütün oğlanlar vurulmuşdu, amma imkan verməzdi ki, kimsə yanaşıb ona bir kəlmə söz desin.

-Bəs Rəbiyyə necə oldu?

Rəbiyyə Sərxanın yadında hər şeydən öncə nadir soyadına görə qalmışdı: Qafqazlı. Rəbiyyə Qafqazlının taleyi qismən də olsa, ona məlumdu, çünki mətbuatda etika mövzusunda elmi-nəzəri yazılarına tez-tez rast gəlirdi.

-Salatın necə, xəbərin var?

Sərxan o sınıfdə Salatın adında qızı yadına sala bilmədi.

-Salatın sahibkardı, -Kəklik cavab verdi, - bir yandan alır, bir yandan satır.

-Bəs Kəramət neyniyir?

Sərxan Kəraməti tanıyırdı; deputatdı, özü də kifayət qədər stajlı deputat, amma deputat kürsüsündə dalbadal oturduğu on iki il ərzində hələ bir dəfə də olsun onun nəşə danışdığını, nəyəşə etiraz etdiyini görməmişdi.

-Müəllimlərimizdən sağ qalanı var?

Elə bil Edqar qəsdən sinifdaşının onu sorğu-suala tutmasına macal vermirdi ki, öz həyatını, başına gələnləri danışsın.

Tibb bacısı süfrəyə çay gətirəndə Kəkliyin mobil telefonuna zəng gəldi və onu arayan adama bir kəlmə ilə cavab verdi:

-Gəlirik!

Bir qədər sonra qapının zəngini çalan işə məlum oldu ki, "Təcili yardım" maşınının sürücüsüdür.

Kəklik bir stəkan limonlu çayı Edqara özü içirdi və sonra da:

-İki saatdan sonra gələcəyəm, -dedi, -kardioloq gətirəcəyəm, hələlik tərpənmə və üzünü Sərxana tutdu, -otağı da isidin, Sərxan müəllim, belə olmaz.

Sərxan da xəbərdarlığını elədi, Edqarı nişan verib pıçıltı ilə:

-Onun burda olduğunu heç kim bilmir.

Kəklik yaşına uyuşmayan şıltaq təbəssümlə cavab verdi:

-Heç mən də bilmirəm...-dedi və sonra da başını yüngülcə tərpətməklə onu anladığını bildirdi.

Təcili yardım dəstəsini yola salanda və küçədə Sərməstlə qarşılaşanda sevindi. Əlbəttə, sutkanın üçdə ikisini bu həyətdə keçirməklə müştəri axtaran bu taksi sürücüsü ona gerek deyildi; amma kim olur-olsun, bir insana ehtiyacı vardı ki, acılarını paylaşsın.

Daima öz qayğıları içində üzməsi, baxışlarından duyulan Sərməst nəzakət xatirinə ona təsəlli verəndən dərhal sonra soruşdu:

-Sabah mənlilik işiniz yoxdur ki?

-Necə yəni yoxdur? -O, cavab verdi, -sənə deməmişəm, bəyəm, sabah saat 11-də qonağım uçur, 9-da aeroportda olmalıyıq.

Sərməst cavab əvəzi əlini gözünün üstünə qoyandan sonra Sərxan soruşdu:

-Nalə son günlər gözümə dəymir, hardadır?

Sərməst bu sualın cavabını başını narazılıqla bulayandan sonra verdi:

-Gedib..

-Hara?

-Hər il bir dəfə hara gedir, yenə də ora..

Sərxan Nalənin hər il bir dəfə hara getdiyini, təxmini də olsa bilirdi, amma bununla belə, təəccüblə soruşdu:

-İrəvana?

-Hə, İrəvana.

Sərxan Nalənin hər il bir dəfə İrəvana getdiyini (kim bilir, hansı yollarla) və bir həftədən sonra sağ-salamat qayıtdığını görmüşdü, çünki hər dəfə ona da bir qutu İrəvan siqareti bağışlayırdı və sanki bununla ona da anladır ki, hara gedib, hardan gəlib.

Sərməstə toxtalıq verəndən sonra soruşdu:

-Xəlvət gedib?

-Hə, xəlvət gedib, - Sərməst cavab verdi, - duyuq düşsəydim, qoymazdım.

Anadangəlmə lal-kar Nalənin ildə bir dəfə Ermənistana necə gedib necə qayıtması bu bir çoxları kimi ondan ötrü də müəmma idi.

...Sərməstlə sağollaşıb evə qayıdanda Edqarı ayaqüstə gördü və, təbii ki, təəccübləndi:

-Sən nə oyun çıxarırsan, - dedi, - bəs həkim demədi ki, tərپənmək olmaz?

Edqar cavab vermədi, xəfifcə gülümsədi və ayaqlarını sürüyə-sürüyə vanna otağına sarı getdi.

Mobil telefonuna gələn zəng həmişə olduğu kimi onu diksindirdi.

Buna səbəb nə idi, özü də baş açə bilmirdi və zəng vuranın kimliyini kəsdirmədən telefonu açdı.

Yenə adətine sadıq qalıb ucadan dilləndi:

-Kimdi?

Qulağına qardaşının son dərəcə üzgün, qüssəli səsi gəldi:

-Mənəm, dadaş, Maarifdi.

Yaşca ondan bir xeyli kiçik olan qardaşı atalarının vəfatından sonra ona «Dadaş» deyirdi və bu müraciət onun qəlbində nə isə bir məsuliyyət oyadırdı, çünki atalarına əzəldən «Dadaş» demişdilər və bu müraciət forması öz atalarına «Papa», «Papulya» deyən həmyaşıdları tərəfindən gülməli tərzdə yamsılansa da və bu hərdən şəxsən onun cırnmasına səbəb olsa da, atasına başqa cür müraciət etməyi ağılına belə gətirməzdi.

Bu müraciət necə yaranmışdı, bilmirdi, amma eşitmişdi ki, atası da öz atasına Ərdəbildə «Dadaş» deyirmiş. Xurafata-filana inancı olmayan atasının and yeri də yadında idi: «Dadaşımın ruhu haqqı».

Atası öz atası haqqında nadir hallarda, amma sonsuz sevgilə danışdı. Bəlkə də bunun səbəbi çox erkən - beş yaşında atasını itirməsi idi... bu yaşda oğulla ata arasında məhəbbətdən savayı nə ola bilərdi ki?

Maarif ona gec - gec zəng vuranda inciyirdi, hələ ki, bunu bürüzə verməmişdi, son üç gündə Maarifin onu aramaması isə, ürəyindən idi; bir qədər götür-qoydan sonra qərara gəlmişdi ki, onun qəfil qonağından xəbər tutmamalıdır və bu səbəbdən də Maarifin səsini eşidəndə bir qədər çaşqınlıq yaşadı, sanki oğurluq üstündə tutulmuşdu.

-Haralardan? - kəlmənin alt qatında bildirməyə adət etmişdi.

Maarif qardaşının verdiyi sualı cavablandırmadı və:

-Üstünə sağlıq, dadaş, - dedi, - sənə acı xəbər verməliyəm.

-Nə xəbər?

-Mahizər xalanın nəvəsi Qarabağda şəhid olub.

-Müşfiq?

-Hə, Müşfiq...

Doğma xalası nəvəsi Müşfiqin harda əsgərlik etdiyini nəinki bilirdi, hətta keçən ilin yayında o məkanda olmuşdu, Milli Ordunun əsgərləri qarşısında Vətən, bayraq haqqında şeirlər oxumuşdu.

Nazirliyin xətt ilə təşkil olunmuş konsert briqadasının üzvlərindən biri də o idi. Adətən, belə görüşlərdən yayınmağa çalışsa da, bu dəfə xalasının xətrinə razılıq verdi, çünki Mahizər xalası çoxdan istəyirdi ki, onu nəvəsi Müşfiqin xidmət etdiyi hərbi hissəyə aparsın və orda bilsinlər və görsünlər ki, Müşfiqin dayısı kimdir?

Həyatını çox erkən itirən qızı Gülərin nişanəsini - Müşfiqi xalası özü böyütmüşdü, hətta onun əsgərlik söhbəti gündəmə gələndə xalası Mahizər ona ağız açmışdı ki, hansısa bir generala zəng vurub, müraciət eləsin Müşfiq əsgərliyini Bakıda çəksin.

Ancaq bu söhbət nəticə verməyəndə və Müşfiqin ilk məktubu Tərtərdəndüyüş bölgəsindən gələndə xalası ondan incidi, amma bir aydan sonra qəfildən zəng vurub ərklə dedi ki, hazırlaş, gedək Müşfiqin yanına...

Bu ərkyana xahişdən bəhanə tapıb yayındı, amma günlərin birində eşidəndə ki, zirək xalası onu Qarabağda, əsgərlər qarşısında çıxış etməyə gedən konsert briqadasının tərkibinə saldırıb, başa düşdü ki, daha geriye yol yoxdur, konsert heyəti ilə avtobusla Qarabağa getməlidir və orda da korpus komandiri Rəşad Aydəmirova deməli ki, sırası Müşfiq Əbilov onun bacısı oğludur.

Əsgərlərin qarşısında nə deyəcəkdi, nə danışacaqdı, bilirdi, bununla belə, Orxan Vəlinin, Əhməd Cavadın, Almas İldırımın, Şəhriyarın, yeni nəsillərdən Abbas Abdullanın, Məmməd İsmayılın, Ramiz Qusarçaylının, Rüstəm Behrudinin vətən, bayraq haqqında məşhur şeirlərinə bir daha göz gəzdirdi. Əslində onu da bilirdi ki, kütlə arasında tanınması və eləcə də fəxri ad alması teatr, kino sahəsindəki qırx illik xidməti ilə yox, bu şeirlərlə bağlıdır.

Konsert briqadası üzvlərinin heç birini şəxsən tanımırdı, amma beş saata qədər sürən yol boyu arada elə bir ülfət, ünsiyyət yarandı ki, Bəhrəmtəpədə Araz çayını keçəndən sonra yol qırağındakı «Araz» restoranının yanında avtobusu əyləndirdi.

Bu restoranda konsert briqadası üzvlərinə qonaqlıq verərkən xalası Mahizər mobil telefonuna zəng vurdu: «...Müşfiqi Aydəmirova tapşımaq yadından çıxmasın ha!».

O, xalasının tapşırığına əməl eləmişdi və Bakıya qayıdandan bir həftə sonra hər deyəndə onu yad etməyən xalası bir qazan cücəplovla evinə gəlmişdi və bildirmişdi ki, daha Müşfiqi posta göndərmirlər, qərargahda zabıtlərlə bir yerdə oturur, pisardi, yazır-pozur.

«N» hərbi hissəsində hələ konsert başlanmamış Müşfiqi görmüşdü, daha doğrusu, Müşfiq əsgərlərdən ayrılıb onun boynuna sarılmışdı və o, ilk dəfə əsgər libasında gördüyü Müşfiqin üzünə çox baxa bilməmişdi - kövrəlmişdi.

Bütün bu olaylar bir kino lenti kimi gözləri önündən keçəndə qəhər onu boğdu.

-Minaya düşüb?

-Yox, erməni snayperi vurub.

-Xalam neynəyir?

-Bütün qohum-əqraba burdadır, gəl gör neynəyir də.

-Mən gələ bilməyəcəm.

-Niyə?

-Mənim qonağım var.

-Qonağını da gətir, bu daha urvatdı çıxar.

-Bu mümkün deyil.

-Niyə, axı?

-Sabah danışaram.

Kiçik qardaşının onunla ucadan danışması yadına gəlmirdi, amma sözün bu yerində Maarif səsini qaldırdı, elə bil birdən-birə kiçik qardaş olduğunu unutdu.

-Nə sabah? Sən bu gecə burda olmalısən! Camaat göz-gözə durub, hamı səni soruşur, mən nə deyim? -Və bir qədər susandan sonra yenə ucadan dilləndi.-Axı, kimdi sən bu qonağın?

-Telefonda deyə bilmərəm.

-Niyə? -və kinayə ilə soruşdu, - yoxsa, inoplanetyandı?

-Yan olmağına, yandı, amma inoplanetyan deyil.

-Anlamadım.

-Məni başa düş, qaqaş, sən özün bilirsən ki, mən Müşfiqi öz balamdan ayırmırdım...

Bu söz boğazdan yuxarı deyilməmişdi, o, həqiqətən xalası Mahizərin gözüylə yerdən od götürə-götürə böyütdüyü Müşfiqi çox istəyirdi, bəlkə, bunun bir səbəbi Müşfiqin mərhum oğluna bənzəməsi idi, elə bil Muradla bir cüt alma idilər. «N» hərbi hissəsində -Şuşanın dağları duman içində görünən yerdə Müşfiq əsgərlərin arasından çıxıb onun boynunu qucaqlayanda qərribə bir hal yaşadı, ona elə gəldi ki, öz oğludu, o dünyadan gəlib...

-Demək, sən bu gecə buraya gələsi olmadın?

Bu dəfə qardaşına sərt cavab verdi:

-Yox!!!

...Və arxaya çöndü ki, Edqar durub başının üstündə. Edqar məzlum-məzlum ona baxır. Və Edqarı məsələdən halı etmək üçün söz axtaranda o, özü dilləndi:

-Hamısı mənim baxtımnanı...

Və o, başa düşdü ki, Edqar onun qardaşıyla telefon mükəliməsini eşidib.

Araya çökmüş üzücü sükutu Edqar pozdu:

-Maarif haqlıdı, sən bu gecə o evə mütləq getməlisən, -dedi, - ağsaqqalsan, istəsən də, istəməsən də bu yükü çəkməlisən.

Yaşına görə ağsaqqal olduğunu bilirdi, amma ona elə gəlirdi ki, bu yükü çəkməyə hazır deyil, fikirləşirdi ki, ağsaqqal olmaq üçün gərək anadan ağsaqqal doğulasan və o, neynəsin ki, anadan ağsaqqal doğulmayıb.

Rəhmətlik anası onun qohum - əqraba ilə soyuqluğunu rus təhsili və bunun nəticəsi olan dünyagörüşü ilə bağlayırdı, amma o, bununla əsla razılaşırmırdı, ona elə gəlirdi ki, o, başqa bir dünya üçün doğulub.

-Sən mənim Mahizər xalamı tanıyırdın?

Edqar başını buladı və sonra da:

-Yox, - dedi, - tanıyırdım.

Yersiz sual verdiyini birdən- birə anladı; Edqar onun Mahizər xalasını necə tanıya bilərdi ki, onlar Qarabağdan Xocalı faciəsindən sonra gəlmişdilər, bu zaman artıq iki il idi ki, Edqar Peterburqda idi.

1990 - ci ildə, ilboyu Edqardan məktub almaması onu çox təəccübləndirdi və hətta hərdən ona elə gəlirdi ki, yəqin, başında qəza var.

1991- ci ildə Peterburqda yaşayan aktyor dostundan məktub aldı, təbii ki, təəccübləndi, çünki Yevgeni Frolovla əlaqələri çoxdan kəsilmişdi. Amma məktubu açanda və elə ilk kəlməni gözü alanda heyretə gəldi. Məktub Azərbaycan dilində yazılmışdı. Edqar bir il ərzində ona məktub yazmadığına görə üzr istəyirdi və ümidvar olduğunu bildirdi ki, dostu bunun səbəbini başa düşməlidir. Sonra onun aktyor dostunu necə

tapmasını, məsələni ona anlatmasını və Frolovun onu anlamasını, vasitəçi rolu oynamaqdan boyun qaçırmamasını təfəssilatı ilə yazırdı və axırda da qeyd edirdi ki, nə etməli, hələ ki, onların birbaşa yazışması mümkün deyil, Frolovdan bərk yapışmalıdırlar.

Elə həmin gün arvadı Qalina Aleksandrovna bu məsələdən halı olanda, yarıgerçək, yarızarafat demişdi ki, görürsünüz, yenə russuz keçinə bilmirsiniz. O da söz altda qalmamışdı, demişdi ki, düz deyirsən, rus bizim aramıza elə girib ki, onsuz keçinmək mümkün deyil.

* * *

...Kəklik xanım vəd verdiyi vaxtda kardioloq rəfiqəsi ilə gəlib dərhal da Edqarın kardiogramını çıxarmağa başladı və məlum olanda ki, xəstədə infarkt əlaməti yoxdur, o, bir qədər toxdadı və üzünü qonaqlarına tutub:

-Mən Sizi iki saatlığa Edqarla tək qoymaq istəyirəm, - dedi, - etiraz eləmirsiniz ki?

Kəklik xanım zarafatla cavab verdi:

-Sən nə bildin ki, biz elə Edqarla tək qalmaq istəyirik...

Məsələnin mahiyyətini Edqar açıqladı:

-Sərxan müəllimin xalası nəvəsi Qarabağda şəhid olub, - dedi, - yas qapısına getməlidir.

Kəklik xanım etdiyi zarafata görə üzr istədi, başsağlığı verdi və dedi ki, onda kardioloqu yola salsın; işə getməlidir, gecə növbəsindədir.

Gecə saat 11-ə işləməsinə baxmayaraq, Sərməst yenə də həyətdə idi, ona görə də taksi axtarmalı olmadı.

Yolüstü kardioloqu təcili yardım məntəqəsinə ötürəndən sonra da acısını Sərməstlə paylaşmadı, çünki onun Nalədən kiçik oğlu da Qarabağda hərbi xidmətdə idi.

Yol boyu Müşfiqə görə razılıq verdiyi Qarabağ səfəri kinolenti kimi gözləri önünə gəlirdi.

Konsert briqadası üzvlərinin üçü müğənni qadınlardı, kamançaçalan, tar çalan, dəf çalan kimi, onları da tanıyırdı. Dəstədə orta yaşlı bir şairə də vardı, xatirində iz qoyan da elə o oldu. Əzizə Xan Hüseyn. Məlum oldu ki, bu dəstəyə oğluna görə qoşulub, oğlu Qarabağda əsgərliyini çəkir. Bu Əzizə Xan Hüseyn müğənni qadınlarla müqayisədə çox səviyyəli idi, yol boyu, bəlkə də haqqına, onlara aman vermirdi ki, oxusunlar, özü oxuyurdu. Hətta yarı yolda ona bir zarafat da elədi:

-Ay Sərxan müəllim, bu müğənnilər, bu manıslar əsgərlərlə görüşə gedirlər ki, fəxri ad alsınlar, - dedi, - bəs Sizə nə düşüb bu yayın istisində?

O, bu sualın cavabından ona görə yayındı ki, hər halda, əsgərlərlə görüşə getdiyinə əsla peşiman deyildi, ən azı ona görə ki, elə bu Əzizə kimi bir qadınla qarşılaşmışdı; kişilərlə özünü kişi kimi aparırdı, qadınlara isə bir-bir öz yerlərini tanıdırdı.

Yarı yolda Əzizə ona Vətən haqqında bir şeir də verdi ki, əsgərlərin qarşısında oxusun. Şeir xoşuna gəldi və elə məşındaca əzbərlədi.

Canında can qalmadı, varmı candan yananın?

Bir bayatı halın var viranə bağlar kimi.

Daraşblar canına ölüb getmiş ananın

Döşünü sortuqlayan qansız uşaqlar kimi

Hara getsəm, dərdin də arxamca gedər mənim,

Bir qulam ölənəcən bu dərdi daşımağa

Səni xilas etməyə nə gücüm yetər mənim,

Nə səndə arsız-arsız tab edib yaşamağa.

***Şairləri susmayan bir vətən basılmayıb
Qəlbimdə can yerinə buna ümid bəslədim.
Yolunda şəhid olmaq baxtım yazılmayıb
Bayrağıma бүкүлүб dəfn olunmaq həsrətim.***

Əsgərlərlə görüşdə bu şeiri də oxudu, bəlkə də söyləməzdə, korpus komandiri daha bir şeir xahiş edəndə oxudu. Əsgərlərdən fərqli olaraq, zabıt heyəti bu şeiri alqışlamadı, daha doğrusu, onlar bu şeirin tamamında generalın üzünə baxdılar və görəndə ki, onun gözləri yer süpürür, onlar da gözlərini çəkmələrinin ucuna zillədilər.

Görüşün sonunda Bağirov soyadlı «zampalit» şeirin müəllifiylə maraqlandı və sonra da dedi ki, biz cavanlara vətənpərvərlik duyğusu aşılmalıyıq, biz gəncləri azərbaycançılıq ruhunda böyütməliyik.

Sərxan Səmədzadə «zampaliti» susdurmaq qərarına gəldi:

-Bunnan da artıq azərbaycançılıq olar, qəhrəman Azərbaycan bayrağına бүкүлүб dəfn olunmaq istəyir.

Və sonra da öz «mən»ini -düşüncəsini qoydu ortalığa:

-Amma şəxsən mən bir az başqa cür düşünürəm, mənim üçün Vətən yer kürəsidir.

Polkovnik kinayə ilə gülümsədi:

-Bu, sufi fəlsəfəsidir. Siz sufisiniz?

Əslində, paqonundakı ulduzları sayandan sonra polkovnik olduğunu təxmin etdiyi Bağirov soyadlı bu hərbiçidən belə bir sual gözləmirdi.

-Bilmirəm, -Sərxan dedi, - amma onu bilirəm ki, Nizami də belə düşünürdü, Nəsimi də, Füzuli də.

Və dərhal da söhbəti polkovnik özü dəyişdi və məlum oldu ki, sadəcə onunla tanış olmaq, şəkil çəkdirmək istəyir.

Görüşdən sonra Müşfiqin ona verdiyi sual da o şeirlə bağlı idi: Müşfiq soruşurdu ki, o şeirin üzünü köçürüb ona verməyə imkanı varmı?

O zaman Müşfiqin istəyinə əməl eləmişdi, amma ağına da gəlməmişdi ki, günlərin birində Müşfiqi o şeirdə deyildiyi kimi bayrağa бүкүб tabuta qoyacaqlar.

Sərxan Səmədzadənin yas qapısında -daha doğrusu Ağdam qaçqınlarının məskunlaşdığı yataqxanada görünməsi canlanmaya səbəb oldu, hətta ondan xeyli ahıl kişilər də onun dilucu salamını əllərini sinələrində çarpazlayıb təzim etməklə aldılar. Xalası Mahizər isə sanki onun gəlişini gözləyirdi ki, var səs ilə hönkürsün, yarıqlı səs ilə ağı desin:

***Bu dağlar, ulu dağlar,
Çəşməli, sulu dağlar.
Mənim Müşfiqim ölüb,
Göy kişnər, bulud ağlar.***

Birotaqlı mənzildə bəlkə də stul, kətil vardı, amma kişilər ayaq üstə dayanmışdılar və pıçıltıyla danışdılar.

Hiss olunurdu ki, hamını daha çox maraqlandıran şəhidin necə vurulmasıdır.

Müşfiqin əmiləri şəhidi harda və necə dəfn etmək barədə yekdil rəyə gəlmək istəyirdilər. Çoxluğun fikri şəhidi Ağdama-Quzanlıya aparmaq və orda şəhidlər qəbiristanlığında torpağa tapşırmaq idi. Sərxan təəssüflə fikirləşirdi ki, dəfndə iştirak edə bilməyəcək, axı, o, Edqarı yola salmalı idi. Ürəyindən keçəni Maarifin qulağına pıçıldadı:

-Sən gedərsən Ağdama...

-Bəs sən?

-Mən üçünə gələrəm.

-Niyə?

O, bir qədər götür-qoy eləyəndən sonra yenə də bunun səbəbini qardaşına söyləməkdən vaz keçdi.

-Niyəsini sonra söyləyərəm.

Qardaşı narazı halda başını bulayandan sonra dedi:

-Mən səni başa düşmürəm, dadaş...

Tabutu otağın tən ortasında - allı-güllü bir gəbənin üstünə qoymuşdular. Qadınların səsi mətbəxdən gəlirdi və arabir xalasının ürək parçalayan ağıları eşidilirdi:

Şanlı gəldin

Şöhrətli, şanlı gəldin, ay Müşfiq, ay Müşfiq

Yolunu gözləyirdim,

Köynəyi qanlı gəldin, ay Müşfiq, ay Müşfiq.

Bəlkə, bir qədər də dayanardı, amma xalasının ürək parçalayan ağıları onu Müşfiqin əmilərindən üzr istəyib otaqdan çıxmağa vadar elədi.

Yataqxananın həyatında yolunu gözləyən Sərməstin faciədən xəbər tutması təbii idi. Sanki bu yataqxana binası da şəhid olmuşdu. Səs-səmir eşidilmirdi, qaranlıq pəncərələr diqqət çəkirdi. Sakinlərin çoxusu, yəqin ki, mətəm əlaməti olaraq mənzillərinin işığını söndürmüşdülər.

Adətən, yol boyu danışib-gülən, zarafat eləyən Sərməst ona yalnız birçə sual verdi, onu da Azadlıqla İnqilabın tininə yaxınlaşanda:

-Səhər neçədə gəlim?

Sərxan bir qədər fikirləşəndən sonra:

-Neçədə gəlirsən - gəl - dedi, -unutma ki, biz saat doqquz tamamda aeroportda olmalıyıq.

Astanada ona görə ayaq saxladı ki, nəfəsini dərsin, evdəkilər onu təngnəfəs görməsinlər. Adəti üzrə açarı axtarmaq üçün əlini cibinə salanda yadına düşdü ki, yox, bu gecə o öz qapısına açar salmayacaq, qapının zəngini çalmalıdı, axı, evində adam var. Birdən-birə ağlına gəldi ki, arvadını itirdiyi gündən bəri hələ bir dəfə də olsun öz qapısının zəngini çalmayıb...

Barmağını zəngin düyməsinin üstünə qoyandan sonra bir qədər ləngidi ki, xoş - həm də onu həyəcanlandıran bu anların ömrünü uzatsın.

Qapını üzünə açan Edqarın geyinib - keçindiyini, hətta qalstuk da taxdığını görəndə zarafatla:

-Bu nədi, - dedi, - yoxsa indidən aeroporta getmək istəyirsən?

Edqar ciddi cavab verdi:

-Yox...- dedi və təxmin etdi ki, bütün bunlar öz sinifdaşına - Kəlik xanıma görədi, ədəb - ərkanla yaşadığını bildirmək üçündü.

Yenicə dəmlənmiş qəhvənin qoxusu mənzili bürümüşdü və bu qəhvə iyi qədər də diqqətini çəkən mənzilin isinməsi idi. Divarlara ani göz gəzdirdi və dərhal da hiss elədi ki, evdə nə qədər qızdırıcı varsa, hamısı şəbəkəyə qoşuldu.

Kəlik ona başsağlığı verdi, şəhidin necə vurulması ilə maraqlandı və sonra da (bəlkə də təskinlik xatirinə) dedi ki, son bir ayda onların məhəlləsinə Qarabağdan üç şəhid gətiriblər.

Siyasətdən söz düşəndə Edqarın sinifdaşı söhbəti ilk baxışda bir qədər bəsit görünən sualla yekunlaşdırdı:

- Ölməyəydim, görəydim bu münaqişə necə qurtaracaq?

Sərxan Səmədzadə ortalığa atılmış bu sualı cavabsız qoymadı.

- Bütün savaşların sonunda barışıq olub, şəxsiz anlaşma olacaq, amma biz o günü görməyəcəyik, - dedi və xəlvətcə əl atıb qızdırcılardan birinin şnurunu şəbəkədən çəkdi.

Kəkliyi yola salandan sonra mənzilə çökən sükutu Edqar qəfil, gözlənilməz sualla pozdu:

- Sənin Amerikaya gedib-gəlməyə pulun-paran var?

Sualın nədən doğduğu, hardan qaynaqlandığı ona bəlli idi.

- Var,- dedi, - niyə yoxdu ki?

- Gedəcəksən?

- Hələ bilmirəm.

Dünən gecə o birdən-birə qət eləmişdi ki, gedib Amerikaya təyyarə bileti alsın.

-Niyə bilmirsən ki? Yanisin sənin oğlun olduğunu asanlıqla sübut edə bilərsən,- dedi, - indi DNK deyilən qan müayinəsi var, dərhal hər şeyi üzə çıxardır.

Sərxan belə müayinənin olduğunu çoxdan bilirdi, amma bilmirdi ki, Çikaqoda uşaq evində böyüyən o uşağa nə deyəcək? Axı, dünya yalandan daha çox həqiqətə şübhə ilə yanaşır. Görəsən, niyə? Onu bu düşüncələrdən Edqar ayırırdı:

-Bilirsən, o uşaq sənin həyatını dəyişəcək, səni ölməyə qoymayacaq!

Səksəni haqlamışdı, amma yenə də ölüm adı gələndə bədəni ürpəşirdi və hərdən fikirləşirdi ki, görəsən, «Ölümdən qorxmuram» - deyən insanlar nə dərəcədə səmimidilər? Kaş o da elə yaşayaydı ki, o dünyaya inanaydı...

- Səhər neçədə durmalıyıq?

- Ən gec saat yeddidə, - Sərxan cavab verdi, - bir saata hazırlaşırıq, bir saata da Sərməst bizi aeroporta çatdırar. Yuxun gəlir?

- Yox, yuxum gəlmir, amma düşünürəm ki, yatmaq lazımdı, sən bu gün lap əldən düşdün.

- Hə, yorulmuşam, - Sərxan dedi, - bəlkə, adama yüz - yüz konyak vuraq, yuxu gətirər.

Edqar dərhal etiraz elədi:

- Buna ehtiyac yoxdu, - dedi və yatmaq üçün mətbəxə keçəndən sonra sözünün məbədini gətirdi, - qızdırcıları da şəbəkədən ayırma, qoy canımız qızın, heç olmasa bu gecəni adam kimi yataq.

Amma o, artıq mənzildəki iki qızdırcıdan birinin şnurunu divardan çəkmişdi və fikirləşirdi ki, ikinci qızdırcını da şəbəkədən ayırsın, ya yox?

Sonra Edqarın səsi vanna otağından gəldi;

- Sən qısa qapanmadan o qədər də qorxma, qısa qapanma naqillər həddindən artıq yükləndə baş verir, - dedi, - iki qızdırcı qısa qapanmaya səbəb ola bilməz.

Edqarın iradəsinə qarşı çıxmasa da, şəbəkədən təzəcə ayırdığı qızdırcını xəttə caladı.

Əlində qələm, yatdığı divana bitişik yazı masasının arxasında bir saata qədər otursa da, özünü kökləmək üçün memuarı yarımçıq qalmış yerdən dönə-dönə oxusa da, bir cümlə belə yazı bilmədi.

Hərdən yazı masasının arxasında belə darılanda, ümumiyyətlə, yazıçı-şair tayfasının halına acıyır. Yenə də o tanış duyğunu yaşadı.

Vanna otağına girib-çıxandan sonra mətbəxə ona görə boylandı ki, görsün Edqar üstünü açmayıb ki?

Üzləşdiyi mənzərədən heyretə gəldi: Edqar, hətta pencəyini belə soyunmadan uzanmışdı və bu vəziyyətdə də onu yuxu aparmışdı.

Qonaq ilk təmasdan gözlərini açdı və hövlək soruşdu:

- Nə olub?

Dostunun üzünə gülümsədi:

- Paltarını niyə yatmışan?

Edqar cavab əvəzinə çiyini çəkdi və astadan:

- Nə bilim, - dedi, - soyuqdu.

- Soyuq deyil! - Sərxan etirazını bildirdi, - qızdırcıların ikisi də taxılıdı, qalx, soyun, adam kimi yat.

Edqar israr eləmədi və yataqdan qalxıb tənbel - tənbel soyunmağa başlayanda, mətbəxin hansı bucağındasa siçan civiltisi eşidildi və Sərxan:

- Görürsən, - dedi, - otaq isinib ki, onlar da adaxlıbaşlığa başlayıblar.

Sərxan çoxdan bu fikirdə idi ki, siçanların civildəməsi onların intim dünyası ilə bağlıdır.

1990 - cı ildə bu mətbəxdə gecələdəyi bir həftə ərzində Edqar da bu qənaətə gəlmişdi, çünki mətbəxdəki şəbəkəyə qızdırcı taxılmayanda daşdan səs çıxırdı, siçanlardan yox.

1990 - cı ilin yanvarında burda onu üşüdən evin havası deyildi, düşüncələrinin soyuğu idi, sabaha inamını hər gün, hər saat, hər dəqiqə itirirdi...

Paltarlı yatdığına görə Edqarı qınasa da, nədənsə Sərxan özü də yatağa soyunmadan uzandı; üstünü ona görə örtmədi ki, yuxulamasın və bir qədər dincələndən sonra qalxıb yarımçıq qalmış yerdən memuarının məbədini yazsın...

...Onu daş kimi yuxusundan mətbəxdən gələn xırıltı səsi oyatdı.

Mətbəxin işığını yandıran anda heç nə anlamadı: Edqarın üzü üzünə, gözü gözünə baxırdı. Özü də ilıq bir təbəssümlə.

Dostunun bumbuz olmuş qollarından tutub qaldıranda və onun artıq bu dünyada olmadığını anlayanda isə qorxudan qışqırdı.

- Edqar!!!

Bir daha var səs ilə bağırmaq istəyəndə səsi çıxmadı, qəhər onu boğdu.

"Görünür, soyunmadan yatağa girməsi səbəbsiz deyilmiş, özü hər şeyi bilirmiş..."

Rusca təhsil aldığından, əsasən ruslar, ermənilər arasında böyüyüb başa çatdığından, xristian ənənələrini kifayət qədər bilirdi; bilirdi ki, dəfnə hazırlanan mərhuma ən gözəl paltarlarını geydirirlər.

Həyatının ən sərt, amansız döngələrində - xüsusən oğul dağı görəndə özünü ələ almağı, toparlamağı bacarmışdı, yenə də hiss elədi ki, canına təpər gəlir, bu sınaqda da aciz qalmayacaq.

Nəinki Edqarın əynindən çıxan köynək, heç şalvar, pencek də onu açmadı və qərara gəldi ki, dostuna öz paltarlarını geyindirsin.

Şifonerdən selofanı açılmamış köynək də tapdı, geyilməmiş kostyum da, bir cüt açar ayaqqabı da...

Boynuna qalstuk taxsa da, birdən yadına düşdü ki, qalstuk bəyaz bantla əvəz etsə, daha yaxşı olar, axı Edqar həm də sənət adamıdı, kamança çalardı.

Meyitin ariq, çəlimsiz olması xeyrinə idi, asanlıqla sağa-sola çevirirdi, yalnız şalvarına kəmər keçirmək bir balaca çətin oldu.

Meyiti geyindirəndən sonra ona bir qədər də aralıdan tamaşa elədi bə bu qənaətə gəldi ki, mütləq tabut sifariş verməli idi; bunu xristianlıq qaydaları tələb eləyir. Və yadına Nalə düşdü, çünki Nalənin tabut düzəltdiyini bir dəfə öz gözlərilə görmüşdü.

...Naləni tutmuşdular. O, nəhayət ki, neçə illərin axtarışından sonra o məşum dağ yamacında anasını tapşırıqları torpağı quyladıqları yeri tapıb və dostu Arakellə torpağı eşib-eşib ordan anasının nəşini çıxardanda və səliqə ilə özü ilə götürdüyü yığcam çamadana dolduranda yaxalanmışdılar, amma o müəmmalı bir sevinc içində idi və buna görə də onu tutub, dərhal da əl-qolunu qandallayanlar elə güman edirdilər ki, o yalnız lal-kar deyil, həm də dəlidir. Arakel Naləyə nə isə anlatmaq istəyirdi. O, Arakeli başa düşə bilməsə də, öz ürəyindən keçəni ona anlatdı, anılatdı ki, onu bağışlasın. Arakel acı-acı gülümsündü...

* * *

Qızıl balıq, nəhayət ki, anasının qoxusunun onu bihuş etdiyi ırmağa çatmışdı, aylardan bəri bətnində gəzdirdiyi yükü ırmağın göz yaşı kimi dupduru sularına boşaltmışdı, halsız-heysizdi, son anlarını yaşayırdı və təəssüflənirdi: «heyif, ölümün bu qədər gözəl olduğunu bilmirmiş...». Ona elə gəlirdi, o ölmür, sadəcə anasına qovuşur, anasına qovuşur ki, dünyanın nizamı üzülməsin. Bu arada erkək qızıl balıq gözüne göründü: amma ilğım kimi.

* * *

Sərhan güman edirdi ki, günü bu gün Edqarı anasının - Asya Cahangirovnanın yanında torpağa tapşıra bilər, amma bir qədər ölçüb-biçəndən sonra gördü yox, bu məsələ o düşündüyü qədər asan başa gəlməyəcək.

Çıxış yolunu qardaşı Maarifə zəng vurmaqla tapdı.

- Dadaş, mənə tabut lazımdı.

Sanki yuxuda idi, dəstəkdən gələn sərt cavab onu oyatdı.

- Heç bilirsən, saat neçədi?

Ötkəm səslə cavab verdi:

- Saatin bura nə dəxli, sənə deyirəm ki, mənə tabut lazımdı! Tabut!!!

...Yarım saat sonra qardaşı Maarif yanında idi, onun gəlişindən ürəklənsə də anbaan heydən düşürdü, mənzilində gözlədiyi qısa qapanma sanki ürəyində başlayırdı. Hələ ölüm havası heç zaman onu bu qədər yaxından vurmamışdı. Birdən-birə titrəməyə başlayanda, astadan, dodaqlarının ucunda:

- Allahım, aman ver, - dedi, - sənənən bircə günlük möhlət istəyirəm.

Ömründə ilk dəfə idi ki, Allahın adını tutub, Allahın adını dilinə gətirib kömək istəyirdi...

2013 -2014

Bakı -Truskaves-Bakı

♦ P o e z i y a

Həmid HƏRİSÇİ

TƏRSA QIZI

Görmüsənmi necə
bu gecə
lapdan, qəfildən
yetim itləri dirildir,
ac pişikləri sevişdirir,
öz rəngini gəlişdirir
oğru-qatillərin göz bəbəklərində,
qayalıqların ətəklərində?
Sonra, kor ərəbin nəğməsinə çevrilir
"ANS-ÇM", "106-FM" tezliyində?

Görmürsənmi necə
bu gecə,
əclafın birisiylə qumar oynayıb heç-heçə,
necə sakit, necə incə
pişikləri qoşub özünə
gedir Saray qəsəbəsidəki
anadangəlmə əlillərin tibb mərkəzinə,
humanitar yardım aparır ordakı
sonuncu tərsa gözəlinə?

O tərsa qızı laldır,
haçandı ki, xəstəhaldır.
Hərdən ayılıb baxır ətrafa,
ona hava çatmır, hava...
İnanmazsan,
anadangəlmə xəstə

bu tərsa qızıyla cur gəlmir,
gəlmir,
qapı ağzındakı bizim milli aftafa!

Dünyanın bütün kilsələri,
Avropanın bütün humanitar kisələri
yardım göstərir bu lal tərsa heykəlinə.
Canındakı hökmdar səlahiyyətlərinə
kimsəni,
göylərdəki zəngsiz kilsəni
qatmır o...
Ünvanına gəlmiş humanitar yardımla
bütün xəstəxananı
dolandırır o.

Xəstələr yox, divarlar qoturdu
burda...
Əlillər ki, altını batırır daim,
pəncərələr həmişə açıqdı burda...
Bəli, əbədi Bakı küləyi,
yaranır, deyəsən, burda -
anadangəlmə şikəst, lal tərsa qızının
narahat yuxusunda!

Bakının sonuncu tərsa qızı...
bilirəm, bakirəsən...
sevgilin yoxdu, evdəsən...
"Azdrama"-nın qalın səhnə pərdəsini
daim tərpədən Bakı küləyiylə birgəsən
həmişə.
Eləcə zillənmişən bir nöqtəyə...
Otaqdakı qara milçəyə
baxırsan Lenin heykəli yıxılan gündən...

Cərrah əlcəyi kimi tərtəmiz sifətində
gözlərimi dincəltədim mən...
Bildim, bildim, day dinmə,
Kərəmin Əslisisən...

Hanı Kərəm? Niyə təksən?
Bakıdakı Lenin, indiki "Azadlıq"
xiyabanı altından,
sən bilməzsən,
həmişə, şəhərimizin bütün çirkab suları
axıdılıb...
Ay qız, Lenin ki, bu qonşuluğa həmişə
fəlsəfi gözlə baxıb,
bəlkə, keçmişə qayıdıb
o suları başqa yerə axıdaq biz, tərsa qızı?
Divarlara çırpmaq nakamlığımızı...

Köçürdək bir-birimizdən imtahan suallarımızı,
kapitalistlərin üstünə qısqırdaq
öz gənc qvardiyamızı?
Köhnə sovet kitabxanasını görüş yerinə çevirib,
sevişək orda, aşırdaq üstümüzə
bütün marksist klassikasını?

Qayıdasan
təzədən öz keçmişinə...
Gözəl tərsa qızı olasan,
qəfildən qaça-qaça
küçəyə sıçrayasan,
evinizin qapısını arxanca özün çırpımayasan,
elə, küləyə tapşırasan
bunu...
qucaqlayacam bax indicə, uzun, incə boynunu...
Yaxandakı pioner ulduzunu.

Bağışla, bacarmadım sovet vaxtlarında bunu...

Həə, 1980 doğumlu tərsa qızı...
bakirəsən,
sonuncu tərsa qızısan bu şəhərdə...
göstər bütün əclaflara
öz namusunu!!!
Ver ütüləyim, qırışmış
qırmızı pioner qalstukunu...

Komsomolçusan indi də sən, hə,
komsomolçu!!!
Qaldır Bakı göylərinə sən
öz yumruğunu!

SUİTİ

Burda elə nəhəng divarlar var...

Buyur, götür, dibində bütün rəzilləri
sıraya düzüb qır,
güllələ...
Sabah "ANS-press" xəbər yayar-
-"boşa getməyib orda
bircə güllə"...

Sən isə hiylə işlət belə dar məqamda,
hiylə...

Get ora, bir azacıq yat, mürgülə...
görəcəksən sakitlikdir tam...
Şəhərin lap ucqarlarında
tozu çırpılan xalça-palazların

səsini də eşidərsən orda...
Görərsən, kimsə sağ qalmayıb
bu həyatda...
Hətta,
həyat da...

Sən bu divarların dibində
bir ömür qədər susarsan,
itə çevrilib kölgələrə cumarsan,
bir gözəlçə tapmaq eşqiylə
yüz dollarını xırdalayarsan,
pusarsan
AZPETROL xəzinəsini yarmış quldurları,
qusarsan
milli mətbəximizin hamısını...

Öz qanını...
xatırlayarsan
necə
inqilabçı atan
üzüb getmişdi Bakıdan
Xəzərin düz ortasına qədər...

Ancaq, qəzavü-qədər,
bir də Xəzəri qoruyan
bıqlı, qoca suitilər
dişləmişdilər atanı...
Xatırlayarsan
1 sayılı Bakı xəstəxanasını,
qarnına 40 iynə vurulmuş
o əziz insanı...
atanın
sonrakı həyatını...

Neftçi buruq ustaları,
eşitmişəm,
suitiləri
qarmaqla tutardılar
Pirallahı adasında...
Ciyərini çıxarıb, leşini
Xəzərə atardılar...
Dadlıymış, deyirlər
suitinin qanlı ciyəri...

Sonra yatardılar bu neftçilər,
sarışın
aşpaz qadınlarla...

Hə, mən buna, varam...
Hə, bunu bacarmadı atam...

Aleksandr Belovun "Amfibiya-adam"
kinofilminə bir də baxsam,
atamı o İxtiandra oxşadaram,
onu dişləmiş suitini
tanıyaram...

Qan damır indiyəcən
o suitinin sallaq, iti
bıqlarından...

EDİSON LAMPASI

Cənab Edison,
yumşaq kreslonda əyləş,
özün fikirləş,
təkcə elə al-əlvan işığı, sarı lampanımı
ixtira etmişik biz?
Yox... yox, lap qədimlərdə
zil qaranlığı, qatı zülməti
şək-şübhəsiz,
elə yenə biz ixtira etmişik,
yenə biz!

Dediklərimdən qorxduz, deyəsən...
bəlkə, bir siqaret tüstülədəsiz?
Təkcə Təzəbazardan aldığınızı yox,
ürəyinizi, yaxanızı qaldırıb
küləyə "Yox!" deməyinizi də,
bəlkə, sellofan torbalarda
bizə hədiyyə edəsiz?

İcad etdiyiniz lampanın işığında
sarı payız yarpaqlarının
özünə ev axtarmağını,
millətin kirli corablarını,
kaş ki, bircə dəfə görəydiz ...
İnanın ki, deyərdiz:
"Yetər!"
Və ixtiranızı
ləğv edərdiz...

Darıxdız, deyəsən,
bəlkə, bir azacıq keflənəsiz,
min il sonra yenidən diriləsiz,
gözəlçələrin danışdığı xatirələrdə...
qızların sinələri böyüyüb bərkiyəndə?

Bəlkə,
bütün duyğularınızla incələsiz,

şübhələrinizi kəfənsiz dəfn edəsiz,
bir lampa da icad edəsiz...
Və, nəhayət ki, görə biləsiz
necə mən
çar-naçar
evimə qayıdırəm...
Yorğunam. Arığam.
Bir az hələ ayığam...
Corabımın birini çıxarıram,
digərinə əl atanacan,
min il vaxt keçir aradan...
Sanki yoxam...
yenidən gərək doğsun məni
rəhmətlik anam...

Həə, belə yerdə adam darıxar.
Bədənimdən tez,
boğazım götürüb özünü
qatarın altına atar!
Hələ kimsə arxamca yalvarar:
"Eh, mənim yaşıl kəlağayım,
səni dəmir mafiyyəyə sancaqladım,
Bakı küləyində səni hey dalğalandırdım,
sən bu küləklə elə hey danışdın,
sayıqladın,
getdin, qayıtmadın"...

Eh, cənab Edison, sən burda
axı nəyi işıqlandırdın?
Heç bunu
bacardın?

MÜRDƏŞİR

Allah bizi sönmüş ulduzların,
dul baldızların
şərindən qorusun!
Qoy, bir gün kal Sabirabad qarpızlarına da
fatihə oxunsun...

Həm övladını, həm qılıncını sünnət edib,
ucu kəsik dönər bıçağına çevirən,
Avropaya dönərçiliyə gedən türkləri
gərək Meksikaya qova
əvvəl almanlar,
sonra italyanlar...
"Anadolu" lokantasında bir gün eşitdim -
"Bütün dönərçilər casusdurlar!
Daim kommunistləri güdüb, pusub,
satıblar!"

Türk "MİT"-inin
ancaq bu təcrübəsini götürdü,
Berlinə, Münhenə köçürdü,
dönər bıçağının uzunluğunu daim ölçdü
mədəni avropalılar...
Bakıda isə bütün bunlara tüpürürdü
Məhəmməd Biriya kimi qəhrəmanlar...

Mürdəşir işləyirdi Bakıda
Məhəmməd Biriya -
Pişəverinin şairi,
naziri...
Hə, Təzəpirdə lap axırda
hamı onun qəbuluna gəlirdi -
- Əli, Vəli, Pirvəli...
Hətta yaxası qızıl düyməli
şair, dramaturq Şıxəli
Qurbanov...
Hə...orda Biriya
yənə də nazirdi,
yənə nazirdi...

Özü də lüm-lüt qəbul edirdi o,
şikayətçiləri...
Alırdı əlinə taxma çənələri,
deyirdi: "Bəli..."
deyirdi: "İnsan lütdü...
xəyanət labüddü,
o "Zapı"lardan, "Moskviç"lərdən daim sızan
rəngsiz nöyütdü"...
Bir də gördün, son baxışını, hə,
siqaret kötüyü kimi sümürdü,
Dedi: "Baxın, ölübdü
bədəniniz, təniniz...
Hanı Moskva malı tuman-köynəyiniz?
Axırncı dəfə geyinməyiniz,
kəfənlənməyiniz, bəzənib-düzənməyiniz
erməni dəlləklərin yox, mənim boynuma..."
Deyirdi: "Qəddini əymə, düz uzan, sus,
day danışma,
sözü bir dəfə deyərlər axı adama!".

Döyürdü də hərdən
o, bu meyitləri!
çıxarırdı çürük dişlərini dibindən
çürük saitləri, iyli samitləri,
mədənin həzm etmədiyi biskvitləri...
Xüsusən, birinci katibləri
qəfil otuzdurardı masa arxasına,
qələm qoyardı barmaqları arasına,

day bilmirəm harasına...
Deyərdi: "Pişəvərinin ölüm hökmünü yaz
bu kağıza!
Güc verin dəə barmaqlarınıza!
Yazdız? Şükür Allah rızasına!

Bax,
məndə yox yalan, riya,
Nə Stalinəm, nə də Beriya...
Bax, tanı məni, Biriya da mən,
Biriya!!!
Bu dünya dediyin də,
beynindən silinsin birdəfəlik,
Sonya, Gulya kimi katibən.
Bəsdə sənə
qəbirüstü daş kitabən...

Kağızdan olmur ha daş kitabələr...
Olur katiblər,
katibələr...
Səni görüm "bron"la cəhənməmə
göndərəydilər
bircə...

Zənnimcə,
bax bu gecə,
həm mən - Məhəmməd Biriya,
həm cəhənməmə ezamiyyət pulu verən buxalteriya
hələ də işlər,
maaş almağa gələr ora qara kölgələr,
sənin kimilər...

Qanundu bu - daim həm zaman dəyişir,
həm də Təzəpirdəki mürdəşir...
Mürdəşir dəyişəndə,
zaman da dəqiqləşir...

Növbə indi mənə gəlir...
Biriyanın son məsləhəti
beynimdə hey səslənir -
-"Bax haa, ölümlər hərdən
mürdəşirin barmağını dişləyir!"

Həə, özünüzü yığışdırın
Bakıya təzə
təbrizli mürdəşir gəlir!!!

Cəhənnəmə aid
qanlı meyit - canlı meyit,
dılçilərin aşkarlamadığı
qalın samit,
incə sait səslər,
yad nəfəslər,
işgəncə otağına gədən
uzun dəhlizlər,
yordu məni...
100 minlik ordu məni
axtarır, tapa bilmir...
Dünyanı partladırıram,
restoranlar, kinoteatrlar silkələnir...
Ancaq axırda gəlib dirənir
bu işlər bircə cümləyə -
"Bu yaz mən heç kimi sevmədim..."

Həəə...demək, indi mən gərək
lap dərindən fikirləşim,
Vasilislə, Anjelikayla
çopur qayalara söykənim...
Ləpələrin tərcüməsində,
kölgələrin cütləşməsində,
qara çəkmələrimin şər sifətində
indi hekayətimi eşidin...

Hə, məndə birləşmişdi
həm İmam Mehdi, həm də İmam Hüseyn...
hə, demişdi bunu mənə,
bir madmuazel qadın-fröylen.
Ancaq mən kimsəni sevməmişdim bu yaz...
Demək, nə qədər hoqqabaz,
kəndirbaz olsam da,
öz qara əlcəyini atmışdı mənə
həyatın özü...
Triyestin küçələrindəki pişiklərin şeytan gözü...

Triyest qazanxanalarının boz tüstüsü,
göyə qalxmağı bacarmır...
SS-çilərin "Mercedes"-i yolunu azır,
bir an
şəhərin ən əclaf mənzərələrini işıqlandırır...
Axırda məni tapır...
Gözlərim bir cümlə yazır-
"Bu yaz mən heç kimi sevmədim, inan!.."
Gülləbaran başlayır bundan sonra, Anjelika,
gülləbaran...

◆ D r a m a t u r g i y a

Hüseynbala MİRƏLƏMOV

AXİRƏTDƏN GƏLƏN ZƏNG

◆ *İki hissəli dramatik komediya*

İştirakçılar:

Dövrən		Elman	– Dövrənin yaxın dostu
Röya	– Dövrənin arvadı	Delisay	– Filippinli qadın, ev xidmətçisi
Bayram	– Dövrənin qardaşı	Timur	– Röyanın stilisti, ekstravaqant geyimli gənc
Zəhra	– Bayramın arvadı		
Ceyran	– Dövrənin bacısı		
Pirim	– Ceyranın əri		
Samir	– Dövrənin əmisi nəvəsi		

I Hissə

Çox dəbdəbəli interyeri olan yaraşıklı, geniş zal otaqdır. Hər iki tərəfdən ikinci qata tutacaqları inkrustasiya olunmuş pilləkənlər qalxır. Zəlin tavanından müasir dizaynı iri zəngin çilçıraq asılıb. Hər şey var-dövlətə, firavanlığa və yüksək zövqə iddialıdır. Ortalıqda iri qonaqlıq masası qoyulub. Ağ süfrənin üstündə gözəl servirovka var: bahalı fujerlər, nimçələr, bərq vuran çəngəl-bıçaqlar... Xidmətçi geyimində olan Delisay servirovka ilə məşğuldur. Tez-tez girir-çıxır, nəyisə aparır, nəyisə gətirir. Səhnədə baş verəcək hadisələrin ona qətiyyəti dəxli yoxdur. Öz işindən başqa hər şeyə biganə təsir buraxır. Röya otağın ikinci qatında görünür. O, Timurun müşayiəti ilə kübar xanımlara məxsus bir əda ilə pilləkəni düşür və düşə-düşə də danışır. Hiss olunur ki, gözəlliyindən, danışığından, səsinin ahəngindən, bir sözlə, bütün varlığından ləzzət alır.

Röya. Bir sizdən yorulmuram, Timur bəy! Əvvəlki stilistlər incidirdilər məni.

Timur. Onlar nədən stilist olsunlar, Röya xanım? Onlar adicə dəlləkdilər, parikmaxer! Qeybət olmasın, yalandan hərəsi bir sertifikat düzəldib, düşündən əldəqayırma medal asıb, adını da qoyub stilist. Danışmaq istəmirəm, Röya xanım, onsuz da əskim tüstülüdür.

Röya. Elədir, Timur bəy, danışmayaq, qeybət nəcib adamlara yaraşmaz. *(Zalın ortasında dayanıb şahənə görkəmlə Timura baxır)*. Siz deyın görüm, bu saç düzüümü mənə yaraşır, ya yox?

Timur. Yaraşır azdır, Röya xanım, mən sizdən gözüümü çəkə bilmirəm, indi görün kişilər neynəyəcəklər?

Röya. Timur bəy, sözlərinizdə ehtiyatlı olun, mən ərli qadınam.

Timur. Ah, Röya xanım, hər şey o qədər şertidir ki, lap teatrda olduğu kimi.

Röya. Teatrın bura nə dəxli var?

Timur. Axı, mən teatrşünaslığı bitirmişəm. Ona görə də hər şeydə bir teatr, tamaşa görürəm.

Röya. Mən də deyirəm bu teatral ədalar, incə maneralar hardandır sizdə?! Elə bu saç düzüümünün özü, bu mürəkkəb siluet!

Timur. Sizin saçlarınız darağa o qədər yumşaq yatır ki, ondan istədiyın silueti ala bilərsən.

Röya. Ah, Timur bəy, siz nə görmüsünüz ki?! Mənim bir saçım vardı!.. Sizə bir şey danışım, amma aramızda qalsın, Timur bəy, mətbuata çıxmasın. Bunu heç Dövrən müəllim də bilmir.

Timur. Aman! Mən sizin sözünüzü danışaram hardasa?!

Röya. Uzaq keçmişdə olub bu hadisə. Çox kasıb vaxtlarımızdı, Timur bəy.

Timur. Siz kasıb olmusunuz?

Röya. Ah, Timur bəy, mən bu az yaşımda çox şey görmüşəm. Axı, mən də İncəsənətdə oxuyurdum, anam fəlsəfədən dərs deyirdi, atam da kifayət qədər məşhur rəssamdı, hətta əməkdar incəsənət xadimi idi.

Timur. Əsl ziyalı ailə!

Röya. Özü də necə ziyalı?! Fərhad da kənddən gəlib, heç nəyi yox, perspektivi qaranlıq...

Timur. Fərhad? Fərhad kimdi?

Röya. Timur bəy, Dövrən müəllim mənim ikinci ərimdi.

Timur. Aman!

Röya. Bunu çox az adam bilir, Timur bəy. Mən o gənclik illərində elə bir sevgi yaşadım...

Timur. Mən şokdayam!

Röya. Hələ harasıdı? Bu kəndçi balasında bir boy-buxun, bir yaraşlıq, bir kişilik vardı ki... sözlə təsvir etmək də çətindir. İlahi, ondakı xarizmanı mən heç kimdə görmədim. Vurulmuşdum! Qadının vurulması bir özgə aləmdi, siz bilməzsiniz bunu, Timur bəy.

Timur. Bəs sizin valideynləriniz?

Röya. Onlar Fərhadın heç adını eşitmək istəmirdilər.

Timur. Niyə, Röya xanım, niyə valideynlər övladlarının hisslərinə hörmət etmirdilər?

Röya. Dedilər, sən bu ac-yalavac kəndçi oğlanla xoşbəxt ola bilməzsən. Onlar məni hələ onda başıma fırlanan Dövrənə vermək istəyirdilər.

Timur. Mən bilən, heç Dövrən müəllim də şəhərli deyil?

Röya. Elədir, amma Dövrən rayonlu olsa da diribaşdır, çevikdir, pul qazandır, səni də çox istəyir, - dedilər. Dedim, məni Fərhadın fələk də ayıra bilməz, mama! Mən istədiyimə gedəcəm, papa! Getdim də!

Timur. Bəs, onlar neynədilər? Valideynləriniz..?

Röya. İnanmazsız, Timur bəy, onlar məndən, yeganə qızlarından üz çevirdilər.

Timur. Bu ki, qəddarlıqdır! Bəs, Dövrən müəllim? O da üz çevirdi sizdən?

Röya. Nə danışırırsız, Timur bəy?! Dövrən məğlubiyyəti qəbul edənlərdən deyil. Dedi, iki dünya bir ola, yenə səndən əl çəkməyəcəm! Əvvəl-axır sən mənim olacaqsan, peşman olub özün gələcəksən yanıma.

Timur. Aman Allah, bu ki, serialdır!

Röya. Serial yalandır, Timur bəy, bu həyatdır! Amma Dövrənin dediyi kimi, mən peşman olmadım, çünki hədsiz xoşbəxtdim. Bir də, o vaxtlar nə kasıb, nə dövlətli, hamı təxminən elə bərabərdir. Kirədə yaşayırdıq. Mənim əlaçı stipendiyam, onun maaşı... Gündüzlər oxuyub axşamlar hardasa fəhlə işləyirdi, mənə dəqiq demirdi nə iş gördüyünü. Nəysə, sözüm onda deyil, bir dəfə gördüm ki, Fərhad heç özündə deyil, bıçaq vursan qanı çıxmaz. Bildim ki, heç çörək almağa da pulu yoxdu. Bilirsiniz, onda mən neynədim, Timur bəy?

Timur (*nalə çəkir*). Ola bilməz!

Röya. Oldu, Timur bəy, oldu! Getdim gözəllik salonuna. Saçlarımı açıb tökəndə parikmaxerlər qəşş elədilər. Dedilər, siz bir su pərisisiz ki... Mən gülümsəyib: "satıram saçlarımı" - dedim.

Timur. Siz necə qıydınız o gözəlliyə?

Röya. Məhəbbət olan yerdə gözəllik də keçir arxa plana, kulisə. Mən onun əzablarına dözə bilməzdim. Xeyli pul verdilər mənə. Uça-uça getdim dükana. Ac adam, əlində pul... O qədər yemək-ichmək aldım ki! Danışiram, indi də kövrəlirəm. Hər şey elə bil indicə olub.

Timur. Bəs, o nə dedi? Reaksiyası necə oldu?

Röya. O, çaşıb qalmışdı... Süfrədəki yeməklərə baxıb soruşdu: anan gəlmişdi? Mən sirli təbəssümlə başımı buladım. Onun rəngi qaraldı: "bəs hardandı bunlar?" Heç nə demədim, başımı açıb oğlansayağı vurulmuş, onda padmalçışka deyirdik adına, saçımı göstərdim ona.

Timur. Aman allah!

Röya. "Sən saçlarını satmısan?" Mən başımı tərpədir, "həri" dedim, onsuz da o saçlar mənə mane olurdu, yığış-yığışdıra bilmirdim.

Timur. Bu necə məhəbbətmiş?!

Röya. Yox, o məhəbbət deyildi, Timur bəy, böyük xoşbəxtlikdi!

Timur. Bəs, o xoşbəxt kişi məhəbbət naminə verilmiş qurbanı necə qiymətləndirdi?

Röya. Bilsəniz o məni necə qucaqladı?!

Timur. Necə, Röya xanım, necə?

Röya. Bunu təsvir etmək mümkün! Mən o gecə qadının necə xoşbəxt olduğunu ilk dəfə başa düşdüm, Timur bəy, hiss elədim.

Timur. Bəs bu məhəbbət necə oldu, nə hadisə baş verdi ki, siz ayrıldınız?

Röya. Biz ayrılmadıq.

Timur. Bəs...

Röya. Bizi ayırdılar!

Timur. Aman!

Röya. Bir gecə o evə gəlmədi, ağılıma pis bir şey gətirmədim, hərdən gecəni işdə qalmalı olurdu. Ertəsi gün də gəlmədi, daha bir gecə... (*gözündən yaş sıçrayır*). Sonra... yox oldu Fərhad, guya belə bir adam yoxmuş dünyada. Heç yana əlim çatmadı, nə milis, nə polis! Gördüm deyən olmadı. Mən nələr çəkdim! Depresiyaya düşdüm, bir neçə dəfə intihar etmək istədim, qismət deyilmiş. Anam gəlib apardı məni, papanın ili hələ çıxmamışdı. Bax, onda Dövrən müəllim təzədən peyda oldu, gəldi-getdi, gəldi-getdi, yalvardı. Sonrası da... qadın zəif məxluqdu, dostum!

Timur. Siz onu sevə bildiniz?

Röya. Kimi?

Timur. Dövrən müəllimi.

Röya. Mənim üçün artıq fərqi yoxdu, Dövrən ya bir özgəsi! Mənim qəlbim sevgiyə bağlıydı (*Masaya yaxınlaşır*). Bir azdan qonaqlarımız da gəlməlidir, bir süfrəyə nəzər salaq, görək bu filippinli qız neynəyib?

Timur. Bəs sonralar da?..

Röya (*sözünü kəsir və tam dəyişmiş əda ilə*). Timur bəy, söhbəti bitirdik! Sizin missiyanız, mən bilən, başa çatdı.

Timur. Pardon! (*Tələsik qısa bir təzim edib gedir*).

Delisay, əlində mobil telefon, gəlir. Telefon zəng edir. Qız telefonu Röyaya verir, kiçik bir təzim edib tələsik gedir.

Röya. Al-lo! Eşidirəm! Bəli! Sən mənə lazım olanda ilim -ilim itirsən, mən sənə lazım olanda zəhləmi tökürsən! Başa düş, Samir, mən Dövrəndən pul istəyə bilmərəm, özü də o boyda! Axı, sənə dəfələrlə demişəm, bacarmadığın yükün altına girmə! (*Sərt*) Nə demək istəyirsən?.. Samir, mən səni başqa cür tanıyıram, elə etmə fikrim dəyişsin. Samir... Samir... Artıq buna şantaj deyirlər! Gəlməlisən, əlbəttə, gəlməlisən, özün də dəvətlisən. Xeyr, bizdə o söhbətin yeri yoxdu. Özün də ağ eləmə, camaat çörəyi qulağına yemir.

Ceyranla Pirmim gəldiyini görür.

Yaxşı, sonra danışarıq, tamam?!

Ceyran. Salam, a yaraşıqlı qardaşımın yaraşıqlı, sevgili yarı! (*Röyanı qucaqlayıb öpür*). Pirmim, gör bütöy Bakıda belə gəlin var?

Pirmim. Ceyran xanım, mənə mürəkkəb suallar vermə!

Röya (*ondan aralanır*). Heç sənə kimi məhəbbətli baldız da yoxdu.

Ceyran. Sən Dövrənin canı, həqiqi sözündü?

Röya. Nədi, sənə şübhən var?

Ceyran. Şübhəm niyə olur, az, heç şübhəm-zadım yoxdu. Mənim kimi baldız var?! Var, ə, Pirmim?

Pirmim. Bilmədiyim şeyi məndən soruşma, Ceyran!

Ceyran. Ə, bəs sən nəyi bilirsən, Pirmim?

Pirmim. Röya xanım, Dövrən müəllim yubileyini niyə gül kimi restoranların birində eləmir? İndiki zamanda ev yubiley yeridi?

Ceyran. Mən də elə onu soruşacağdım. Bu nə məsələdi? Elə bizim restoran qalib orda bombalamboş, gələn də yoxdu.

Röya. Siz elə bilirsiniz Dövrən mənə hər şeyi deyir?

Ceyran. Bə kimə deyir, az?

Pirmim. Onu da deyib ki, hamı burda olsun. Vacib bir iş vardı, qaldım qırıla-qırıla.

Ceyran. Pirmim, sənə Dövrəndən artıq nə işin ola bilər?! Hamımıza çörək verən mənim qardaşım deyil? Allah onu min budağ eləsin! Bəs özü hanı, Röya, qadan alım?

Röya. İndilərdə gəlib çıxmalıdı. Siz oturub rahatlanın, mən də gəlirəm (*gedir*).

Ceyran (*dalınca*). Bah-bah-bah! Elə bil Nəsrəddin şahın törəməsidir!

Pirmim. Farağat otur, az! Altdan-üstədən vurma!

Ceyran. Altdan-üstədən vurub nə dedim mən, Pirmim?

Delisay sinidə nəşə gətirib süfrəyə düzür. Ceyranla Pirmim maraqla onun hərəkətlərinə göz qoyurlar.

Pirmim. Varam də bu balaca qıza!

Ceyran. Balaca! Yox bir körpəcə?! Ə, o məndən böyükdü ey, əlli yaşı var.

- Pirim.** Ağ eləmə də!
- Ceyran.** Dədəmin goru haqqı, Röya xanımın özündən eşitmişəm.
- Pirim.** Zalım qızının səsi də çıxmır, heç salam da vermir adama.
- Ceyran.** Onların ölkəsində salam vermək yoxdu.
- Pirim.** Kim deyir, az, onu?
- Ceyran.** Bax, belə mən deyirəm!
- Pirim** (*qımışır*). Deyirlər, qulluqçuluqda bunlara əvəz yoxdu.
- Ceyran.** Onu kim dedi?
- Pirim.** Az, bizimkilərin hamısının evində var ey bunlardan.
- Ceyran.** Sənin canın üçün, Pirim! Bu saat mən də sənə bir filippinka gətirəcəm! Gör bir ağlından nə keçir bunun?!
- Pirim.** Gülyaya görə deyirmirsən bütün günü? Zəhləni tökməyib sənin? Elə mənim də!
- Ceyran.** Sənin, bəlkə, töküb zəhləni, amma mənim zəhləm hələ yerindədi.
- Pirim.** Ta niyə hirsələnirsən? Mən sənin xeyrinə deyirəm.
- Ceyran.** Gülyaya görə sənə dağ çəkmək mənə borc olsun, ovçu Pirim! Elə bilmə ki, susuram, heç nədən xəbərim yoxdu, hər şey nəzarətdədi...
- Pirim.** Sən dəlisən, Ceyran?
- Ceyran.** Dəli sənin evdə qalan o yeddi qarımı bacındı, Pirim!
- Pirim** (*gülməyini güclə saxlayır*). Az, qışqırma, eşidən olar!
- Ceyran.** Cəhənnəmə eşitsinlər!
- Bayram Zəhra ilə gəlir. Zəhra hicablıdır.*
- Bayram.** Hardan səs gəldi, bilin ki, Ceyran xanım artıq ordadı.
- Ceyran.** Boy, Bayram, ə, bu sənsən?!
- Bayram.** Nədi, tanımadın?
- Ceyran.** Ə qardaş, sənin mən adda bacın yoxdu?
- Bayram.** Sən adda? Sənin adın nədi ki?
- Ceyran.** A itoynadan, sənin bəzi bəxtəvərlər kimi yeddi bacın var ki, adlarını çaş salasan?
- Bayram.** Mən bilən adın Ceyran olmalıdı, bu ovçu Pirimin ovladığı Ceyran?
- Ceyran.** Elədi, ovluyub ağ günə çıxardıb məni!
- Bayram.** Naşükür olma, bacı, Pirimin yaxşı ovçu olduğu hamıya məlumdu.
- Ceyran.** Ə, sən araya söz qatma! Niyə bir telefon eləmirsən, bir qapımı açmırsan, halımı soruşmırsan? Ə, sənin üzün çıxıb ey yadımdan.
- Bayram.** Onu Dövrən qardaşımızdan soruş. Elə yükləməyib ki, bacı-qardaş axtaram. Odey, soruş Zəhradan, heç namaza vaxt tapa bilmirəm.
- Ceyran.** Namaz nədi, ə? Sən namaz qılırsan? Nə vaxtdandı, ə, bu xeyir iş?
- Bayram** (*Zəhraya işarə ilə*). Atı atın yanına bağlayarsan, ya rəngini götürər, ya xasiyyətini!
- Ceyran.** Az, gəlin, sən bu fağır qardaşımın başına nə oyundu açırsan belə?
- Zəhra.** Bu, bəndəlik əməl deyil, Ceyran bacım, bu, Allahın qoyduğu yoldu.
- Ceyran.** Nə deyim, vallah?! Sən ki Allahı verdin qabağa, ta deməyə söz qalmır.
- Zəhra.** İnşallah, sən də haqq yoluna gələndə qardaşımı qınamayacaqsan.
- Bayram.** Ovçu Pirim, bu ad gününü ya direktorlar şurasının iclası?
- Pirim.** Vallah, mənim xəbərim yoxdu, amma Dövrən deyəndən sonra gəlməliyik də!

Bayram. Bəs özü hanı?

Ceyran. Röya xanım dedi indi gələr, zəng eləyibmiş. Özü də getdi... *(sözünü bitirə bilmir).*

Röya ziyafət paltarında gəlir. Çox yaraşıqlıdır. Hamı heyranlıqla baxır.

Budey, gəldi qardaşımın gözəl sevgilisi!

Röya. Hamınız xoş gəlmisiz! Keçin süfrəyə! *(Bayram və Zəhra ilə görüşür).*

Ceyran. A gəlin, bəlkə, qardaşımı gözləyək, sonra keçək süfrəyə?

Röya. İndi gəlməlidir, əyləşin, o belə istəyib, oturun!

Hamı süfrə arxasında yerini tutur. Dövrən və ondan bir addım geridə Samir gəlir. Dövrən altmış yaşlarında xeyli qıvrıq, kifayət qədər xoş görkəmli kişidir. Samir idmançısayağı bədən quruluşu olan boyu-buxunlu, dərhal diqqəti cəlb edən otuz yaşında yaraşıqlı oğlandır. Dövrənin gəldiyini gören qonaqlar hamısı bir nəfər kimi ayağa qalxır. Dövrən əli ilə hamıya oturmaq işarəsi verir.

Dövrən. Oturun, hamınız əyləşin! Xoş gəlmisiz! Mənim əziz Ceyran bacım! *(Yaxınlaşıb Ceyranı öpür).*

Ceyran. Ceyran bacın sənə qurban!

Dövrən. Mənim əziz qardaşım! *(Bayramla öpüşür).* Yeznəm Ovçu Pirim, ovladığı da elə mənim bu ağır bacımdır, dilsiz-ağızsız Ceyran bacım! *(Öz sözünə qəhqəhə çəkib gülür).* Bizim hörmətli gülbacımız Zəhra xanım. Bilirəm, sən naməhrəm kişi ilə əl tutmursan. *(Hər iki əlini sinəsinə qoyub qarşısında təzim edir).*

Zəhra. Allah razı olsun, Dövrən qardaş!

Dövrən. Samir necə oldu? Burdasanmı, əmoğlu? Mənim, necə deyərlər, referentim, sağ əlim. *(Samirin qolundan tutur).* Partnyorlarımla ilk danışığa həmişə, bax, bu yaraşıqlı oğlanı göndərirəm. Bilirəm ki, şirin dili ilə ilan yuvasından çıxardar. Yuxarıda, mənim yanımdadır yerin, sağ tərəfimdə, sağ əlim kimi. Sol tərəfim dünyanın ən gözəl qadını Röya xanımıdır. Nə deyirsən, Ceyran bacım, əlavən varsa, buyur!

Ceyran. Yox, ay qardaş, ağzımız nədi əlavə eləyək?

Hamı gülür, Dövrən hamıdan bərk gülür.

Dövrən. Di, oturduq! Hamı burdadır? *(Aşağı tərəfdə masa ətrafında bir boş yer görür).* Ora niyə boşdur? Kim yoxdu burda, Röya xanım?

Röya. Çağırılanlar hamısı burdadı!

Dövrən. Bəs Elman hanı? Çağırمامısan onu?

Röya. Dövrən, axı, Elmanın yeri deyil, o özgə adamdı, qohum da deyil...

Dövrən *(telefonunu çıxardıb zəng vurur).* Bu saat dur bizə gəl! Həri, evə! Sən mütləq burda olmalısən! Tamam?! *(Telefonu cibinə qoyur).* Elman mənim üçün qohumdan da artıqdır, Röya xanım! Bilirəm, sən onu sevmirsən, amma bir vaxtlar sən məni də sevmirdin.

Röya. Bunu daha münasib bir məqamda desəydin, mən sənə cavab verərdim.

Dövrən. Yaxşı, boş buraxaq! Bu gün mənim altmış yaşım tamam olur. Mən bu günü çox böyük dəbdəbə ilə qeyd eləyə bilərdim, yaqin eləyəcəm də, bu günkü günü isə, sizinlə bir yerdə olmaq istədim; ən yaxın qohumlarımla. Bilirsiz səbəb nədir? Heç birinizin ağına gəlməz *(Diqqətlə hamını süzür).*

Bayram *(yavaşdan).* Ağıl var ki, bizdə?

Pirim. Bizi özünə qatma!

Ceyran. A qardaş, sən başımızın ağasısan, hamımız sənə görə çörəkli olmuşuq, amma ta niyə bizi imtahana çəkirsən, sözünün canını de, biz də işimizi bilək də, qadan ürəyimə!

Röya (*ayağa durur*). Məni bağışlayın, mətbəxə dəyməliyəm (*gedir*).

Dövrən. Deyəsən, xətrinə deydim Röya xanımın.

Ceyran. Elədi, qağa, dəyən yeri yaxındı.

Dövrən. Nə dedin, bacı?

Ceyran. Deyirəm, ərköyün öyrətmisən, qağa.

Dövrən. Mən onu itirə bilmərəm, bacı, o, mənə çox baha başa gəlib. Bunu bir mən bilərəm, bir də Allah! (*Samirə*). Əmoğlu, yeri onun dalınca, könlünü al, səni çox istəyir.

Samir. Baş üstə! (*Gedir*).

Ceyran. Qağa, bu stolun üstündəkilərdən yeyə bilərikmi?

Dövrən. Dolamısan məni, Ceyran bacım?

Ceyran. Ə, nə bilim, o qədər altdan-üstədən danışırırsız, adam çaşıb qalır.

Dövrən. Ovçu Pirim, qədəhlərimizi doldur! Zəhra gülbacı, üzürlü hesab elə! Araq içmirik, üzüm şirəsidir, özəcə bağımızda, öz üzümümüzdən hazırlanmış şərabdır. Halal sertifikatı da var.

Zəhra. Allah razı olsun, Dövrən qardaş!

Masa üstündəki işıq azalır. Səhnənin önü işıqlanır.

Röya gəlir, əlində telefon var. Zəng eləyir, hiss olunur ki, cavab almır.

Tələsik addımlarla Samir gəlir, Röyaya çatıb qəfil qucaqlayır və ehtirasla dodaqlarından öpür. Röya ondan qopmağa çalışır.

Röya. Burax! (*Aralanır*). Dəli olmusan? Demirsən görənlər?

Samir. Mən səni masa arxasında görənlər kimi öpmək istədim, elə orda, adamların yanında.

Röya. Ehtiyatlı olmaq lazımdı, Samir əmoğlu!

Samir. Nədi, nə olub ki?

Röya. Heç nə olmayıb, sadəcə, mən özümü tanımıram.

Samir. Hər şeyi şişirdirsən.

Röya. Aman Allah!

Samir. Nədi, Allahla nə işin?

Röya. Heç vaxt inanmazdım ki, mən ondan sonra kimisə belə ehtiraslı məhəbbətlə sevmə bilərəm. Bir az qabaq öz bərbərimə qəlbimin məhəbbət üçün bağlı olduğunu deyirdim, özüm də dediklərimə məəttəl qalırdım, elə bil mən yox, kimsə başqa bir qadın danışdı içimdə.

Samir. Sən bərbərinlə belə intim söhbətlər eləyirsən? Kimdi o? Mən görmüşəm onu?

Röya. Qısqaqlanmağa əsas yoxdu, əzizim, o, kişi deyil, stilistdir.

Samir. Bəs onda bu nə söhbətdi? Məqsədin nədir?

Röya. Hər şeydə məqsəd, məntiq axtarmaq kişilərin işidir. Bizi isə hisslərimiz dartıb aparır. Ağıl hisslərimizi üstələyəndə isə, artıq gec olur, o, heç nəyə yaramır. Necə ki, hisslərimə məğlub olub səni çox yaxına buraxandan sonra ağlımın səsinə eşitməyə başladım, amma gecdi, mən səni sevdim.

Samir. Bunun nəyi pisdi ki?

Röya. Pis olanı odur ki, mən səni sevsəm də, sən məni sevmirsən, məndən istifadə edirsən, öz məqsədlərin üçün.

Samir. Sən məni incitmək istəyirsən?

Röya. Yox, niyə incidim ki? Sənin mənə pisliyin keçməyib, əksinə, sən kifayət qədər açıq oynamısan, verdiyinin əvəzini istəmisən. Bu da təbiidir. Bu dünyada ən qızgın, ən böyük, hətta müqəddəs məhəbbətin özü də təmənnalıdır, necə deyərlər, dünya alver üstündə bərqəradır.

Samir. Sən məni təəccübləndirirsən!

Röya. Bu təəccübün əsası nə?

Samir. Sənin belə ağıllı olduğunu bilsəydim, yaxın durmazdım, qorxardım.

Röya. Bu ağıl deyil, təcrübədir, başı daşdan-daşa dəymiş qadın təcrübəsi. Səndə güc var, məndə təcrübə! Ona görə bizim ittifaqımız təbiidir.

Samir. Hərdən mənə elə gəlir ki, sən Dövrədən intiqam alırsan, amma nəyin? Axı, onun sözünün dalı da Rəyadır, qabağı da.

Röya. Bilirəm, o, mənə sevir, amma mənim sevib-sevməməyim onun eyninə deyil. O, mənə sahib olmaq üçün mənim sevdiyim adamı yox elədi, elə götürdü aradan ki, izi-tozu da qalmadı.

Samir. Sən nə danışırısan? Dövrə müəllimi qatil hesab eləyirsən?

Röya. Bilmirəm, amma axır vaxtlar içimdə bir səs bu sirri mənə pıçıldayır, beynimi dəşir.

Samir. Axı, o, səni çox sevir.

Röya. Mən buna şübhə etmirəm, amma onun məhəbbəti, onun sevgisi yaradıcı ola bilmədi. Elə ona görə də bizim övladımız da olmadı. Nə o, nə mən əsl xoşbəxtliğin dadını bildik. (*Səsi sərtləşir*). Dedin sənə milyon lazımdı?

Samir. Bəlkə, indi bu söhbətin məqamı deyil?

Röya. Bir az əvvəl telefonda beynimi sökən sən deyildin?! Nə oldu, üz-üzə gələndə utandın?

Samir. O cür söhbətdən sonra pul haqqında danışmaq mənə mənasız göründü. Bir də... Dövrə müəllimin özü ilə danışacam. İnanmıram xahişimi rədd eləsin. Qayıdaq qonaqların yanına.

Röya. Mən ora getməyəcəm.

Samir. Mənim xətrimə! Özü mənə göndərdi ki, sənin könlünü alım.

Röya. Necə almağın təlimatını vermədi?

Samir. O, bilir ki, mənə təlimat lazım deyil. (*Qəfil qucaqlayıb Röyanı öpür*).

Elman gəlir və onları öpüşən görür. Bir an ayaq saxlayır. Samir onu görür və Röyadan aralanır. Röya heç nə demədən tələsik gedir. Samir də qadının dalınca getmək istəsə də, dayanır.

Samir. Elman?! Səssiz gəlirsən.

Elman. Qüsura baxmayın, signalım yoxdu.

Samir. Dövrə müəllim xanımın xətrinə dəydi, mənə də göndərdi könlünü alım...

Elman. Mən bilməzdim könlü belə alırlar.

Samir. Bu, mənim üsulumdur (*qoluna girir*). Sən ağıllı, təmkinli, hətta tərbiyəli adamsan. Şəfin də xanımına olan hədsiz məhəbbəti hamımıza, elə sənə də məlumdu.

Elman. Nə demək istəyirsən?

Samir. Sən mənə başa düşdün! (*Daha mehriban və sayğı ilə*). Gedək, səni gözləyirlər (*gedirlər*).

Masanın üstündəki işıq artır. Samir, Röya və Elman da yerlərini tutublar.

Dövrə. Hamı burdadır. İndi məclis arəstədir. Ovçu Pirim, qədəhlər doludurmu?

Pirim. Qədəhlər də doludur, qəlbimiz də! Boş olan qarnımızdır.

Dövrə. Qəlb doludursa, bu yaxşıdır. Qaldı qarına, tələsməyin, ən asanı onu doldurmaqdı. Dünən işdən yorğun qayıtmışdım, mübahisəli bir məsələni çözməliydim, Elman bilir, ağır məsələydi, amma öhdəsindən gəldik. Elə bir stəkan çay içib, divanda mürgüləmək istəyirdim ki, televizorda bir mənzərə gördüm. Görkəmindən xeyli qocaldığı görünən bir şir iri bir maraldı ya ceyrandı, uzaq bacımdan, boğazlayıb, sonra da oturub ləhləyir, yaqın, nəfəsini

dərib ovunu parçalamağa başlayacaqdı. Elə iş də bundan sonra başladı. Əvvəl bir kaftar şirə yaxınlaşıb bir az aralıda dayandı, biz goreşən deyirik kaftara, dünyanın ən iyrənc heyvanıdır, sonra ikinci, üçüncü, dördüncü... bir də gördüm ki, kaftarlar şiri tamam dövrələyib mühasirəyə alıblar. Getdikcə də dairəni daraldıb mırıldaya-mırıldaya şirə yaxınlaşırlar. Bunların bir-ikisinə pəncə atan, nərildəyən şir təzyiqə davam gətirə bilmədi, ovunu qoyub aradan çıxmağa məcbur oldu.

Ceyran. Dövrən, qadan alım, bəs, o şir niyə təkdi? Qohum-əqrabası qırılmışdı?

Dövrən. Bax, elə mən söhbəti ora gətirirəm, mənim ağıllı Ceyran bacım! Əgər o şir ovunu öz dost-aşnası, qohum-əqrəbası ilə bölüşdürsəydi, nə özü ac qalardı, nə qohum-əqrəbası. Şikarı da murdar goreşənlərə qismət olmazdı.

Bayram. Qardaş, bəs, bunun sənin yubileyinə, bizim qonaqlığa nə dəxli?

Dövrən. Dəxli çoxdu, Bayram müəllim, mənim əziz qardaşım. Əgər mən sizə güvənməsəydim, sizi başıma yığmasaydım, bu dəmdəsgahı, milyonları qazana bilərdimmi? Mən sizin sayənizdə ölkənin beş kişisinin biri oldum.

Ceyran. Elə biz də sənin kölgəndə, şükür ki, çörək yiyəsiyik, qardaş. Sən olmasan əlimiz hara çatardı?

Dövrən. Mənim övladım yoxdu, o milyonları da goruma aparmayacam. Bir arvadımdı, o da elə təmin olunub ki, bundan sonra bir neçə ömür də yaşasa, bəsidir.

Ceyran. Ə, bu nə söhbətdi, qadan ürəyimə? Bəs, mənim oğlanlarım sənəin də balaların deyil? Hamısı da qurban olsun sənəin bircə qaraltına!

Dövrən. Bacı, ciğallıq eləmə! Sənəin balaların da həmişə yadımdadı. Elə ikisini Londonda mən oxutmuram? Hələ Bayram qardaşımın gülüzlü qızını Oksforda göndərmədim? Sözümdə onda deyil, mənim əziz qohumlarım. Sizi bura yığmaqda məqsədim özgədir. Mən sizi vəsiyyətimlə tanış eləmək istəyirəm.

Ceyran. Ə, sən nə danışırısan, Dövrən? Vəsiyyət nədi, ə? Bu nə danışır, Röya?

Bayram. Qardaş, bu gün sən özünə oxşamırsan. Qərar nədi, vəsiyyət hardan gəldi ağılına? Sən, məşallah, bizdən on dəfə cavansan! Elə deyil, Röya gülbacı?

Röya. Görünən dağa nə bələdçi?!

Ceyran. Dövrən, sən dədəmin-nənəmin goru, qurtar bu söhbəti, bir loxma çörəyimizi yeyək. Tikəm boğazımda qaldı.

Dövrən. Uşaqlar, siz söhbətin milyonlardan getdiyini başa düşmürsüz? Ya bilmirsiniz ki, ölüm qaşla göz arasındadır?

Ceyran. Qardaş, bəlkə, dilim-ağzım qurusun, bir xəstəliyin-zadın var, bizdən gizlədirsən?

Dövrən. Ceyran, mən xəstəyə oxşayıram?

Ceyran. Xəstə nədi, ə, məşallah, kəl kimisən!

Dövrən. Heç bir səbəb yoxdur, amma istəmirəm məndən sonra didişəsiz, məhkəmələr gəzəsiz, bir-birinizlə üz-göz olasız. Axı, bu əl çirki deyilən pul kopoyoğlu şeydi. (*Sücut çökür*). Susduz! Deməli, məni başa düşdüz. Davam eləyirəm. Mənim vəsiyyətim təsdiq olunmuş şəkildə notariusdadır. Bir nüsxəsi də mənim evdəki kabinetimdə, şəxsi seyfimdədir. Burda olan hər kəsin o vəsiyyətnamədə payı var.

Zəhra. Allah səndən razı olsun, Dövrən qardaşım!

Röya. Mənim o vəsiyyətnamədən xəbərim yoxdu.

Dövrən. Səni heç vaxt pul maraqlandırmayıb.

Ceyran. Niyə maraqlandırmır, qağa, bu dəmdəsgah pulsuz başa gəlib?

Pirim. Az, bir dil boğaza qoy də! Sən elə hər sözün qabağına söz qoymalısan?

Ceyran. Üstümə niyə qışqırırsan, ə?!

Dövrən. Burda bir mənim dostum Elman qan qohumum deyil, amma mənə qohumdan da artıqdır.

Pirim. Qayınağa, deyirəm, bəlkə, siyahını da açıqlayasın?!

Dövrən. Axı, mən dedim, yeznə! Burda olanların hamısının adı var siyahıda, bircə-bircə, heç kəs də yaddan çıxmayıb.

Pirim. Üzlülük olmasın, ağaqayın, bəs, bir ailədən iki adam varsa? Məsələn, Ceyran xanım üstəgəl...

Dövrən (*sözünü kəsir*). Anladım, yeznə! Sən də varsan siyahıda, Zəhra gülbcə da!

Zəhra. Allah razı olsun, Dövrən qardaşım!

Samir. Dövrən əmoğlu, bəlkə, yaxşı sual deyil, amma bölgü hansı prinsiplə aparılıb?

Pirim. Niyə, çox yaxşı sualdı.

Ceyran. O saat görünür ki, yuristdi.

Bayram (*Ceyrana pıçıldayır*). Nə yurist, az, mütrübün biridi, əvvəllər balet oynayıb.

Ceyran. Sən canın!

Dövrən. O prinsipi mən heç vaxt açıqlamayacam, amma nə vaxtsa, hər şey məlum olanda, Dövrən niyə filankəsə çox, mənə az verib sualını eşitmək istəməzdim.

Zəhra. Necə ki, göndərdiyi sınaqlara görə asi düşmək, Rəbbimizə sual vermək, niyə, nədən soruşmaq bəyənilən hərəkət deyil, günahdı.

Dövrən. Yaxşı dedin, gülbcə! Bax, bu, çox müdrik yanaşmadı, doğru prinsipdi.

Ceyran. Qağa, qadan ürəyimə, indi biz bilməyək sən kimə nə verirsən?

Dövrən. Yox, onu indidən deyə bilmərəm, bu bizim ümumi işimizə ziyan vurur. Soruş niyə?

Ceyran. Niyə, bacın qurban?

Dövrən. Çünki, xətrinizə dəyməsin, içi mən qarışıq, insan çiy süd əmib. Çəkişmə başlayar, qohumların birliyi pozular. Amma onu deyə bilərəm ki, beş milyondan az pay yoxdur.

Hamı soyuq suya girmiş kimi içini çəkir. Məclisə narahat bir sükut çökür. Dövrən ayağa qalxır, hamını bir-bir süzür.

Ceyran. Ə, bacın gözlərinin qadasını alsın, sən hansı pulnan danışırısan?

Dövrən. Sənə hansı sərf eləyir?

Ceyran. Özcə manatımızla, qağa, biz vətənpərvər adamıq.

Əvvəl Dövrən, sonra qalanlar gülür.

Dövrən. Ta kimin sualı var?

Pirim. Ağaqayın, sən Allah incimə, bu nəsə bir oyuna oxşayır ey! Sən bizi, yumşaq desək, barmağına dolamırısan ki?

Bayram. Qardaş, bəlkə, bizi bərkə-boşa salırsan, sınağa çəkirsən?

Dövrən. Dayan, Bayram! Ə, ovçu Pirim, sən nə vaxt mənim qeyri-ciddi bir iş tutduğumu görmüsən?

Bayram. Qardaş, ovçunu qınama, vallah, bu bir az nağıla bənzəyir.

Dövrən. Dedim, sən dayan, Bayram! Elman, sən nə deyə bilərsən?

Elman. Mən, səni yaxşı tanıyan bir adam kimi, dediklərini tam ciddi qəbul edirəm. Niyə belə elədiyini də heç vaxt səndən soruşmayacam.

Dövrən. Eşitdimi? Hamınız da Elmanı yaxşı tanıyırsız, bildiyini dedəsinə də verməz, ona görə ondan mənə tez-tez şikayət eləyirsiniz. Elə deyil, Samir?

Samir. Sən biləni biz bilmirik, əmoğlu!

Dövrən. Ta şübhəsi olan qalmadı ki?! Onda qaldıraq badələrimizi, içək uzun illər davam edən əməkdaşlığımızın şərəfinə! Sizin hər biriniz mənim üçün çox qiymətli qohum olmaqdan başqa, həm də etibarlı tərəfdaşsınız (*içir*).

Zəhradan başqa hamı içir. Yeyirlər. Dövrən qalxıb Röyaya yaxınlaşır.

Dövrən. Samir, musiqi ver, mənim havamı! İndi mən dünyanın ən gözəl qadını ilə rəqs edəcəm.

Oynaq bir rəqs havası eşidilir.

(Röyanın qarşısında təzim edir) Çoxdandır sənin rəqsini görmürəm.

Röya. Bəlkə, başqa vaxta saxlayaq? Əhvalım qarışıqdı.

Dövrən. Bilirsən ki, mən istədiyimi almasam, əl çəkməyəcəm.

Röya. Bilirəm, qarşı tərəfin istəyi səni heç vaxt maraqlandırmır. O romanda deyilən kimi, kişi əkinçidir, qadın tarla! Tarlanın da əkinçini sevməyi vacib deyil.

Dövrən. Hayıf ki, sən məni başa düşmədin, heç çalışmadın da!

Oyun havası çalınır. Dövrənla Röya çox gözəl rəqs edirlər. Dövrən kənara çəkilib tamaşaçı kimi Röyanın gözəl rəqsinə heyranlıqla baxır və əl çalır. Bir azdan Dövrən hamını rəqsə çağırır. Ceyran, Pirim, Bayram rəqsə qoşulur.

Dövrən. Oynayın, mənim milyonçu qohumlarım! Türk demiş, milyonçu olmağınızın dadını çıxardın! İndi siz hamınız mənim kimi milyonçusuz! Dünya sizindi! *(Bir qıraqda əl çalan Samirə yaxınlaşıb, ərklə onu oynayanlara tərəf itələyir)*. Göstər məharətini, Samir əmoğlu!

Samir rəqsə qoşulur və daha çox Röya ilə üz-üzə oynayır. Onlar çox böyük məharətlə rəqs edirlər. Hamı aralanıb meydanı onlar üçün boşaldır.

Ceyran. Ə, qardaş, sənin sevgilin o rəhmətlik Dilbazdan yaxşı oynaymış ki!

Dövrən. Bacı, mənim sevgilim İncəsənəti qurtarıb, ali təhsili var.

Ceyran. Bah-bah-bah... Vallah, mən yazıq fil qulağında yatmışam.

Pirim. Sən heç Samiri demirsən? Kim deyər ki, o ciddilikdə biznesmen belə sümük sındırır?! Elə bil filarmoniyadan çıxıb.

Ceyran. Lap artist kimi oynayır.

Bayram. Bayaq sənə demədim, Ceyran? Elə ordan çıxıb də! Beş il rəqqas olub kişinin oğlu. Bilirsən, nə qədər ölkə gəzib oynaya-oynaya?!

Ceyran. Ə, sən zarafat eləyirsən! Mütrüb nə bilir biznes nədi?

Dövrən. Reyqan da artist idi, Ceyran bacım, amma Amerika kimi əjdaha ölkəyə prezidentlik elədi. Samir də bizim bütün mürəkkəb layihələrin rəhbəridir. *(Əlini havada yellədir. Musiqi bitir)*.

Pirim *(Dövrənə)*. Mən də birini tanıyırdım, cavanlıqda bir az yoldaşlıq da eləmişdik. *(Dövrən onun sözünü ağzında qoyub, əl çala-çala Samirlə Röyaya yaxınlaşır. Ririmin səsi yavaşsa da, fikrini davam etdirir)*. O da rəqqas idi, filarmoniyada, sonralar, deyəsən, səfir oldu, ya Mozambikdə, ya da... elə Mozambikdə.

Ceyran. Yadıma salma o kopaqqızını, Pirim!

Pirim. Nə kopaqqızı, az, mən qızdan danışaram? Rəqqas qadın deyil ki, kişidi.

Ceyran. Ə, Pirim, sən o filarmoniyaya rəqqasa görə gedirdin, yoxsa o sarıbaş qancığa görə? Lənət sənə, şeytan, dayna! Ə, açdırma dayna ağzımı! Bilirsən ki, açılarda pis açılır.

Pirim. Sən canın, açma, dünən o ki var sarımsaq yemisən.

Ceyran. Atana lənət, məni qınayan! Gör Dövrən kimi oğulun Ceyran kimi bacısı kimə qismət oldu? *(Hirsle masaya yaxınlaşıb və nəşə götürüb sürətlə çeynəyir)*.

Hamı masa arxasında yerini tutur.

Dövrən. Mən çoxdandı rəqsdən belə zövq almırdım. Bu zövqü mənə Rəyaya xanımla Samir bəy yaşatdı. Afərin! Adətən, ad günündə adama hədiyyə verirlər, mən isə, öz ad günümdə dünyanın ən gözəl qadınına, mənim, necə deyirlər, ömür-gün yoldaşıma hədiyyə vermək qərarına gəldim. Samir!

Samir (*cibindən gözəl bir futlyar çıxardıb Dövrənə verir*). Buyur, Dövrən müəllim!

Dövrən (*Rəyaya yaxınlaşır və qalant bir əda ilə futlyarı ona təqdim edir*). Əgər sən olmasaydın, həyatımın beş qəpiklik qiyməti olmazdı (*əlindən öpür*).

Ceyran. Bəxtəvərin qızı! Gör bizim kimi üç-dörd uşaq doğsaydı, gədə neynərdi?

Dövrən. İndi hamının yanında bu qutunu aç!

Rəya (*qutunu açır və qeyri-ixtiyari gülümsəyir*). Çox sağ ol!

Dövrən. Mənə çox sağ ol gerek deyil (*yanağını öpüş üçün uzadır*).

Rəya (*qohumlara*). Məni bağışlayın, öpməsəm əl çəkməyəcək (*öpür*).

Dövrən. İndi tax barmağına.

Rəya. Çox gözəldir.

Dövrən. Mən onu bilirsən hardan gətirtmişəm?! Eksklüzivdir! Dünyada bu üzükdən bir-cə dənədir, o da sevgili Rəya xanımın barmağında!

Ceyran. Adam ölməz belə kişi üçün?! (*Dövrənə möhkəm öpür və üzünə baxır*). Dədəm vay, burlyantın yekəliyinə bax!

Rəya. Brilyantın karatı əsas deyil, baldız, sən işin gözəlliyinə bax!

Ceyran. Ona da baxıram, gəlin xanım, sağlığına qismət olsun!

Dövrən. Xoşuna gəldimi, Ceyran bacım?

Ceyran. Haracan desən, qardaş! Allah sizi həmişə bir yerdə eləsin, qoşa qarısın sizi.

Dövrən (*Bayrama*). Qardaş, niyə dinib-danışmırsan? Niyə ağzına su almısan?

Bayram. Qağa, nə danışacam? Baxıram, ürəyim dağa dönür. Vallah, fəxr eləyirəm sizinlə! Sənin adın-sanın bizə də şərəf gətirir. Camaat biləndə ki, mən sənin qardaşnam, vurub öldürürlər özlərini. Kölgən həmişə üstümüzdədi.

Dövrən. Sağ ol, qardaşım, əskik olma.

Zəhra. Allah səndən razı olsun, Dövrən qardaşım!

Ceyran. A qağa, soruşmasam bu gecə yata bilməyəcəm.

Dövrən. Nədi, az, yenə?

Ceyran. Deyir oynayıram-gülürəm, oynas yaddan çıxır.

Dövrən. Eşitdin, Bayram, nənin sözündü ey! (*Ceyranı qucaqlayır*). Ölürem də bu danışanda.

Ceyran. Ə, söz soruşuram, axı!

Dövrən. Buyur, soruş!

Ceyran. Bayaq o vəsiyyətdən danışdın ey...

Dövrən. Az, sən yenə şübhə eləyirsən?

Ceyran. Ə, ta nə şübhə, şübhə yeri qaldı?

Dövrən. Bəs, onda nə deyirsən?

Ceyran. Belə soruşmaq istəyirəm ki, biz... lap elə mən, o mənə ayırdığın pulu nə vaxt ala bilərəm?

Dövrən. Bacı, vəsiyyətdə hər şey yerli-yataqlı yazılıb.

Ceyran. Qağa, vəsiyyəti qoy bir tərəfə, sən mənim sözümə düzünəqulu cavab ver. Bax, biz bu Pirimlə, tutaq ki, İsmayıl təzə bir iş qurmaq istəyirik, amma mayamız azdı...

Dövrən. Niyə İsmayıl ayrı iş qurmaq istəyir, bəyəm, mən ölmüşəm? Bəlkə, bəyənmir bizi, özünə yaraşdırmır? Bəlkə, it ağzı dəyib bizə?

Ceyran. Bilmirəm, qardaş, deyir mən təmiz biznes eləmək istəyirəm, nə bilim, halal biznes.

Zəhra. Eşidirsən, Bayram müəllim?

Bayram. Zəhra, saxla də!

Dövrən. Onun başı Türkiyədə xarab olub! Elman, bizdə təmiz biznes qurmaq olar? Bu mümkündür?

Elman. Dövrən, bu, müzakirə tələb eləyən məsələdir.

Dövrən. Belə də!

Ceyran. Ə, qoy sözümün canını deyim də, qardaş.

Dövrən. Ta dedin də!

Ceyran. Məni qınayan! Dövrən, bacın ölsün ayaqlarının altında, bizə vəsiyyət elədiyin pulu biz nə vaxt ala bilərik? Bax, beləcə, konkret!

Dövrən. Əlbəttə, mən öləndən sonra. Bu öz-özünə məlum məsələdi.

Ceyran. Vay evin yıxılsın, fələk!

Dövrən. Nədi, az, indi sən mənim ölməyimi istəyirsən?

Ceyran. Ə, sus! Dilin nətəər gəlir elə deyirsən? Ölsün səni istəməyənlər!

Pirim. Ceyran xanım, sözünü açıq de, niyə uzadırsan?

Ceyran. Sən bir kiri, Pirim! (*Dövrənə*). Qağa, bəlkə, biz səndən qabaq öldük?! Onda nə təhər olsun?

Dövrən. Onda günahı özündə gör!

Bayram. Çalış, ölmə!

Ceyran. Nə deyir, ə, mənim bu ağıllı qardaşlarım?

Dövrən. Nədi, pis dedik?

Ceyran. Ə, ölmək-qalmaq bizim əlimizdədi?

Bayram qəhqəhə ilə gülür.

Ya mən oturum gözləyim ki... Dilim-ağzım qurusun! Ə, mən qarıyıb qocalandan sonra neynirəm sənə verdiyin milyonu?

Röya. Dəliden doğru xəbər!

Ceyran. Kimdi, az, dəli?

Röya. Məsəl üçün dedim. Dəli niyə olursan, şeytana papiş tikərsən.

Ceyran. Tikərəm də, lap geyindirərəm də!

Dövrən (*Röyaya*). Bu məsələ ilə bağlı sən nə düşünürsən, əzizim?

Röya. Mən bilən, vəsiyyət haqqında heç kimə konkret söz demək lazım deyildi. Özü də bu qaydada, şou formatında!

Dövrən. Sən buna şou deyirsən?

Röya. Bilmirəm, məsələnin mahiyyəti mənə çatmadı. Məqsədi başa düşmədim. Bir tərəfdən də bu informasiyanın pis fəsadları ola bilər.

Dövrən. Qohumlarım məni öldürərlər deyirsən?

Ceyran. Allah mənə ölüm ver! Pirim, bunlar nə danışır? Ə, kimin əli qalxar sənə?

Dövrən. Az, bəlkə, mən sizə pislik elədim? Bayram, sən nə deyirsən? Samir? Elman? Ovçu Pirim? Siz nə düşünürsünüz?

Samir. Dövrən müəllim, Ceyran xanım korrekt danışmasa da sözündə çılpaq bir məntiq var. Əgər varislərdən biri tez ölsə? Onda necə olsun?

Dövrən. Heç necə! Öləndən küssün, ölməsin.

Pirim. Buna deyərlər təmiz söhbət.

Ceyran. Bunun nəyi təmizdi, ə? Ölmək-qalmaq bizim özümüzədən asılıdı?

Zəhra. Təlaş eləməyə dəyməz, mənim bacı-qardaşlarım. Heç bir ümmət öz əcəlini nə qabaqlaya bilər, nə yubada bilər. Hər şey cənabi Haqqın

əlindədir, ona pənah aparın. Dövrən qardaşımızı isə xoş məramlı əməlinə görə qınamalı deyilik, ona dua, alxış eləməliyik.

Dövrən. Axır ki burda bir ağıllı söz deyən oldu! Sağ ol, Zəhra gülbacı. Yoxsa sən ölməsən, biz ölsək, biz ölməsək, sən ölsən... Mən bunlara milyonlar qoyuram, bunlar da mənim nə vaxt öləcəyimi hesablayırlar.

Ceyran. Ə, qardaş yox dayna, adam bir iş görəndə tapmaca qayırmaz ki?!

Dövrən. Bu vaxtacan mən sizə vəsiyyətim haqqında deməmişdim, xəbəriniz də yoxdu, nə mən ölürdüm, nə siz. İndi nə oldu, axirətdən dəm vurursuz?

Bayram. Deməsən ondan yaxşıydı, qardaş, biz ki səndən aldığımızdan artıq istəmirdik.

Dövrən. Doğrudur, istəmirdiz, amma deyirdiz, gileyləriniz çatırdı qulağıma. Əslində, haqqınız da vardı, mən bu sərvəti tək qazanmırdım. Yüz milyondan çox pul tək mənim deyildi. Düzdü, hüquqi cəhətdən bütün paketlər mənimdi, amma hüquqdan başqa bir vicdan da var axı! Həm də niyə mən öləndən sonra biləsiz mənim hökmümü? İstədim içinizdə bir arxayınlıq, özünüza inam yaransın, işimizə daha çox can yandırarsınız. Biləsiz ki, işimizin yaxşı getməyi sizin də kapitalınızı artırır. Həm də, pullu kişi ürəkli olur.

Samir. Əziz qohumlar, mən Dövrən müəllimin bu hərəkətini bir mərdlik nümunəsi hesab edirəm. Həqiqətən, onu alqışlamaq lazımdır.

Samir əl çalır, qalan qohumlar da ona qoşulur. Bu vaxt dəhşətli bir partlayış səsi eşidilir, işıqlar sönür. Səhnə və zalda tam qaranlıqdır. Qadınlar qışqırır. "Bu nəydi?", "Nəsə partladı?", "Terror?!" və sair replikalar eşidilir.

Dövrən. Sakit! Qısaqapanmadı. Hanı mənim telefonum? Tapdım! Bu saat! *(Telefonun işığını yandırır, səhnə bir qədər işıqlanır).* Bu saat düzəldərəm!

Ceyran. Sən niyə, Dövrən? Zəng elə, usta gəlsin, tok vurar, dilim-ağzım qurusun!

Elman. Mən bu saat baxaram!

Dövrən. Elman, dayan! Hamınız oturun! Ləlin dilini anası bilər.

Hamı telefonlarının işığını yandırır. Səhnə bir az da işıqlanır.

Dövrən çıxır. Hamı nıgaranlıqla o çıxan tərəfə baxır. Bir az keçir, işıqlar gur yanır.

Ceyran. Səni verənə şükür! Əlində çətin iş ha yoxdu!

Bayram. Evdə də həmişə işiq işinə Dövrən baxardı, lap uşaqlıqdan.

Pirim. Bəs özü harda qaldı? *(Çağırır).* Dövrən müəllim! Ağaqayın!

Röya. Oturun, indi gələr! Samir, bir az çaxır tök, ürəyim döyündü.

Samir. Yəqin çox qorxduz? *(Şərab tökür).*

Zəhra. İşığın qədrin olmayanda bilir insan. Şükür sənə, ilahi!

Ceyran. Ə, harda qaldın, qardaş? Ə, bir baxın nooldu ona?

Elman. Bu saat mən baxaram. *(Tələsik Dövrən çıxan tərəfə gedir, kulisdə görünməz olur.)*

Ceyran. Deyirəm, Pirim, indi biz hamımız milyonçuyuq dayna?!

Samir. Nəzəri cəhətdən elədir, Ceyran xanım, məsələnin praktik tərəfinə gələndə isə...

Elman *(qışqırığı eşidilir).* Dövrən! Dövrən!!

Hamı səksənib səs gələn tərəfə baxır.

Dövrən!.. *(Qışqırır).* Bayram, bura gəl!

Bayram qaçaraq gedir.

Bayram *(səsi gəlir).* Nə olub ona? Dövrən! Qardaş!!

Elmanla Bayram Dövranı qucaqlarında gətirib səhnənin ortasında yerə uzadırlar.

Pirim. Bu nədi?

Ceyran (*qışqırır*). Qardaş!!!

Röya. Nə olub ona, Samir?

Bayram (*Dövranın hərəkətsiz bədənini silkələyir*). Dövran?! (*Elmana*). Nə olub ona, Elman, niyə tərpənmir?

Pirim. Heç nəfəs də almır.

Röya. Samir, təcili yardıma zəng elə! Tez!

Ceyran. Nooldu sənə ay, qardaş?.. (*Özünü Dövranın üstünə atır*).

Röya. Çəkin onu qırağa, havanın qabağını kəsməsin!

Pirim (*Ceyranı qırağa çəkməyə çalışır*). Az, qaraçılıq eləmə!

Ceyran. Ə, qardaşım ölüb ey!

Zəhra (*pıçıldayır*). Bissimillahirrəhmanirrəhim! Əlhəmdullah rəbbül aləmin...

Ceyran. Ay qardaş eyyy...

Pirim. Az, qışqırıb diksindirmə!

Samir telefonla danışır. Hiss olunur ki "Təcili yardım"la danışır.

Elman. Tok vurub, naqildən güclə araladım! Nəfəs almır, keçinib.

Ceyran. Ə, ölüb qardaşım? Vay evi yıxılan canım vay! (*əllərini dizlərinə şappıldadır*).

Hamı Dövranın üstünə əyilir, elə bil nəsə bir möcüzə gözləyirlər. Telefon zənginin səsi eşidilir. Hamı təəccüblə bir-birinə baxır. Zəng səsi bir az da bərkiyir, lap əsəbləri çıрмаqlayır.

Röya (*acıqla*). Kimin telefonudur, kəssin səsini!

Hamı bir-birinə baxsa da, telefon zəngi kəsilmir, daha da güclənir.

Elman. Bu onun telefonudu! (*Dövranın üst-başını əlləyir və telefonun onun bərk-bərk yumulmuş ovcunda olduğunu görür*) Ovcunda tutub. (*Telefonu qıc olub yumulmuş barmaqları arasından çıxarmağa çalışır*).

Telefon aramsız zəng eləyir.

Röya. Nə oldu, Elman?

Elman. Bu saat! Əli qıc olub yumulub. (*Barmaqlarını aralayıb telefonu çıxardır*).

Röya. Bağla o telefonu, ona ta heç kimin zəngi lazım olmayacaq!

Ceyran. Telefonu yiyəsiz qalan qardaşım vay!

Bayram. Ceyran, bir dayan görək! Çəşdirma bizi!

Hamı hələ də hərəkətsiz qalmış Dövranın üstünə əyilib nəsə gözləyir.

İşıq sönür

II HİSSƏ

Yenə həmin məkandır. Evin bəzəyində matəm əlamətləri görünür. Röya Timurun müşayiəti ilə gəlir. Çox eleqant və zəngin matəm libasındadır: əynində uzun qara don, çiyində qara xəzdən yarım manto, başında kənarları enli qara şlyapa var. Şlyapanın tor niqabı sifətinin yarısını gizlədir. Timurun da geyimində matəm əlamətləri var. Diqqəti daim Röyanın üst-başındadır.

Röya. Elə bil yuxudayam, bütün bu baş verənlər bir tamaşadır, mən də lojada oturub səhnəyə baxan tamaşaçı.

Timur. Mən başqa cür deyərdim, Röya xanım, siz tamaşaçı yox, əsas qadın rolunun ifaçısı. Sizin bütün görkəminizdə bir kübarlıq, bir aristokratizm var. Mən bütün mərasim boyu gözümü sizdən çəkə bilmirdim.

Dərd, faciə çox qadını eybəcərləşdirir, hətta gülünc hala salır, lap elə, xətrinizə dəyməsin, baldızınızı komik vəziyyətə salan kimi. Sizi isə qəm-kədər daha da nəcibləşdirib.

Röya. Hələ dünən, elə bu vaxtı burda mən sizinlə söhbət eləyəndə ərlə qadındım. İndi isə, mən dul qadınam, qara geyinmiş dul qadın. Necə zəhləm gedir dul qadın sözündən!

Timur. Olacağa çarə yoxdur, Röya xanım. Kim deyər ki, Dövrən bəy kimi möhtəşəm bir kişi belə primitiv ölümə də qayıdacaq? Axı, adi adam deyildi, bu, Dövrən Əminbəyli idi. Onun nə işi vardı işqla, tokla, nə bilim sayğaqla?

Röya. Bu da onun qəribəliklərindən biri idi, Timur bəy. Evdə adi kişi işlərini görməyi sevirdi. Elektrikə xüsusi həvəsi vardı. Nəyisə düzəldəndə uşaq kimi sevinirdi.

Timur. Dəfn mərasimi necə də təntənəli keçdi! Çox təsirləndim, hətta gözlərim yaşardı. Bəs, sizin tragik pozanız?! Sanki Antiqona atasının məzarı üstündəydi. Mass-media şokdaydı! Bütün diqqət sizin üstünüzdə idi. İndi bütün saytlar sizin fotosessiyanızı verəcək. Məşətləri təsəvvür edəndə həyəcanlanıram: "Milyonçu dul qadın!", "Eleqant geyimli dul qadın", "Dərd libası"... Hələ mənim də adıma çəkəcəklər.

Röya. Elədir, Timur bəy! İnternet-media xalqın dərdindən də şou düzəldir. Şlyapamı götürün başımdan, darıxdım. Mən onu çıxarda bilmirəm.

Timur. Hayıf, mərasim tez bitdi, sizə çox yaraşır bu libas. Bu, əsl matəm performansı idi.

Röya. Ah, Timur bəy, siz nə hayda, mən nə hayda? Məni bu saat daha ciddi şeylər düşündürür.

Timur. Mən sizi çox gözəl başa düşürəm, dərdinizi bölüşürəm.

Röya. Mən Dövrənsiz necə yaşayacam?

Timur. Cəsarət eləyirəm... siz ki, onu sevmirdiz, hətta...

Röya. Elədir, sevmirdim, hətta nifrət eləyirdim, amma o öləndən sonra, xüsusilə bu gün səhər oyanıb onu dəfn üçün tam hazır vəziyyətdə tabutda görəndə ilk dəfə özümü tənha, yalnız, kimsəsiz hiss elədim, adamlardan qorxmağa, ehtiyat eləməyə başladım. Hələ dünən, o müdhiş hadisə baş verəndən bircə saat sonra hiss elədim ki, mənimlə sayğı ilə, ehtiramla dolanan, hətta yaltaqlanan insanlar tamam dəyişib. Birinci elə o baldızım Ceyran, həmişə Dövrəna xoş getsin deyərək kəççi-kəççi danışan əfəristka özümə deyir ki, niyə ağlamırsan, Röya xanım, ölən hər sənə deyil?

Timur. Bəs, Samir bəy nə deyir?

Röya. Samirin bura nə dəxli var?

Timur. Röya xanım, mən çox həssasam, kişinin bircə baxışı mənə bəs eləyir.

Röya. Yeganə adamsan ki, Timur bəy, sənənlə özüm oluram.

Timur. Təşəkkür edirəm etimadınıza görə.

Röya. Mən çoxdandı heç kimə sonsuz ümidlər bağlamıram, Timur bəy. Rəhmətlik Dövrən demiş, insanlarla alıram-verirəm prinsipi ilə dolanıram, bu vaxt çox uzağa gedən illüziyalar da qurmuram.

Timur. Mən sizə heyranam, Röya xanım, icazə verin əlinizdən öpüm (Əlindən öpür).

Samir (gəlir, yaxasında Dövrənin matəm şəklidir). Röya xanım?!

Timur. İcazənizlə, mən gedim, Röya xanım. Mərhumun üç mərasiminə eksklüziv bir ideyam var, sabah istədiyiniz vaxt gələrəm, müzakirə edərik.

Röya. Təşəkkür edirəm, Timur bəy!

Timur gedir.

Samir. Az qalıram səni buna qısqanam!

Röya. Daha ağıllı bir şey deyə bilməzdin?

Samir (*Röyaya lap yaxın dayanır*). Matəm paltarında daha seksual görünürsən. (*Öpmək istəyir*).

Röya (*əli ilə onu məsafədə saxlayır*). Onun ruhu hələ burdadı.

Samir. Bu da təzə çıxdı? Onun cismi də, ruhu da burda, bu otaqda olanda, biz sənin otağında olmazın oyunlardan çıxırdıq, indi bir virtual ruha görə... (*sözünü bitirməyib yenə də öpməyə təşəbbüs edir*).

Röya (*yenə də əli ilə onu saxlayır*). Sağlığında ona münasibətim başqa idi. Öləndən sonra isə çox şey dəyişib.

Samir. Həqiqətən, qadını adi məntiqlə başa düşmək çətinidir.

Röya. Həm də məntiqdən piyada olan adam üçün.

Samir. Sən məni incitmək istəyirsənsə, alınmayacaq.

Röya. Niyə alınmır?

Samir. Çünki səni çox sevirəm.

Röya. Çoxdandı bu sözü səndən eşitmirdim.

Samir. Bu barədə danışmağa vaxtımız çox olacaq, gəl keçək təxirəsalınmaz əsas məsələyə.

Röya. O nə məsələdir ki, təxirə salmaq olmaz?

Samir. Milyonların məsələsi! Hardadı onun vəsiyyəti? Biri notariusdadı, bildik, biri də burdadı, onun şəxsi seyfində, açarı da, dedi ki, səndədi.

Röya. Məndə olmasa da, yerini bilirəm.

Samir. Çox gözəl! Sən bilən, biz o milyonları bu şantrapa qohumların arasında bölməliyik?

Röya. Biz bölmürük, bölən pulun və vəsiyyətin sahibidir. Biz, sadəcə, payımıza düşəni alacağıq. Bir də, bu barədə danışmaq hələ tezdir. Bədbəxti torpağa di tapşırırmış. Özün də böyür-başında çox fırlanma, hamı gözdə-qulaqdadı.

Samir. Ta bundan sonra kimdən qorxacağıq? Qoy kim nə istəyir düşünsün. Sən mənimlə açıq danış, neynəmək fikrindəsən?

Röya. Mənim heç bir fikrim yoxdur, fikir Dövranıdır. Kriminal işlərə də həvəsim yoxdur. Kimə nə düşürsə, onu da alacaq, özü də tezliklə.

Samir. Niyə belə tələsirsən?

Röya. İstəyirəm üzüm bunlardan qurtarsın, əsas da, o Ceyrandan. Özü də günü bu gün! Bax, elə indi.

Samir. Röya, sən dəli olmusan! Axı, biz o pulların hamısına sahib ola bilərik?!

Röya. Necə? Sən bunu necə təsəvvür eləyirsən?

Samir. Sən Dövranın neçə illik kəbinli arvadısan! Qanuna görə, onun bütün varidatının sahibi, əslində, sənsən!

Röya. Bəs, vəsiyyət? Hamının da ondan xəbəri var. Əsli də notariusdadır.

Samir. Mən o vəsiyyəti məhv eləyə bilərəm. Mən bunu bacararam!

Röya. Bəs, sonra?

Samir. Pullar hamısı olar sənin. Mən ümumi məbləği də bilirəm.

Röya. Hardan? Sən vəsiyyətnaməni görmüsən?

Samir. Yox, görməmişəm, amma rəhmətlik məbləğin yüz altmış milyon olduğunu qaçırtmışdı ağzından.

Röya. Yaxşı, pullar hamısı oldu mənim, bəs, bundan sən nə udursan?

Samir (*təəccüblə*). Necə yəni nə uduram? Biz ikimiz bir adam deyilik, biz evlənməyəcəyik?

Röya. Evlənmək? Bu hardan gəldi ağlına?

Samir. Necə hardan? Bu həmişə bizim ümumi istəyimiz olmayıb?

Röya. Heç vaxt!

Samir. Heç vaxt nədi, Röya? Sən məni sevmirsən? Mənimlə evlənmək istəmirsən?

Röya. Mən hələ Dövrənin sağlığında qorxurdum səndən, indi, o öləndən sonra isə... Mən heç vaxt sənə etibar eləməmişəm.

Samir. Deməli, sən bu vaxta qədər məndən istifadə eləmisən? Canıma sığışdırıb qulağıma pıçıldadığın sözlər yalanmış?

Röya. Niyə yalan? Mən hiss elədiklərimi demişəm, vəssalam!

Samir. Mən səni tanımamışam!

Röya. Bu artıq sənin problemdir.

Ceyran (*səsi gəlir*). Ay qardaş, ay qardaş... Belimi qıran qardaş... Sənəmə dağ çəkən qardaş...

Samir. Sən o pulları bu idiotlara verəcəksən?

Röya. O idiot dediyin adamlar Dövrənin çox sevdiyi qohumlarıdır.

Qabaqda Ceyran Pirmə, dallarınca Bayram və Zəhra gəlirlər. Ceyranın ağlamaqdan gözləri şişib. Pirmənin nə hiss etdiyi bilinmir. Bayram da sakitdir. Zəhranın dodaqları daima nəşə pıçıldayır.

Ceyran. Hani, az, o filippinka dediyiniz Dulsineyadı-nədi? Ağlamaqdan dilim para-para olub, bir istikan çay gətirsin də...

Delisay sinidə adamların sayı qədər çay gətirir və bir-bir yaxınlaşıb hamıya çay təklif edir, səssiz-səmirsiz.

Pirim (*qızı Ceyrana tərəf yönəlir*). O xanıma ver, susuyan odu.

Röya Samirdən aralanıb bir qırağa dayanır.

Ceyran (*bir stəkan çay götürür*). Sağ ol, ay... adı nədi, az, bunun, Röya?

Röya. Bayaq özün dedin ki!

Pirim. Az, camaat nə hayda, sən nə hayda? Nə fərqi var nədi adı?

Ceyran. Birin də mən tapacam bunlardan. Hayıf deyil danışmayan qulluqçu? Gülyanın işi-gücü qohum-əqraasının dərini-sərinə üstümüze tökməkdə. Bunu xəstəxanaya düzəlt, buna invalid kağızı al, o birini yataqxanaya qoy... Öz dərdimiz çıxıb yadımızdan, ay qardaş, ay qardaş... Can qardaş, can qardaş... (*Cikkə çəkir*) Mən bacın ölsün ey... (*Çox ayıq, toxtaq səs*). Bayram, qardaşımın ürəyinə dammışdı gedəcəyi, əyan olmuşdu ona. Ay qardaş, ay qardaş... Bizi nigaran qoyub gedən qardaş, bizi məğmun eləyib yetim qoyan qardaş...

Bayram. Bəsdi, təzədən başlayıb bizi də ağlatma...

Ceyran. Ə, mən nə təhər ağlamayım, o cür qardaş itirmişəm? Mən nə təhər ağı deməyim, Dövrəni basdırıb gəlirəm mən ölmüş? Axı, o, ölməli qardaş deyildi... Ə, yox ey! Sapsağlam, pəhlivan kimi kişi durduğu yerdə yerlə bir oldu ey... Yanıram, yanıram, tüstüm çıxmır... (*hönkürür*).

Bayram (*dəsmalını gözlərinə sıxır*). Gözəl qardaş, ağayana qardaş, mərd qardaş...

Pirim. Biz də yapışmışıq ki, bəlkə, biz səndən qabaq öldük, bəs, onda vəsiyyət elədiyən pulun taleyi necə olacaq?

Ceyran. Dilim tutulaydı o sözü dediyim yerdə! (*Üzünü cırıır*). Belə, nitqim quruyaydı mənim!

Bayram. Necə hörməti varmış Dövrənin! Kimlər gəlməmişdi onu götürməyə?!

Ceyran. Mən də onu deyəcəkdim, Bayram! Ə, o özündəndeyən ministir də gəlmişdi ey!

Bayram. Bəs, deputatları demirsən? Elə bil milli məclisin iclasıydı.

Pirim. İyirmi doqquzu gəlmişdi; dördü də qadın, bizim böyük gədə sayıb, hələ adlarını da yazıb.

Samir. Hələ birçə gün gözləsəydik, adam əlindən tərpənmək olmazdı. Çox adamın xəbəri yoxdu. Zəng zəng üstəndən gəlirdi.

Ceyran. Kaş özü sağ olub görəydi!

Pirim. Axmaq söz danışma, az! Özü sağ olsaydı, camaatın burda nə işi vardı?

Ceyran. Nə bilim, danışırım də! Özümdə - sözümdə deyiləm ki! Can ay qardaş, can ay qardaş...

Bayram. Xəstə ola, maşın qəzası ola! Yoxsa... Boynum qırılsın, niyə tutub saxlamadım onu?!

Pirim. Qoruya bilmədik ağaqayını!

Zəhra. Heç kimdə günah yoxdu, bu, əcəldi, Rəbbimizin hökmüdü. Bu dünyaya heç kim öz istəyi ilə gəlmir ki, öz istəyi ilə də gedə. Nə olursa, Allahdandır, onun istəyinə qarşı çıxmaq nadanlıqdır, asilikdir.

Ceyran. İndi biz qardaşımızı ağlamayaq, Zəhra xanım? Sənə gülbacı deyən qardaşımızın ölümünə şükür eləyək?

Zəhra. Əstafurullah! Ölənə ağlamaq lazımdı, biz imamlarımıza da ağlayırıq, amma Rəbbimizə asi düşməmək şərt ilə, inşallah!

Ceyran sızıldaya-sızıldaya çay içir. Elman gəlir və bir qıraqdan oturur.

Röya. Dövranı hamımız istəyirdik, qardaş kimi, ər kimi, gəlin kimi, yeznə kimi, dost kimi; o, hamımızın dayağı idi. Amma olacağa çarə yoxdu. Biz onu abırla, ona layiq dəbdəbə ilə dəfn elədik.

Zəhra. Elədi, Röya bacım, biz onu haqqın dərgahına hörmətlə yola saldıq! Yeri behişt olsun!

Röya. Çox qəribə təsadüfdür, hətta göstərmə işdir. O, öz iradəsini bizə açıb elan eləyəndən bir saat keçməmiş bu qəribə hadisə baş verdi, Dövrən kimi qüdrətli kişi belə primitiv ölümə bitirdi həyatını.

Ceyran. Pirmativ niyə, az? Kişi durduğu yerdə sərələnmədi bəridən o yana?

Zəhra. Bu dünyada heç nə təsadüfi olmur, Röya bacım. Dövrən qardaşımız Rəbbimizin istəyi ilə hərəkət elədi. Qəzavü-qədərə qarşı çıxmaq bizim işimiz deyil, yazısı beləymiş.

Ceyran. Qələmi qırılaydı yazını yazanın!

Zəhra. Asi düşmək böyük günahdı, Ceyran bacım.

Ceyran. Sən də az qorxut bizi bu günahlarla!

Zəhra. Əstafurullah! Mən nə karəyəm sizi qorxudam? Sadəcə, xəbərdarlıq eləyirəm.

Ceyran. Can ay qardaş, mən bacın ölsün! Bizi adam eləyib gedən qardaş! Bizi milyonçu eləyib ölə qardaş!

Röya. Mən də söhbəti elə ora gətirirəm. Mən, Dövranın dul qalmış arvadı kimi, təşəbbüsü əlimə alıb, istəyirəm onun vəsiyyəti ilə sizi tanış eləyim. Nəhayət, hamı bilsin ki, Dövrən kimə nə qədər pay ayırıb.

Ceyranın ağzı ağzında qalır, hətta ağzı açıq vəziyyətdə donur. Məclisə dərin sükut çökür, hamının əhvalı dəyişir.

Elman. Röya xanım, bəlkə, gözləyək, qırxı çıxsın, sonra?

Hamı narazılıqla Elmana baxır.

Röya. Yox, Elman müəllim, mən qəti qərara gəlmişəm. Mən bu yükü qırx gün geynimdə daşıya bilmərəm. Həm də, Dövranın başına gələndən ibrət götürməliyik. O, qətiyyən ölüm haqqında düşünmürdü.

Zəhra. Bəli, ölüm gözlə qaş arasındadır.

Ceyran (*pıçıldayır*). Pirim, ürəyim alqasıdı, validolun yoxdu cibində.

Pirim. Qalmayıb, axıncını özüm atdım.

Ceyran. Nə yaxşı, ə, tez tərpənmisən?! (*Çayından bir qurtum alır*).

Röya (*əl sumkasından ağzı bağlı iri konvert çıxarır*). Hamınız oturun! Samir, sən də otur, var-gəl eləmə! Elman müəllim, siz yaxına gəlin.

Ceyran (*Pirimə pıçıldayır*). Bu neçə ildə mən bu gəlini tanıya bilmədim dayna!

Pirim. Nə mənada?

Ceyran. Nə mənada? Elə o mənada! Bilmədim ağıllıdı ya sarsaq?!

Pirim. Guya Dövrən tanıdı? Nər oğlanları barmağında fırladan kişi bu arvadın qabağında məzlum bir maymağa çevrilirdi.

Ceyran. Ağzını təmiz saxla, ə!

Röya. Elman müəllim, bu konverti burda, hamının yanında açın (*Zərfi Elmana verir*). Əziz varislər, bura baxın, konvert sizin gözünüzün qabağında açılır.

Elman (*Röyaya*). Etimadınıza görə təşəkkür edirəm, Röya xanım!

Hamının gözü Elmanın əlindəki zərfdədir. Elman zərfi işığa tutub baxır və onu lazım olan yerdən ehtiyatla açır. İki qatlanmış kağızı çıxarır. Onun əllərinin əsdiyi aydın görünür.

Oxuyummu?

Bayram. Artıq sözə ehtiyac yoxdu. Oxu!

Ceyran. Pirim, halım yaxşı deyil.

Pirim. Az, indi kimin halı yaxşıdı ki?!

Ceyran. Ə, ölürəm ey!

Pirim. Ölmək vaxtı deyil, Ceyran, tələsmə!

Elman gözücü Röyaya baxır, hiss olunur ki, ondan işarə gözləyir.

Röya. Oxuyun, Elman müəllim!

Zəhra. Bissimillahirrəhmanirrəhim! (*Dodaqları səssizcə tərpəşir*).

Ceyran (*oturduğu yerdə sağa - sola yellənir və pıçıldayır*). Ay qardaş, ay qardaş...

Elman. Vəsiyyətnaməni oxumamışdan qabaq mərhum Dövrən müəllimin bir istəyini yadınıza salmaq istəyirəm.

Pirim. Bayram, bu adama də ki, hər şey yadımızdadır.

Elman. Dövrən müəllim bu vəsiyyət haqqında bizə məlumat verəndə demişdi ki, kimə nə qədər pay verildiyini müzakirə etməyin, nə mənə, nə başqa bir kimsəni günahlandırmayın. Qismətinizə qane olun.

Bayram. Sonra?

Elman. Ta nə sonra?! Bundan sonra Dövrəndən heç vaxt təzə bir təlimat, göstəriş olmayacaq. (*Kövrəlir, dəsmalını yaşarmış gözünə sıxır*).

Ceyran. Biz yalan olduq, bu gerçək.

Röya. Elman müəllim, buyurun, oxuyun vəsiyyətnaməni.

Elman (*oxuyur*). Mən Dövrən Durmuş oğlu Əminbəyli...

Samir. Bəlkə, bu hissəyə ehtiyac yoxdu?!..

Bayram. Mən də elə düşünürəm, qərar hissəsini oxu, Elman müəllim! Görək kimə nə düşür?

Elman Röyaya baxır, Röya başını yüngülcə tərpətməklə razılığını bildirir.

Elman. Dostum Elmana on... (*Nəfəsi qırılır, dili topuq vurur*) on... (*udqunur, amma səsi çıxmır*).

Bayram. Hə, nə oldu, Elman?

Zəhra. Ona su verin!

Samir cəld tərpənib çay stəkanını ona uzadır. Elman titrəyən əli ilə stəkanı alıb bir qurtum içir.

Elman. Təşəkkür edirəm!

Bayram. Davam elə, ağsaqqal!

Elman (*davam eləyir*). On... on... on milyon ... (*ayaq üstə dayana bilməyib stula düşür*).

Ceyran (*az qala qışqırır*). Kimə? Kimə verir, ə, on milyonu?

Pirim. Elmanın özünə.

Ceyran. Buy, atamın evi yıxılsın!

Röya. Ceyran, artıq replikaları saxla!

Ceyran (*Röyaya fikir vermir*). On milyon nə? Dollar?

Elman (*üzündən açılan təri pencəyinin qolu ilə silir*). Manat! Dövrən müəllim mənə on milyon manat vəsiyyət edib. Cənablar, mən heç onun qohumu deyiləm, amma... Bu... bu fantastikadır! (*Ağlayır*).

Pirim. Elman, bu olmadı ki?! Bizi öldürmək istəyirsən? Ver bura görüm o kağızı! (*kağızı almaq istəyir*).

Röya (*hiddətlə*). Pirim! Vəsiyyətnaməyə toxunma!

Ceyran. Niyə, az? Pirim özgə adamdı? Ya camaata nömrə gələcək?

Röya. Elman, özünü ələ al! Bu pula layiq bilməsəydi, Dövrən onu sənə verməzdi. Özünü ələ al!

Elman. Üzr istəyirəm, hamınızdan üzr istəyirəm... Mən inanmazdım... zəiflik göstərdim.

Zəhra. Bir bismillah de, Elman qardaşım.

Elman. Bissimillah! (*Oxuyur*). Əmoğlum Samirə beş milyon və beşmərtəbədəki mənzilim çatacaq.

Samir (*sifəti qaralır, amma özünü o yerə qoymur*). Belə! Necədi, Röya xanım?

Röya. Cənablar, Dövrənin istəyini bayaq Elman müəllim təkrar elədi. Lütfən, mərhuma hörmət edin, necə ki, o, bizim hamımızı hörmətli edib.

Elman. Bacım Ceyranın...

Ceyran. Can qardaş, bacım Ceyran deyən dilinə, bax, bu canım qurban!

Elman. Bacım Ceyranın...

Ceyran. Belə öləydi bacın Ceyran, görməyəydi sən bu gününü!

Pirim. Az, di bəsdi, qoy görək kişi nə deyib?!

Ceyran. Nədi, ə, niyə qışqırırsan, Pirim?

Pirim. Az, bu qədər ölüm deyincə, elə bir dəfəlik öl, qurtaraq də!

Ceyran. Mən niyə ölürəm, ə?! Qoy məni istəməyənlər ölsün!

Pirim. Elman, davam elə!

Elman. Bacım Ceyranın...

Ceyran. Can qardaş, bacın...

Pirim tez tərpənib Ceyranın ağzını əli ilə qapayır.

Pirim. Tez elə, Elman, tutmuşam!

Elman. Bacım Ceyranın əri, yəznəm Pirimə on milyon manat!

Pirim (*Ceyranı buraxır*). Sağ ol, ağaqayın, Allah sənə rəhmət eləsin! Min bərəkət!

Ceyran. Bərəkət nədi, ə?! Sən buna bərəkət deyirsən?

Pirim. Ceyran, özünü ələ al, naşükürlük eləmə!

Ceyran. Yox ey, bu nə təhər olur, Elmana, yad oğluna da on milyon, bacısı Ceyranın təkcə ərinə də on milyon? O, bunu yazanda nə fikir eləyib, az, Röya?

Röya. Mən Dövrənin istəyini şərh eləməli deyiləm.

Elman. Bu suallara biz cavab verə bilmərik, Ceyran xanım.

Ceyran. Neynək, sonrasına qulaq asaq, görək qardaşım ta nə buyurub?! *Telefon zəngi eşidilir. Röya sumkasından telefonunu çıxardır.*

Röya. Bəli! Bəli, mənəm! Yox, adi ölümdür... Belə sarsaq suallarla məni narahat eləməyin! Tamam?! (*Telefonu stolun üstünə atır*). Yerində qulağı var. Biz hələ vəsiyyətnamə ilə axıra qədər tanış olmamışıq, bunlar artıq bilirlər. Kimə nə düşdüyünü öyrənmək istəyirlər.

Bayram. Kimlərdi maraqlanan?

Röya. Nə bilim, pressa! Jurnalistlər!

Pirim. Neynəsinlər, onların da çörəyi belə şeylərdən çıxır!

Ceyran. Ə, di qurtarın!

Elman. Davam eləyirəm. Əziz qardaşım Bayramın arvadı Zəhra gülbacıya on milyon manat və əlavə olaraq xeyriyyə işləri üçün daha beş milyon manat ayrılısın.

Adamlar arasında həyəcanlanma. Hamı bir-birinə baxır.

Zəhra. Allah, Dövrən qardaşım, səndən o dünyada da razı olsun! Yerin behişt olsun! Mən neçə ildir uşaqlara dini biliklər verən bir bağça açmaq istəyirdim, Allah eşitdi səsimi, çatdırdı bizi arzumuza! Şükür sənə, İlahi, şükür sənənin rəhminə! Dövrən qardaşımızın ruhuna bir salavat çevirək: Allahun məsəlli əla Muhəmməd və ali Muhəmməd!

Ceyran. Vallah, mənim ürəyim partlayacaq!

Röya. Elman müəllim!

Elman. Bacım Ceyrana on iki milyon manat!

Ceyran. Neçə dedi, Pirim?

Pirim. Elman, bir də oxu, ucadan, Ceyran eşitmədi.

Elman. Bacım Ceyrana on iki milyon...

Ceyran. Ə, onu eşitdim dayna!

Pirim. Allah bərəkət versin!

Ceyran. Ə, sən soxma bu bərəkəti ortaya?! Yad qızı Zəhraya on beş milyon, doğma bacıya on iki milyon? O nə ağıl eləyib bunu yazanda?

Pirim. Dedilər, axı, sual verməyin, bir halda ki, qərarı verən həyatda yoxdu, vəfat eləyib.

Ceyran. Ay nainsaf qardaş... *(ağlayır)*. Mən sənə belə bacı olmuşdum? Səndən ötəri özünü vurub öldürən bacına qoyduğun qiymət budu? On ikicə milyon? Təkcəyə bacına, gündə yüz yol qadanı alan bacına... On ikicə milyon? *(Ayıq səslə)* Pirim, dollardı?

Pirim. Yox, manatdı!

Ceyran. Neynim, neynim? Kimə nə deyə bilərəm, səsim hara çatır ki?!

Bayram. Ceyran, bəsdə, sən tək deyilsən! İkinizə iyirmi iki milyon kapital düşür. Yaşayın də! Təzə işə başlayın, artırın pulları.

Ceyran. Sən də tək deyilsən, Bayram qardaş! Arvadın təkcə canına on beş milyon aldı.

Bayram. Mən qardaşın da olsam, sənənin dilini bilmədim. Bir Dövrən bilirdi sənənin dilini, o da ta yoxdu, Allah aldı əlimizdən *(kövrəlir)*. Elman, çürüdürsən ey! Oxu qurtar də bu zəhrimarı!

Elman. Qardaşım Bayrama on beş milyon manat...

Ceyran. Gördün?

Elman. Əlavə olaraq Bayrama beş milyon da verilsin. Bu əlavənin nəyə lazım olduğunu Bayram özü bilir. Mötərizədə yazılıb: mən sənə inanıram, qardaşım.

Pirim. Maraqlı tapmacadı. Açması?!

Samir. Açması Bayram müəllimdə!

Delisay çayları təzələyir, amma getmir, bir qıraqda dayanıb məclisi izləyir.

Röya. Bayram, o nə beş milyondur, onun ünvanı haradır?

Bayram. Lazım bilsəydi, qardaşım vəsiyyətnamədə qeyd edərdi, Röya xanım.

Samir. Siz ki, bilirsiniz. Bizim də vərəsəlik hüququmuz var. Məbləğ də az deyil, beş milyondur, elə mənə ayrılan qədər. Deməli, maraqlanmağa bizim haqqımız var.

Pirim. Mən də bunu bilmək istərdim.

Ceyran. Sənin olmayandan sonra nə fərqi var kimindi, ə, o pul?!

Elman. Dövrənin tövsiyəsini üçüncü dəfə yadınıza salıram, cənablar.

Röya. Bayram, mən də bilmək istərdim o beş milyon kimə ayrılıb? Niyə Dövrə belə üstüörtülü qərar verib? Bəlkə, bizim xəbərimiz yoxdu, Dövrənin başqa bir ailəsi də olub? Bəlkə, qeyri-qanuni doğulmuş övladı da var onun?

Samir. Bunu bilməsək, biz bu vəsiyyətnamənin üzərinə veto qoya bilərik.

Pirim. Biz o beş milyonu öz aramızda bölə bilərik.

Samir. Məsələni səsə qoya bilərik.

Bayram. Mən qardaşımın vəsiyyətini o deyən qaydada yerinə yetirməliyəm! Ona görə də susmağa məcburam.

Samir. Əgər bu məsələdə şəffaflıq olmasa, biz nədən bilək ki, siz Dövrə müəllimin istəyini yerinə yetirmisiniz? Axı, sizə nəzarət eləyə biləcək Dövrə sağ deyil.

Pirim. Ay qardaşlar, biz sivil bir ailənin üzvləriyik, deməli, hər şey demokratik və şəffaf olmalıdır. Burda söhbət milyonlardan gedir. Bu milyonların qazanılmasında bizim hamımızın zəhməti var. Gecə-gündüz bilməmişik, işləmişik.

Ceyran. Vallah, mən onu bilməsəm, nöyütü üstümə töküb yandıraram özümü, bax, burda.

Bayram. Az, indi nöyüt var, Ceyran, benzin tök də!

Pirim. Sən zarafat elə!

Ceyran. Ə, yox ey, mənim kimi bacıya on ikicə milyon ayırsın, kiminsə (*Zəhraya işarə edir*) xeyriyyəsinə beş milyon? Hələ azmış, burdan da adı-famili bilinməyən kiməsə beş milyon? Camaat çörəyi qulağına yeyir? Dəlayib bizi Dövrə? Mənim gözümlün yaşı qurumur ey dünəndən.

Röya. Məbləği biləndən sonra quruyub.

Ceyran. Nədi, az, Röya xanım, bəlkə, səni yaş aparır, biz görmürük? Ay camaat, o cür kişini basdırıb gələsən, gözümdən bir damcı yaş çıxmaya?! Vallah, Dövrə gözümlərin qabağında ölməşəydi, mən elə bilərdim onu sən öldürmüşən!

Röya. Əgər adam axmaqdırsa, heç vaxt ondan ağıl gözləmə!

Bayram. Ceyran, bəsd, axmaq-axmaq danışdın! Pirim, sən də arvadına yiyəlik elə!

Ceyran. Bayram, ə, indi sən mənim tək qardaşımsan ey! (*Ağlayır*).

Pirim. Ceyran, ağ eləmə! Kiri, görək axırı nə olur!

Samir. Bayram müəllim, söz sizindir.

Bayram. Mən qardaşıma söz vermişəm ki, bu məbləğin ünvanını heç kim bilməyəcək. O da mənə arxayın oldu. Eşitdiz ki nə yazır: "Bayram, mən sənə inanıram".

Samir. Deməli, sizin vəsiyyətnamədəki məbləğlərdən xəbəriniz vardı?

Bayram. Qətiyyətlə! Bir onu bilirdim ki, mənə əlavə məbləğ ayrılacaq, nə məqsədlə, o sirdir.

Delisay. Mən o sirri açə bilərəm!

Həm çönüb təəccüblə, heyətlə qıza baxır.

Təəccüblənməyin, cənablar, mən sizin dilinizi çox yaxşı bilərəm.

Pirim. Bəs, dedilər bu, ümumiyyətlə, danışmır, laldır?!

Bayram. Delisay xanım, susun, sizdən heç kəs heç nə soruşmur.

Zəhra. Bayram müəllim, sən onun adını da bilirsən?

Bayram. Bilirəm, Zəhra xanım.

Röya. Mən heç nə başa düşmürəm! Dövrənin bu qadına nə dəxli, hələ pulları demirəm?!

Samir. Deyəsən, mən anlayıram, necə deyərlər, şərşə lya fam!

Ceyran. Atama lənət mən bir şey qanıramsa!

Delisay. Mister Bayram, Dövranın ölümündən sonra bunu gizlətməyin mənası yoxdu. Centlmenlər, beş milyon manat mənə vəsiyyəət olunub. Dövrən bunu mənə çoxdan demişdi.

Röya. Dövrən? Sən ona Dövrən deyirsən?

Delisay. Əlbəttə, madam! Dövrən Datunun atasıdır!

Ceyran. Dotu kimdi, az?

Delisay. Datu mənim oğlumdur! Dövrənla mənim oğlum! Əminbəyli Datu Dövrən oğlu. Bu payız beş yaşı tamam olur, hayıf, Dövrən görməyəcək o günü.

Röya sarsılıb başını tutur və stula çökür.

Zəhra. Şükür sənə, ilahi!

Bayram. Sən nəyə şükür eləyirsən?

Zəhra. Necə nəyə şükür eləyirəm? Dövrən qardaşımızın yerində qalan oğlu var.

Ceyran. Bəs, adın niyə Datı qoymusan, az, dedəmin gül kimi adı qalıb ortalıqda!

Pirim. Pah, gül kimi! Yox bir, çiçək kimi!

Ceyran. Nədi, ə, ürəyin niyə gedir?

Pirim. Az, uşağın adını Durmuş qoyub biyabır eləyəydilər bütün Filippində?

Ceyran. Durmuş adının nəyi pisdi, Pirim müəllim?

Pirim. Sən bilərsən, Ceyran! Camaat burda faciə oynayır, qar əriyib zibilin üstü açılib, sən də addan yapışmısan!

Samir. Röya xanım, sizin bu həngamədən xəbəriniz olmayıb?

Röya. Sümüyüm çalmışdı, amma inanmazdım ki, Dövrən mənə xəyanət eləyər, özü də kiminlə?!

Delisay. O, məni çox sevirdi, dilinizi də mənə sevə-sevə özü öyrətdi. Hər gecə mənə dərs keçirdi.

Röya. Harda?

Delisay. Mənim otağında.

Ceyran. Bərəkallah! Pirim otuz ildə mənə Allahın bir ingilis dilini öyrədə bilmədi.

Pirim. Az, mən sənə heç Azərbaycanı öyrədə bilmədim, gəl ki ingilis ola!

Delisay. Dövrən çox istedadlı kişiydi. Ən tupoy qadını da öyrədə bilərdi.

Ceyran. Kimdi, az, tupoy?

Pirim. Səni deyir.

Delisay. Biləndə ki, uşağımız olacaq... Mən ömrümdə belə sevinən, xoşbəxt olan kişi görməmişdim. O, məni qucağına alıb o qədər fırlatdı ki! Sonra çarpayıya uzadıb...

Zəhra (sözünü kəsir). Qızım, bəs indi uşaq hardadı?

Delisay. Sözümü, lütfən kəsməyin, maraqlısı sonra baş verdi. Mən ona uşaq istəmədiyimi dedim. Onda Dövrən mənə elə bir şillə vurdu ki, gözlərimdən qığılıcı çıxdı. Dedi, əgər o uşağa bir şey olsa, özünü ölmüş bil, amma mən qorxurdum.

Röya. Sən nədən qorxurdun?

Delisay. Nədən? Mən sizdən qorxurdum, madam!

Ceyran. Yaman qorxmusan! Kişinin qızının ərinin evinin içində əlindən alıb, evinin içində uşaq doğub, sonra da deyir sizdən qorxurdum.

Delisay. Dövrən mənə dedi ki, sən mənə varis doğacaqsan, mənim nəslim davam etməlidir. Onu da dedi ki, əlbəttə, mən artıq qocalmışam, ola

bilər ki, Datunun böyük oğlan olacağını görmədim, amma onun və sənin gələcəyini tam təmin edəcəm.

Röya. Uşaq hardadı?

Delisay. Datu uzaqdadı, Filippində, anamın yanında. Dövrən dedi ki, apar onu təhlükəsiz yerə. Yeddi yaşı olanda Londona göndərəcəkdı. Eybi yox, mən onun arzusunu yerinə yetirəcəm.

Röya. Hələlikse, Filippin... şələ-küləvi yığışdır, rədd ol bu evdən. Bir saat vaxt verirəm sənə!

Delisay. Onsuz da Dövrəndən sonra mən bu evdə qalmayacaqdım. Ev də tutmuşam! Mister Bayram, bu mənim vizitim (*Bayrama vizit vərəqəsini verib gedir*).

Ceyran. Bizimkilərə şükür!

Bayram. Ta mənə sualı olan yoxdur ki?!

Röya. Sənə sualım çoxdu, mister Bayram, amma heç birini verməyəcəm.

Bayram. Mən qardaşımın sirrini saxlayırdım, həm də, boynuma alım ki, uşağın olmasına sevinirdim, ona görə də məmnuniyyətlə bu məsələdə iştirakçı idim. Dato bizim nəslin davamçısı olacaq; axı, mənim də oğlum yoxdur.

Röya. Samir bəy, indi gördünmü, bu dünyada məhəbbət yoxdu deyən qadın o qədər də axmaq deyilmiş. Hər şeyin axır yeri yenə də almaq - verməkdir! Başım ağrıdı, gedim...

Samir. Axı, Elman siyahını başa vurmayıb.

Röya. Həri, bir mənim adım çıxmayıb, marağım da yoxdu.

Elman. Arvadım Röya xanıma əlli milyon manat və indi içində yaşadığımız villanı buraxıram.

Hamı həsəd və təəccüblə baxır Röyaya. Röyanın da üzündə təəccüb var.

Röya. Hamınızı təbrik eləyirəm! Nə qədər acı olsa da, etiraf etməliyik ki, bir adamın ölümü neçə adamı xoşbəxt elədi, zənginlər cərgəsinə çıxardı.

Ceyran. Can ay qardaş... Can ay qardaş...

Röyanın telefonu masanın üstündə zəng eləyir. Röya etinasız bir əda ilə telefonu götürüb ekranına baxmadan danışır.

Röya. Alo! Kimdi danışan? (*Həyəcanlanır*). Başa düşmürəm... Necə? Sən... sən... (*tələsik telefonu söndürmək istəyir, səhvən səsucaldan düyməni basır. Telefondan gələn və nə dediyi bilinməyən boğuş kişi səsini hamı eşidir. Röya qulaqlarını tutur*).

Ceyran. Buy, Allah, maa ölüm ver!

Pirim. Kimin səsi o, gəlinbacı?

Bayram. Dövrəndi? Diktafon yazısıdı?

Zəhra. Bissimillah!

Samir. Kəsin o xuliqanın səsini! (Telefonu masanın üstündən götürür).

Elman (*onun yolunu kəsir*). Toxunma telefona!

Dövrən (*boğuş səsi telefondan gəlir*). Röya... mənəm, məni xilas elə, boğuluram...

Ceyran. Kim boğulur, Pirim? Kimdi bizə sataşan?

Dövrən (*səsi gəlir*). Məni çıxardın burdan...

Elman. Bu nə axmaq zarafatdır?! (*telefonu götürür*). Alo! Alo, mən səni tutsam...

Dövrən (*səsi gəlir*). Elman?! Elman, mənəm, Dövrəndi... nəfəsim... hava yoxdu... hardayam?

Elman. Axı, bu ola bilməz? Mən...

Bayram. Ver bura o telefonu, görüm zəng hansı nömrədən? (*Elmandan alır telefonu*). Kimdi bizim dərdimizdən keveen düzəldən? (*Telefonun düymələrini tələsik basır*). Əclaf! Gizli nömrədən zəng eləyir.

Elman. Dövrən da gizli nömrədən istifadə eləyərdi.

Röya. Mənə həmişə açıq nömrədən zəng edib.

Zəhra. O dünyadan geriye yol yoxdur, amma nə bilmək olar Allahın işini? *Telefon bayramın əlində həyəcanlı zəng vurur. Bayram diksinib telefonu əlindən salır.*

Pirim. Həmin nömrədirsə, cavab vermə!

Bayram (*telefonun ekranına baxır*). Odur! Gizli nömrədir.

Elman. Bəlkə, cavab verək?

Zəhra. Qoyun mən danışım, ona bir - iki kəlmə söz deyim.

Bayram (*telefonu Zəhraya verir*). Bəli! Yox, qardaşım, Röya xanım deyil, nə sözün var mənə de... Bissmillahirrəhmanirrəhim... Bu onun səsi! Dövrən qardaşın səsi... (halı xarab olur, telefon əlindən düşür). Bayram!..

Bayram. Nə danışsın, Zəhra xanım? (*Qolundan tutub stula oturdur*). Dövrənin səsi... Dövrən sağdı ki? Onu bir saat qabaq basdırmadıq?

Ceyran (*irəli keçir*). Verin o telefonu mənə, mən qardaşımın səsini min adamın içindən tanıyaram. (*Pirim telefonu götürüb Ceyrana verir*). Əllo! Kimdi, ə, insafsız?... Ə, bir aydın, yavaş danış görüm kimsən, bizdən nə istəyirsən, yaramızın qanı hələ qurumayıb bizim, ay nainsaf, ay səni görüm bizim günümüzə düşəsən!.. Hay? Ceyran bacınam? Nətəər, nətəər dedin? (*Nalə çəkir*). Ay bacın ölsün sənin, Dövrən!.. (*ürəyi gedir*).

Samir. Axı, o əclaf nə deyir ki, hamının ürəyi gedir? (*Telefonu alır*). Bura bax, sənin kim olduğunu bu saat öyrənib məhv eləyəcəm, əclaf! Tək səni yox, bütöy nəslini, padla!.. Ay oğraş (*adamlara*), üzr istəyirəm, Dövrən sağdı ki, bizə telefon açdı?.. Neynək, ölməmişən, bir azdan, əlimə keçəndə it kimi gəbərecəksən! (*Telefonu söndürür*). Nə mürdar adamlar var!

Röya. İndi nə deyirdi?

Samir. Mən deyirəm... Nə dediyimi eşitdiz, təkrar eləməyəcəm! O da elə bir ucdan deyir çıxardın məni burdan, havam çatmır.

Zəhra. Əstafurullah!

Bayram. Lənət şeytana! Öz əlimlə qəbirə qoyub gəlməsəm, həqiqətən, elə bilərdim Dövrəni.

Ceyran (*ayılır*). Bayram, dədəmin goru haqqı Dövrənin səsiydi! (*Ağlayır*). Nətəər Ceyran bacım dedisə, ürəyim getdi...

Pirim. Sarsaqlama, Ceyran! İndi o qədər parodiya eləyən artist var ki?! Görməsən elə bilərsən ki, danışan elə Hacıbala müəllimin özüdür. O gün görmədin konsertdə?

Bayram. Axı, bizi kim dolasın, nəyə görə dolasın? Kimin toyuğuna kiş demişik biz? Düşməndisə, bu nə cür düşməncilikdi, nə cür qisasdır?

Samir. Qəribədir, o əclaf məni də tanıdı, adıma çəkdi.

Ceyran. Ə, bəlkə, elə Dövrən özüdür?

Pirim. Məni qınayan, atana lənət! Az, Ceyran, Dövrən sağdı ki, telefonla zəng eləsin? Qəbirdə telefon var?

Röya (*diksinir*). Elman?! Dövrənin telefonu hanı, sizə vermişdim mən?

Elman. Telefon? Aman! (*əlini alına şappıldadır*). Telefon...

Röya. Elman, Dövrənin qızıl korpuslu telefonunu soruşuram.

Elman. Məndəydi telefon, amma...

Samir. Nə amma?

Elman. Molla nəse oxuyanda dedi ki, mərhumun yaxın adamlarından biri qəbirə düşməli, gördüm tərپənən yoxdu, mən düşdüm qəbirə,

meyitin üstünə əyləndə telefon döş cibimdən sürüşüb düşdü Dövranın lap üzünə.

Bayram. Bəs, sonra nə oldu?

Elman. Sonra mollanın yuxarıdan gələn göstərişlərini yerinə yetirdim... Sonra da çıxdım qəbirdən, telefon heç yadıma düşmədi.

Bayram. Telefon qaldı qəbirdə?

Pirim. Necə? Qızıl korpuslu, brilyant qaşlı telefonu qoydun qaldı qəbirdə?

Elman. Yadıma düşəndə ki, telefonu orda unuttum, artıq gecdi, qəbri torpaqlamışdılar.

Samir. Biz də bu nağıla inanmalıyıq?

Elman. Sən inanmaya da bilərsən, amma bu faktdır.

Röya. Sənin məntiqindən belə çıxır ki, Dövrən o telefondan zəng eləyir?

Elman. Məntiqlə elə çıxır, amma indi bu söhbətlərin yeri deyil, biz tələsməliyik.

Telefon zəng çalır, amma bu, Röyanın telefonu deyil. Hamı bir-birinə baxır. Səs Elmanın cibindən gəlir.

Elman (tələsik və həyəcanla cibindən telefonunu bir xeyli əlləri əsə-əsə axtarır, nəhayət, telefonu çıxardıb dərhal ekrana baxır və az qala qışqırır). Həmin adamdır!

Samir. Nədən bildin?

Elman. Gizli nömrədir!

Bayram. Cavab ver!

Elman (titrək səslə). Alo! Alo, eşidirəm... Alo... (Bayrama) Danışa bilmir, nəfəsi xırıldayır, səsi çıxmır... (Qışqırır). Dövrən! Dövrən, sənsən?.. Danış, Dövrən... Gəlirəm, bu saat, qardaşım, gəlirəm...

Bayram. Hara gedirsən, Elman, nə dedi o? Kimdi danışan?

Elman. Danışa bilmədi, deyəsən, nəfəsi çatmır, amma şübhə yoxdu ki, zəng eləyən Dövrəndi.

Röya. Nə demək istəyirsən, Elman?

Elman. Gecikmək olmaz, o, təzədən ölə bilər!

Pirim. Elman, sən dəli olmusan? Biz Dövranı diri-diri basdırmışıq?

Elman. Belə şey olur, tok vurmuş adam ayıla da bilir.

Samir. Sən dəli olmusan? Bu mümkün olan işdi?

Zəhra. Hər şey Allahın əlindədir.

Samir. Axı, bir sutka keçib ölümündən, bir saatdan çoxdu adam qəbirdədir, havasız, işıqsız yerdə.

Ceyran. Can ay qardaş! (əllərini dizinə çırpır).

Elman. Müzakirə vaxtı deyil, Bayram... mən gedirəm, onu xilas eləməliyəm.

Röya. Dayan, Elman! İndi deyirsən Dövrən xortlayıb?

Elman. Niyə xortlayıb, şokdan ayılıb də!

Pirim. Nə fərqi var? Ölünün dirilməyi elə xortlamaqdı də!

Ceyran. Allah, uzaq elə bizi bu biabırçılıqdan!

Elman. Biabırçılıq niyə, xanım, bu, xoşbəxtlik olardı!

Bayram. Bu nə danışır? Elman, şəhərin bütün sayılan-seçilən kişiləri Dövranın dəfnində iştirak eləyib, o boyda qəzətdə başsağlığı üçün yer qalmayıb, indi sən deyirsən, Dövrən dirilib qəbirdən qalxıb? Dövrən xortlayıb? Bəs, bu biabırçılıq deyil, nədi?

Ceyran. Xortlasın bizi istəməyənlər! Bizim kişilər həmişə abırlı ölüb! Dədəm Durmuş, məşallah, elə gözəl can verdi ki!

Elman. Siz nə deyirsiniz - deyin, mən onu xilas eləməliyəm (getmək istəyir).

Bayram. Dayan! Dövrənin qardaşı, bacısı, halalca arvadı...

Pirim. Yeznəsi, gülbacısı...

Bayram. Burda dura-dura, sən xilas eləyəcəksən onu? Sən mənim qardaşımın qəbrini eşəcəksən? Bunun cinayət olduğunu bilmirsən? Sən Dövrəyə dost idin, o, sağ olanda. Öldü, dostluq da bitdi! Payını da almısan artıqlaması ilə! Yeri, Allahına şükür elə! Əslində, o on milyonu Dövrəni bizim payımızdan kəsib verib sənə. O on milyona sənə heç bir hüquqi haqqın yoxdu.

Elman. Başa düşün, mənə heç nə lazım deyil, on milyonu da istəmirəm, mən onu xilas eləməliyəm, bu mənim vicdan borcumdur (*getmək istəyir*).

Samir (*onu saxlayır*). Ə, sən haranın tulasısan ki, gedib mənim əmoğlumun qəbrini eşəsən?

Pirim. A bala, kiminsə axmaq zarafatına görə özünə iş açma! Buna kriminal əməl deyirlər. Ya da səni dəli hesab eləyəcəklər.

Röya. Elman, sizin ixtiyarınız yoxdur! Mənim ərimin qəbrini açmaq istəyən adamla polis məşğul olacaq.

Elman. Axı, o, orda ölür, boğulur! Siz buna necə dözürsünüz? Sizdə bu qəddarlıq hardandır?

Ceyran. Can ay qardaş!

Bayram. Gör nə nağd eləyib? Alə, bir ağılıya vur də! İki metr torpaq altıda olan meyit ayılıb telefon açır? O, ayılsa da, heç bilməyəcək ki, hardadır. Yoxsa, ona deyən olub ki, səni tok vurub ölmüsən, indi qəbirdəsən... Nəfəsim darıxdı! (*Yaxasını hirsə açır*). Bağlayın bu söhbəti, biabır eləməyin özünü! Hamıya aiddir, bir daş altıda, bir daş üstə. Yox bir, Bayram Əminbəylinin qardaşı xortlayıb!

Ceyran. İraq olsun, iraq olsun! Dövrəni kimi oğula xortlamaq yaraşar?!

Röya (*pıçıldayır*). Xortlamış adamla bir evdə yaşamaq olar? Hələ demirəm... ətim ürpəşdi.

Bayramın telefonu zəng çalır. Bayram diksinir. Hamının nıgaran baxışları altında telefonunu çıxarıb ekranına baxır və tez də düyməsini basıb yenə də cibinə qoyur. Ceyranın telefonu zəng eləyir.

Ceyran. Bissimillah! (*Telefonunu çıxarıb Pirimə verir*). Mən açkısiz görmürəm.

Pirim (*telefonu alıb ekranına baxır*). Boş şeydi! (*Telefonu söndürüb cibinə qoyur*).

Elman yavaş-yavaş çıxışa tərəf yönəlir. Samir onun qabağını kəsir.

Elman. Samir, mən dustağam?

Bayram. Mən icazə verməyincə, heç kəs buranı tərk eləyə bilməz!

Pirim. Mən heç yerə gedən deyiləm!

Elman. Bu nə deməkdi, Bayram?

Bayram. Dəlinin yeri dəlixanadır!

Elman. Mənəm dəli?

Bayram. Ölən adamın qəbirdən telefon eləyib məni xilas edin deməsini iddia eləyən adama kim ağıllı deyər? Heç kim! Deməli, bu iddiada olan adam dəlidir! Dəlinin yeri isə, dəlixanadır. Səni ora göndərmək mənim əlimdə su içmək kimi bir şeydir. Yox, əgər sən həqiqətən də dəlilik eləyib qardaşımın qəbrini açmaq istəsən, bil ki, yerin həbsxanadır, sən qardaşımın qəbirində unuduğun qızıl korpuslu eksklüziv telefonu oğurlamaq istəmişən. Bunun üçün qəbri təhqir etməkdən də çəkinməmişən. İndi gedə bilərsən. Samir, mane olma, qoy getsin!

Samir. Bayram əmoğlu, bəlkə, bir gün saxlayaq, ağılı gəlsin başına?

Bayram. Ehtiyac yoxdu, o, elə də axmaq deyil.

Qəfil partlayış səsi eşidilir, işıqlar sönür. Səhnə tam qaranlıqdır.

Zəhra. Bissimillahirrəhmanirrəhim! Tokdursa, işiniz olmasın!

Ceyran. Pirim, dəymə, mantyor çağırın!

Röya (qışqırır). Dövrən?!

Röyanın qışqırması ilə səhnə bir balaca işıqlanır. Bu işığın mənbəyi səhnənin dibində ağaran geniş pəncərədir. Pəncərədə kəfənə bürünmüş insan fiqurunun silueti görünür. Bu, Dövrəndir. Hamı sarsılmış vəziyyətdə ona baxır. Qorxudan heç kəs yerindən tərpənmir. Dövrən də nə tərpənir, nə bir səs çıxardır. Lal səhnə bir müddət davam edir və birdən Dövrən pəncərəni qəribə bir güclə vurub sındırır. Çiliklənib ətrafa səpələnən şüşələrin üstündən keçib, yavaş və gərgin addımlarla donub qalmış qohumların qarşısından keçir. Masa üzərində vəsiyyətnaməni görəndə dayanır. Yavaşca əyilib kağızı götürür, bir anlığa onu nəzərdən keçirir, sonra heç kimə baxmadan kağızı parça-parça edir. Səsini çıxarmağa cəsarət etməyən qohumlardan inilti ilə ahın qarışığından ibarət əzablı bir səs çıxır. Dövrən heç nəyə fikir vermədən parça-parça elədiyi kağızı göyə sovurur. Işıq yavaş-yavaş sönür.

P Ə R D Ə

Avqust 2014

OXUCULARIN NƏZƏRİNƏ!

2015-ci İL ÜÇÜN

“AZƏRBAYCAN”

jurnalına abunə yazılışı davam edir.

“AZƏRBAYCAN”

jurnalının bir nüsxəsinin qiyməti 1 manat 50 qəpik,

illik abunə qiyməti 18 manatdır.

İNDEKS: 76300

♦ P o e z i y a

İlham QƏHRƏMAN

SƏNİ SEVMƏK

Səni elə sevdim -
elə bil diqqətimi cəmlədim
giləsi də düşməsin deyə
ikiəlli nar dənələdim.

Saatın bütün mexanizmləri,
əqrəbləri hərləmək,
mənim bütün əzalarım
səni sevmək üçündür.

İki hiss var
ömür boyu məni tərk etməz:
bir müsəlman olmağım,
bir səni sevməyim.

* * *

Kim halından halı bilər
bu halı, haldan olmuşun?!
Nə sağı haraya yetər,
nə solu, soldan olmuşun.

Həsrət sevgi sazağıdır,
əriməyən buz dağıdır.
Bizim dağlar göz dağıdır,
yox yolu yoldan olmuşun.

Sel çayda həşir qoparır,
dalğalar enir, qabarır...
Həm körpünü sel aparır,
həm salı saldan olmuşun!

QÜRUR

Çayın gendə dayaz,
darda gur yeri var.
Cənab zabit, çoxdandı
qürur deyilən hissi yadırgamışdım,
sənin kimi oğullarda
xalqın qürur yeri var.

Səni görəndən sonra səndən çoxuna dedim,
səndən çoxuna bəhs etdim.
Səni tanıyandan sonra
bir körpə əlini əlimdə hiss etdiyim kimi
qürur yerimi hiss etdim.

Cənab zabit, öyrətmək olmasın...
ordu odu ki,
əsgəri özünü yurdun
ağacı, daşı, otu,
qatlanmayan dizi bilsin!
Zabit o kəsdi ki,
əsgəri vətənin özü bilsin!
Cənab zabit, əsgəri sevən zabitdi
Vətəni sevən zabit!
Cənab zabit,
əsgərlik bazar,
müharibə can sövdasıdı!
Qarabağ əsirlikdə...
nə deyə bilmirəm
Allah bazar versin,
nə deyə bilmirəm
Allah bazar verməsin!
Hamı qələbə gözləyir -
istər cavan olsun,
istər qoca olsun.
Qoy qürur yerimiz
bayraq yerimiz kimi
həmişə uca olsun!

* * *

Canım, telli balam,
hissim torpaq kimi
əsirdi, ilhaqdı.
Hər yerdən görünür, -
mənim yurd həsrətim
yol kimi çılpaqdı.

MƏKTUB

Mən səni görə bilmirəm,
durnalar salam gətirər.
Bu bir durna sevgisidir,
ayrısı yalan gətirər.
Mənim yaşda olan kişi
bir yerdə çox dura bilmir.
Ürəyindən keçən olsa,
adıyla axtara bilmir.
Mənə bir məktub yazasan,
qırağına gül çəkəsən.
Qəfil böyükdən çıxasan,
saçıma bir əl çəkəsən.
Kiprik ilə qor götürdük,
bu sevgidə oddan keçdik.
Sevgi körpüdü deyirlər -
biz körpünün altdan keçdik.
Sən gün deyilsən, mən də buz,
məni necə əridirsən?!
Su şüşədə sakit axır,
məni də sən kiridirsən!

ÇIXAR

(təcnis)

İşlərəm mənə iş düşsə,
haya gələrəm iş düşsə.
Səni sevənə iş düşsə,
ortaya min canı çıxar.

Yıxılısam, əl atıb tutmur,
ahım onu niyə tutmur?!
O geydiyin səni tutmur,
sən dədəmin canı - çıxar!

Gələn nə gözəl sonadı,
heyif, yolumuz sonadı!
Ölüm yaşamın son adı,
bu canımın canı çıxar.

TƏK

Bir düzün ortasında, bitən
ağac kimi, təkəm, telli balam...
Mənim təkliyim yerdə
çəkdiyim ahdan,
göydə Allahdan gəlir,
telli balam.

Kim bilir, başıma
nə gəldi, telli balam?!

Təklər bu dünyada
tək əldi, telli balam.

Sevinc göz yaşında boğulur,
kədərini çiçəyi çırtdayıb,
kədərini gülüşür,
telli balam.
Bütün qəmli mahnılar
təkliyin səsidir,
qəmli mahnılar sümüyümə düşür,
telli balam!

İtsəm məni necə nişan verərsən,
necə soruş edərsən, telli balam?!
Heç kimin qəlbinə dəyməyən,
qəlbi ipək adamı,
ürəyi sözə pətək adamı,
adamların arasında
tək adamı, necə soruş edərsən,
telli balam?!

Təkəm, telli balam, -
tək səbir kimi,
Şamaxı yolundakı
tək qəbir kimi!
Belə tək olan
tək mənəm,
bu təkliyimlə
görmə mənəm, telli balam!

QIZIMI KÖÇÜRDÜM

Qızımı köçürdüm,
(Sağ əlim qızı olanların başına!)
Əvvəl çörəkçi duydu -
aldığım çörəyin azlığından.

ƏSGƏR GÖRMƏK

Bəşərin ilk əsgəri
hirsli, hikkəsi olub
alçaq, qorxaq, tərs adamın...
Əsgər görmək
hər mənada kədərli idi:
istər Buşun olsun;
istər Səddamın.

VƏTƏN

Bizdən sonra
uğuruna kim çıxar,
səni kim qarşılayar,
qaranlıqdan işığa

kim ötürər, Vətən?!
 Şairəm -
 dərđini necə deyim,
 necə sığışdırım
 sətirə, Vətən?!
 Elə kiçilmisən,
 yumaq olmusan,
 səni quş dimdiyində
 götürər, Vətən!

ÖLÜMÜNƏ ÇALAN ARI

O Haqqın tayının
 üstə heykəldi,
 səmti Haqqa tərəf,
 Haqqa sarıdı.
 Acı sözlərini
 ona çox görmə,
 şair ölümünə
 çalan arıdı.

CANIM

Dərdin üzü bostan üzü,
 verrəyib ölərik, canım.
 Haqq boğular yanımızda,
 çərrəyib ölərik, canım.

Kimə bəlli nə satdığı,
 bizə qaldı kasadlığı.
 Dünya başın tasadlığı,
 hərrəyib ölərik, canım.

Ayrı saldı hasar bizi,
 hamı küncə qısar bizi.
 Bir soyuq tər basar bizi,
 tərreyib ölərik, canım.

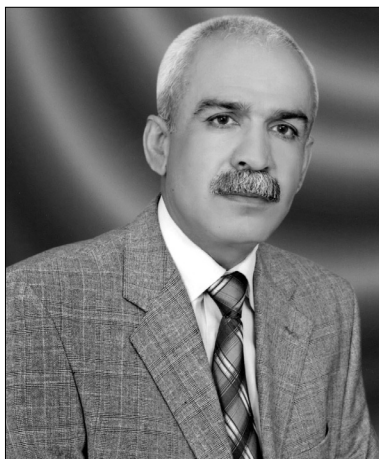
SULANMIŞ YUXA KİMİYƏM

Saç bir ömür rəssamıdı,
 qaradan ağa kimiyəm.
 Meyvə bağında ağacam,
 yerdən calağa kimiyəm.

Nə edərdin bə sən dərdə,
 rüzgar belə əsən yerdə?!
 Əyri düzü kəsən yerdə
 hökmsüz ağa kimiyəm.

İlhama qalacaq xaslar,
 bu üzümdü, bu da astar.
 Elə kövrəlmişəm, dostlar,
 sulanmış yuxa kimiyəm.

Fəxrəddin ƏSƏD

* * *

Xatirə toranlığı
sonuncu səsi uddu.
Susur sirli səhralıq,
səsim özümə yaddı.

Bir quş tələsik ötür,
yanımdan kəcavətək.
Ulduzlar vahiməli
yolun azmış dəvətək.

Qəfil əsən küləkdən
sızıldar köhnə yara.
Uzaq xatirəyəcən
sahilsizdi bu səhra.

Sönür bir-bir ulduzlar -
adama elə gəlir.
Bu səhra mənim kimi
kimsəsizlikdən ölür.

* * *

Ömür deyilən çiçəkmiş,
tökülürəm ləçək-ləçək.
Qarşıda məni nə gözlər,
başıma nələr gələcək?

Qaranlıqlar içindəyəm,
ışığımlı söndürdülər.

Məni oyuna çəkdlər,
sərsəriyə döndərdilər.

Məni hədələyir kimsə,
boylanıb baxa bilmirəm.
İlahi, özün hifz elə,
oyundan çıxma bilmirəm.

* * *

Mən gedirəm sən də gəl,
gəl arxamca payıza.
Baharda qalmaq ağır,
düşüb dilə-ağıza.

Günlər necə ötübsə,
yağmur da kömək etmir.
Hələ də divarımdan
kölgən çəkilib getmir.

Divardakı kölgənin
gözlərindən yaş axır.
Payız bizi çağırır
gəl ömrümün yasağı.

* * *

Aramızda məsafə
neçə işıq ilidi?
İndi sənə nə desəm,
deyəcəksən dəlidi.

Sözlər dilimə yatmır,
qələmim də əlimə.
Sən bir aşsüzən oldun,
mən dönmüşəm həlimə

Duyğular vurub bu gün
özünü naxoşluğa.
Tut məni - yıxılıram
qarşıdakı boşluğa...

* * *

Günəş çəkilib getdi,
pəncərədən baxdı ay.
Yenə ikimiz qaldıq,
vay-vay sənə, könlüm, vay!

Vay başıma gələnlər,
gör nələrdi nələrdi?
Yenə köhnə ağrılar
içimdə pöhrələndi.

Vay, vay sənə, könlüm, vay,
o gözlər bir yuxumu?
Yuxuma girib yenə
hara çəkir ruhumu?

* * *

Səni çox gözlətmişəm,
yağış durub qəsdimə.
Səni yağış bilmişəm,
harda çıxsan rastıma.

Burda yağışlar yağır,
əvvəlkitək sən yoxsan.
Yağış kimi yağaram,
qəfil qarşıma çıxsan.

Sən mənim uzaq sevdam,
hamıdan gizlətdiyim.
Susuz torpaq kimiyəm -
yağıştək gözlətdiyin...

* * *

Görən, söz dildənmi qopur,
yoxsa can kimi bədənnən?
Başım nə bəlalar çəkib
könül deyənə gedənnən.

Sükutdan qulaq tutulur,
yuxum ərşə çəkilincə.
Yüz yol ölüb-dirilirəm,
qeybdən səslər gəlinəcə.

Kiməsə boy göstərməyib,
bir söz var içimdə yaşar.
Şeirlərimin taleyi
qisməti özümə oxşar.

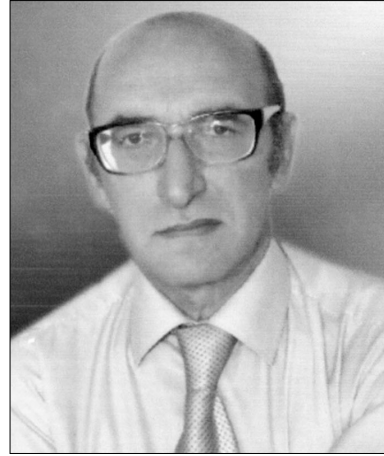
07.04.2014

◆ P u b l i s i s t i k a

Rəşid FAXRALI

SÖZ - DUYĞUNUN GÖY QURŞAĞI

Yazın çisəyini də, selləmə yağışını da həmişə eyni duyğularla gözləmişəm. Ovcumu yağış damlalarına açmaq mənə könül xoşluğu verib. Yağışdan sonra gözlərim göy üzündən üzülməyib. Göyqurşağı görmək ümidiylə göy üzünə baxmışam...

Söz dünyası göy üzü kimidi. Yağışdan sonra görünən göyqurşağıyla daha gözəldi...

Ürəyinin gözüylə baxanlar söz dünyasının göyqurşağını görə bilirlər...

QƏFƏS NƏNƏNİN VƏTƏN SEVGİSİ

çox mətləblərin açar idi. Həm də Torpağa, Vətənə, ata yurduna ad olan açarı...

Torpağa ilk dəfə kim ana deyib? Yüz-yüz illərdi torpaq kəlməsini ana təyini ilə qoşa işlədirik, Ana Torpaq deyirik...

Hamı Ana Torpağı, Ana Torpaqda boy göstərən ata yurdunun qədrini Ana Torpağın adına layiq bilirmi? Hamının yurd sevgisi Qəfəs nənənin yurd sevgisinə tarazdımı?..

Ata yurdunun, doğma ocağının qədrini bilməyənlər Vətənin müqəddəsliyini dərk edə bilməz. Belələri üçün zamanın bu günü var, sabahı yoxdu. Sabahı olmayan zamanda yaşayanlar, əslində, gəzərgi ölüldü. Gəzərgi ölümlər 1992-ci ilə kimi İkinci Ağal kəndində (Zəngilan rayonu) yaşayan Şükür Dadaşovu, Məhrizlida yaşayan Qəfəs nənəni tanıya bilməzdi, tanısa da duya bilməzdi...

İşğal niyyəti Qarabağda kənd-kənd vurnuxurdu...

1993-cü ilin avqust ayı idi. Müdafiə Nazirliyinin Sənədli Filmlər Kino-tele studiyasında xidmət edirdim. Zəngilanda ezamiyyətdəydik. İkinci Ağal kəndinin yiyəsiz evlərinin doqqaz qapılarında gözləri yollardan yığılmayan itlərin ulaşmasını təkam-seyrək eşidilən avtomat güllələrinin səsi tamamlayırdı. Kənd elə yetimləşmişdi ki. Yiyəsiz evlər, odsuz ocaqlar, doqqaz qapılarında pas bağlamış kilidlər, insan həmirinə, insan yerisinə, insan harayına qəribsəmiş yollar... Şükür Dadaşov üç uşaq atasıydı. Kəndin "atüstü" olduğunu, camaatın ata-baba yurdunu atıb köçəcəyini duyanda tikintisi yarımçıq

qalmış evini tələm-tələsik yaşayış üçün hazırlamışdı. Qəlbidaşlara görk kimi: "Niyə qaçıram? Evi erməniyəmi tikmişəm? Sincimə, üst-başına baxıb məni əliyalın, ehtiyatsız bilməyin. Düşməni qanına qəltan eləyəsi yarağım var". Şükürün yarağı tufəngiydimi, ya nəyi, bilməmişdim. Duymuşdum ki, onun ən etibarlı yarağı qeyrətidi, bir də ocağına, deməli, Vətəninə qədərsiz sevgisidi. İşğal niyyəti də, gəzərgi ölümlər də bundan xəbərsiziydi.

Qubadlının işğalından sonra camaatı köçürmək üçün Zəngilana yüzlərlə yük maşını göndərilmişdi. O maşınları kim göndərmişdi, bilən olmamışdı. Bilənlər də susmuşdu. O maşınlar Mahmudlu postundan geri qaytarılmışdı, rayon İcra hakimiyyətinin başçısı, Zəngilan batalyonunun komandiri camaatın qarşısını güclə saxlaya bilmişdi...

İşğal niyyəti də, gəzərgi ölümlər də Mahrızlıda ata evinə çıraqlı olan Qəfəs nənədən xəbərsiziydi.

Sözarası gizir Mehdi Mirzayev dedi ki, Mahrızlıda Qəfəs nənədən savayı heç kim qalmayıb. Evlərin çoxusunun qapısı da bağlanmayıb. Hansı şayienin təsirindənsə, camaat başını götürüb naməlumluğa yol alıb...

Qəfəs nənə bizi görəndə vahimədən titrədi, əlləri əsdi, nəfəsini içinə çəkdi, elə bildi erməniyə. Gözlərim göz yaşlarına darlıq eləmişdi. Dözə bilməmişdim. Qollarım yaşı səksəni aşmış nənəm qarının kürəklərində cərpazlaşmışdı...

Adı taleyinə, taleyi ömrünə qəfəs olmuş bu ağbirçəyin bacısı Bəsdifadan (Qəfəs nənə belə demişdi, yoxsa beləmi eşitmişdim?) kimi-kimsənəsi yoxuydu. Taleyin qara gərdişi ucbatından heç biri ailə qurmayıb. İki bacı ata yurdunda on illərlə kasıb bir bəndə ömrü yaşayıb. Bu səyid övladı qaça-qaçda bacısını da qaçanlara qoşulmağa məcbur eləyib: "Sən get. Heç olmasa sən yaşayarsan, ağamızın (atamızın - R.F.) çırağını sən yandırarsan. Mən də ömür vəfa qılsa çırağımızı sönməyə qoymaram". Taleyi qara yelənli iki bacının göz yaşları bir-birinə qarışanda kəndin sona qalan qaçanları da yola çıxıbmiş...

Qəfəs nənənin sadə evinə bitişik ikimərtəbəli evlə bu adi evi, Qəfəs nənənin həyatında işartısı gələn ocaqla o evin sönmüş ocağının külünü qoşalaşdıranda gözüme qaranlıq çökmüşdü. Bu təzad təkcə müharibəninmi təzahürüydü? Yox! Min dəfə yox! Bu, ocaq sevgisi, ata yurduna, deməli, Vətənə münasibətin təzahürüydü!..

Zəngilan işğal olunanda ermənilər Qəfəs nənəni də, ata yurduna qayıtmış bacısı Bəsdifanı da evdə yandırmışdı...

Qəfəs nənə də, bacısı da ata yurduna görə şəhid olmuşdu...

Qəfəs nənənin Vətən sevgisi bizə nə deyir? Bu sevgi duyanlara, ata yurdunu Vətən bilənlərə elə Vətən deməkdi...

Gəzərgi ölümlər belə sevgiləri duya bilməz. Qətiyyəni duya bilməz. Belə sevgiləri duya bilməyənlər üçün

İMTAHAN

məfhumu yoxdu - vətəndaşlıq imtahanı. Vətəndaşlıq imtahanının konkret vaxtı olmur. Həmin vaxtı zaman müəyyənləşdirir...

Ömür deyilən zaman kəsimi həm də sınaqdı - imtahandı. Hamının keçməli olduğu (keçdiyi) sınaq, hamının verməli olduğu imtahan. Bu sınaq vətəndaşlıq sınağıdır, bu imtahan vətəndaşlıq imtahanıdır. Sınaqdan çıxanlar, imtahandan keçənlər əbədiyyət yolunun yolçusu olur...

İyulun 31-də Ağdam və Tərtər istiqamətlərində qoşunların təmas xəttində ermənilərin kəşfiyyat-təxribat qrupları təmas xəttini keçməyə, ərazilərimizə

soxulmağa cəhd eləyəndə 10 döyüşçümüz şəhid oldu. Dostum Sərdarla bu haqda danışırıdıq. Şəhidləri ana-ana, şəhid ömürlərə yana-yana. Bir də, hələ başa çatmamış müharibə haqqında danışırıdıq. Hər qaranlıq gecənin bir aydın səhəri olduğunu sizlər kimi Sərdar da bilir, mən də bilirəm. İkimiz də aydın səhərlərimiz naminə canlarından keçənlərin ruhunun qınağından çəkinirdik. İnsan kövrələr, canlı kövrələr, zamanın, vaxtın kövrəldiyini ilk dəfə görürdüm. Sözarası bir hadisəni xatırladıq:

Vüqar duyumlu uşağıydı. Orta təhsil almışdı. Qəbul imtahanı ərəfəsində sinif yoldaşı Kərimin əmisi şəhid olmuşdu. O da üç dostu ilə şəhid döyüşçünün dəfninə - Xocalıya getmişdi. Vüqar orda dəfnin görünməyən, hiss edilən narahatlığını duya bilir; camaat dəfn başa çatınca hər güllə səsinə boylanırmış. Vüqar duyduğunu üzə vurmur, dostlarına da heç nə demir.

Qəbiristanlıqda baş daşı əvəzi "əl boyda" taxtalar, taxtadakı yazılar diqqətini çəkir; çoxunun iyirmi yaşı tamam olmamışdı, yaşdaşları da vardı. Qaşları düynələnir, barmaqları yumruqlanır, ürəyi uçunur. "Onlar qəbul imtahanı verməyiblər, Vətən imtahanı veriblər" - düşünür. Ürəyinə qan sızır...

Vüqar Xocalıdan Bakıya qayıtmır. Ürəyinin hökmü ilə. Kərimin qohumları üz vursa da, qayıtmır. Bəhmən kişi - məhlənin ağsaqqalı bircə kəlmə deyir: "Sağ ol, ay oğul. Nəvəmin şəhidliyini bir də dilə gətirmərəm. Sən varsan. Siz varsınız..."

Dördü də - Kərim, Vüqar, Sabir, Elşad - yerli özünümüdafiə batalyonunun döyüşçüsü olurlar.

Sinif yoldaşları qəbul imtahanı verən gün onlar postdaydılar...

Sinif yoldaşları tələbə olanda onlar əsgəriydi, sinif yoldaşları qələm tutanda onların barmaqları avtomat tətiiyi sıxırdı...

"Bu da bizim imtahanımızdı. Torpaqlarımız işğal olunarsa, tələbə bileti nəyimizə gərəkdi..." - Vüqarın pıçılısını dostlarından savayı kimsə eşitməmişdi...

Bir kəlam düşür yadıma: "Şair olmaya bilərsən, ancaq vətəndaş olmağa borclusan" (Nekrasov). Bu kəlamı nisbətən dəyişməyə cürət edərdim, Vüqarın, Vüqarların ruhu xətrinə: "Tələbə olmaya bilərsən, ancaq vətəndaş olmağa borclusan". Vüqar, Kərim, Sabir, Elşad tələbə ola bilərdilər, döyüşçü oldular - əsl vətəndaş oldular. Döyüşçü adını tələbə olmaq haqqından üstün tutdular...

...Fevralın 26-sı. Vüqarla Sabir himayə atışı aparırdı. Camaat uzaqlaşana kimi ermənilərin qarşısını saxlamalıydılar. Camaatın sona qalanları ağ qarda-göy buzda çətinliklə yeri yirdi. Şaxta, vahimə, əzizindən aralı düşmə həyəcanı, əsir düşməyin həyəcanı... İki döyüşçü ondan çox düşməyə qarşı vuruşurdu, əllidən çox xocalılığın ömrünü vaxtsız ölümdən, ölümdən də betər olan əsirlikdən müdafiə etməkdəydilər. Ermənilərin tankı yaxınlaşırdı. Sabir gözücü Vüqara baxdı. Vüqar tələsik sağa süründü. Anı olaraq nəfəs dərib gözlədi. Tank atəş məsafəsinə çatır-çatmaz dikəldi. Qumbaranı tanka sarı qolayladı. Tank alışdı...

Sola tərəf dönmək istədi, Sabirin yanına getmək, atəşi ikilikdə davam etdirmək üçün. Sabir görünmürdü, avtomatı susmuşdu. Ürəyinə daman damdı. Tək qalmışdı. Alışan tankın yan-yörəsində ermənilər göründü. Bir anlığa, tək bircə anlığa Sabirin atışdığı səmtə baxdı və barmağı avtomatın tətiiyini sıxdı. Gülləsi tükənmişdi...

Əlini cibinə atıb gülləni götürdü. Avtomatın lüləsini sinəsinə söykədi. Göy üzünə baxdı. Dənəbir-dənəbir qar yağırdı. Tətiiyi sıxdı...

Vüqarla Sabir tələbə ola bilərdilər, şəhid oldular...

Vüqarla Sabir Xocalıda vətəndaşlıq imtahanı verdilər...

...Vəzifə borcunun Vətənin arzuladığı səviyyədə yerinə yetirilməsi vətəndaşlıq imtahanıdır. Vüqarlar, Sabirlər ali vətəndaşlıq imtahanı verirlər. Əlif Hacıyev, Tofiq Hüseynov, Şirin Mirzəyev, Yusif Mirzəyev, Vəzir Orucov, Koroğlu Rəhimov ... Mübariz İbrahimov kimi...

O vaxtlar hamı Əlifləşmişdimi, Tofiqləşmişdimi, Şirinləşmişdimi, Yusifləşmişdimi, Vəzirləşmişdimi, Koroğlulaşmışdimi? Yox. O vaxtlar

FƏRARİLİK

torpaqsevərliyin ayağına vurulan qandalıydı. Fərari oğul ata-ana adına üzqaralığı gətirirdi, ağrı-acısını Vətən çəkirdi. 1992-1993-cü illərdə qələbəmizə fərariliyin də pərsəng olduğu danılmazdır...

Bu yaxınlarda televiziyada bir veriliş diqqətimi çəkdi. Qonaqlardan biri fərarilik eləyənin yaşamaq istəyinə haqq qazandırmaq istəyirdi. Paradoksu nəzərə almadan: şəhidin Vətən sevgisi və fərarinin yaşamaq istəyi. Bunları "eyni tərəziyə qoymaq" insafsızlıqdı. Yadıma Mirzə Ələkbər Sabirin bir misrası düşür: Qoy mən sağ olum özgələr ilə nədi karım? Bu kinayə duyana tərs şillədi. Eyni səngərdə vuruşanlardan biri canından keçir, biri canını götürüb aradan çıxır. Biri Vətən daşı olur, biri Vətənə daş. Biri Vətənin yükünü çəkir, biri Vətənə yük olur. Fərariliyə "iynənin ucu boyda da" olsa haqq qazandırmaq şəhidliyə, Vətəni müdafiəyə, dövlətə və dövlətçiliyə biganəlikdi (əslində, xəyanətdi!). Belə düşüncələri televiziyadan car eləmək necə? Necə olub ki, verilişin redaktoru, proqramın baş redaktoru bunun düşüncələrdə arzuolunmaz dəyişikliklər yarada biləcəyini unudub?..

Aparıcı günah yiyəsinin mövqeyini məntiqlə, dəlillərlə təkzib eləməyə çətinlik çəkdi. Həmin verilişdə fərariliyə "yön basan"ın mövqeyi neçə tamaşaçının düşüncələrini silkələdi, neçələrinin qürurunu üyüşdürdü, neçələri acığından dodaqlarını çeynədi, bilinməz...

Əsrin əvvəllərində erməni-müsəlman davasında Sarı da ölür. Oğlu "Erməni qırılan yer"dən gətirilənə kimi Tükəz bir dünyalıq dərd yükündən ikiqat olur. Oğlunun cənazəsinə döşənir, üzünü cırır, saçını yolur. Oğlunun köynəyini cırıb yaralarına baxmaq istəyir. Oğlunun sinəsində yara görməyəndə küreyinə baxır: iki güllə yarası. Göz yaşları quruyan ana yasa gələnlərə yalvarır ki, çıxıb getsinlər. Ərinə də: "Dezertirdi (fəraridi - R.F.) oğlun. Döyüşdən qaçanda güllələr küreyinə dəyib. Südümü ona halal eləmirəm. Belə oğulu el dəfn eləməz. Bıqeyrət oğulun meyitini atası tək basdırmalıdı. Atanın oğlusansa, harda basdırdığını mənə də demə..." deyir...

Tükəzi qınayanlar balaca təpəliklər "Erməni qırılan yer" adlandırılandan sonra dürüst düşünmədiklərini dilə gətiriblər. Niyəsini aradan illər keçəndən sonra anladım...

1992-1993-cü illərdə fərarilik eləyənlərin ata-anası nə eləyirdi? Etiraf edilməlidir ki, çoxusu qapılar döyürdü, xahiş-minnət eləyirdi, mal-qarasını, maşınını satanlar, borca düşənlər də olurdu...

...1943-cü ildə davadan qaçıb evinə gələn ərini gecəyənən baltalayan Güləsər məhkəmədə "El qəhri çəkməyənin aqibəti ölümdü. Beləsiynən ömür çürütməkdənsə, dul qalmaq, türmədə çürümək yaxşıdı. Mənə dezertir arvadı deyilincə ər qatili deyilsə yaxşıdı..."

Əlləri qana bulaşsa da Güləsər ərini el tənəsiylə gələsi mənəvi ölümdən qurtarır. Elin kişiləri türməyə düşən Güləsərin çal-çəpərini sahmana salmamış öz ev-eşiyinin əyər-əsgiyini düzəltməmiş. İsmayla rəhmət

oxuyan olmayıb. İndi də yoxdu. Güləsərin minbir əziyyətlə böyütdüyü ciyərparasına “Güləsərin oğlu İlham dedilər, “dezertir” İsmayılın oğlu İlham” demədilər...

...1992-1994-cü illərdə döyüşdən qaçanlar da olurdu, xidmətdən yayınanlar da. Təbii ki, hamısı qanuni cəzasını alırdı. Bəzən gec də olsa alırdı. Ölүmdən, yaralanmaqdan qorxanların, ata-anaya, oğul-uşağa üzqaralığı gətirənlərin ömrünün neçə ilisə məhbəslərdə keçirdi. Bilmirəm, onların oğul-uşağına “dezertir oğlu, dezertir qızı” deyirdilərmə...

Hərbi tribunalda hakim fərari əsgərdən soruşdu:

- Döyüşdən niyə qaçdın?

- Ölmək istəmirdim, - dedi.

O bədbəxt bilmirdimi ki, döyüşdü - diriydi. Döyüşdən qaçan gündən ölüb, öz içində ölüb, onu tanıyanlar üçün ölüb, döyüşlərdə sağ qalan döyüşçülər üçün ölüb, şəhidlərin ruhu üçün ölüb, Vətən üçün ölüb...

Zala ölü bir sükut çökdü. Sağ ayağı dizdən kəsilmiş bir cavan nəsə dedi və çıxıb getdi. Fərari əsgərin döyüş yoldaşymış. Şəhid yoldaşlarının ruhu kimi gəlmişdi, fərari əsgərə onların ruhu kimi baxdı, onların ruhu kimi qınadı, onların ruhu kimi də getdi...

Məhkəmədə baş yaylığını gözlərinə sıxan ana için-için ağlayırdı. Diriykən ölən oğlunu ağlayırdı, öz içində ölən oğlunu ağlayırdı, ata-anasını el içində dirigözlü öldürən oğlunu ağlayırdı...

Yadıma bir hadisə də düşdü. Unudulası hadisə deyil. Çoxlarına (həm də cəmiyyətə!) ibrət dərşidi. Alnımı ovuşdurdum...

Məhkəmədə hakim “Döyüşdən niyə qaçdın?” sualına eşidəcəyim cavabın marağı ilə vaxt tapanda hərbi tribunala gədirdim. “Səhv eləmişəm”, “Qorxumdan qaçdım” kimi cavablar eşidirdim. Heç birindən “Qeyrətsizlik elədim” cavabını eşitməmişdim. Bəzisi ağılasıqmaz bəhanələr də deyirdi: “Filankəs dedi ki, gəl qaçaq, düşünmədən ona qoşuldum”...

Hərbi tribunalda fərari əsgərin - Fərmanın məhkəməsi olacaqdı. Nəzərlərimi tribunalın həyətindəki qələbəlikdən çəkə bilmirdim. Samir də ordaydı. Sonra biləcəkdik ki, fərarilik eləyən döyüşçünün əmisi oğludu. Bizi görüncə xəcalətindən “ikiqat oldu”. Bu yöndəmsiz görüşü heç arzulamazdı...

Bu məhkəmə prosesi əvvəlkilərə bənzəmirdi...

Taqım komandirinin də, keçmiş döyüşçülərdən birinin də dedikləri düşüncələrimi didik-didik eləmişdi; Fərmanın iç dünyasının qaranlığını aydınlığıyla görürdüm. Hamı da mənim kimi. Fərmanın vəkili udqundu. Kimisə görmək ümidi ilə zala boylandı...

...Kimsə icazə almadan ayağa qalxdı. Cavan qız idi. Ağır addımlarla irəliləyirdi. Kimsəyə baxmadan. Kimsəyə məhəl qoymadan. Güman elədik ki, yaxınlaşıb hakimə yalvaracaq, xahiş eləyəcək. Ağlayacaq da. Hakimin ürəyi yumşalacaqdımı?..

Kimsə iniltili səslə qızı harayladı: “Şəh-la!”. Şəhla səse sarı dönmədi. Səs onu yolundan saxlaya bilmədi. İki-üç saniyənin ömrü saatlarca uzanırdı...

Şəhla hakimə tərəf getmədi. Fərmanın yanına çatanda dayandı. Hamının nəzərləri ona dikilmişdi. Çiyinə sürüşmüş yaylığını (örpəyini) əsəbiliklə bürmələdi. Bir anlığa, tək bircə anlığa duruxdu və mühafizəçi əsgərə məhəl qoymadan bürmələdiyi yaylığını (örpəyini) Fərmanın üzünə çırpdı. Davamlı baxışlarla rəngi avazımsız fərarini süzdü.

Bir qadının fəryadı zalı üşəndirdi, bir kişi ürəyini tutub yerə çökdü. Qadın Fərmanın anasıydı, kişi - atası. Onlara heç kim təsəlli verməyə ürək eləmədi. Təsəlli olası nə deyəydilər? Üzə yaylıq çırpılması ağır işdi. Yaylığın (örpəyin) bu şəkildə atılması qeyrət məsələsidir. İllər öncə - 30-cu illərdə buna bənzər

hadisə olub, onda qan düşüb. Oğlan yaylıq atan qızı öldürüb, qızın qardaşı oğlanı.

Şəhla Fərmanın nişanlısıymış. Hakimin oxuyacağı hökmü eşitmək istəməyib - getdi...

Şəhla Fərmana hakimdən əvvəl cəza verdi. Hakimin verəcəyi cəzadan daha ağır bir cəza...

Söz yerdə qalmır. Şəhlanın verdiyi cəza döyüşlərdə Fərmanlığa meyillərin neçəsinin ayağına dolaşdı, fərariliyə sarı addım atmağa qoymadı...

Şəhla ailə qurdu. İndi iki oğul anasıdır. Qeyrəti balalarına "dədə boyu" oldu.

Fərmanın atası bu dərdə dözmədi; üzünə yaylıq (örpək) çırpılan oğulun atasını dərd əritdi, yaşaya bilmədi, anasının sağ canı sayrı düşdü...

Fərmanın qürurunu nişanlısı sındırmışdı. Kənddə indiyə kimi heç kimin üzünə yaylıq çırpılmamışdı; nişanlısının bu hərəkətinin söz yozumu çox ağır idi: kişi deyilsən, bu yaylığı başına ört. Tay-tuş arasına çıxmağa üzü yoxuydu. Boyu harda görünə, kinayə biçimli gülüşlə əhatələnərdi. Dili dinc durmayan da olardı...

İllər sonrası Samir deyəcəkdi ki, Fərman türmədən çıxandan sonra kənddə qalmadı. Qala bilmədi. El qınağı, el tənəsi ağırdı. Həm də dözülməzdi. O gedən gedib. Nə öldüsü bəllidi, nə qaldısı. Şəhlanı el-obada kimsə qınamadı. Qınaya bilmədi...

Fərmanın qeyrətsizliyi fonunda Şəhlanın qeyrəti yağışdan sonra göyqurşağı kimi göründü...

...Fərariliyin son ucu müqayisəyəgəlməz xəcalətdi, el töhməti, ürvatsızlıqdı, bir də şirinliyini itirmiş illərdi - harda yaşamasından asılı olmayaraq. Həm də yaşaya bilsə, ürəyi buna dözsə. Ürəyinin gözüylə yan-yörəsinə baxan görər ki,

VİCDAN SUSANDA VƏ SUSMAYANDA

cəmiyyətdə nələr olur, kim cəmiyyətin yükünü çəkir, kim cəmiyyətə ürvatsız yüküdür....

Uzun illər fəlsəfənin məşğul olduğu ən böyük problemə cavab tapıldı: dünya dərk ediləndir. Min-min illərdi dünyada dərk edilməyən hadisələr də olur. İndi də var. Onların əksəriyyəti tərbiyə məsələsidir, dünyaduyumu, insaf, bir az da sərt desək, vicdan məsələsidir və bunlar özlüyündə dənizdə damla misallı olsa da var. Belə hadisələrə biganəlik zaman anlamında sabahlara biganəlikdir, şübhəsiz. Təkcə sabahlaramı? Həm də dövlətin ərazi bütövlüyünə. Xalq yazıçısı Mehdi Hüseynin hekayələrindən birində Girdman dövlətinin sərkərdəsi Cavanşirin döyüşdə yaralanmış döyüşçülərə ən dəyərli məlhəmin məmləkətin qızlarının şəfqəti olmasından söz açılır; qızlar döyüşçülərin yaralarını bacı mehri-ülfətiylə sarıyır, neçəsi sevdiyinin ağır-yüngül yaralarına öz əlləriylə məlhəm qoyur. Məmləkətə yağı ayağı dəymir...

Dostumun qardaşı Tahir nişanlı idi. Toyları olacaqdı (1991-ci il). Toy ərafəsində, fevral ayının 26-da ermənilərin Xocalıda qətlə tövsiyəsi Tahirin də qəlbini qana döndərərək. Qarabağa getməyi, özünümüdafiə batalyonlarından birinin tərkibində döyüşməyi qərara alıb. Kimsəyə demədən Ağdama yollanıb, döyüşməyə. Harda olduğunu yaralanıb Mərkəzi Hərbi hospitala göndəriləndə bilib əzizləri. Sol qolunu qəlpə aparıb. Anası, qardaşı, bacıları, onu tanıyanlar-sevənlər "Şükür, sağdı..." deyiblər.

Təkcə nişanlısı belə deməyib, nişanlısı “Şikəst oğlan nəyimə gərəkdi? Şikəst adamla ailə qurmaram!” deyib, nişanı qaytarıb. Tahir hələ hospitalda olanda....

O qızın adı Əfsanəydi - taleyi necə oldu, bilmirəm. Türklər demişkən, belələrinə yazıqlar olsun!

Ərazi bütövlüyümüz uğrunda gedən döyüşlərdə qolunu itirəni də sevən oldu. Tahir ailə qurdu, indi iki oğlu var, dövlət müəssisəsində işləyir...

Tahirlə eyni taleyi İlqar da yaşamışdı. O da nişanlanma ərəfəsində döyüşlərə getmişdi. Qəlpə sol gözünü tökmüşdü, sağ ayağını aparmışdı. Füzuli hospitalındaydı. Günay - sevdiyi qız, İlqarın ağır yaralandığını, hospitalda olduğunu hardansa eşidir. Kimsəyə demədən özünü Füzuliyə yetirir - İlqarın yanına. Gecənin gecə vaxtı bu gözlənilməz gəlişin nə gəliş olduğunu, gələnin kimliyini təxmin edincə, həkim də, tibb bacısı da hiss etdirmədən palatadan çıxır. Günay özünü İlqarın üstünə atır:

- Yaralandığını niyə bildirməmişən? Niyə? Nədən ehtiyatlanırdın? Ayağın yoxdu, ikimizə üç ayaq bəs edər. Gözünün biri yoxdu, ikimiz üç gözle də dolarıq. Sağsan, yaşayırsan, bəsimdi! Bəsimdi...

Komandirin (indi ali rütbəli zabitdir) gözləri dolub. Günayın dağınıq saçlarını oxşayıb. Mehrlı, şirin təbəssümlə İlqara deyib:

- Kişi kimi vuruşubsan. Müharibədə heç kim yaralanmaqdan, ölümdən sığortalanmayıb. Dövlət səni təltif edəcək. Ən böyük təltifin isə Günayın gəlişidi...

Deyib və hərbi məktəbə gedəndə anasının bağışladığı üzüyü barmağından çıxarıb Günayın barmağına taxıb:

- Bu, sizin nişan üzüyünüz olsun...

(Qoy kimsə Günayı qınamağa meyillənməsin. Müqəddəs bir niyyət naminə döyüşən, ayağını, gözünü itirən oğlanın sevgisinə məhz Günay kimi qızın sevgisi layiqdi. Və Günay bu hərəkəti ilə Əfsanəliyə meyilləri də insafa, mürvətə, vicdana çağırıb).

Həmin gün Ərgünəşə qar yağdı. Yox, yox, qar deyildi, göylərin qar biçimli göz yaşlarıydı - təsəllidən axan göz yaşları...

Tahiri də, İlqarı da döyüşlərə Vətən sevgisi aparmışdı. İkisi də çağırış gözləmədən getmişdi. İkisi də yaralanmışdı. Tahirin nişanlısının vicdanı susmuşdu - nişanını qaytarmışdı. İlqarın sevdiyi qız xəbər tutunca özünü hələ ad olmadığı, nişanlanmadığı oğlana yetirmişdi. Sevdiyi oğlanın qəlbində gumanlar cücərməmiş. Ümid işığı, sevgi hələsi kimi yetirmişdi...

Görəsən, Əfsanənin qardaşı döyüşlərdə bu şəkildə yaralansaydı, nişanlısı nişanı qaytarsaydı, Əfsanə nə edərdi? Qardaşının nişanlığına haqq qazandırardımı? Günayın sevgisindən xəbər tutanda özünü qınayıbmı?..

Vicdan susanda Əfsanələşmə başlayır, susmayanda Günaylaşma...

Vicdanın susması dəhşətdi. Vicdan susmayanda fəzilətlərə qapı açılır...

Torpaq naminə, ərazi bütövlüyü naminə döyüşə hamımız həmişə hazır olmalıyıq. Komandir də, Tahirlər də, İlqarlar da, Əfsanələr də, Günaylar da, Rəşidlər də ... Həm də Əfsanələr Günaylaşmalıdı. Hamını bir mətləb çulğamalıdı: Müharibə qurtarmayıb. Müharibə torpaqlarımız azad ediləndə başa çatacaq. O vaxta kimi

BİZ DƏ ƏSGƏRİK!

deyənlərin sayı əli silah tutanlarımızın sayı qədər olsaydı... Hərbi komissarlığa yaxınlaşanda qələbəlikdə tanış baxışlar gördüm. İllər keçir, insan yaşa dolur, qocalır. Baxışlar qocalmır. Baxışların tünlüyündə

yaşlaşmamış, qocalmamış doğma bir baxış diqqətimi çəkdi. Sahibiydi. Qarabağ müharibəsi əlili, istifadə olan kapitan Sahib Aslanov.

Məni görünəcə gözləri güldü. Kövrəldiyini hiss elədim. Tanıdığım illərdə kövrəldiyini bircə dəfə görmüşdüm. Horadızda ağır yaralanmışdı. Mərkəzi Hərbi hospitalda müalicə olunurdu. Yataqdaydı. Məni görünəcə dirsəklənmək istəmişdi. Bacarmamışdı. "Canını dişinə sıxıb" çarəsizliklə gülümsünmüşdü. "Palatada "Ruhani" çalmışdı. "Ruhani" ruhumuzun harayıdı, a Faxralı. Şəhidlərimizin ruhunun harayıdı. Məlhəməm bu haraylardı. Bu haraylar məni ölməyə qoymayacaq. Torpaqlarımız azad olunana kimi..."

- Hardasan? Hardasınız?

Səsində gileylə vardı, insafı acıq vardı. Niyə belə dediyinin fərqi nə varmadan bağrıma basdım Sahibi...

Ali təhsilli mühəndis idi. Rusiyada yaşayırdı. Müharibə başlayanda ürəyinin hökmü ilə Vətənə qayıtmışdı, sıradan döyüşçü kimi Kəlbəcərin müdafiəsində dayanmışdı. Erudisiyasının, fəhminin, biliyinin, cəsarətinin zamanı ilə kəşfiyyatçı olmuşdu, sonra taqım komandiri. Komandir ən ağır əməliyyatlara Sahibi göndərirdi. Həmişə olduqca dəyərli məlumatlar gətirirdi, əməliyyatlar, əsasən, onun rəhbərlik elədiyi qrupun gətirdiyi məlumatlar əsasında hazırlanırdı...

İkinci Kəlbəcər əməliyyatında (1994, yanvar) hospitalda müalicə olunurdu. Kəlbəcərdə vəziyyətin kəskinləşdiyini duyan (eşidən) kimi kimsəyə demədən (desə, qoymazdılar) ora getmişdi. "Getmişdi" sözünü yazanda barmaqlarım titrəyir, ürəyim sıxılır; Murovdag aşırımından düşmənlərin mövqeləri arasından tək, silahsız keçib yarım-mühasirədə olan döyüşən hərbi hissəyə çatmaq...

40-dan çox döyüşçünün mühasirədən çıxmasına, Murovdagın sinəsilə hərbi hissəmizə çatmasına rəhbərlik eləmişdi...

Horadiz ətrafında gedən döyüşlərdə ağır yaralanmışdı...

Sahib keçmiş döyüşçülərin əhatəsində məni, mənim təmsalımda tanıdığı həmkarlarımı - Etibarı, Nizamini, Şəməstani - "quru yuyub yaş səridi":

- Vəzifənizi bitmiş hesab eləməyin. Biz döyüşə getmək üçün ərizə verməyə gəlmişik. Təcrübəmiz var, ərazini tanıyıyıq. Həm də cavanlar bizim əhatəmizdə daha qətiyyətlə vuruşacaq. Siz də sıramıza qoşulun. Məhrizlidəki döyüşü yadına sal. Komandir onda necə demişdi? - "Sizinlə (Müdafiə Nazirliyinin Sənədli Filmlər Kino-tele Studiyasının çəkiliş qrupu - R.F.) yanaşı olanda döyüşçülərimiz daha cəsarətli olur"...

Sahib döyüşçü dostlarının adından danışdı. Bu, Vətən sevgisinin təzahürüydü. Onları hərbi komissarlığa Vətən sevgisi gətirmişdi. Ordumuzun gücünə, qüdrətinə onlar da inanır. Ordumuzun döyüş hazırlığına, mədəni-psixoloji hazırlığına onlar da yaxşı bələddi. Ürək ayrı şeydi, axı. Veteranların (Qarabağ müharibəsi əlillərinin!) bu istəyini səngərdəki döyüşçülərimizin gözüne nur, dizinə təqət, ürəyinə təpər bildim.

On nəfəriydilər. Bir azdan sayları xeyli artacaqdı. Bir də qucaqladım Sahibi. 17 ildə zərrəcə dəyişməmişdi. Həminki inam, həminki sevgi, həminki qətiyyət. Bir də həminki erk.

- Biz döyüşərik, sən yazarsan. Söhbətlərlə yenə döyüşçülərimizin ruh qardaşı olarsan, - dedi.

Qarşı yaxaya yanaşı boylandığımız səngərləri xatırladırdı. Gülümsündü. Ömər aşırımında, Güzgüdə, Zəligöldə çox kəlmələşmişdik, çox mətləblərə toxunmuşduq. Ayıl-uldüzlu bir gecədə Zəligöldə blindaja sığmayan bir istəyin işığı hamımızın əlindən yapışb "ağ qarda, göy buzda" "Güzgü"yə tərəf çəkirdi. Xəlqi ruhun zərrələrinin kükrəyişini onda görmüşdüm. Aradan

illər keçəndən sonra Sahibin timsalında həmin kükrəyişin eynisini görürdüm. Bu kükrəyiş bir az da çılgın idi. Onu da duydum ki, ordu sıralarından tərxis olunanlar özünü indi də əsgər bilir. Sahib belə də dedi: "Son nəfəsimizəcən Vətənin əsgəriyik". Onu da duydum ki, sərhəd dirəkləri tarixi yerində dikəlməyincə, Vətənin sevənlər - istər hərbi olsun, istərsə, mülki - ayları ay urvatında yaşamaq istəmir...

Düşüncələrimi Xəlil Rza Ulutürkün misralarından iqtibas kimi bir fikir bürüyür: torpaqlarımızın qollarına vurulmuş zənciri qırmaq istəyən veteranlar da "zəncir çəynəyirsə", ruhlara gözəydinliyi verəcəyimiz günə az qalıb...

1993-cü ilin payızıydı. Ağdərə ətrafında döyüşlər gedirdi. Onda

SƏMƏNDƏR DEDİ Kİ...

əsgər torpaqlarımızı təkcə silahıyla deyil, həm də ürəyiylə qoruyur; əsgərin ən etibarlı silahı ürəyidi...

Bu ilin sentyabr ayında Tovuzun Ağdam kəndinə yaxın mövqelərdən qayıdırdıq. Döyüş növbəsində gördüyüm əsgərlərin Vətən sevgisini "tütə kimi gözlərimə çəkmişdim". Sinəm bu sevgidən kürlük eləyən ürəyimə darlıq eləyirdi. Göy üzündə bir topa bulud vurnuxurdu. Hardan gəldiyimi nəzərə almasam bir qədər narahat olardım. Əlimin üstünə iki yağış damlası düşdü. Silmədim. Elə bil bayaqkı görüşdən nişanə aparmaq istəyirdim. Gülümsündüm. Damlalar göz açıb - yumunca qurumuşdu...

Döyüş növbəsində qarşı tərəfi nəzarətdə saxlayan Samirin dedikləri düşüncələrimə rahatlıq vermirdi: "Bu gün-sabah tərxis olunacam. Ancaq müharibə başa çatana kimi əsgəram. Ali Baş Komandanın "Hücum!" əmrinə kimi - mülki həyat. O əmri eşidəcəyimiz anların həsrətiylə tərxis olunacam. Sevinməyinə sevinirəm. Ata-ana, əzizlərim, el-oba, bir də...Səmimiyyətimə inanın, ürəyimi bu dağlarda qoyub gedəcəm"...

İnandım...

Bu dönməz inam bura gəlincə kürlük eləyən düşüncələrimin qırıqğını açmışdı. Xəyalən üzü Qarabağa sarı boylandım. Sonuncu güllənin işığında göy üzünə yayılan bayrağımızı gördüm.

Hərbi hissənin nəzarət-buraxılış məntəqəsinin yanında dayanmış orta yaşlı kişinin baxışlarında gördüyüm tanış işartı ahənrüba kimi yaxamdan yapışb məni özünə çəkirdi. Bir-iki addım yaxınlaşdım. Məni gördü. Baxdı və saniyələr ötüşüncə qolları küreyimdə çarpazlaşdı...

Səməndəriydi. 1992-ci ilin mart ayından tanıdığım, döyüşlərdə gördüyüm, Ağdərədə yaralanan döyüşçünü döyüşün içindən çıxaranda özü də yaralanan, müalicə olunandan sonra yenidən döyüşlərə qayıdan Səməndər. İkinci Kəlbəcər əməliyyatında sol ayağını dizdən aşağı itirən, hamının "Qadası" çağırdığı Səməndər.

Yaxşı təbi vardı. Döyüşlər səngiyəndə "Ruhani" üstə xallardan-güllərdən mətləblər toxuyardı, ürəyinin titrəyişini oxuyardı:

***Nə çox yatdın, gözünə gün düşəcək,
Əlli tərpan, dur, qadasın aldığı.
Dağda-daşda boy göstərən düşməni
Tərpanməmiş qır, qadasın aldığı.***

Səməndərin oxumaları döyüşçülərin ruhunu silkələyirdi, hamısının döyüş ovqatını qələbəyə kökləyirdi. "Ruhani" ruhların haraydı deyirdi. "Ruhların

harayını dinşəməyənlə qayalıqda bitən kolun heç bir fərqi yoxdu. Tərs bir yel əsdimi, o kol kökündən üzülür. İnsan da belədi...”...

Səməndər belə Səməndəriydi...

Səməndərin oğlu bu hərbi hissədə xidmət edirmiş.

- Tahir yadına düşürmü? Snayper Tahir. Altı il əvvəl ürək tutmasından keçindi. Onun oğlunun toyuna gəlmişdik. Sağ qalanların hamısı. Buracan gəlmişdim deyə oğluma baş çəkmədən qayıda bilmədim. “Atüstü söhbət” eləyib qayıdacam. Yadında olar, əsgərin dalınca gələnləri həmişə qınayırdım. İndi özüm...

Sözünü bitirmədi. Gülümsündü. Çarəsiz təbəssümüydü. Elə bil xəcalət çəkirdi...

“Atüstü söhbət” ifadəsini 21 il əvvəl məndən eşitmişdi. Qəzənfərə deyəndə. Unutmayıbmış.

- Atüstü söhbətdə nələrdən danışacaqsan? - soruşdum. Qaşları çatıldı. Əllərini ovxaladı. Gözucu sol ayağına baxdı. Sualımı könlünə yatmadı, nə deyəcəyini dürləşdirə bilmirdi, hər nəydisə, xeyli susdu. Sonra “Mənə başucalıq gətir deyəcəm. Torpaqlarımızı siz azad edəcəksiniz. İtirdiyim dostlarımin qisasını sən almalısən. Bu yaxınlarda Müdafiə nazirinin bir fikrini oxumuşam: “Ən yaxşı silah yaxşı öyrədilmiş əsgərdir”. Sən də ən yaxşı silah ol deyəcəm. Onu da deyəcəm ki, neçə il səngərlərdə oldum, bir dəfə də xəbərdarlıq, töhmət almadım...”...

Qəhərləndi. İllərin o üzündə qalmış xatirələr ürəyini göynədirdi. Mən də onun kimi...

Süleymanı xatırladıq. “Qələbə gününü görməsəm gorum od tutub yanar” - deyirdi həmişə. Süleyman ikinci Kəlbəcər əməliyyatında şəhid oldu...

Səməndərin oğluna deyəcəkləri bütün ataların oğullarına ünvanlanmalıdı.

Səməndərin o vaxtlar səngərdə “Ruhani” üstə oxumaları bu gün səngərdəki oğullara da çatacaq; “...düşməni tərpənməmiş qır, qadasın aldığım!”. Bu, Vətənin həm istəyidi, həm də tələbi. Torpaqlarımız azad edilməyincə,

SONUNCU GÜLLƏ

məfhumu yoxdu. Sonuncu güllə torpaqlarımızdan çıxacaq sonuncu düşmən üçündü.

...90-cı illərdə Qarabağın dağlıq hissəsində də, Ermənistanla sərhəd rayonlarımızda da vəziyyət kəskinləşirdi. Ermənistan Silahlı Qüvvələrinin istər pərakəndə, istərsə də planlı hərbi əməliyyatları nəticəsində əhali sıxıntı içində yaşayır, bəzən məhrumiyyətlərlə üzləşirdi; ermənilərin vaxtlı-vaxtsız həmlələri camaatın güzəranını pozurdu. Belə hallar yurdsevərliyi də öləzidə bilərdi, ocaq mehrini, torpaq təəssübkeşliyini mərmilərin, güllələrin güdazına verməyə meyllənən də ola bilərdi. Ermənilər də bunu arzulayırdı. Yerli müdafiə batalyonları, əhali belə həmlələrin qarşısını alsa da, təhlükə yox deyildi. Camaata kömək məqsədi ilə müəyyən tədbirlər görülürdü; DİN-dən həmin ərazilərə zabitlər ezam edilirdi. Uzunmüddətli ezamiyyətlərdə onlar da bu və ya digər yaşayış məntəqəsini, strateji əhəmiyyətli yüksəkliyi müdafiə edirdi.

Polis əməkdaşlarının elan edilməmiş müharibədə iştirakı əhalinin inamını artırır, ürəyinə təpər verirdi, dözümlünü korşalmağa qoymurdu. Hər ata onların hər birini oğlu bilirdi, hər döyüşçü - qardaşı. Zabitlərdən ezamiyyət müddətinin uzadılmasını arzulayan da olurdu, xidmətini burda davam etdirmək istəyən də; camaatın can köynəyi olan müharibə onların da ruhunu

bürüyən boz dumanıydı və bu boz dumanın çəkilməsi, dağılması üçün heç biri can əsirgəməzdi...

Kapitan İsmayıl Həkimov Qazax rayonuna ezam olunmuşdu. Zabit yoldaşını əvəz etməliydi. Nazirin əmri ilə. Sərhəd kəndlərindən birinin müdafiəsinə göndərilmişdi. Payızın sarılığı çölü-düzü bürümüşdü. Təntələk əsən yellər budağından üzülmüş yarpaqları qabağına qatıb hara gəldi çırpırdı. Kəndin mənzərəsi ürkəcek bir narahatlıq içində sıxılmaqdaydı. Təkam-seyrək də olsa, güllə səsləri gələndə iş görənlər əlini saxlayırdı, yol gedənlər dayanırdı, söhbətləşənlər kırıyırdı. Kəndlərin əvvəlki şamartısı azalsa da hamısı qürurunu qoruyurdu. Kəndlər əvvəlki kəndləriydi...

İsmayıl kəndin müdafiəçilərindən birinin müşayiəti ilə posta tələsirdi. Arxadan kiminsə onlara sarı qaçdığını hiss elədi. Dönüb baxdı. On-on iki yaşlı bir qız idi. Çatıb dayandı. Gah yerə baxırdı, gah İsmayıla. Nəsə demək istəyirdi. Deyə bilmirdi. Deyəcəyi kəlmələr köz olub dodağını yandırırdı elə bil. Elə bil havası çatmırdı. Töysüyüdü. İsmayıl qızın saçlarını oxşadı:

- Nədi, mənim balam? Nəsə demək istəyirsənsə də, nədən çəkinirsən? - dedi. Səsin məhrəmliyi qızın baxışlarını kürmələdi, qaşları çatıldı:

- Əmi, - dedi. - Noolar, sonuncu gülləni atma.

İsmayıl qızı çaşqınlıqla süzdü. Çalpaşlıq gümanlar ürəyini titrədirdi. Özünü ələ ala bildi:

- Niyə, qızım? Niyə atmayım?

Qız tanımadığı, tanımasa da özünə doğma saydığı polis kapitanına baxdı. Bu dəfə mehr-ülfərlə, bu dəfə bir qədər cəsarətlə. Bu baxışlarda qədərsiz umacaq vardı. Nə umurdu? - güman eləmək mümkün deyildi. Ağına minbir fikir gəldi. Bunlar dayanıqlı ola bilməzdi.

Deyəsən, uşaq kəndlərini müdafiə eləməyə gəlmiş adamın səmimiliyinə tapınmışdı. Qəhərini uddu:

- Ermənilər tez-tez kəndimizə soxulmaq istəyir. Hələ bacarmırlar. Allah eləməmiş, gəlsələr, məni əsir alsalar o gülləylə vurarsan məni. Əsir düşmək istəmirəm. Əsir düşməkdənsə ölmək yaxşıdır...

İsmayılın ürəyi uçundu. Kövrəldi. Bu yaşda uşağın düşüncələrinə heyrlənsə də, bir təsəllidən soluqlandı: müharibə illərinin uşaqları yaşından tez böyüyür, düşüncələri yaşlarını qabaqlayır. Düşmənin tanıyanlar, təbii ki, Vətənin Vətənin arzuladığı səviyyədə sevir, ata yurdunu sevir, el-obasını sevir, dövlətini sevir və şərəfli ölümü əsirlikdən üstün tutur...

İsmayıl sövq-təbii, əlini döş cibinə atdı. Güllə ordaydı. Yadına düşdü ki, ilk ezamiyyətində zabitlərdən biri ona sonuncu güllənin saxlanması üçün gərəkliyini xatırlatmışdı. O vaxtdan bəri buna əməl edirdi. İstəsə də, istəməsə də. Bir dəfə zarafatyana demişdi ki, bu güllə ovsunumdu, məni ermənilərin güllələrindən qoruyur...

Sonuncu güllə...

Düşmənin əhatəsində ucqar bir kənddə on-on iki yaşlı qız da sonuncu gülləni atmamağı xahiş edirdi. Nə desin? Ümid versinmi? Onun uşaq qəlbinə necə qırsın?..

- Narahat olma, qızım, - dedi. - Hələ nəfəsimiz üstümüzdədi, ermənilər kəndinizə girə bilməz.

Uşaq niyə məhz İsmayıla müraciət eləyib? Bu sualın yozumu çoxdu. Uşağın özündən soruşan olsaydı, çiyinlərini çəkərdi: "Nə bilim...Bilmirəm..." deyərdi. Kəndin silahlılarına deyə bilməzdi; ata zəhmindən çəkinərdi. Ezamiyyətə gələnlərdən üz görməyibmiş, bəlkə? Bəlkə, təsadüfən?

Bilmirəm, o qız əsirliyin nə olduğunu hardansa oxuyubmuşmu, söhbətlərdənmi eşidibmiş, hər halda, əsirliyin işgəncələr, təhqir, heysi-

yətsizlik olduğunu bilirmiş. Mənəviyyatını da bu bildikləri titrədirmiş, ruhunu bu bildikləri dara çəkirmiş, iç dünyasını bu bildikləri tar-mar eləyirmiş...

Aradan illər keçib...

O qız indi anadı, yəqin. Belə bir ruhun işığında böyüyən övlad üçün Vətənin nə olduğu haqqında mülahizə söyləmək günahdı. Onlar Vətənin müdafiəçilərinə "Lazım gələrsə, sonuncu gülləni də atarsınız. Təki erməniləri diz çökdürəsiniz, təki torpaqlarımızı azad edəsiniz" - deyər...

Özümü səngərdə hiss edirəm və səngərdən üzü qarşı tərəfə qışqırmaq istəyirəm:

- Erməni, atalar "Qananı haqq əmiriylə qandır, qanmayanı yan dəmiriylə" deyib. Qan və çəkil get! Qanmasan, qanıb geri çəkilməsən, can itirəcəksən!..

Səsimə dağlar-daşlar səs verir. Və bu əks-səda içində

XARI BÜLBÜLÜN HARAYI

gəlib çatır mənə. Ürəyimin giziltisi ruhumu incidir...

Şuşanın rəmzi olan Xarı Bülbül dünyanın heç yerində yoxdu...

Gülə qonmuş bülbülü xatırladan, bağrının (köksünün) altı qırmızı rəngə çalan Xarı Bülbül təbiətin möcüzəsidir. Bu gül niyə belədi? - rəvayətlər də var...

Bunlar oxuduqlarım, bildiklərim...

Xarı Bülbülü bir görən bir də görmək istəyir. Onun duruşunu, görkəmini, baxışını görməyə hamı təşnədi...

Hər dəfə bu gözəllik bircəsinin adı çəkiləndə onsuz da yadımdan çıxmayan Şuşa yadıma düşür. Şuşasızlıq elə xarı bülbülsüzlükdü. Şuşadan iraq düşmək elə Xarı Bülbüldən iraq düşməkdə. Şuşalı, Xarı Bülbüllü illəri xatırlayanda yanıb-yaxılırsan, varından yox olursan...

1990-cı ilin aprel ayı idi. "İnşaatçı" qəzetində işləyirdim. Şuşaya ezam edilmişdim. İllərlə həsrətində olduğum Şuşaya, ermənilərin tamahlandığı Şuşaya, "Qafqazın konservatoriyası" kimi anılan Şuşaya, Xan qızı Natəvanın, Vaqifin, Cabbarın, Seyidin, Xanın, Bülbülün... Şuşasına, Qarabağın həmayili bildiyimiz (dünyanın da etiraf elədiyi) Şuşaya, "Dağlarının başı dumanlı Şuşaya"...

Şuşada Süleymanın çayxanasının cazibəsindən çıxma bilməsək də, həvəs, maraq, sevgi məni Cıdır düzünə çəkirdi. Eşitdiyim ecazkarlıqları, mənə könül xoşluğu verəcək möcüzə gözəllikləri gözlərimə köçürəcəkdim. Baxışlarımı Səxavətin səsiylə görmədən vurulduğum Xarı bülbülün ləçəklərinə "hörəcəkdim" və şükranlıqla göy üzünə boylanacaqdım. Sonra Daşaltıya daşlar atacaqdım.

Xarı Bülbülü görəcəkdim. Dərməyə, kökündən üzməyə əlim gəlməzdi. Uşaq vaxtı nərgiz-bənövşə dərməyə meyliydim. Kol-kos əllərimi qanatsa da, tay-tuşlarım əllərimin qan xalına gəlsə də, dərərdim. Gözlərimi çəkən nərgizləri, bənövşələri dizin-dizin sürünüb kolların sıxlığından üzərdim. Sonralar çölə-çəmənə yenə gedərdim, kolların dibinə qısılmış nərgizlərə, bənövşələrə yenə baxar, baxardım. Dərməzdim. Dərməyə əlim gəlməzdi...

Xarı Bülbülü gördüm...

Baxdım...

Doymadan baxdım...

Dərmədim. Dərə bilmədim. Əlim gəlmədi...

O günün könül xoşluğundan 24 il keçib. Onda kimin ağlına gələrdi ki, havasını udduğumuz, suyunu içdiyimiz Şuşa bir vaxtlar bizsizlikdən

sıxılacaq, İsa bulağı səsinə "içinə çəkəcək", Cıdır düzünün "qolları üyüşəcək", Topxana "İki ağacımın kəsilməsinə dözmədiniz. İndi sinəmdə talalar açılıb. Hardasınız? Har-da-sınızzz?" deyəcək. Bir zamanlar "Heyratı"yla, "Rast"la, "Arazbarı"yla, "Segah"la, ...açılan səhərlərin rəngi avazıyacaq. "Qarabağın qara baxtı" (Z.Fəxri) ruhumuzun can ortağı olacaq...

Yenə ezamiyyətdəydim. İndi Tovuzda. Düşmənin "üç addımlığında". Uzun illərin ayrılığından sonra əllərimin titrəyişi zaman-zaman istidə sərinlədiyim, soyuqda isindiyim səngərlərin qılıqçısıydı. Mayor Mais Mirzəyevlə söhbətləşirdik. Mais əsgərlərin döyüş hazırlığından, mənəvi-psixoloji durumundan, işğala tuş gəlmiş torpaqlarımızdan danışdı. Həm də inamla, sevgilərlə danışdı. İnəm əsgərlərin döyüş hazırlığına ad olan inamıydı, sevgi Vətənə. Zabitin təqdimatında hərbi ilə torpağın ünsiyyəti könlümü telləndirdi. Qəflətən soruşdu:

- Heç Xarı bülbül görmüsünüzmü?
- Görmüşəm, - dedim. - Şuşada, 90-cı ildə.

Mais təbiət vurğunuymuş. Adı ikimizi də duyğulandıran gülün özündən də danışdı, haqqında yaşarı rəvayətdən də.

- Xarı Bülbül başqa torpaqları sevmir, başqa torpaqlarda bitmir. Ancaq mən burda Xarı Bülbül gördüm. Əllərim titrəsə də, ürəyim gizildəsə də dərdim.

Mais Xarı Bülbülü Tovuzda, Adsız yüksəklikdə dərib. Xarı Bülbül bura necə gəlib? - bilinməz...

Mais kövrələ-kövrələ dərdiyi gülü zabitlərinə də göstərib, əsgərlərinə də. Zabitlər də, əsgərlər də Xarı Bülbülün solğun ləçəklərinə kövrəkliklə baxırlar. Çoxu tanımayıb Xarı Bülbülü. Duyana bu da bir ürək ağrısıdı...

Mais Xarı Bülbülü vacib bir söhbət üçün mövzu eləyib:

- Şuşada bitir. Şuşa işğal altındadı. Xarı Bülbül əsirlikdədi. Bu gözəllikdə gülə yaşam vermək üçün onu əsirlikdən azad etməliyik. Şuşa azad olunsa, Xarı Bülbülün görkəmi belə olmayacaq. Nəfəsiniz onun rəngini gözəlləşdirəcək. Bu, Şuşanın, Şuşada əsirlikdə olan Xarı Bülbüllərin harayçısıdı. Sizi, bizi, hamımızı haraylayır. "Gəlin, mənə əsirlikdən xilas eləyin!" - deyir...

... O söhbət zabitlərin də, əsgərlərin də ruhunu kükrədir. Hamısının yumruqları düynələnib...

...Tovuzun Adsız yüksəkliyindən eşidilən haray hamımızın ürəyini sıxmalıdı, hamımızı sıxılıma salmalıdı, ruhumuzu dara çəkməli, düşüncələrimizdə tufan qoparmalıdı. Gözəllik bircəsinin öz doğmalarının əhatəsində öz əvvəlki ömrünü yaşaması üçün ömrümüzü şam-çıraq eləməliyik...

...Xarı Bülbül yollar yorub Tovuzda gəlib. Əsgərlərin yanına. Dərdini onlara danışmağa. Onlardan imdad ummağa. Bu gözəllik bircəsi digər bölgələrdə də kiminsə qarşısına çıxacaq, şübhəsiz; Xarı Bülbül Şuşanın gül görkəmində harayıdı...

Xarı Bülbülün harayı Üzeyirin, Xan qızı Natəvanın, Cabbarın, Seyidin, Xanın, Bülbülün harayıdı. Xarı Bülbülün harayı Vətənin harayıdı...

Bu haray içində şəhidlərimizin xatırlatmasını, xatırlatma biçimində tələbini eşidənlər sırasında mən də varam:

"CƏNGİ"YƏ KÖKLƏNSİN ÜRƏKLƏRİNİZ!"

Eşidirəm və özümü döyüşlərdə tanıdığım oğulların, indi səngərlərdən aralıda ürəyi səngərlərlə döyünənlərin əhatəsində hiss edirəm.

...1993-cü ilin fevral ayı idi. Tərtərə ezamiyyətə gedirdik: Şəmistan Əlizamanlı, Etibar Şirin və mən. Məlum oldu ki, xalq artisti, xanəndə Mələkxanım Əyyubova, tarzən Zamiq Əliyev və kamançaçalan Ədalət Vəzirov da bizimlə gedir. Yadıma 1943-cü il düşdü. Şövkət xanımın, Sara xanımın, Tükəzban xanımın ön cəbhəyə ezamiyyətləri, ezamiyyətlərin indiyəcən də bir ayrı sevgilə, qürurla xatırlanması! Qəlbimi başaçılmaz, qərribə duyğular bürüdü: muğamlarımızı, xalq havalarımızı əsgərlərimizlə yan-yanası dinləyəcəkdik. Onsuz da ecəzkar olan musiqimizin ecəzkarlığı bir qürur qədərincə də artacaqdı, səngərlərin "beş-on addımlığında" davam etdiyi müddətdə mənə (bizi!) ilahi bir qüdrətlə yaşadacaqdı!

Hospitalın həyətindən pərvazlanan "Segah"ın kövrəkliyi, "Çahargah"ın çılğınlığı, "Şüştər"in həzinliyi ...göy üzünə yayıldıqca müalicə olunan əsgərlərimizin yaraları qaysaqlayırdı elə bil. Çöhrələrinə kövrək bir ümid çökmüşdü. Musiqi, xanəndənin bənzərsiz zəngülələri, qəzəllərin, xalq mahnılarının söz yükü ürəkləri titim-titim titrədirdi. Xanəndə ürəklə, bir ayrı şövqlə oxuyurdu. Və "Könlümün sevgili məhbubu mənim Vətənimdir, Vətənimdir, Vətənim..." eşidilincə, heç yerdə eşitmədiyim alqışın istisində isindim soyuq qış günü. Yadıma düşdü ki, bu sözləri 1943-cü ildə döyüşən orduda əsgərlər (Azərbaycanlı əsgərlər!) qarşısında Şövkət xanım da ifa edib. 1943-cü ildə Şövkət Ələkbərovanın, 1993-cü ildə Mələkxanım Əyyubovanın oxumaları oxunduğu anlarda Azərbaycanın səsiydi, söz Azərbaycanın sözüydü...

Dənəbir-dənəbir qar yağırdı.

Dənəbir-dənəbir yağın qardan kimsənin xəbəri yoxuydu elə bil...

Bir ayağı gipsdə, üz-gözü sarıqlı əsgər diqqətimi çəkdi: dodaqlarını çeynəyən əsgərin göz yaşları sarğının altına axırdı. Tibb bacısı göz yaşını silib onu köksünə sıxdı ...

Və qəflətən bir ayağı dizdən kəsilmiş keçmiş döyüşçü (sonra biləcəkdik ki, adı Şərifdi) qoltuq ağacını atıb meydana çıxdı. Dodaqları səyriyirdi. "Cəngi" çalın!" dedi. Zamiq himə bənd imiş; "Cəngi"yə yaşam verdi. Kimsə Şəriflə qol-qola yapışıb oynamaq istədi. Şərif razılaşmadı.

Şərif oynayırdı. Gözlərini göy üzündən üzmədən oynayırdı. Mühəribənin, mühəribəni törədənlərin, mühəribəni törədənlərin istəyinin acığına oynayırdı. Musiqiydi, Şərifiydi, bir də nəfəs dərmədən baxan, qəlbi göynəyən yaralı əsgərlər. Tibb bacısı hönkürtüylə meydana çıxdı, Şərifin boynuna sarıldı...

Unutmadığım, unutmayacağım o qış günündən 22 il keçir. Hər dəfə "Cəngi" səslənəndə Şərif düşür yadıma, Şərifin "Cəngi çalın!" harayını xatırlayıram. "Biz qayıdacağıq" bədii filmində belə bir epizod var. Bilmirəm, filmin ssenari müəllifi 1993-cü ilin fevralında Tərtərdə bir ayağı dizdən amputasiya olunmuş keçmiş döyüşçü Şərifin həmin rəqsi haqqında eşidibmişmi. Hər halda, Şərif Tərtərdə yaralı döyüşçülər qarşısında tək ayağıyla "Cəngi"yə oynadı! Yaralı əsgərlərin gözlərinin nuru artmışdı elə bil, hamısı ağrılarını unutmuşdu. Bu, musiqinin qüdrətiydi, bu, Azərbaycanlı döyüşçünün yaşam eşqinin, torpaq, Vətən sevgisinin qüdrətiydi!

Bakıya qayıdanda Zamiq Əliyev kövrəkliklə pıçıldadı:

- Neçə-neçə şəhərdə, böyük salonlarda saatlarla konsertimiz olub. Heç zaman bu günə düşməmişdim. O əsgərin rəqsi sanki dil açıb dillənirdi: Döyüşə tək ayağımla da gedərdim! Torpaqlarımızı azad etmək üçün döyüşməyə tək ayağım da bəsdil!..

...Şərif indi hardadı, bilmirəm. Bildiyim budur ki, hamının ürəyi "Cəngi"yə köklənsə, Şərifin o "Cəngi"si yaralı döyüşçüləri necə ruhlandırmışdısa,

məmləkətimizi də elə ruhlandıracaq! Onda işğal altında qalmış torpaqlarımızın qırışığı açılacaq, yaraları qaysaqalayacaq...

Yaralı torpaqlarımızın məlhəmi - ürəyi "Cəngi"yə köklənənlər sırasında olanların Vətən sevgisidi...

Ürəklərimiz "Cəngi"yə köklənməli. Ona görə ki, yaxın vaxtlarda

QARABAĞDA DA YELLƏR ƏSƏCƏK!..

Həmin yelləri təbiət əsdirməsə, özümüz əsdirəcəyik. Nə olur-olsun, əsdirəcəyik. Ömür bahasına da əsdirəcəyik. Əsdirməliyik!..

...Bürkələr sovuşdu.

Rəngi yarpaq-yarpaq avazıyan təbiət kiməsə könül xoşluğuna dönməkdədi - duyğuları daşdırmağıyla gözəldi payız. Kiməsə könül qubarına - bir göz tutumunca xəzəldi payız...

Sahil bağında vaxt öldürürəm. Ufacıq meh əsir və bu ufacıq meh budağından üzülmüş bir yarpağı qabağına qatıb "qovmağındadı". Dünənəcən tasalanan ovqatım günümün qəribə, başaçılmaz bir şikəstəsinə dönür. Təbiətin qəfil tərpənişi düşüncələrimin qırışığını açır- dirçələndirir meh torpağa yük bildiyi yarpağı naməlumluğa təyləməkdədi. Özünün mehləşdiyi, isinişdiyi həndəvərlərdə bu yarpağın göz dağına dönməsini istəmir. Yarpaqlar qoşalaşır, artır, qalağa dönür. Bu, hələ ufacıq mehdi. Çılğınlaşsa, kükrəsə, coşqunluqla əssə necə olacaq? - bunu güman eləməlisən...

Təbiətin mehini duyuram, mehin "günülediyi" yarpağı görürəm və sövq-təbii hiss edirəm ki, onsuz da yadımdan çıxmayan Qarabağımızda da indi meh əsir. O meh çılğınlaşacaq, torpağa artıq, gərəksiz yük bildiyi erməniliyi, erməniləri kürüyüb atacaq! Həm də birdəfəlik!..

Neçə illərdi taleyinə qara daşlar atılmış Qarabağımızın nə qışı qışdı, nə yayı yay. O daşların ağır-acısını ürəyimizdə hiss eləyirik. Ömür bahasına da olsa, o daşları işğal olunmuş ərazilərimizin sinəsindən atmaliyiq...

Həm də "od düşdüğü yeri yandırır". ATƏT bu ağrının nə olduğunu dərk eləmir, yoxsa dərk etmək istəmir?..

Faxralıda bir hadisə eşitmişdim:

Allahverdi kişi ağır xəstələnir, ölüm yatağına düşür. Bir inək alırlar ki, kişi keçinəndə ehsan versinlər. İnəyi qardaşı oğlu Musaya tapşıırırlar. İnsafən, Musa bir şey demir. İnəyə qulluq eləyir. On gün, on beş gün, bir ay keçir...

Bir gün Musa inəyi örüşdən yarımçıq gətirir. Niyəsini soruşanlara:

- Bəlkə, əmim heç ölmür. Bu inəyi nə vaxta kimi otarmalıyam? - deyir.

Bəlkə, ATƏT Qarabağ problemini həll edə bilməyəcək? Biz nə vaxta kimi Qarabağsız qalmalıyıq?

Bu düşüncələrlə baş-başa qaldığım məqamlarda kimsə məni səsəyir. Dönüb baxıram. Malikdi. Goranboy əməliyyatından az sonra tanış olduğum, sonralar döyüş bölgələrində (və döyüşlərdə) dəfələrlə rastlaşdığım, kəlmələşdiyim Malik. Nisbətən yaşlı olduğuna görə döyüşçülərimiz ona "dayı" deyirdi. Məndən kiçik olsa da, mən də ona belə müraciət eləyirdim. Malik dayı cəsarətli döyüşçüydü. Ağdərə ətrafında döyüşlərin birində ağır yaralanmışdı, hospitalda müalicə olunurdu. Qəzənfəriydi, Knyazıydı, Şahiniydi, məniydin - onu yoluxmağa getmişdik. Bizi görünce gözləri doldu. Dirsəklənmək istədi, dirsəklənənmədi. "Ağdərə əməliyyatında iştirak edə bilməyəcəyimə təəssüflənirəm. Təəssüflənmək nədi, yanıb-yaxılıram..." - kəlmələr dodağını yandırır. Ağrılardan sıxılana təsəlli verərlər; Malikin ruhu gizləyirdi. Nə deyəydik?..

Qollarımız bir-birimizin kürəyində çarpazlaşır...

- Meh o yarpağı torpağa urvatsız yük bilir, - deyirəm. - Meh çılgınlaşsa, kükrəsə, xəzəlin vay halına. Kaş Qarabağımızda əsən meh də çılgınlaşırdı, torpağımızı gərəksiz yüklərdən qurtarırdı!..

Malik gözücu mətərləndiyi əsasına baxdı, sonra divarlara çırpılan yarpaq topasına.

- Həmin gün Qarabağa tək ayağımla gedərəm. Mütləq gedərəm. Təki Qarabağda sən deyən yellər əssin...

Döyüşlərdən tanıdığım, həmişə vətənsəvərliyindən qürurlandığım Malikin qəhərləndiyini hiss etmək çətin deyil. Kəlmələrini ruhunun üsyanı bilirəm...

Qarabağda yellər əsəcək!

Torpaqlarımız urvatsız, gərəksiz yükədən xilas olacaq!..

Yellər torpaqsəvərliyimizdi, yarpaq (xəzəl) qalağı - ermənilik, ermənilər...

O yellərin yelinə uçuruq. Azərbaycanımızın xeyir-duasıyla...

* * *

Vətən sevgisinin məxsusi düsturu yoxdu.

Hərə Vətəni duyumuna, dünyagörüşünə ... görə sevir...

Hamı Vətən məfhumun ifadə elədiyi məzmunu dərk edir. Obrazlı şəkildə desək, Vətəni qoruyanların Vətən sevgisi bu dərkənin göyqurşağıdır...

Mart - oktyabr, 2014

♦ P o e z i y a

Emin PİRİ

QIZ QALASI

Bakının bəkarəti
Qız qalası,
tək tənha yalqız qalası...

Harda darıxan varsa,
Qız qalasını göstər.
Hər qız qalası yanında
bir oğlan qalasın istər.
Ancaq
Şuşa qalasına
qonaq getmək də
keçir könlündən
Qız qalasının.

Səhəng alıb çiyinə
sudan gəldiyi günlər
qalıb dabanı altda,
qalıb zamanın altda.

Anlaya bilmir
ayaq səslərinə dolaşan
əcnəbi sözləri, kəlmələri,
uzaqlardan gəlmələri.

Dolanbac pillələrdə
fırlanır zamanın başı.
Qız qalası-
dənizə uzanan barmağımızda
üzük qaşı.

Gecələr qoynuna qaçıb
cırmaqlayar dalğalar ətəyini.
Tutsa,
guya qalxıb siləcək
əslərdən bəri
doluxsunan gözlərini.

Qucaqlayıb bu qalanın kölgəsini
üzünə sürtər dəniz.
Uyuyar işıqlı şəhər,
pıçıltıyla danışar dalğalar-
birdən oyansa, Bakı
sual dolu baxışlarına
Qız qalası
nə cavab verər?!

Səhər...
Qız qalası
üz-gözündə dənizin izi.
Günəş boylanar,
qızarar öpüş yeri...

Əslərin daş yaddaşında
süzər qolları,
dövrəsindəki qızlarla
yallı getmək istəyər -
qollarını açan olsa.
Bəlkə də qoşulub gedər,
keçər eşqin dənizindən
Yelena kimi...
Götürüb qaçan olsa.

ÖLƏN DƏNİZLƏRİ KİM AĞLAR?..

Günəş işığına, gəmi fitinə oyanıb
dənizdən çıxır buludlar.
Bu səhər
bəxti tora ilişib balıqçının -
tilova gəlmir balıqlar.
"Bəs hardadı,
yola gələn balıqlar,
yola gedən balıqlar,
pullu-pulsuz,
hamısı
pula gedən balıqlar?"

Söymə bu dənizi, balıqçı qardaş,
xırda soxulcana gəlməz hər balıq.
Bir dəfə də öpüş qoy tilovuna
bəlkə, sevgiyə aldanıb
bir balıq düşə "toruna".

Balıqlar dənizi sevdiyi kimi
dünyada sevdiyin bir qadın olsa,
sən onun, o sənin həyatın olsa,
biryolluq atarsan toru, tilovu.

Hamı "mənim Tanrım" deyib
tək Allahı
öz aralarında
bölə bilmədikləri tək,
yüz illərdi bu dənizi
bölür, bölür
bölə bilmir adamlar.
Bu qədər tordan, tələdən
necə çıxıb bu dəniz?
Bilə bilmir adamlar.

Dəniz soyuqlayıb,
neftçilər çərtib belini,
qan alır bu dənizdən.

Hə, balıqçı qardaş, belə...
nə soyuqdəymədən,
nə susuzluqdan öləcək
bu dəniz...
Qorxuram qansızlıqdan ölə!

Ölən dənizlər var,
ölü dəniz var.
Ölən dənizləri görən kim ağlar?!..
Bir gün bu dənizin başı üstündə
durub saçlarını yolar buludlar...

OYUN

Əsəbimi soyutmaq istəyirəm
bir şeylə:
təpik vurasan yer kürəsinə
Marsla Venera arasından keçə,
sən də sevinəsən "Qol vurdum!!!" deyə.

Günəş yüyürə ardınca,
qışqırıb bağıra arxanca,
əl atıb saçını yola-
ay oğlan, topumu qaytar dala.

Ən çox sevdiyi qadından da
bezir adam.
Başının üstə qaldırıb
Yer kürəsinə
soxasan Marian çökəkliyinə
bir qadın ucbatından.

Günəş dar ağacı,
dünya edam kürsüsü -
haqq-nahaq asılır hamı.
... bu Yer kürəsini
sapand daşıtək
atıb Bermud üçbucağına
gizlədəsən özünü.

İsanın saqqalı kimi
dalğalanır günəş şəfəqləri -
həvarilər dövrəsində.
Bir səhər oyanıb görəcəyik
başqa Qalaktikaya köçüb
planetlərdən birisi.

Şeytan barmağında
ipləri yellənən beşikdi bu Yer.
Demək, tabutmuş bu beşik
yatırmaqçün ölüləri.

Bu dünya oyundu -
 oynayır
kişilə qadın,
adamlar Şeytan.
...Alnımıza
bu oyunun hesabını
çoxdan yazıb
Oynadan.

SURİYA

Şeytanı daşlayır
nə qədər zəvvar.
Hara yoxa çıxır
atılan daşlar?
Bəlkə, uşaqların başına düşür?!

"Allah, Allah" deyir
bu daş atanlar.
Kim idi, axı,
bəlkə, şeytan daşlayırdı Allahı?!
Atılan daşlardan
atılan uşaqlara
xoşbəxtlik sarayı tikmək olardı.

Sevməz Şaxta babanı
burda uşaqlar.
Hədiyyəni torbasından yox,
tabutban çıxarar.
Oyuncaq yerinə
bayram gecəsi
buxarıdan mərmə atar.

Şəriət qamçılarna
gərək yox burda.
Yer kürəsinin meridianları
hər yerdə qamçıya çevrilib
kürəyində qadınların.

Əri cəbhədə olan
hamilə gəlin
hər an gələ biləcək
qara xəbərin qorxusundan
uşaq salır.
Analar uşaq yox,
şəhid doğur daha.

Yeni İsalər doğulur,
daşlanır Məryəmlər.
Bircə günahı varsa,
ər yolunu gözləməkdi.
Asılır İsalər,-
günahı atasızlıq...

Oyuncaq silahlardan da
qorxur uşaqlar -
birdən dili açılar!!!
Allah da köməyə gəlmir!
Canına qorxu düşüb körpələrin -
bəlkə, terrorçular
əsir götürüb onu da?

Hamıdan çox uşaqları sevir
müharibələr.
Kiminin alnından,
kiminin gözündən öpər.
Tanrı
daha tez sevdiklərini aparır deyirlər.
Allahın öpüşüdü,
bəlkə, elə bu güllələr?!

Dollardan boylanan,
dollarda can verən cənab
qımışıb gülüdü ciblərdə.
Axan göz yaşları,
tökülən qanlar
təzə nəfəs kimi
can verir ona.

Həyasızcasına təpiklər,
güllələr döyməz qapını...
Anaların əlindən alıb
bəşiyi özü yellər
mərmilər...

Ağlayanda qıdıqlayıb
güldürər körpələri.

Bu qızcığaz da
cuppulu barmaqlarıyla
qıdıqlayır
atasının baş daşını.
Uşaq ağı...
Yadında belə qalıb,
bəlkə, güldürə bildi atasını...

UŞAQLIQ İLLƏRİM ASAN KEÇMƏYİB

Çətin keçib uşaqlığım,
ayaqqabım yırtılardı
böyüyəndə ayağım.
Ayağınız böyüməsin deyə
dua etmisinizmi heç?!
Uşaqlıq illərim asan keçməyib...

Sərhədin
tikanlı məftilləri kimi görünərdi
kasıb uşaqlarının gözündə
məktəb bufetinin qapısı.
O sərhədi keçə bilmək
alın yazımıza qarşı
ən böyük üsyan idi,
bəlkə də həyatımızın
ən böyük inqilabı!

Anamın erkən ağaran saçlarında
görünürdü
ala bilmədiyi oyuncaqlar,
taleyin oyuncağına çevrilmişdik.
Bəs, hardaydı
körpələri sevən Tanrı?!

Hindus olmasaq da,
atamızın cibinə görə
bölmüşdülər bizi
sınıf otaqlarında
kastalara.
Dəniz suları okean sularına
qarışmadığı kimi
bizi qarışdırmazdılar...
Heç də sevgidən udmur
okean balıqları
dəniz balıqlarını.
Oynayanda belə varlı uşaqları
bizi özlərinə yaraşdırmazdılar.
Paltarının yamağını gizləməkdi

varlıların gözündən
kasıb uşaqlarının oyunu.

Kişilər ağlamaz deyən anam
yerimə özü ağlar,
nağıl söylərdi...
Göydən üç alma düşməzdi amma,
deməzdi bunu anam,
qorxardı ki,
birdən ürəyimiz alma istəyər...

ÖLÜM KÖLGƏSİ

Aldadasan hamını...
Elə özünü də,
Tanrını da,
Onun yazdığı
75 illik ömrü də.
28 yaşında
atasan özünü
dənizin qolları arasına.
Cırasan alın yazısının qalan səhifələrini,
balıqlar öpə gözündən,
yosunlar anantək bələyə səni.
Allah köks ötürüb deyər:
"Bağışla.
bağışla məni!.."
Mənim gücüm çatan iş deyil bu iş-
alın yazısında proqnozlarım
özünü doğrultmur buralarda heç....

İkiəlli yapışıb tavandakı ipdən
özünü asan gəncin kölgəsi,
körpüdən ölümünə tərəf boylanan
bir başqasının da kölgəsi
boğulub dənizdə çoxdan...
Bax, bir balıq da
asır özünü göydən.
Ancaq kölgəsi hələ də üzür dənizdə.
Kölgəmiz cəsarətli çıxır,
deyəsen, özümüzdən.

Səni sevmək
zülüm bir işdi -
burda doğulmaq kimi,
alın yazısını
sondan əvvələ oxumaq kimi...
Səni sevmək
müsəlman orucunda iftara gələn
çoxillik şərab kimidi...
Bir az da
hərdən çimdikləyib qabırğasını

Əzrayılla məzələnməkdi.
Burda səni sevmək,
burda yaşamaq
Əzrayıl kölgəsində sürünməkdi.

Orda
həbsxana divarları ucalır,
bir ağac boylanır həyətidən.
Hər mövsüm gözətçi budayır
divarlardan çıxan budaqlarını.
Azadlığı
məftillərdən kənara çıxan
kölgəsi dadır bu ağacın.

Allah,
yuxularımız necə,
onları da yazmısan alın yerinə?!
Şeytan Allahın,
gecə gündüzün,
mən sənin,
yuxular həyatın kölgəsidi.

ANALAR DA ÖLÜR

Səni də aldadarlar,-
analar ölməz deyər.
Qırxında, ya ilində
görüşünə gedərsən.
Qəbrin qolları yoxdu ki,
qalxıb səni qucaqlaya.
Gözlərindən öpər ancaq
hardan gəlib, hara getdiyi
bilinməyən
bir bulud parçası.

Uşaq evinə
yetim kimi atılıb
dışlanarkən anlarsan-
analar ölür!!!

Yuxuda
ananın əlləri bilib,
yatacağın soyuq
dəmir barmaqlarını sıxarsan.
Qucaqlayıb yatdığı
cansız ayı balası
gecəyarısı
soyuq tər içində oyadıb səni
gözlərinin düz içinə pıçıldar:
"Analar da ölür, dostum..."

Yaman şaxtalı keçər
yetimliyin qış fəsli.

Bax,
soyuqdan titrəyən
gülün, çiçəyin
indi yuxusunda kəpənək uçur.
Bəs, sənın yuxuna
hansı mələk enib, balaca?!

Böyüdükcə
bu dünyanın ən gözəl xanımları
incə barmaqlarıyla toxunar saçlarına,
toxunar...
Hər qadının əlində
axtararsan,
oxşayarsan ananın
qabarlı barmaqlarını.
Anan yoxdu deyə
ən çox sevdiyin
qadına da qısqanarsan xoşbəxtliyini...

Sən nə bilirsən, balaca?
Hələ özün də bilmədən
böyüməyə can atırsan
soyuq torpaq qucağına
isti ana qoynundan.

Bundan sonra lay-lay deyib
yatırmaz səni.
Yuxundan oyadar
anasızlığın lay-laylayı.
Analar fərqli ölür,
anasızlar eyni cür ağlayır ancaq.

Tora düşmüş
delfin balası kimi ağlarsan.
Dünya dəniz acgözlüyü ilə
udar göz yaşlarını.
Necə anaların,
anaların necə öldüyünü
Anlarsan,
Anlarsan...

DÜNYANIN ƏN TƏMİZ YALANI

Yağma qar,
yağma
əlcəyim olmasa da,
əllərim üşümür mənim.
Atamın
"Daha yeddi yaşın var,
böyük kişisən,
heç kişi də əlcək taxar?!"
sözləri üşüdür məni.

Yalan danışmağı bacarmır atam -
dodaqlarının titrəməsindən,
gözlərinin dolmasından bilinir
ciblərinin boşboğazlığı...
Qar qardaş,
dünyanın ən təmiz
yalanı sənsən.

Qar qardaş,
mənə görə yox,
atama görə yağma.
O, yalan danışmağı bacarmır.
Ata-oğul arasına girmə, qar.

Yağma,
çirkli əllər atmasın səni,
çirkli ayaqlar altında
əzməsinlər təmizliyini.
Təmiz dillər
çirklənməsin sənə görə,
yağma.

Uşaqların sızıldayan
barmaqlarında üşümə,
isti əlcəklərində qızın, qar.

...Uşaq əllərini özləmişdi qar:
qar vardı;
uşaqlar yoxdu;
müharibə qovmuşdu
yavruları torpaqlarından.
Onların yerində
tanklar oynayırdı.
Qar ağlayırdı uşaqlar üçün,
can verirdi
tankların
qanlı tırtılları altında.

Qar istəyir uşaqlar -
tanksız,
yalansız,
əlcəkli qar.
Yağırsansa belə yağ, qar!

ÜSTÜ-BAŞI TOZLU ŞEİR

Nə olsun ki, yanaşıram
adın bilmədiklərimə.
Mən şeir yazmıram, xanım,
dadın bilmədiklərimə.

Hayandansan, haralısan
elə də maraqlı deyil.
Heç səndən əvvəlkilər də
dünyanın maralı deyil.

Gah nazını, gah fikrini,
gah da yükünü çəkirəm.
Mən yazıq çarmıxa gedən
İsa çəkəni çəkirəm.

Vurulmuşam,
divarına
vurulan bir şəkil kimi.
Çəkirsən məni özünə
quraqlıqda çat-çat olmuş
torpaq suyu çəkən kimi.

İydə ağacı altından
qıraq ol, xatası çıxar.
Bu sakit may gecəsinin
fevral ayı səsi çıxar.

Mən şeir yazmıram, xanım,
dadın bilmədiklərimə.
Nə olsun ki, yanaşıram
adın bilmədiklərimə.

◆ H e k a y ə l ə r

Aydın TAĞIYEV

OĞULLAR KİŞİ OLACAQ

Yaranan bəndə əvvəl-axır bir gün bu dünyadan köçəsidi və bir halda ki, bu dünyanın başdan-binədən belə bir qanunu var, day niyə Hədi kişi sinninin bu çağında öz əcəlindən qorxub tük salaydı?! Çox da bu dünya kiminə lov olmuşdu, kiminə plov. Bir də ki, haqqına, əgər ki Hədi kişi ölümündən bir zərrəcə çəkinib ehtiyatlınsaydı, arvad-uşağını başına yığıb bir elə yüngülcə-sakitcə vəsiyyətini eləməyə ürəyimi gələrdi?

O vəsiyyətdən sonra Güllü qarı qocasının gerçəklədiyini görüb dizinə döymüş, «məni iki yetimə qul qoyub hara gedirsən, ay kişi?» deyib üzünə əl atmışdı. Evli-eşikli, oğullu-qızlı o iki «yetim» əhvalı fənalaşan gündən dədələrinin yastığının dibini kəsdirmişdilər, gözlərini də zilləmişdilər ağzına...

Oğul ki, atadan gördü, atasına da oxşamalıydı. Ancaq Hədi kişinin oğlanları dədələrinə çəkməmişdilər, elə dərd də bu idi. Yırtıq böyük, yamaq kiçik! Hədi kişinin üstünə gələn naşı təbib də yapışıb ki, kişini saxlayan ürəyidir, maşallah, polad kimidir, yoxsa çoxdan o yanlıq olmuşdu.

Deyir, ölümün atı çaparaq gələr və bu elə bir at idi ki, gec-tez hamı minəcəkdə. Hədi kişi, bəs, nədən sarı belə narahat-nigaran idi?!

Bunu təkəcə özciyəzi bilirdi. Bu elə bir dərd idi ki, Hədi kişi bu boyda Xırda oymaqda dərdinin dərmanıyçın üz tutmağa bir kişi tapmırdı. Vəsiyyət yüngüllükdü. Hədi kişi də deməlisini demişdi, ancaq tapşırılmasına tapşırmamışdı. Və Hədi kişi elə bu səbəbdən də narahat-nigaran idi. Əgər üstündəki-boynundakı əmanətdən arxayın olsaydı, çoxdan əl-ayağını uzadıb rahatca gözlərini yumardı.

Üstünə gələn naşı təbib də yapışıb ki, kişini saxlayan ürəyidir. Hədi kişi get-gedə yastığının ağırlaşdığını görüb əvvəl başdan olan-olmazın bir yere düyünçələnilib saxlandığı mücrünü gətirtmişdi. Mücrü ortaya gələndə araya elə bir sakitlik çökmüşdü ki, sanki yorğan-döşəyə düşəndən bəri üstündə ağlayıb sıtqayan adamları sakitləşdirmək üçün Hədi kişi belə bir kələyə əl atmışdı.

Hədi kişi mücrünün qapağını qaldırmışdı, iri qaşlı ağır üzüyü qupquru, arıq barmağına taxıb həmişəki ağayana səsiylə: - Mürdəşirin haqqıdı! - demişdi, işdir - şayət, üstümə üzükara gələsiz, əgər ki, bu üzüyə tamah salsanız... Mürdəşir Məlik meyitimi yuyanda barmağımdan çıxarar.

Hədi kişi bu sözlərdən sonra oğlanlarının, gəlinlərinin içlərini çəkdiyini görüb sinəsi xırıldaya-xırıldaya nə təhər gülmüşdüsə, Güllü qarı oğul-uşağın yerinə ölüb yerə girmişdi.

- Olmaya ürəyinizə gəlir ki, Hədi kişi ağılı sərdən verib xərifləyir? Hədi kişi heç vədə özünü ucuz tutmayıb. Ölüsü də gerek batman olub ağır gələ!...

Oğlanları özlərini tox göstərmək istəmişdilər: - Nöşün elə deyirsən, ay lələ? Sənin hər sözün bizə bir öyüddü.

Hədi kişi kinayə ilə gülüb özünü saxlamış, acı dilə qadağa verib dinməmişdi.

Əgər Hədi kişi o əmanəti öz belindən gələnlərə etibar etmədisə, bu boyda kənddə bəs kimə ürək qızdıraydı, kimə bel bağlayaydı?

Kişi Beydi idi ki, tutulub getdi...

Hərdən Hədi kişiylə dərdləşməyə gələndə, gözü divardan asılan qoşalülə tütənglə üstü gümüşə tutulmuş xəncərdə qalardı. Hədi kişi qonaq-qaralı adam idi, süfrəsi açıq olanlardan idi. Qapısından girəni də çox olardı. Zalım balalarının gözləri dar - divarda qalardı, xalça-palazda gəzərdi.

O qoşalülə tütənglə xəncər Hədi kişinin enlikürək, gəsinə oğlanlarının heç birmərrə də yadına düşmürdü, onların yadına düşən özgə şeylər idi.

Əvəzində indi axır nəfəsində xəncərli-tütəngli o günlər, o çağlar birəm-birəm Hədi kişinin gözü önünə gəlib canına bir od salmışdı, öz işini görüb ürəyini yerindən oynatmışdı.

* * *

O günlər, o çağlar isə lap uzaqlarda qalmışdı. Bu o vaxtlar idi ki, indi yataqda can üstə olan qoca biğları yenicə tərləmiş Hədi adlı cavanca bir oğlan idi. Və gözündə qorxu - ürkü olmayan həmin oğlan bir gün belində patrondaş, çiynində qoşalülə tütəng qaçaq Madının üstünə getmişdi Əldən gedən dövrünün, kefli-damaqlı çağlarının hayıfını bu obanın qız-gəlinindən alırdı. Gəlirdi, nə çapırdı, nə talayırdı. Nə söyürdü, nə döyürdü. Qız-gəlindən girinə keçəni atın tərkinə alıb aradan çıxırdı.

Yox, qaçaq Madıninki nəfsini öldürmək, şəhvətini söndürmək deyildi, onun qəsdı özgə idi. O nadürüst şeytan balasının qəsdı buydu ki, Xırda oymağı qeyrətsizliklə oğraşlıq adında bir kibrilə od vurub alışdırırsın, sonra da küllə edib söndürsün. Qaçaq Madının adının zəhmi adamları necə basmışdisa, kənd adamı bir-birinə qənim kəsilib düşmən olmuşdu.

...O vaxt ki, Hədi qaçaq Madını düz sinəsindən vurub kürəyi üstə aşırırmışdı - yerdən çıxmışdımı, göydən enmişdimi özünü meyitin üstünə salıb zülüm-zülüm ağlayan bir nazəndə sənəm görmüşdü.

Təkcə Hədi yox, bütün kənd bilirdi ki, qaçaq Madı subaydı. Heç nişanlısı da yoxdu. Ancaq, demə, atabir, anabir doğmaca bacısı varmış. Qaçaq Madının o bacısı da gecə yuxusunu qarışdırıbmiş və qorxu-ürkü bilmədən qardaşının xəlvətə çəkildiyi meşəyə üz qoyubmuş və tütəng gurlayanda ürəyinə nəse damdığından, özünü güllə səsi gələn yerə atmışdı.

Hədi tütəngi üzünə qaldırmışdı. Ancaq qız qımıldanıb heç gözünü də qırpmamışdı. Birdən hönkürtü ilə özünü kəhərin ayaqları altına atmışdı. «Bilsəm ki, təkcə ölməklə qurtaracaq canım, nə dərdim - düşərdim atın qabağına», deyib dik-dik oğlana baxmışdı.

Hədi çevrilib ilk dəfə zəndlə qızı nəzərdən keçirtmişdi. Qızın gözlərindəki bir müqəddəs xof, səksəkəli qorxu oğlanı necə diksindirmişdisə, o ürəyi yerindən oynaya-oynaya qıza tərəf yerimişdi. Qardaşının qanlısı olsa da, qız oğlandan qaçmamışdı.

Həmin günün axşamı iki qəribə xəbər kəndin cəftəli-rəzəli qapılarını bir-birinə çırpmışdı. Madının vurulması xəbərini ağına heç cürə sığışdırmayan kənd o gecə də yatmayıb səhərəcən oyaq qalmışdı və həmin o yuxusuz gecə heç bir qız-gəlini qaçırılmayan Xırda oymaq yalnız bundan sonra Madının ölümünə inanmışdı.

İkinci xəbərdənsə kəndin neçə-neçə ərlik qızı gizlicə gözünün yaşını axıtdı. Qaçaq Madını vuran igid «əsli-nəcabəti bəlli olmayan» bir naməlum qız «qaçırtmışdı»...

Sonra kəndə böyükklər gəldi. Üstü gümüşə tutulmuş o xəncəri hədiyyə etdilər Hədiyə. Belə-belə şeylər kitablarda yazılmaz. O naşı təbib də öz oxuduğundan qırıldadır. Neynək, sən deyəndi, Hədi kişini saxlayan ürəyidir, maşallah, polad kimidi, yoxsa çoxdan o yanlıq olmuşdu...

Bəli, Hədi kişi qımıldanıb bir balaca dirçəldi, hətta yerindən qalxmaq istədi, ancaq indi ölüm yatağında canına od salan xatirələr kişini yenidən süst etdi.

... Bəli, dünyada haqq-ədalət vardı! Haqsız-ədalətsiz təkcə kolxoz sədri Əzizov idi ki, Beydi kişinin qızına sataşdı, qıza əl atıb Beydi kişinin papağını tapdaladı. Yox, Əzizov Beydi kişinin papağını ayağı altına atdısa da, tapdalaya bilmədi.

Xırda oymaqda neçə illərdən bəri düşmən gözü dağlayan qaragül dərilili papağı üçcə gün Beydi kişinin başında görən olmadı.

...Vaxt dar idi. Beydi kişi tələsdiyindən hər şeyi birnəfəsə açıb tökdü, xırıltılı səslə uçuna-uçuna:

- Milisə gedirəm, Hədi, - dedi, - Əzizov köpəkoğlunu vurmuşam... Çoxdandı bu kənddə qeyrət üstündə tutulan yoxdu. Bax, bu papağımı da sənə tapşırıb gedirəm. Bir halalım, üç qızım əmanəti!

Bunu deyib Beydi kişi qaragül papağı Hədiyə uzatmışdı. O gecə elə bil bütün dünya ağappaq, tərtəmiz idi. Qarın bəyaz işığında qara plashiya bürünmüş Beydi kişi də o gecə ağappaq görünürdü...

...Hədi kişiylə elə gəldi ki, o papağı qəbul etməsə, Xırda oymağın bu bəyaz, ağappaq gecəsi, açılan sabahları ömrü-billah kömür kimi yanıb qaralacaq.

Hədi kişi papağı elə Beydinin gözü qabağında ağ gecə fəsinin üstündən başına keçirtirdi və Beydinin qan tutmuş gözlərinin bundan sonra necə durulduğunu gördü. Beydinin əvvəlcə hönkürtüylə, sonrasa için-için ağladığını gördü. Hədi kişi o təhər ağlamağı ömründə cəmisə bircə yol görmüşdü. O vaxt ki, indiki Güllü qarı cavanca bir qız idi, Hədi də kəbin kəsdirib Güllünü qanunla öz halalı etmişdi və Güllü də bağrını yaran qorxudan birdəfəlik xilas olduğuna inanıb beləcə hönkürüb gözünün yaşını axıtmışdı.

...Hə, belə-belə işlər... Əgər öz belindən gələn kürən oğlanları dədələrinin nədən bu yana belə nigarancılığını-narahatlığını bilmirlərsə, naşı təbibdə nə günah ki, yapışib tutduğundan, bəs kişini saxlayan ürəyidi...

Heyf sənə, Beydi kişi! Vallah, ancaq Əzizov gorbagor da sözünün üstündə duracaqdı, qızını elə bir oğlana calayacaqdı ki, ömrü boyu yağ-bal içidə dolansın.

Bu ilki təhvil-təslimdə deyirdilər ki, day sədrin məsələsi bitdi, bəsdə öz kefinə atını səyirtirdiyi. Amma yuxarıdan gələn yoldaş buyurdu ki, gərək ona bir az da möhlət verək, işləyib özünü doğrultsun.

...Arvadı bəzənib-düzənib rayon mərkəzinə yollananda, görəsən, sədr ona neçə günlüyə möhlət verir? Onun icazəsi özündədi?! Noolar, balam, noolar! Əlbəttə, nə olasıdır ki? Namusu atıblar itə, it yeməyibdir!...

Tüfəng-xəncər bilən sən idin ki, qazamatdasan...

Oğlanlarım qurumsaq çıxdı, ay Beydi. Böyük oğlumun gözü var-dövlətdədir. Gözü dünya malında olan kəsdə nə kişilik?!

Gecədən keçirdi. Hədi kişinin arvad-uşağı yatmamışdı. Nəhayət, kiçik oğul yorğun-yorğun əsnəyib üzünü arvadına tutdu, kal səslə: - Kişi bu gecədən də çıxdı, - deyib əsnədi, - daha gecdi. Gedib bir hovur biz də yataq!

Böyük qardaş da arvadının qulağına sarı əyilib pıçıldadı:

- Daha bizim də burda qalmağımızın faydası yoxdur, onsuz da tapşırılmasını tapşırıb...

Qardaşlar qalxdılar. Babasının yastığının dibini kəsdirmiş Azərsə yerindən tərpənmirdi. Adını babası qoymuşdu. Dövlətdə dəvə, övladda nəvə. Ağlı kəsən oğlan idi. Atası da, əmisi də acıqlandılar ona: - Sabah dərsə gedəcəksən, dur, düş qabağımıza!

Oğlan duruxub qaldı. Bəs, qoşalılıqla o xəncər? Deyəsən, babası onları yaddan çıxartdı, axı?! Onları hələ heç kimə vəsiyyət etməyib.

Uşaq cəsarətlə babasına üz tutdu: - Baba, ay baba!..

...Hədi kişi hiçqırtısını güclə boğmuşdu. Üzünü divara çevirmişdi ki, gözünün yaşını görməsinlər. «Şükür sənə, ilahi, şükür! Oğullar var ki, böyüyüb kişi olacaqlar. Arxayın ol, ay Beydi, elə mən də arxayın gedirəm. Oğullar böyüyüb kişi olacaqlar!..

ADİ ƏHVALAT

Davadan başı havalı qayıtmış tənha, kimsəsiz Bahadır kişi ilə İzi adlı zirək və fırldaqçı bazar alverçisinin dostluğu, aralarında xeyli yaş fərqi olmasına baxmayaraq, hər iki tərəfin birgə səyi və mehribançılığı sayəsində gündəngünə möhkəmlənirdi. Bu qarşılıqlı əlaqədə, hələ ki, İzinin tək-cə özünə məlum məqsədi vardı.

İzi böyük-böyük şəhərlərin bazarlarından ilin bütün fəsillərində mer-meyvə alverini qurtarıb hər dəfə doğma kəndə qayıdandan sonra bu dünyanın irili-xırdalı qəribə işlərindən, adamın hələ-hələ ağlına-gümanına gəlməyən möcüzələrindən söhbətlər açar, elə əhvalatlar danışardı ki, ayağı yerə yapışan Bahadır kişinin əvvəl-əvvəl matı-qutu quruyar, sonra da bir dərin huşa gedər, haçandan-haçana huşdan ayılıb boğazını arıtlayardı: "Olar, olar, a bala, bu dünyada nə desən olar..." - deyib İzinin danışdıqlarına sidq-ürəklə inandığını bəyan edərdi.

İzinin danışdığı əhvalatlara, söz-söhbətlərə bu inamı, nəhayət, Bahadır kişini hətta elə bir şeyə inandırdı ki, elə o gündən də qoca İzidən daha möhkəm yapışdı. Eh, gör bu dünyanın nə qədər də qəribə-qəribə işləri, saysız-hesabsız möcüzələri varmış?.. Və Bahadır kişiye elə gəldi ki, gözlədiyi möcüzəni də o, günlərin bir günü elə bu İzinin dilindən eşidəcək...

Bahadır kişi kənddə bir sərsəmliyi, bir də dünyanın neçə cür barı-bəhəri yetişən bağı-bağatı ilə məşhur idi və bir ağıllı İzi bilirdi ki, o bağı mer-meyvəsini bazara çıxartmaqla necə bir qazanc əldə etmək olar! Dİ gəl, bu başı havalı qoca öz "dostunun" xahiş-minnətinə, dəlil-sübutuna məhəl qoymayıb bağı tökülüb gedən məhsulunu aparıb bazarda satmağa razılıq vermir, yanib tökülən İzi də qəlbindəki şeytanın fəlinə uyub min bir fikrə düşür, Bahadır kişini yumşaldıb yola gətirmək üçün yollar axtarırdı...

İzi yenə də səfərdən qayıtmışdı və nə qədər ki, unudub yadından çıxartmamışdı, görüb eşitdiklərini, başına gələn qəziyyələri, isti-isti Bahadır kişiye danışdı. Qocanın gözləri bu dəfə də yol çəkirdi. O, huş-guşla İziyə qulaq asırdı və qəlbini bu dəfə də lal bir fəryad boğurdu: "İlahi, dünyanın bu qədər möcüzələrindən biri də niyə elə mənim gözlədiyim olmasın?! Bəlkə də o möcüzə kimdən ötrü adi bir əhvalatdı..."

Bahadır kişi qəlbindəki iniltini boğub soyumuş çayları təzələdi, üzünü İziyə tutub: - Hə, danış, bala, - dedi, - danış! Qulağım səndədir...

Burası da vardı ki, İzinin başına gələnlərin hamısı bir-biri ilə elə bağlı idi ki, arada birini ötürüb başqasına keçmək mümkün deyildi, elə bu səbəbdən də İzi bəzən yaşlı dostunun yanında ədəb qaydalarını pozmalı olurdu...

Qərək, İzinin başına bu dəfə də belə bir əhvalat gəlmişdi: o, gecədən xeyli keçmiş kənddən şəhərə qayıdırdı ki, tezdən özünü bazara çatdırıb bilsin. Kəfi kök, yarıdəm, yarıyaq İzi qəfil yağın yağışa məhəl qoymayıb fit çala-çala yola düzəlmişdi və yalnız qonşu kənddə sonuncu evin tuşuna çatanda başa düşdü ki, xeyr, işlər fırıqdır, belə yağışda piyada mənzil yaxın olsa da, şəhərə çətin gedib çıxıb bilsin. Düşünüb daşınan İzi işıqları keçirilmiş bir taxta evin pəncərəsini taqqudatdı, haçandan-haçana pəncərə aralandı və cavan rus qadını tanımadığı naməlum adamı görüb tez də pəncərəni örtmək istədi. İzi yarı yuxulu qadını məsələdən agah edəndən sonra ev sahibəsinin ona yazığı gəldi, keçib qapını açdı. İslanıb cücəyə dönmüş bu vaxtsız qonağa tarlada gecə şumunda traktor sürən ərinin təmiz paltarlarından verdi, qazı yandırıb çay dəmlədi. İsti çaydan içib özünə gələn İzi üçün qonşu otaqda yer rahladı. İzi gecəni dirigözlü açsa da, yerinin içində sakit-farağat durdu. Yalnız şəhər uşaqlar məktəbə gedəndən sonra İzi qadınla əməlli-başlı tanış oldu və o, Marusyanın dili ilə dərhal "İvan"a çevrildi.

Vanya ilə Marusya çay içə-içə yenicə şirin söhbətə başlamışdılar ki, qapı zərbə ilə açıldı. Nikolay idi, Marusyanın çöldən ac-susuz, yuxusuz, yorğun qayıtdığından hirsliəri! Evində arvadı ilə diz-dizə oturan qarayanız yad kişini gören Nikolayın yuxusuz gözlərinə qan gəldi. Sorğusuz-sualsız: - Bu kimdir belə? - deyə bağırırdı.

İzi dərhal ehtiyatlandı və bu da Nikolayın iti nəzərlərindən yayınmadı, onu daha da şübhəyə saldı. Marusya astadan: - Gecə yağışa düşmüşdü, - deyə dilləndi, - inan mənə, elə indicə tanış olmuşuq.

Nikolay arvadına tərs bir nəzər salıb qəzəblə: - Belə de! Deməli, yağışa düşüb! Nə olar, indi də mən onu yaxşıca isladım qurudaram!..

Sözünün ağzından çıxması ilə zalım oğlunun İzinin üstünə cumması bir oldu, qəfil zərbədən özünü itirən İzi yerə sərilirdi və Nikolayın haqsız qışqıncılığı ona necə yer elədisə, əlbətlə də özündən ikiqat ağır olan Nikolayı üstündən aşırıb altına saldı.

Kolya da axır ki, nahaq şübhələndiyini başa düşüb üzrxahlığa keçdi. İzi də yalnız bundan sonra əl saxladı. Hər ikisi tövşüyə-tövşüyə bir xeyli nəfəslərini dərib üst-başlarını düzəltdilər. Kolya: - İndi isə gəl tanış olaq! - dedi.

Təzə süfrə salındı, yemək-içmək düzüldü, ortaya araq gəldi. Stəkanları toqquşdurdular. Üç yüz qramdan sonra Kolyanın dili açıldı: - Qabaqlar bizim də kənddə elə sənə oxşayanın birisi vardı, - deyə gülə-gülə dilləndi, - anasının dediyinə görə, atası sizinkilərdən olub... Müharibə təzəcə qurtarıbmış, evə qayıdan soldat gecəyə düşüb kəndimizdəki dul arvadlardan birinin qonağı olur, sonra da qarabala dünyaya gəlir...

Bu vaxtadan abırına-həyasına qısılib sakit-dinməz İziyə qulaq asan Bahadır kişi elə bil birdən-birə diksinib yuxudan ayıldı. İlk əvvəl qulaqlarına inanmadı. "Necə? Necə?! İlahi, deyəsən, axı, dünyanın möcüzələrindən biri də elə bu olacaq?!".

Ürəyindən keçən bu qəfil fikirdən Bahadır kişinin bir anda əli-ayağı soyuyub buza döndü, gözləri dumanlandı. Qocanın halının birdən-birə dəyişdiyini gören İzi özünü itirdi, söhbətini yarımçıq kəsib çaşqın-çaşqın ona baxdı, sonra da qorxub tez əl-ayağa düşdü. Soyumuş çayı tələsik qocanın

boğazına töküb: - Əşi, bir özünə gəl görüm, - dedi, - nooldu sənə? Yaxşı, bir də... belə şeylər danışmaram.

Bahadır kişi dili dolaşa-dolaşa: - Yox, a bala, yox, - dedi, - sən söhbətində ol! Necə dedin?.. Deyirsən... oğlan evə qayıdan soldatdan dünyaya gəlib?..

Dünyanın işlərini vecinə almayan İzi qocanın bir balaca toxtayıb özünə gəldiyini görüb bic-bic qımışdı. Ancaq əlbəəl nə fikirləşdisə, tez də özünü yığıdırıb: - Olmaya... sən də belə bir əngəlin olub? - dedi. - Deyirəm, axı!

"İlahi! Bunu ki, mən demədim! Yoxsa dünyanın möcüzələrindən biri də elə bu olacaq?! Bəlkə də kimdən ötrü isə adi bir əhvalatdır..."

Bahadır kişi dili-dodağı əsə-əsə:- Zarafatı burax, dostum, - dedi - mən inciyə bilərəm. Amma səndən küsmək mənə əl verməz. Sən Kolyanın nişan verdiyi oğlanı axtarıb tapmayınca səndən əl çəkdi yoxdur.

İzi onun bu qəfil pərişanlığından, birnəfəsə üyüdübd tökdüyü bu müəmmalı sözlərdən sanki ayılan kimi oldu.

- Əşi, bir ətraflı danış görüm, - dedi, - görək nə əhvalatdır?..

Bahadır kişi həlim bir səslə: - Sən məni tələsdirmə, - deyib çaydan iki-üç qurtum da içdi, - qoy bir özümə gəlim. Davadan geri dönəndə mən də rus kəndlərinin birində yubanmışdım, axı... Nina məni yola salanda arxamca hıçqırıb ağladı. Elə o ayrılan olduq. Təkcə adı yadımda qalıb, bir də nəmli gözləri... Qalan nə varsa, unutmuşam...

İzi şaqqanaq çəkib güldü: - Ay səni, xatakar! Bəs, niyə bu vaxtacan bu boyda əhvalatı məndən gizlətmisən? Eh, kim bilir, bəlkə də indiyə kimi bazarlarda çəkidi-qiymətdə aldatdıqlarımdan biri elə sən oğlun olub?..

İzinin ağzından çıxan bu sözlər Bahadır kişini daha da yerindən elədi: "İlahi, bunu ki, mən demədim!.."

İzininse gözləri qəfildən par-par parıldadı, sanki çoxdan bəri pusqusunda durduğu yağlı tikəni qamarlamaq istəyən pişik idi... Ancaq İzi gözlərini tez yayındırdı. Aranı dağa, dağı arana daşıyan Bahadır kişi isə öz aləmində idi.

Nəhayət, xeyli ölçüb biçib, götür-qoy edəndən sonra Bahadır kişinin təkidi ilə hər ikisi belə bir yekdil qərara gəldi ki, vaxtı itirməyib səfər tədarükündə olsunlar. Bu səfərlə bağlı bütün xərcləri isə İzinin "incikliyinə" baxmayaraq, son qəpiyinəcən Bahadır kişi öz boynuna çəkdi.

Bir balaca artıq xərc çəkməklə qatara biletdən tez əldə edildi. Onlar səfər üstə ertədən yatıb dincəlməyi məsləhət bildilər və o gecə qoca İzini yanından da buraxmadı, sanki İzi qaçıb aradan çıxma bilərdi.

* * *

İzinin yuxusu ərsə çəkilməmişdi. "Yaxşı, Kolya deyən oğlanı tapdıq. Bəs, sonra?.. Əvvəlcə görək özüm onunla tanış olub söhbət edim, görüm nə yuvanın quşudur. Bəlkə, elə oxumuş adamdır, heç mənim üzümə baxıb dediyimə də qol qoymadı?! Bəlkə, cüvəllağının biridir, kişinin də malına-mülkünə təkcə özcüyəzi sahib durmaq istədi?.." - İzi yanıb yaxıldı. - "Axı, necə də bil-məmişəm! Nə vaxtdı özümü dağa-daşa salmışam. Qocaya oğul tapmağa nə vardı ki?! Əsas məsələ budur ki, həmin oğul mənimlə "qardaşlığa" razı olsun... Məlumdur ki, qoca "itkin oğul"un hər istəyinə cani-dildən razı olacaq".

Birdən otağın küncündən xışıltı gəldi. İzi diksindi. Lakin səs tez kəsildi. Aradan bir az keçmiş bu xışıltı bir də təkrar eşidiləndə İzi başa düşdü ki, səs salan siçovuldur. Görünür, qaranlıq və sakitlik siçovulu da bezikdirib darıxdırılmış. Bəlkə də yem, azuqə axtarırmış, axı aclıq da yaman pis şeydir...

İzi nə vaxtsa bir qoca dənizçidən eşitdiyi söhbəti xatırladı. Dənizçinin ömrü irili-xırdalı gəmilərdə keçmişdi və onun danışdığı söhbətə görə, qabaqlar

təzə gəmiləri suya salanda əvvəlcə gəmiyə bir xeyli siçovul buraxarlarmış. Siçovulların da qəribə bir şəkəri varmış. Onlar yalnız öz həmcinslərini tutub yeməklə qidalanarlarmış və gəminin künc-bucağında rastlaşdıqca bir-birilərini beləcə məhv edər, nəhayət, sağ qalmış sonuncu siçovul isə acından gəbərib ölmüş...

İzi acı-acı güldü, hətta bu səssiz gülüşündən özü də diksindi. "Olmaya o da həmin siçovulların növündəndir və nə vaxtsa özündən daha qəddarın biri onu məhv edəcək..."

İzi ömrü boyu görüb-eşitdiyi ən qəribə, ən möcüzəli əhvalatları bir-bir yadına saldı və qeyri-ixtiyari özü də şübhəyə düşdü. "Birdən "bizim oğlan" doğrudan da Bahadır kişinin oğlu çıxdı?! Bəs, onda? Bəlkə, qocanı bu səfərdən saxlasın? Bəhanə gətirməyə nə var?! Özünün ürəyincə olan "oğul" tapılmayınca qocanı fikrindən daşındırıb yubatsın. Yoxsa... çoxdan tamahında-iştahında olduğu qazancı əldən çıxarıb batıra bilər..."

Gecənin lap dərin vaxtı idi. İzi yenidən hənirti eşitdi, o biri otaqda Bahadır kişi idi, üzünü qaranlıq pəncərənin soyuq şüşəsinə söykəyib illərdən bəri ürəyində pıçıldadığı sözləri bu dəfə kiminsə eşidəcəyindən ehtiyatlanmayıb lap ucadan dilinə gətirmişdi: "İlahi, neçə illərdir ki, gözləyə-gözləyə qalmışam".

Bahadır kişi sözünün ardını gətirə bilmədi, çuxura düşmüş gözlərindən süzülən yaş yanaqlarını islatdı. Yarı açıq qalmış ara qapıdan bütün bunları gizlicə seyr edən İzinin bədəni isti yorğanın altında buza döndü. İzi əsl əhvalatı indi başa düşdü, hərçənd ki, bu adi əhvalat deyildi. İnsan yalvarışı necə də ağır olurmuş...

Aradan çox keçmişdi. İndi İzinin özü üzünü qaranlıq tavana tutub heç bilmirdi ki, kimə yalvarırdı... "Dünyanın saya-hesaba gəlməyən bir bu qədər möcüzələri içərisində qoca dostunun eşitdiyi bu adi əhvalat yalanmı olacaqdı?!".

Bəs, pul? Nə vaxtdan bəri ələ keçirtmək istədiyi qazanc?... Onu Bahadır kişi ilə bağlayan qəlbindəki gizli təmənnə?..

...Ancaq indi İzi sidq-ürəklə istəyirdi ki, Kolyadan eşitdiyi adi əhvalat qoca dostunun gözlədiyi möcüzəyə çevrilsin! İzi birdən-birə başa düşmüşdü ki, adi bir əhvalatın dünyanın möcüzəsinə çevrilməsi naminə pul-para heç nədir...

VARISLƏR

Qədir kişinin vəfatından sonra xəbər çıxdı ki, rəhmətliyin varisləri bu gün-sabahda gəlib mərhumun malına-mülkünə yiyə duracaqlar.

Elə o gündən də Qədir kişinin qapıbir qonşusu Səlbi arvadın gözü yolda, qulağı səsdə qalmışdı. Bələdiyyə sədri Murtuz kişi kənd sakinlərindən iki-üç nəfərin iştirakı ilə mərhumun əmlakını bir-bir siyahıya alıb akt bağlamış, otaqları da qıfıllayıb açarların birini vermişdi Səlbi arvada. İndi Səlbi arvad da evdən bir yerə tərpənib eləyə bilmirdi ki, birdən varislər gəlib çıxar və açar sarıdan məhəttəlçilik olar.

Ancaq aradan iki-üç həftə ötsə də hələ ki, varislərdən bir səs-soraq yox idi. Səlbi arvad da yana-yana ürəyində belə dolandırırırdı ki, ay aman, çəkənlər bilər, bu gözü yolda qalmaq nə ağır şeymiş, elə bil günün hər biri bir ildə keçir...

Bu gün də əhvalı yaman pozulmuşdu, elə bil bu neçə gündə göy də onunla acığa girmişdi deyən bomboz bozarıb durmuşdu. Yağmırdı ki, boşalaydı. Səlbi arvad da beləcə dolan bulud idi. Bir işin-gücün qulpundan

yapışmağa da ərđəmi gəlmirdi ki, bəlkə başı qarışa, fikri-zikri yayınaydı. Nə də ayaq götürüb oğlu-qızıgilə gedirdi ki, gözü-könlü açılaydı.

Yayın axır günləri idi. Çöl-bayır birdən-birə soyumuşdu. Səlbi arvad haçandan bəri artırmanın məhəccərinə söykərib Qədir kişinin həyətində baxırdı. Həyət-baca hüznü idi. Elə bil hələ də öz sahibinin yasını saxlayırdı. Nədənə birdən-birə gözü yarpaqlara sataşan Səlbi arvadın matı-qutu qurudu. Yarpaqlara xal düşmüşdü. O, əlini üzünə çəkdi. Vayslandı: "İşə bir bax ha, - deyə dodaqaltı öz-özünə pıçıldadı, - ağac ağacdı, demə, o da xiffət çəkə bilirmiş. Payız girməmiş gör yarpaqları necə xəzan olub!.."

Səlbi arvad doluxsundu. "Görünür, ağac-uğac da bilir nə olan şeydi yalqızlıq-təklilik! Gülsənəm rəhmətə gedəndə, bəyəm, beləmi günə düşmüşdülər?... Oxşuyur, onda duyub bilirmişlər ki, hələ baxıb bəlləyənləri olacaq. Qədir kişi sağdı..."

Nədənə bu yerdə varislər Səlbi arvadın yadına düşdü və Səlbi arvad da hiss etdi ki, deyəsən, nəşə bir hirs-hikkə yavaş-yavaş qəlbinə dolmaqdadır. Onu birdən-birə od götürdü. Heç özünün də xəbəri olmadı ki, nə vaxt başlayıb hələ də gəlib çıxmayan varislərin qarəsınca ölçüb-biçməyə.

"Bu ağaclarca da ürəyiniz yoxmuş!.. Bu vaxtacan harda imişsiniz görən? Neçə il idi ki, kişi tək-tənhaydı. Elə o vaxtlar da gəlib gedəydiniz də! O rəhmətlik də toxtaq olaydı. Biləydi ki, bir güvənc yeri var. Hərçənd rəhmətlik kənddə hamının əziz-xələfi idi.

...Deyir, söz var ev içində, söz var el içində. Belə baxanda, görürsən arada söz olur ki, qonum-qonşuya demək olmur, çox da yaxın qonşu uzaq qohumdan irəlidi. Ortada qan məsələsi var... Gör Gülsənəm rəhmətə gedəli haçaqdı, o vaxtdan ayağınız kənddən kəsiləndi."

Səlbi arvad göyüm-göyüm göynədi. Rəhmətlik Gülsənəm lap qəfilcə gəlib gözləri önündə durmuşdu. Səlbi arvad gözündə qaynayan yaşı güclə uddu: "Gorun çatlasın, ay Gülsənəm! Yığılmazdı gözün bu yollardan, gözlərin nə gü-nahı. Heç o qara torpaq da qapayamırdı onları. Torpağın da gücü çatmadı... İşdir-şayət, elə indinin özündə bilsən ki, nə yerdəymiş işin kökü, şəksiz görün yanar. Bəyəm, heç ağıla-gümana sığandımı belə bir əməl, belə bir iş, əhvə-lat?" - Bu yerdə Səlbi arvad eymələndi. Handan-hana özünə gəlib udqundu: - "Behişt olsun yerin, ay Qədir qardaş! Ürək varmış səndə, dağ imişsən! Neçə illər o boyda dərdə nə sayaq tablaşıb durmusanmış, ay tabına qurban olduğum! Bəyəm, o ağırlıqda dərd heç təkbaşına çəkilsə dərd idimi?..."

Səlbi arvadın gözləri nəmləndiyindən bir az da torlandı. "Bilirəm, ay atam oğlu, bilirəm nəymiş qəsdin. Dözməzdı Gülsənəm, dözməyəcəkdı!.."

Vaxtı ilə rəhmətlik Qədir kişini yalan uydurub dedirtməyə məcbur edən də elə bu qorxu olmuşdu. Dözməyəcəkdı Gülsənəm, dözməyəcəkdı!..

Gözünün ağı-qarası bircə balası davaya yollanan gündən arvad düşmüşdü. Bir yandan da birdən-birə məktubun arası kəsildi. Gülsənəmciyəz də başladı göz görəsi üzülüb əldən getməyə. Biçarə Qədir kişi lap başını itirmişdi. Qorxurdu... Qorxurdu ki, oğlu qayıdanacan arvad əldən çıxsın.

Müharibə başlayandan bəri üç para kəndin poçtunu daşıyan Qədir kişi çovğunlu qış günü məktubların arasında oğlunun qara kağızını görəndə, ilk əvvəl döyüklü qaldı. İki-üç ildə belə kağızlara artıq alışmışdı... Və bu bir parça kağızların hamısı da gürz ağırlığında yumruq olub onun sinəsinə, düz ürəyinin başına çırpılmışdı. Əvvəllər göz yaşı olan ürək yarası qaysaq bağlayıb keyləşmişdi. İndi hər yeni zərbə bu yaranı yalnız sızladırı. Vəssəlam!..

Aman-zaman oğlunun ölüm xəbərini də Qədir kişi beləcə qarşıladı. Poçtu rayon mərkəzindən kəndə gətirib çıxaranacan özünü ələ alıb toxtadı. Çünki yol boyu dönə-dönə dolub boşalmışdı. Qədir kişi həm də hər üzünə çox

ölçüb biçmiş, götür-qoy etmişdi. Burası ona lap aşkarca məlum idi ki, dözüyəcək Gülsənəm, dözməyəcək...

O gün Qədir kişi gecədən keçənəcən kənd içində girdi. Nəhayət, gecənin bir vaxtı dönüb evinə qayıtdı. Arvadının məlul-müşkül baxışlarına tab gətirə bilmədi. Dağdan ağır kişi uçundu, dili-dodağı səyridi, uzun-uzadı öskürüb guya boğazını arıtladı. Qədir kişi dilini ağzında zorla tərpetdi, dərk eləyib altına girdiyi amansız və dəhşətli yükü çiyindən tez atmağa tələsdi:

-Hə, ay Gülsənəm, - dedi, - bizim Arif də Sədəf arvadın oğlu kimi itkin düşüb...

Gülsənəm tez ovundu, çünki Sədəf arvadın oğlunun itkin xəbəri çıxanda düz altı-yeddi ay sonra dəsti-xəttiylə özciyəzi anasına məktub yazmışdı və məlum olmuşdu ki, cəbhədə belə şeylər də olur...

Aradan altı-yeddi ay keçdi. Bu dəfə də Qədir kişi arvadını belə "toxtatdı" ki, qonşu kənddən bir itkindən düz il yarım sonra səs-soraq çıxıb...

Gülsənəm təzədən günləri saydı. Günlər ilə tən gəlirdi, ancaq ilin ortalarında müharibə qurtardı, gedənlər də başladılar qayıtmağa. Gülsənəmin bu vaxtacan qulağı səsdəydi, indi gözləri də yollarda qaldı...

Bir payız axşamı o, kişisini "ayıltı" ki, ay Qədir, deyirlər, Nəsin qızına elçi gələcək. Qorxuram qız əldən çıxsın. Ölsəm də, qalsam da gəlinim Badam olmalıdı. Yanmışı çoxdan sonalamışam. Kənddə Arifimə layiq qız birçə odu, hazırlaş, gedib qızın "hə"sini ala!

Qədir kişi üşürgələndi. Ancaq dözdü, hələ bir balaca hirsələnən sayaq da oldu.

-Arvad ki, arvad! - dedi, - qoy oturmuşuq yerimizdə, ay Gülsənəm, uşaq gəlib, bəlkə, Badamı bəyənmədi?! Deyirsən, biz də onda yüngülsaqqal olub qalaq?!

Kişi nə qədər elədisə də olmadı. Gülsənəm çox yalvar-yaxardan sonra axır ki, onu güclə qabağına qatdı. Nəsirgilə yollandılar.

Yol boyu Qədir kişi qızdırmalı adamlar kimi titrəyirdi.

Bir il sonra Badam qolsuz bir oğlana qoşulub qaçdı. (Fağır necə gözləyəydi ki, bir kəndin neçə-neçə qızı-gəlini evdə qarırırdı...)

Gülsənəm evə-eşiyə sığmadı, bütün günü kəsirdi Səlbi arvadın yanını, Badamın "dönüklüyü" ona yaman yer eləmişdi. Sözü-sovu hey Badam idi.

-Ay Səlbi bacı, - deyirdi, - düzdü mən tələsdim, çiy iş tutdum. Amma heç gözüm su içmirdi ki, Arifim də gəlib mən deyənə qol qoyaydı. Namxuda, balamın gözü qızlar ovçusudur.

Səlbi arvad da deyilənləri canı-dildən təsdiqləyirdi, o da heç inana bilmirdi ki, doğurdan da, Arif balaın könlüycən-gözüycən olaydı Badam. Nədən ki, Badamın təkcə adı şirin idi, özüsə arıq-uruğun biri idi, Məmmədin qızının əlinə heç su tökməyə layiq deyildi.

Ancaq Gülsənəm bir gün Məmmədin qızında da yüz eyib tapdı.

Demə, kəndlərində heç fərli-başlı bir qız yoxmuş, kəndin bütün qızları çirkin imiş...

Gülsənəm arvad başladı qonşu kənd-kəsəkdən oğluna qız soraqlamağa. Amma ömür-gün anaya möhlət vermədi ki, müştəğında olduğu bir qənirsiz gözəl gəlini olsun.

Balasının qayıtması nə yaman uzun çəkdi!? Baş yastıqda, gözü yolda Gülsənəm arvad bir gün dilində elə hayı-harayı dünyayla üzülüşdü:

***Mən aşiqəm, indi gəl,
Dərd artdı, gəl, indi gəl,
Gözüm yollarda qaldı,
Gəlirsənsə, indi gəl.***

...Tabutu qaldıranda gördülər ki, ağırdır, çox ağırdır. Bu tək cə bir adamın ağırlığı ola bilməzdi. Qədir kişi də birdən-birə başa düşdü ki, day oğlu da qayıtmayacaq. Arvadı ilə birlikdə oğlunu da itirdi...

Qədir kişi əvvəlcə için-için ağlayırdı, sonra hönkürtü qopartdı:

-Oğul, oğul, ay oğul!.. - Toxtamaq bilmirdi, gah arvadının adını çəkirdi, gah da oğlunun...

Arvadının vəfatından sonra Qədir kişi yaman düşdü, adamayovuşmaz oldu. Ancaq kənd adamı "dəngəsər" etdi kişini, illah da uşaqlar. Böyüklər necə öyrətmişdilərse, kişi bir kənd uşağın babası olmuşdu. Səhərdən axşamacan kəsdirirdilər həndəverini, yan-yörəsindən əl çəkməzdilər. Gülsənəm arvadın sağlığında da beləcəydi. İndi isə lap ağ idi, elə bil bütün kənd kişiye qohum çıxmışdı.

Qədir kişi də yavaş-yavaş durulurdu. Bircə çuxura düşmüş gözlərini bəzən saatlarla zillədiyi yerdən çəkməz, birdən-birə hövllənərdi, sonra da içəri otaqda çarpayının altındakı sandıqçanı eşələr, Gülsənəmin alıb yığdığı toy bazarlığının lap dibində gizlətdiyi saralmış üçkünc məktubu tapıb çıxardı. Baxar, baxardı. Və əlləri əsə-əsə divardan asılmış sədəfli sazı götürüb yaraya basılan məlhəm kimi sızıldayan köksünə sıxardı. Oxumazdı, çalardı. Onun yerinə sarı sim oxuyardı...

Yaralı maral zalım ovçuya dil töküb yalvarır, fəryad qoparırdı: "Aman ovçu, vurma məni!.. Mən bu dağın maralıyam..."

...Səlbi arvad çoxdan artırmadan aşağı enib torpaq yola çıxmışdı. Yol rayon mərkəzinə uzanıb gedirdi, bir elə uzaq mənzil deyildi. Ötən günlərsə bir-birinə calanıb yaman baş alıb getmişdi. Səlbi arvad fikir-xeyaldən öz səsinə ayıldı, səsinə özünü də üşünən kimi oldu:

***Çuxanın qabağı düz,
Dalı düz, qabağı düz.
Dünya, səndən kim keçdi
Qası düz, qabağı düz?!..***

Handan-hana toxtdayıb əlini gözüne apardı, gözlərini qıyıb yolboyu baxdı. Gözü alan yerdən yolda toz qalxmışdı və həmin toz dumanı üzünə bəri - kəndə tərəf gəlirdi. Birdən qarşısında dayanan "Volqa"nın signal səsi onu diksindirtdi. Səlbi arvadın üreyinə damdı ki, varislər olacaq. Gələnlərə elə ilk baxışdan qanı qaynamadı...

Dörd nəfər idilər - iki kişi, iki qadın. Boy-buxundan bir-birlərinə heç oxşayıb eləmədilər. Hərçənd ki, doğmaca əmioğlu idilər. Biri boydan uzun, caydağın biriydi, o biri əmioğlununku isə boy sarıdan gətirməsə də, yanaqlarından qan damırdı, top kimi ydi. Əmioğlular ləngərli tərpendilər, ağır-ağır Səlbi arvadın qabağına yeridilər.

Məsələ məlum idi və bir də bu varislər işgüzar adam idilər. Axır ki, işin gücün əlindən birtəhər vaxt tapmışdılar, gərək axşama şəhərə qayıdaydılar, məşhur bir müğənninin konsertinə biletlə almışdılar. Buna görə də sözü uzatmağı mənasız bilib mətləb üstünə kəsə gəldilər:

-Ölüm haqq, miras halal deyiblər, ay nənə!

Səlbi arvad köksünü ötürüb çar-naçar mehribanlıq göstərdi:

-Yaxşılığa gələsiniz!

Varislər deməyə day öz gə söz tapmayıb pərtlənib durdular. Araya soyuqluq düşdü. Sükutu Səlbi arvad pozdu, üreyindən keçəni dilinə gətirdi, üzünü maşını idarə edən böyük əmioğluya tutdu. Sadəilliklə:

-Ay bala, deyirəm, elə mən də qoşullam sizə! - Arvadın səsi titrədi. - İkisinin də qəbri yan-yanadı. Bu andıra qalmış yel qıçlarını qırır. Neçə gündü gedib rəhmətliklərə baş çəkə bilmirəm...

Uzundraz ciddiləşdi, altdan yuxarı əyri-əyri Səlbi arvada baxıb burnunun altında mızıldandı:

-Qəbiristan söhbəti hələ qalsın, ay nənə! Oraya sonra da baş çəkmək olar...Hm... Əsas məsələ...

Özünü itirən Səlbi arvad çaşıb qaldı.

-Həə?! Nooolar?!.

O, əlini cəld yaxasına apardı, düyünləyib qoynunda gəzdirirdi yaylığını çıxartdı, yaylığın arasındakı açarı az qala varislərin üstünə tulladı:

-Alın! - dedi, Kilid bilməyən qapı açarsız-cəftəsiz qalib...

Səlbi arvad dilinin ucuna gələn acı sözləri güclə qaytardı. Qəzəbini udub daha dinib danışmadı. Ancaq burasını da hiss etdi ki, bükülür dizləri, qəbiristanlığa baş çəkməyi day bu gün də baş tutmadı. Ayaqlarını güc-bəla ilə ardınca çəkib öz darvazasından içəri keçdi.

Varislərsə əvvəl-əvvəl bağdan başladılar. Bağın ürək sıxan, qan qaraldan mənzərəsi bilmərrə də veclərinə deyildi. Ağacların yetişmiş mer-meyvəsini saf-çürük edirdilər.

Səlbi arvad artıq atırmaya qalxmışdı. Pilləkənləri çıxı-çıxa neçə kərə ayaq saxlamışdı. Qəsdlənmışdi ki, geri dönsün, köntöy danışan o dambat varislərlə yaxşıca bir haqq-hesab çəksin. Bircə burası qabağını kəsirdi ki, hər halda, qonaq idi gələnlər - qonağı acıqlamağı isə Səlbi arvad günah bilirdi.

Belə fikirləşə-fikirləşə hirsli bir balaca yatdı. Amma bu uzun sürmədi. Səlbi arvad gördü ki, yox, saxlaya bilməyəcək özünü, ürəyində də olsa, onları çəkməli divana.

...Adam ağzından söz, qazan altından köz!..

Varislərin kömfürsətliyi onu kəsib tökmüşdü və Səlbi arvad əsib coşdu.

"Harda qalmışdınız bu vaxtacan, ay zalım uşağı? Gülsənəmciyəzin bir ara sözü-söhbəti sizdən idi. Adınız dilindən düşmürdü. Hər dəfə də deyirdi ki, məktub yazdırmışam Nüsrət müəllimə. Eh, yaman daş ürək imişsiniz, heç insaf-mürvətiniz yoxmuş!.. Bu neçə ildə cirəyə döndərdiniz bu quru təsəllini. Təkcə elə quru gəlib-getməyiniz bəs idi. Vaxtında vədəsində o binəvalara gəlib baş çəkəydiniz ki, indi də tökülüb belə gəlməyinizin bir yeri, qolayı olaydı?!.."

Səlbi arvad varisləri ürəyində hələ çox tənbeh-töhmətə tutacaqdı ki, qonşu həyətdən qalxan səs-küy səksəndirdi onu. "Bu nə hängəmədir görən? Olmaya davaları düşüb? Olar, olar... Mən ki onlarda o üzü gördüm. Urum-urusvay olduq... Xata-zad çıxararlar, vallah!" - Səlbi arvad nə fikirləşdisə, qıçlarının ağrı-acısını unudub aşağı endi.

Vurhavur aynabəndli, ikimərtəbə evin üstündə qopmuşdu. Əmioşaqlarından birinin Şüvəlan tərəfdə xudmani bağı vardı və bu gen-geniş evə də ehtiyacı yox idi. Gödək, tosqun əmioğlununsa ailəsi şəhərin üç ay istisindən çox əziyyət çəkirdi. Hər il sərəsər yay ayları sərinlik dalınca dağa-daşa düşərdilər, bir ətək də xərcləri çıxardı. Axar-baxarlı, havası səfalı kənddəki bu ev indi onlar üçün lap göydəndüşmə olmuşdu. Maşının ayağı altında vurtut iki-üç saatlıq yol idi. Caydaq əmioğlununsa ürəyindən keçən bu idi ki, bir fərlə müştəri tapıb evi satsınlar. Sözləri də elə bu yerdə çəpləşmişdi.

-Deyirsiniz, evi satıb pulunu bölək? Yooox! Yooox! Heç əldən çıxarılası deyil bu ev-eşik. - Gödək səsini uzada-uzada başını silkələdi. - Mağılca yayda gəlib qalmağa bir yer tapdıq. Yaylaqlarda ev kirəsinə nə qədər xərcimiz çıxır...

Gödəyin arvadı da ərinə macal verməyib bozardı:

-Eh, sizin nə vecinizə, - dedi, - daçanıza nə gəlib ləpədöyəndə. Gərək özgəsinin də qayğısına qalasan, halına yanasan!

Uzundrazın arvadını söz götürmüşdü.

-Ağz, o köstəbək ərinlə səs-səsə verib nə ulaşırsız? Bəlkə, xəbərimiz yoxdu, birdən-ikidən siz də qayğı çəkən olmusuz?

Özündən çıxanda o, hələm-hələm sakitləşməzdi. Odur ki, bir balaca nəfəsini dərib təzədən hücumu keçdi:

-Bir bunların danışığına baxın, siz Allah?! - deyə istehza ilə əllərini oynadıb silkələdi. - Elə bil evi tikəndə kişinin əlindən tutublar, palçığa-quma bulaşıblar?! Kişinin ölümünü sizə xəbər verən biz olmadıq? Kül mənim başıma!!!

Səlbi arvad özünü çatdırmasaydı, kim bilir bu dəyişmənin axırı necə qurtaracaqdı. Çünki ilk əvvəl təmkinli dayanan kişiler də himə bənd idilər ki, tutaşsınlar.

Səlbi arvad hər iki tərəfi güclə sakitləşdirdi:

-Bir səbriniz olsun, - deyə boğuş səsə dilləndi. - Bəsdi höcətləşdiniz. Bəyəm, ev rəhmətliklərin adınadı?

-Necə?!

-Necə?!

Hər iki ər-arvad hayıflana- hayıflana qaldı. Səlbi arvad doluxsundu, elə doluxsuna- doluxsuna da onları məsələdən agah etdi ki, bəs sovxoz tikdirib bu ev-eşiyi.

Varislər bu izahatdan sonra evdən əllərini üzsələr də yenə zəif bir cəhd etdilər:

-Deməli, ev indi elə sovxozu qalır da?! Səlbi arvad kinayəli-kinayəli başını tərpetdi. Varislər məyus oldular. Kişilər daha vaxt itirməyib aynabənddən otağa addadılar. Fısı yatmış qadınlar otağın divarındakı xalça-palazı görə kimirəli cumdular. Ayağı tapdanmış qadınlardan biri ufuldadi. Kişilər üzdən özlərini tox tutsalar da, gözaltı otağın künc-bucağına marıtlanmışdılar.

Qadınlar yük yerində üst-üstə yığılmış qalın yorğan-döşəyi vərə-vurd edib yəqinlik hasil etmək istəyirdilər ki, görəsən, güzəmi xalis yundu? Bu dəfə Səlbi arvadın cavabı onları razı saldı:

-Hə. Lap xalis yundu!.. Sovxalıqdi!..

Otaqda gözə dəyən bir şey qalmamışdı. Birdən varislərin nəzəri köhnə çarpayının altındakı sandığa sataşdı. Sandığı necə qamarladılarsa, qapağı yerindən laxladı. İçində nə vardisa ortalığa töküb ələk-vələk etdilər.

Saralmış üçkünc məktub lap dibdəydi. Qadınlarsa başı parçalara qarışmışdı. Qanları bir balaca qaralmışdı, çünki parçaların hamısı dəbdən düşmüş mallar idi...

Məktub uzundrazın əlindəydi. O, kağızı əlində o yan-bu yana çevirib onu gödəyə uzatmaq istəyirdi ki, Səlbi arvad üstünə yeridi. Səsi titrəyə-titrəyə:

-Bura verin o kağızı, - dedi, - bura verin onu!..

Hər iki əmioğlu udqunub durdu. Qadınlar da əl saxladılar. Birdən-birə halı pozulub uçunan Səlbi arvada matdım-matdım baxdılar. Ağıllarına özgə şey gətirmədiklərindən dərhal onun başının üstünü aldılar:

-Bəri bax, ay arvad, - deyə hirs-hikkəynən ötkəm-ötkəm dilləndilər. - Görünür qayda-qanundan xəbərin yoxdu. Vərəsəlik hüququ var. Ver onu bura!

Səlbi arvad üzünü yana çevirib acı-acı:

-Hə, görürəm, - dedi, - qayda-qanuna yaxşı bələdsiz. Amma bir özgə qayda-qanun da var. Təkcə malı-mülkü bölməyəmi gələrler? Varissiniz əgər, o kağızda yazılanların ağrı-acısını da bir bölün də!!!..

Əzizağa ELSEVƏR

Çinar ağacı

Üç gün idi ki, yurdda rahatlıq pozulmuşdu. Düz üç gün idi ki, ananın göz yaşı qurumurdu. Övladları dil tapa bilmir, inad atını minib hərəsi bir tərəfə çapırdı. Öyüd-nəsihət də kar etmirdi.

* * *

Axşamçağının qara sərinə düşmüşdü. İstidən tənlimiş yarpaqlar xəfif-xəfif titrəşirdi. Bir az o yanda dağların, dərələrin min illik yuxusuna bəlenib gələn Qarayar çayı yorğun-yorğun axırdı. Suda ayağını yuyan söyüdlər günəş güzgüsündə cılvelənə-cılvelənə pərişan tellərini çiynlərindən atıb çay boyu axıb getmək istəyirdi.

Murad yuxudan oyanıb, üz - gözünün tərini sildi. Tənbəl-tənbəl bir-iki dəfə gərnəşib yerindən qalxdı. "Ana, ay ana!"-deyib, eyvana çıxdı. Ürəyi yanırdı. Düşündü: açıq pəncərənin qarşısındakı stolda əyləşib anasının dəmlədiyi darçınılı, mixeli çaydan bir-iki stəkan içmək heç də pis olmazdı. Sərin meh yorğunluğunu qaçırar, Minay təpəsinə qədər uzanan boş çöllər baxdıqca gözüne işıq, könlünə rahatlıq gətirərdi.

Anasından səs çıxmıdı. Təəccübləndi. Həmişə oturan kimi anası çay gətirər, "İç, oğul, ədviyyəli çaydır, iç, cana xeyirdir", - deyərdi.

Bəs, indi niyə görünmür, niyə səsi çıxmır?! Marağını boğa bilmədi. Həyətə düşdü. Bostana baxdı. Elə bil qeybə çəkilməmişdi anası.

Qonşuları səslədi. Həmid qardaş, Cəfər dayı, Vəli əmi, Süsən xala, Nəbat nənə, anamı görməmişiz?

Bu nə sirdi, Allah, heç biri görünmədi, heç biri harayına hay vermədi. O qonşular ki, Muradı doğmalarından da ayırmaz, anamı görəndə "Tərbiyəsinə bərəkallah, Murad da bizim balamızdır!"- deyərdilər. Anam da mənim boyuma baxıb öyünər, içərisində qürur hissi keçirər, fərəhindən yerə-göyə sığmazdı. Bəs, indi nə olub, yoxamı çıxıblar, qeybəmi çəkiliblər. Bir kəlmə nədir ki, yoxsa məni eşitmək, dinləmək istəmərlər?! Ola bilməz! Yüz il gəlsə də, onların belə olacağına inanmıram. Heç vaxt, heç vaxt inanmaram. Bəs onda bu nə sirdir. İtlər, itlər də hürüşmür axı. Həmişə həmir hiss edən kimi zəncirini çeynəyən Cəfər dayının Alabaşı o da gözə dəymir axı? Qoyunlar, buzovlar mələmir. Küçədən gəlib-gedənlər də yox. Yoxluq nə pis şey imiş. Sükut insanı boğur, işin-için yeyib dağıdır. Sən demə, dünya insanlarıyla gözəlmiş.

Yol boyu evlərə baxa-baxa irəlilədi. Heç bir ins-cins gözüne dəymədi. Mübhəm suallar onu içəridən yeyir, cavabsız-cavabsız ötüb keçirdi. Elə bil havasız, qərribə bir boşluğa düşmüşdü.

Dörd yol ayrıcına çatanda gözlərinə inanmadı. Əncir ağacının altındakı iri sal daşın üstündə üç uşaq əyləşmişdi. Səkkiz-on yaş arasında olardılar. İki qız, biri oğlan idi. Yaşca kiçik olan qız kövrəlib ağlayır, "anamı istəyirəm, anamı!.." - deyib, içini yeyirdi. Oğlan isə elə bil yumağa dönmüşdü. Sanki sıxıntısı ağır bir daş olub çiyinlərindən asılmışdı. Muradı görəndə üçü də yerindən sıçradı. "Murad dayı!.. Murad dayı!!.." - deyə həyəcanla, sevincle qışqıraraq onu qucaqladılar. Adi vaxt olsaydı, çəkinər, bəlkə də heç belə etməzdilər. Ancaq həyat insanı elə məqamlarda yaxalayır, elə dolaylardan keçirir ki, bəzən zaman da bu ovqata köklənməkdə aciz qalır. Bu uşaqlar niyə belə kimsəsiz, unudulmuş vəziyyətdə qalmışdılar?! Həə, yenə Burovar meşələrinə moruq, çiyələk dalıyca gediblər, yəqin. Bu, elə dolu səbətlərindən, qıpqırmızıya çalan balaca əllərindən də aydın görünür. Eh, Burovarın moruq, çiyələyinin heç bilirsən necə dadlı mürəbbəsi olur? Mürəbbə deyirəm ey sənə, ətrindən, dadından, vallah, heç doymaq olmur.

-Murad dayı, evlər niyə boşalıb?.. Niyə bizi eşidən yoxdur?! - uşaqlar Muraddan soruşdular.

Murad da gözlərini döydü, handan - hana: "Mən də sizin kimi, ay Elnur, ay Sevinc, ay Sevdal-dedi.-Elə bilirsən mən nə isə bilərəm, ya bildiklərimi sizdən gizlədirəm? Yox, mənə də çox şey qəribə gəlir. Bəlkə, dünyanın axırıdır, biz bilmirik, həə?! Görürsüz, dünyanın gözəlliyi elə insanlarındaymış. Yatmışdım... Ayılında hər şey tərsinə göründü mənə. Bircə darıxmayın, ağlayıb özünüzü də üzməyin. Ağlamaqla onsuz da heç nə düzəlmir. Ağlamaq yüngüllük gətirsə də, insanı acizləşdirir, soyuq başla düşünməkdən bir az da uzaq salır. Oturmayın, nə qədər qaranlıq düşməyib, kəndə baş vurağın, bəlkə bir iz tapdıq".

-Nə olar, harasa zəng edin, radionu açın, Murad dayı!- Elnur dil boğaza qoymadı. Bir az da yaxına gəlib Muradın düz gözlərinin içinə baxdı.

- Telefon işləmir, canım- gözü. İşləsəydi nə vardı ki?! İşiq, qaz da kəsilib. Radio, televizor da hardan olasıdır ki?!- Murad özünü nə qədər sakit aparmaq istəsə də bacarmadı. Həyəcanı əllərinin titrəyişindən, gözlərindən tökülən tələşdən aydın oxundu. Uşaqlar bunu apaydın gördülər.

Yaşca hamıdan böyük olan Sevinc qorxa-qorxa səsinə içinə salıb soruşdu:- Murad dayı, olmaya cinlər, şeytanlar adamları yolundan azdırıb, gəlib aparıb, həə?! Nənəm düz deyirmiş. Söze baxmayanları aldadıb aparırlar. Onları tapıb kömək etmək olmaz bəyəm? Şeytan olanda nə olar, şeytanın ürəyi yoxdur məgər?..

-Sevinc, nənən səni çox istədiyindən elə deyirmiş, qızım. Cin - şeytan nə gəzir?! Pis insanlar şeytandan da pisdir.

Hava qaralanacan kəndi xeyli dolaşdılar. Ayağından girib, baş tərəfində dayandılar. Yoruldular. Nə bir ins-cins gözə dəydi, nə də kimsə ortalığa çıxıb onların harayına son qoymaqla intizarını dağıtdı. Dilxorçuluq, əsəbilik, hər şeydən əvvəl isə uşaqların baxışlarından tökülən qorxu, tələş addım-addım onları izlədi. Küknar, çinar, şam ağaclarının dövrələdiyi qəbiristanlığa da baş çəkдилər. Bir işiq ucu tapa bilmədilər. Ümitsiz-ümitsiz Muradgilin həyətinə qayıtdılar. Həyətdə - tut ağacının altındakı taxtda oturdular; qaranlıqda eyvana çıxmağın nə mənası?! Ciyərləri yanırdı. Kəsmə daşı yanaşı qoyub ocaq qaladılar, çaydanı qaynamağa qoydular. Elə acmışdılar ki, pendir dürməyini gözlərinə təpirdilər...

Murad ali təhsilli zootexnik idi. Gənc olsa da, dünyanın gərdişindən az-çox xəbərdar idi. Bilirdi dünya nə üzdədir, nə rəngdədir. Bilirdi bu fani, gəldi-gedər dünyanın kədəri sevincindən üstədir, ədaləti qapılar dalında gözləməkdən xəstədir. Ancaq bu gördüklərini kəsdirə bilmir, lal sükutdan

vahimələnir, hövllənib içini yeyirdi. Birdən qara, qorxunc bir fikir şimşək kimi çaxıb Muradı içəridən silkələdi. "Müharibədir,- dedi,- düşməndən hər şey gözləmək olar! - öz-özünə düşündü.- Bəndə xətər toxandırarlar haa... Allah eləməsin, qulaqlara qurğuşun, onda aləm qarışar. Gör insanların dişiyə-dırnağıyla yaratdığı nə qədər yaşayış yerləri gedər dənizin dibinə.." Sonra qulağını çəkib, "tfu, tfu!.. gör mən nə düşünürəm, - dedi.- Dilim qurusun, rəzalətə bir bax, yaxşı şey niyə ağılıma gəlmir, ancaq pis şeylər barədə düşünürəm". Uşaqlar heç nə hiss etməsinlər deyə var-gəl etdi. Həyətin ortasına qədər yeridi. Burdan magistral yol aydın görünürdü. Əvvəllər ay işığında burada - armud ağacının dibində oturub o yola o qədər baxardı ki, yollar da əriş-arğac olub yaddaşında bitərdi. İrili- xırdalı, ağılı- qaralı maşınlar o yoldan şütüüb gedər, Muradın şirin, kövrək xəyalı onların arxasınca uzana-uzana arzularını şəhərə sarı çəkib aparardı. Nədənə, belə anlarda qəribşəyər, yollar bitənə qədər getmək istəyərdi. Yollar isə bitməz, bitməzdi. Baxdı. İçini yeyə-yeyə xeyli baxdı. Maşınlar görünmədi. Darıxdı. Şübhə ona güc gəldi. Düşündü. Nəsə etməlidir, uşaqları qorxutmadan, sakitcə öz işini görməlidir. Onları da,özünü də fəlakətin ağzına atmamalıdır. Murad gecəni dirigözlü açdı. Gözləri yuxusuzluqdan qıpqırmızı qızarmışdı. Hələ içindəki təlaş, təşviş də öz işini görmüşdü. Düşünürdü: "Onlar uşaqdı, hələ heç nə bilmirlər, mən nəse fikirləşməliyəm..." Uşaqlara baxıb ürəyi sızlayır, yazığı gəlirdi. Dünyadan xəbərsiz uşaqlar... bir - birinə qısılib, gör necə yatmışdılar. Şirin-şirin, mışıl-mışıl. Muradın ürəyi gəlmədi onları oyatmağa. "Qoy yatsınlar!- dedi.- Yazıqdırlar, yuxularına haram qatmayım. Onlar durana qədər mən də bir-iki işi görərəm..." Balta, mişarı götürüb qulangərişə tərəf getdi. Orada evə artırma tikmək üçün aldıqları təzə taxtaları qurumaq üçün yığmışdılar. Kölgəlik idi, günəş işığı da tutmurdu. Usta Qiyas demişdi ki, məni tələsdirməyin, taxta yaxşı qurumasa işlətmək olmaz. Mənə nə var, işimi görüb pulumu alacam. Amma sonra məni günahkar çıxardacaqsınız ki, bilirdinsə, vaxtında niyə demirdin? Murad acı-acı gülümsədi.

- Eybi yox, indi kəsib hərəməzə rahat yerləşə biləcəyimiz bir yeşik hazırlayaram!..- dedi.

Sıxıntı, qorxu, ağrı-acıyla dolu iki gün gəlib keçdi. Bu iki gün iki ay, bəlkə də il qədər uzun göründü. Vaxt ərimək bilmədi. Ağır-ağır, tənbel-tənbel keçib getdi. Ancaq Muradın qəlbində hər anıyla bir intizar, bir həyəcan tufanı qopartdı. Murad öləri də olsa, yeşik məsəlisini uşaqlara anlatdı.

Şəhərin gözü açılar-açılmaz birdən-birə qəribə bir titrəyiş, uğultu qopdu. Yarpaqlar əsim-əsim əsdi, yolunub qucaq-qucaq töküldü, ağaclar budaq-budaq gərildi, qırıldı,qırıldı. Sanki yer titrədi, nəhayətsiz göylər qopub tavanından düşdü. Muradın dəli bağirtısı aləmi başına götürdü :

- Qaçın, tez olun, yeşiyinizə sarı qaçın!..

Uşaqlar diksindilər, nə olduğunu kəsdirə bilməsələr də, qara-qorxu içində çinara, yeşiklərinə sarı götürüldülər. Yazıqlar vahimədən boğulur. Əlləri titrəyirdi. Elnurun çinarın yoğun budağına şəridlə bərk-bərk bağladığı yeşiklərə oturanda ayaqları da keyləşib, sözlərinə baxmırdı.

Muradın həyəcanlı səsi gəlirdi: - Kəməri, kəməri bağlayın! Bərk- bərk yapışib, gözlərinizi də yumun. Çətini birinci dalğadı. Onu ki, ötürdüz, daha qorxusu yoxdur. Su özü Sizi üstə çıxaracaq, beşik kimi yırğalayacaq, sonra da yavaş-yavaş çəkilib gedəcək. Dözü, qurban olum, birtəhər dözü! Amandı, bircə qorxunu yaxına qoymayın. Qorxsaz, əliniz keyləşəcək, içinizin təpəri də itəcək. Bu bir sınaqdı, tanrı sınağı. Görünür, bizi pis insanların pis əməllərinə görə sınağa çəkir...

Suyun bu qədər təhlükəli olduğunu ilk dəfə idi ki, görürdülər. Axın gəlir, qarşısına çıxan hər şeyi məhv edirdi. Evlərin taxtapuşlarını bir andaca götürüb atır, ağacların budaqlarını qırır - çatır, hər şeyi saman çöpü kimi oynadırdı.

Birinci zərbə uşaqlara dəyəndə Murad elə düşündü ki, daha onlar üçün hər şey bitdi. Bu dəqiqə budaqlar qırılacaq və suyun axarında dənizə qədər axıb gedəcəklər. Elnurun yeşiyini su dartıb oynadanda, iki dəfə fırladanda Murad düşündü ki, yəqin suda boğular. Ancaq çox şükür, pis qurtarmadı. Elnurun cəldliyi, zirəkliyi hər şeyi yaxşılığa yönəltdi. Çinar vüqarını pozmadı, suyun ağzında əzəmətini, qururunu itirmədi. Güclü qollarını gərib ana kimi uşaqları qucağına aldı, qorudu. Çinar o çətin, o qorxulu məqamda uşaqlara o qədər yaxın, o qədər doğma oldu ki, hətta hənirini, nəfəsini də hiss etdilər.

-Murad dayı!.. Murad dayı, ilan!.. bax, ilan, düz üstümüzə gəlir...- deyər qızlar qışqırırdılar.

Murad qayıdıb onların dediyi səmtə baxdı. Suyun üstüylə iri bir budaq axıb qızlara sarı gəlirdi. Quyruğunu ağacın gövdəsinə dolamış zəhərli ilan başını dik tutub, yazıq-yazıq ətrafa baxırdı. Qızlar qışqırırsın, ilan səsdən özünü itirib bir az da qorxurdu.

Murad qorxu, təlaş içərisində olan qızlara Elnurun kömək etmək istədiyini görcək bərk qəzəbləndi.

-Elnur, çəkin!.. Səhvə yol vermə!! - Murad qeyri-ixtiyari olaraq bərkdən bağırırdı:

-Qızlar!.. Sevinc, Sevda... nə olar, siz də sakit olun. Qorxmayın, ilan da öz hayındadır. Bu dəqiqə, narahat olmayın, bax, elə indicə o budağı sizdən uzaqlaşdıraram...

Murad iki dəfə cəhd göstərdi. İkisində də cəhdi boşa çıxdı. Güclü su axını onun yeşiyini qızlardan uzaqlaşdırdı. Bir də, bir də cəhd etdi. İlanın oturduğu budaq qızlara yaxınlaşmağa lap az qalmış əlinin arxasıyla budağı güclə bərk-bərk itələdi. Hiss etdi ki, əlinə nəsə batdı. Ancaq qorxmadı, ağrıya baxmadı, budağı sürüşdürüb, qızlardan uzaq saldı. İlan da qorxu hiss edibmiş kimi azacıq fısıldadı, gözlərini oynatdı, dilini çıxarıb başını bir az da dik tutdu. Təhlükə sovuşdu. Qızlar sakitləşdilər. Ancaq qəfil su burulğanı budağı yerində oynadıb Murada sarı yaxınlaşdırdı. Murad bir az da qəzəbləndi. Qışqıra-qışqıra: - Ay məlun, ay yazıq, ay bədbəxt heyvan! - dedi. - Görmürsən, biz də sənə kimiyik? Köməksizik. Ümiddən asılmışıq. Öz hayımızdayıq... Çıx, çıx yolunna get, axı sənlik burda nə var!..- deyib ilan dolanmış budağı bir də kənara itələdi. Bu dəfə budaq onlardan çox uzaqlaşdı. Suyun axarı onu qabağına qatıb gözdən itirdi.

Bəlkə də il qədər uzun, əzablı görünən saatlar ərimək bilmədi. Suyun səviyyəsi enməsə də, axar bir az sakitləşdi. Dörd yeşik suyun ağzında sakit-sakit oynadı, beşik kimi yırğalandı. Gecənin soyuq, sıxıntılı qaranlığı düşdü. Bədirlənmiş ay çırağını yandırır nəhayətsiz göylərin tağından asdı. Düzü-dünya gümüşü rəngə boyandı. Sular ay nurunda titrəyib soyuq-soyuq axdı. Bu soyuqluq onların iliyinə, qanına işlədi.

Səhərin gözü açılar-açılmaz qızlar qışqırırdılar: "Gözünüz aydın, ay yatanlar, oyanın, gözünüzü açın, suyun səviyyəsi enir!"

Günəş doğurdu. Üfüq qızılı - çəhrayı rəngə bürünürdü. Sular azalıb durulur, yenə quşlar uçurdu.

-Murad, ay Murad, bu qədər də yatmaq olar, ay oğul?! Oyansana. Demişdin mənə çağırırsan. O çinardan ötrü bələdiyyəyə gedəcəkdin, axı...

Murad gözlərini ovuşdura-ovuşdura yerindən qalxdı. Yuxuda gördükləri ona çatmadı. "İlahi, mən nələr gördüm? Bu yuxuydumu? Bilmirəm..."

bilmirəm, nəydisə, bir xəbərdarlıq, bir həyəcan signalı idi...” - deyə öz-özünə pıçıldadı. Qardaşıyla pis bir məqamda üz-üzə gəlmişdilər. Qardaşı üç gün idi ki, inad atına minib çapmaqda idi. Elə bil gözləri kor olmuşdu. Heç kimi eşitmək, dinləmək, düşünmək istəmirdi. “Yox. Çinar kəsilməlidir!” - deyib inadından dönmürdü ki, dönmürdü. O çinari atası əkmişdi. Təzə yurda düşdükləri il əkmişdi. Ata yadigarı idi. “Övladlarım o ağaca baxanda məni xatırlar, bu yurdda ata nəfəsi var, düşünərlər”- demişdi. İndi bəs nə oldu, ata yadigarı nə tez unuduldu. Bax, bu, yuxu deyildi, atamin ruhu idi yaddaşıma gəlib duyğularımı silkələyir, cırmaqlayır, məni fil yuxusundan, daş duyğusundan ayıltmaq istəyirdi. Qardaşım hasar çəkmək istəyirdi. Hasarın bir ucu çinara toxunurdu. Çinar kəsilməsə nizam pozulacaq, hasarın daşları bir-birinə bənd almayacaqdı. Buna görə qardaşım məndən çinari kəsməyi tələb edirdi. Bilmirəm, niyə belə inad edirdi. Anamın üç gündən bəri qurumaq bilməyən göz yaşlarını görmək istəmirdi. İnanmıram, inanmıram yuxuda mənə əyan olanlar, ona da nəsə bir şey deməmiş ola. Bu, yuxu deyildi, vallah yuxu deyildi. Gələcəkdə olacaqlardan xəbər verən bir fəlakət xəbərdarlığı idi. Onu dinləməli, eşitməli və ibrətlənməli idik. Yoxsa, fəlakətdən qaçmaq yox, fəlakətə sarı gedə bilərdik.

-Yox, ana, bələdiyyəyə getməyəcəyəm. Qardaşıma da de, çinari kəsməsin, istəsə, lap hasarı beş-altı addım bəridən çəksin. Amma çinara əl vurmasın, atamızın yadigarıdır.

♦ P o e z i y a

Könül HƏSƏNQULU

QLOBUSUN GÖZ YAŞLARI

Əlimdə tutduğum qlobusu
ədayla fırladıram
Sağ barmağımın ucunda

Bir andaca döndərirəm geriyə
Tarixin başını sürətlə
1930-cu illərə

Gicəlləndimi
İkinci
Dünya müharibəsindən geri?!

Ehmalca
Sol barmağımın ucuyla
Toxunuram
Qranada bağlarına

1936-cı ilində
Tuturam dünyanı
Ovuclarımın içində

Tüpürürəm bütün əlisilahlı
Frankistlərin üstünə
Vahidin qan-qırmızı
Tüpcəyiylə!

Və
Sol əlimlə əzirəm o qoyun qığını

Lorkanı
Güllələdikləri yerdə

Sonra
Bir böcək əzmiş kimi
Durub silirəm əllərimi

Daha sonra
Vahidin dodağındakı qanı
Alındakı
Soyuq təri

Və uzadıb bir əlimi Şuşaya
Yelləyirəm iki yaşlı
Atamın taxta beşiyini
"Laylaa... Ata, laylaaaa....."

Ondan da sonra bütövlükdə
Çaxıb əlimdən dünyanı
Döşəmənin üstünə
Qarışdırıram suyla-torpağı

Və
Bir də
Sıxıb dünyanın gicəllənən başını
Sol qoltuğuma
Sürütləyirəm onu 1936-cı
Avqust günəşinin altına

Mən ovuclarımla
Əzirəm dünyanın gicgahını

Qoy şairlərə açılası
Güllələr qalsınnnnnnnnnn
Silahınnnnnnnn
Boğazınnnda

Qoy udqunsun o silah!
Qoy udsun güllələrini frankist udlağıyla!
Qoy onların da parçalansın içəlatı -

Qoy öpsün onların da
Dodaqlarını
Vahidin qanı

Sıxın dünyanın gicgahını!
İçin dörd nəhəng suları!

Sonda
Ağlayın o suları
Günəşin altında
Qupquru Qranada torpağına -

Lorkanın "məzarına" ağlayın
Qlobusun göz yaşlarıyla.

KİÇİK FORMATDA KÜÇƏ

Küçədə əl izləri var
Çəkilib üzüaşağı
Həzin bir sığal

Damlarda göz yaşları
Ordasa yaydı

Ovcunda tutub bir kişi üst-üstə iki çörək
Sol qolunda saati
Əlində
Qara eynək

Çörəyin üstündəsə
Qat-qat öpüş izləri - anamın dodaqları

Bu -
Sənin fotosəklindir
Ata!

QARĞA SƏSLƏRİ

Günəşin qurutduğu torpaqları gecə qan suvarar
Dəlik-deşik sinələrdən quru torpağa
Sonra
Qarğa sinəsinə dimdiyindən qan damar

Qan dağılar səkiyə insan əliylə
Susayanda
Qarğalar

Qarr
Qarr
Qar...

QARANLIQ

Gecənin
Silahları susdurub köndələn yıxan saatlarıdı

Bax...

Ovuclarıma sıxmışam
Başımın üstündə qaynaşan qara qarğaların
Kin vurnuxan qanadlarını

Və susdurmuşam
Susdurmuşam içimdə

Züleyxanın qara zindan misalı
Yusifə zülm edən məkrini
Ağrılarını

Gecənin
Kor qaranlığıdı

Gəl...

Ayı
Dağların ətəyinə
Günəşi
Bir körpənin əllərinə tapşırırmışam

Tutsunlar
Saxlasınlar sabahacan

AB İMO PECTORE!*

Tanrıya ithafən...

Uşaq əmizdirir on yaş kiçiyim
Küçə daşının üstdə
Üşüyə-üşüyə

Mən
Masterin barmaqlarından öpürəm!

Xəritə kimi satır bədənini kürən qadın
Hər gecə
Vərəm xəstəsinə

Mən
Masterin barmaqlarından öpürəm!

Girov qoyur ömrünü yaşdım
Bir halqa üzüyə
Məbəddə kəbin vədiylə

Mən
Masterin barmaqlarından öpürəm!

Çözülməz ip dolandı bu vaxt
göyərçin ayaqlarına
Bax -
Buğda dənələdiyi yerdə

Mən
Masterin barmaqlarından öpürəm!

* Lat: *Ab Imo Pectore - səmimi qəlbdən*

Küçük ulayır yetimliyinə bu gecənin içində
Bir ağız sümük
Bir əl sığal naminə

Mən
Masterin barmaqlarından öpürəm!

Ay yuvarlanır xəstəxana damının arxasına
Qan-qırmızı!
Asta-asta...

Mən
Masterin barmaqlarından öpürəm!

Öldü qadın doğuş üstə!
Qucaq üçün ağlayır körpə
Çarpazlayıb
Boş qollarımı sinəmə -

Mən
Masterin barmaqlarından öpürəm!

Sümüyünəcən qaşır alnını bir bəndə
Silərək alın yazısını
Qan içində

Mən
Masterin barmaqlarından öpürəm!

Küləklər söndürür qaladığım ocağı hər dəfə
Süpürüb ocaqdan
Külü səssizcə

Mən
Masterin barmaqlarından öpürəm!

QADININ ƏSR SURƏSİ

And olsun axşam çağına -
İkinci vaxtına, əsr namazına, zamanına və ya
Peyğəmbərin əsrinə ki

Gözlərimin yaşıyla yudum Qədr gecəsini

QAR

Canavarlar ulaşır bu gecənin içində!

Qar meşədə
Ağrısını kəsir ağır yaralının
Qarı qucaqlayır o, açıb qollarını
Qanisa bir tərəfdən əritməkdədir qarı

Ağaclar donub kor meşədə!
Qol-budaqlarından axıb fevral -
Yarımşəffaf
Sırsıralar

Canavarlar ulaşır bu gecənin içində...

Qan meşədə
Susuzluğunu kəsir canavarların

DOĞUŞ

Sərdi gecə
Siyah örpəyini səhraya
Və öldü günəş -
Batdı
Torpağın qoynuna

Sabah yenə doğacaq torpaq
Günəşi -
Yuxudan ayılınca aşiqin
Dərhal sevdiciyini
Xatırladığı kimi

Gecədir...
Sükut edin!
Hələ ki torpaq
Səmayla
Sevişməkdədir

Sübh çağı
Bir körpə
Açıb əllərini
Uzadacaq
Üfünə sarı

Və ovuclarının içindəcə
Qaldıracaq
Günəşi
(Qoparıb torpağın bətnindən)
Səmanın köksünə!

SÜBH MƏNZƏRƏSİ

Hələ ilk şəfəqlərindən bəllidir
Günəşin möhtəşəm doğulacağı!

Yuxudan ayılmayan dağların
Sinəsini zolaq-zolaq soyundurur
Onun narıncı qolları;
Yandırır

Oyadır
Qovur
Dağın sinəsində gecələyən
Ona qısqandığı
Həşəratları

Günəşin böyüklüyü
Həşəratın kiçikliyi
Azaltmaz qısqanclığı

OĞLUMA MƏKTUB

Saçlarımı xınaladım, oğlum...
Amma qorxma
Hələ böyütməyəcəyəm içimdə kimsəni
Səni müharibədən
On yeddi il əvvəl gətirəcəyəm həyata
Söz verirəm!

Söz verirəm ki
Çiçək-böcəklə keçməyəcək
Sənin əsgərliyin

Yerindəcə addımlayacaqsan sən
Oyuncaq əsgərlər kimi
Hər gün
Paytaxt asfaltında?

Yox!

Sən
Silaha ilk dəfə baxanda
Pozacaqsan
Düşmən alınıdakı
Qırıqların sahmanını!

Əllərimi xınaladım, oğlum...
Bax buludlardan
Yer kürəsinə
Qurbanın olum
Çoxmu qalib müharibəyə hələ?

YHQ - YAZI HƏRƏKƏT QAYDALARI

Sentyabr
Yağış yağır
Məktub yazıram salfet kağızının üstünə
Orfoqrafik səhvlərə yol verə-verə

Oturmuşam pəncərələri
Şəhərin qaynar küçələrinə açılan kiçik kafedə

Çətirsiz bir qadın ağlayır pəncərə önündə
Gözlərindən axan qara boyaya qarışb
Sinəsinə süzülür onun üzündəki
Rəngli -
Qara
Kə-
də-
ri

Gülümsəyir ona baxan rəssamın ilham pərisi

Ağlayır qadın... İslanır sinəsi
Qa-
bır-
ğa-
la-
rını
Diz-
lə-
ri-
i-
i

Kafenin önündəcə soyunub yaş qiyafəsini
Qadın silir gözlərini

Yağış yağır
Masamın üstündə yaşıl çay buxarlanır
Gözləyirik... Yağışın kəsməyini -
Mən
Yaşıl çay
Və misralar yazdığım salfet kağızı

Yağışsa yağır
Bu yağmurlu "yollarda"
İtələyib bütün durğu işrələrini
Bir əlimlə
Yol verirəm orfoqrafik səhvlərə

FEİLİN İCRASI

Oublier
Forget
Забывать
Unutmaq

Öyrən
Bircə felin hansı hərəkəti
İcra etdiyini

Oublie* mademoiselle!
Oublie...

* Fransızca: oublie [ubli] - unut

Tayını itirmiş ayaq kimi
Təkliyindən utanaraq yerimə vərdisini
Unut!
Забудь!
Forget!
Oublie!

Oublie mademoiselle
Oublie!

Axar sulardan öyrən
Geri dönməməyi

Oublie mademoiselle oublié!

Göyərçin qanadlarından öyrən
Qafqazda insanlara güvənməməyi

Oublie mademoiselle oublié!

Enən yağışlardan öyrən
Torpağın dibini sevməyi

Oublie mademoiselle...
Oublie!

BUĞDALARA

Bütün məhbuslar üçün

Bu gün edam günüdür!
Dəmir millər arasından
Əllərimi bərk-bərk sıxan, əziz dost,
Apar onları da özünə uzaq zəmiyə
Sığal çəkdir sünbüllərə -
Tanrı mərhəmətinə

Mənsə indi səndən ayrılıam
Ölməzdən öncə
Rütubətli
Dustaqxana divarlarına qapanım
Və bəlkə bir möcüzə ümidiylə
Dizlərim üstə çöküb Tanrıya yalvarım

Sonra da gözetçilərin ayaq tappılısında
Dəmir açarlarının
Çaldığı ürkdücü "marş" sədası altında
Anlayım ki, nə gözləyir bizləri -
Ümitsizcəsinə özümle qucaqlaşım...
Vidalaşım...

Saatlar ayrılığı vurur
Vaxt sənin ovuclarında deyil ki...
Bu böyük əllərini sıxıb əzirsən indi
Umduğun mərhəmət tükəndi, dost, tükəndi -
Bəlkə, Tanrı bütün mərhəmətini zəmilərə səpdi
Burası ümid səpdilər təəssüflər cücərdi

Bu gün edam günüdür!
Üz tut müqəddəs uzaqlara
Apar əllərimin izini də dodaqlarında -
Sevgimi, rəğbətimi, şəirlərimi çatdır
Məni bu yaşa çatdıran
Buğdalara

DAYANMIŞ SAAT. 17:10

Böyümədim! Bütün böyümələrə inad
İçimdə qırxlı körpə ağlayır indi
Anamın südü quruyub...
Atamın əlləri...

Bizim evdə saat
Boş yerə tıqqıldayır

Acam... Susuzam...
Qırxlı uşaq dodaqlarıyla ağlayıram
Qaranlıqdan qorxduğum kimi
Qorxuram sığal-tumardan

Anamın südü quruyub...
Atamın əlləri...

Kimsə yelləməz daha beşiyimi
Çəkin ac yarasalar kimi
Qaranlığın içindən üstümə şığıyan əllərinizi!
Rədd olun!!!!!! Qupqurudur beşiyim...

Anamın südü quruyub...
Atamın əlləri...

Biriniz
Nəm yastığımı dəyişin.

Əlirza HƏSRƏT

SƏNİ YARALI SEVDİM

Gözdən, könüldən uzaq
Düşüb aralı, sevdim.
Oxlanıb kirpiyinlə,
Səni yaralı sevdim.

Lalələr qan içində,
Ha alış, yan içində.
Dağda duman içində
İtən maralı sevdim.

Heykəl qurub xəzəldən,
Eşq umdum hər gözəldən.
Bu dünyanı əzəldən
Ağlı-qaralı sevdim.

GÖRƏK KİM GÖZƏL AYRILIR

Gün keçdi dağın dalına,
Dağ sevindi bu halına.
Gəl ayrılıq vağzalına,
Görək kim gözəl ayrılır?!

Çiçəklədi tökdüyün qan,
Ruha tamarzıdır bu can.
Nəğmə öpür dodağımdan,
Könlümdən qəzəl ayrılır.

Sil ömrün-günün pasını,
Saxlayaq sevda yasını.
Payız açıb yaxasını.
Budaqdan xəzəl ayrılır.

DÜNYANIN DÜZƏLMƏK TƏHLÜKƏSİ VAR

Şimşək işığına düşdü gözlərim,
Buludlar dərdimə məlhəm aradı.
Sabahı ürəklə qarşılamağa,-
Ümidim sevdiyim adamlaradı.

Kölgəm də haçandır düşüb dalımcə,
İstidən çəkinmir, soyuqdan qaçmır.
Yaxşı ki, dilənmir kölgəm adamtək,
Yaxşı ki, heç kimə əlini açmır.

Gəlmir xoşunuza divanəliyim,
Ruhumu çarmıxa çəkən adamlar!
Atın özünüzü Yer kürəsindən,-
Dünyanın düzəlmək təhlükəsi var!.

KÖNÜL HEYRAN OLUB UCALIQLARA

Quşlar dimdiyini şəhə batırıb,
İbadət eləyir yarpağın üstə.
Torpağın altından çıxan nə varsa.
Tapır qiymətini torpağın üstə.

Hər dağ bir təpənin əlindən tutub,
Könül heyran olub ucalıqlara.
Sən də ayağını Yerə möhkəm bas,
Özünə dağlar tək ucalıq ara.

Vətən torpağına bərəkət verir,
Bu zəhmət çiçəyi alın tərimiz.
Hər doğan Günəşin şəfəqlərində.-
Gülüb aynalanır ümidlərimiz.

AZADLIQ İLAHƏSİ

Bu ulu məhəbbətin sehrinə bax, ilahi,
Könlümüzü bayrağa bağlamağı bacardıq.
Bu yurda əl uzadan düşmənlərin gözünü,-
Elə bu bayraqda da dağlamağı bacardıq.

Kür-Araz qol götürüb süzür Muğan düzündə,
Nə xoşdur aynalanmaq Xəzərin göy gözündə.
Hər an türklüyümüzə öyünüb Yer üzündə,
Bu bayrağın eşqiylə çağlamağı bacardıq.

Külək sərhəd telində çalır "Vətən marşı"nı,
Gəlin bayraq tutmağa sinəmdəki qurşunu.
Yadlar görməsin deyə, gözümüzün yaşını,
Ürəyin gözüylə də ağlamağı bacardıq.

Duruşda Savalandı, əzəmətdə Şah dağı,
Anlamaz bu hikməti cahil insan, bəd yağı.

Məhəbbət çeşməsindən su içib pərvazlanan,
Azadlıq İlahəsi bu müqəddəs bayrağı,
Ən uca zirvələrdə saxlamağı bacardıq.

BİZDƏ DAĞLAR DUMANDI...

Şair dostum, bizdə dağlar dumandı,
Dağ dumansız, duman dağsız yamandı.
Bir ah çəkdim qəlb alışdı, dil yandı,
Bu ocaqdan qalan külüm mübarək.

Gözlərini sinəmdəki dağ çəkdi,
Bu dumanda göz çəkməkdə dağ təkdi.
Bir qız gördüm, dodaqları çiçəkdi,
Dərən də yox, deyəm, gülün mübarək.

Hər göz yaşı bir ayrılıq duası,
Qan da yumaz bağrımdakı bu pası.
Eşq dilində son şərqi dir Qu yası,-
Belə sevda, belə ölüm mübarək!

SOLĞUN ÇİÇƏKLƏRİN SİMFONİYASI

Çılpaq ağacların dodağı qaçır,
Payız götürübdür səni qızlığa.
Elə gözəl getdin, gözəl ayrıldın,
Vuruldu səndəki vəfasızlığa.

Sarı yarpaqları yelpik eləyib
Döyür pəncərəmi payız rüzgarı.
Uzaqda baş-başa verən zirvələr
Dağın ətəyinə ötürür qarı.

Durna qatarına güllə atmayın,
Ölüm sevdasıdır hər quşun yası.
Divanə ruhumu dilə gətirib,
Solğun çiçəklərin simfoniyası.

SƏNƏ ÇİÇƏK DEDİM...

Tumurcuq gözləri gülür baharın,
Bənövşə ah çəkir kolun içində.
Diksinib boylanır ayaq izlərim,
Arxamca uzanan yolun içində.

Şəklimiz çəkilib quzey qarına,
Bu sevda dağın da gələr karına.
Ovcunu tutmusan göz yaşlarına,
Hələ oynayırsan selin içində.

Gəl, qucaq qollarım çəpərin olsun,
Çəpərdən keçməyə təpərin olsun.
Sənə çiçək dedim, xəbərin olsun,
Bu qədər çəmən, gülün içində.

♦ T a r i x

Elxan Zai QARAXANLI

Etrusk elegiyası

Etruskların tarixi

Etrusklar, İtaliyada romalılardan əvvəl yaşamış, orada zəngin mədəniyyət yaratmış bir xalqdır. Qədim dünya mədəniyyətinin böyük nümayəndələri şumerlər və qədim misirlilər kimi, etrusklar da dünya tarixində dərin izlər qoyublar. Bəşəriyyətin bu gün Roma kökenli hesab olunan bir çox nailiyyətləri etrusklar tərəfindən yaradılıb. Onlar İtaliyaya üzüm və zeytunu gətirmiş, Romanın təməlini qoymuş, onu 150 il idarə etmiş və sonda bir xalq kimi tarix səhnəsindən yox olmuşlar. Ən maraqlısı odur ki, onlar bir xalq kimi yox olacaqlarını bir neçə əsr öncədən söyləyiblər. Etrusklar öz güclərinin zirvəsində, e.ə VII-V əsrlərdə, 70 min kvadrat kilometr əraziyə və 2 milyon nəfər əhaliyə (o dövr üçün bu çox böyük bir rəqəmdir. - Red.) malik idilər. Antik müəlliflərdən Herodot, Gellanik, Posidon, Diodor, Tit Livi, Strabon və başqaları etrusklar haqqında maraqlı məlumatlar verirlər.

Romalılar da öz dövlətçiliklərini, dinlərini və əlifbalarını etrusklardan mənimsədiklərini gizlətməyiblər. Latin əlifbası da bir qədər dəyişdirilmiş etrusk əlifbasıdır. Romalılar onlardan musiqi alətlərini, geyim növlərini əxz etmişlər. Toqa, tunika kimi geyim növləri, şeypur, ney kimi musiqi alətləri, liktor və fil dişindən taxt kimi dövlət atributları da etrusk mirasıdır. 1780-ci ildə, etrusklara aid yazılar ilk dəfə tapılanda Qərb alimləri Avropa sivilizasiyasının köklərinin tapıldığını iddia etdilər. Amma heç bir Qərb alimi etrusklara aid bu yazıları oxuya bilmədi, çünki yazının kökəndə yunanca və latıncaya aid nümunələr axtarırdılar. Etrusk dilində Hind-Avropa kökləri tapa bilmədikdə bu dilin yer üzündə heç bir dilə oxşamadığını elan etdilər. Bu günə kimi 12 min yazılı mənbənin kəşf olunmasına baxmayaraq, etrusk mətnləri hələ də deşifrə olunmayıb. Tapılan yazılar əsasən qəbirüstü abidələr, güzgülər və müxtəlif bəzək əşyaları üzərində yazılmış qısa mətnlərdən ibarətdir.

Etruskların mənşəyinə dair müxtəlif mülahizələr var. XVIII əsrdə etruskların şimaldan, retlərin torpaqlarından gəldiyi iddia olunurdu. XIX əsrdə onların italik tayfaları ilə birgə Alp ətəklərindən gəlməsi nəzəriyyəsi ortaya çıxdı. Bu nəzəriyyənin ən qızgın tərəfdarı V.Helbiq idi. Antik müəlliflər etruskların mənşəyi barədə iki mülahizə irəli sürüb. E.ə V əsrdə yaşamış Lesboslu Gellanikə görə, etrusklar həqiqətdə pelasklardır və İtaliyaya Adriatik dənizi vasitəsi ilə gəlmişlər. Pelasklar Balkan yarımadasında və Egey adalarında yunanlara qədər yaşamış əhalidir. Herodotun etrusklarla bağlı verdiyi məlumatlarında onların Asiya mənşəli olduqları bildirilir.

Romalılar onları Etrusklar və ya Tuskilər adlandırırdı, amma onlar özlərinə Rasena deyirdilər. İtaliya araşdırmaçısı Alfredo Trombetti bu barədə məlumat verən Dionis Qalikarnassusun əslinde yanlışlığa yol verdiyini və Etruskların özlərini "Arsena" adlandırdıqlarını bildirir. Onların özlərini bu cür adlandırması bizdə böyük maraq doğurur, çünki bu, etruskların türk mənşəli olmalarına dair mülahizələr irəli sürməyə əsas verir. Qədim Çin mənbələrində türkləri Asena adlandırırlar. Çin dilində "R" səsinin olmadığını nəzərə alsaq, "Arsena" və "Asena" eyni yazılışdır və istər etrusklarda, istərsə də türklərdə dişi qurd mənasını verir. Qədim türklər kimi, etrusklar da qurdu müqəddəs saymış, onu özlərinə totem bilmiş, şərəfinə heykəllər ucaltmışlar. "Dişi Qurd" əfsanəsi romalılara etrusklardan keçmişdir. Romadakı məşhur Əmizdirən Qurd heykəli romalılar etrusk şəhəri Veyanı işğal etdikləri zaman qənimət olaraq götürülüb. Türkiyə alimi İbrahim Kafesoğlu bu barədə yazır: "Əski Romanın Romus-Romulus əfsanəsində Türk təsirinə illərcə öncə işarə edilmişdir...Dünyada Qurd mifologiyasını ayrıntılı biçimdə incələyən A. Alföldü tərəfindən Romanın dişi qurd əfsanəsinin Asiya bozkırları mənşəli olduğu və etrusklar vasitəsi ilə Batıya gətirilməsi fikri irəli sürülüb.

Misir fironu II Ramsesin (e.ə. I minillik) zamanındakı abidələrdəki məlumatlarda isə etrusqları "turşe" və ya "turuşe" adlandırırlar. Romalıların "etrusk" kimi tələffüz etdiyi sözün də məhz bu kökdən yarandığı guman edilir".

E.ə. VIII əsrdən başlayaraq, hökmdar-kahin lukumonlar tərəfindən idarə edilən Etrusklar, 12 şəhərdən ibarət konfederasiya meydana gətirmiş, Veya, Tarkviniya, Sere, Arrisi kimi zəngin şəhərlər qurmuş, e.ə. VIII əsrin ikinci yarısında Romanı ələ keçirmişdilər. Etrusqların Tarkvin (Tarkuin) sülaləsi e.ə. 616-509-cu illərdə Romanı idarə etmişdir. Tarkvin (Tarkuin) sülaləsi Etruriyanın əfsanəvi qurucusu Tarkonun nəslinə hesab olunur. Etrusk şəhər dövlətlərinin kahin başçıları - lukumonlar əsasən bu nəslin nümayəndələrindən seçilirdi.

1846 -cı ildə Sere şəhərində açılmış sərdabədə "Tarkhas" yazılmış mətn tapıldı, bu da tarkuinlərin real tarixi şəxsiyyətlər olduğunu göstərir. Volsa şəhərindəki məzarda Romalı Qney Tarkvininin adı yazılıb. Romadakı Cloaca Maxima deyilən böyük kanalizasiya sistemi, Kapitolidəki məbəd Tarkuinlər zamanında inşa edilmişdir.

Etrusqların gücü e.ə. VI əsrdə ən yüksək səviyyəyə çatmışdı. Roma müəllifi Tit Livi onlar barədə yazır: "Etruriya o qədər qüdrətli idi ki, yalnız quruda deyil, dənizdə də, Alplardan Messina boğazına qədər bütün İtaliya boyunca şöhrəti yayılmışdı".

Onlar Kampaniyada məhsuldar torpaqları ələ keçirdilər və Po vadisində koloniyalar yaratdılar. Bütün İtaliya demək olar ki, etrusqların təsirində idi, amma bu təsir Latiumda xüsusilə hiss olunurdu. Bütün bunlara baxmayaraq, Etrusk şəhər federasiyası siyasi və iqtisadi cəhətdən heç də güclü bir təsisat deyildi. On iki şəhər dövlətin kahin - başçıları olan lukumonlar arasındakı rəqabət, sonda bu Federasiyanın zəifləməsinə gətirib çıxardı. Etrusqların dəbdəbə hərisliyi, həzzlərə aludəliyi onların get- gedə passionar qonşu xalqlar qarşısında duruş gətirməsini çətinləşdirirdi. E.ə. I əsrdə yaşamış tarixçi Diodor, tarixçi Posidoniyyə istinadən etrusqların dəbdəbə hərisliyi barədə geniş məlumat verir: "Aydındır ki, günlərini orqiya və ərhlərə yaraşmayan əyləncələrdə keçirdiklərindən, onlar atalarının hünər və rəşadətini itiriblər".

Get-gedə xarici düşmənlər də aktivləşirdilər. E.ə. 524-cü ildə yunanlar etrusqlara ciddi zərbə vurdular. Romalıları tarkviniləri taxtdan saldılar. E.ə. 423-cü ildə samiyalılar Kapuani tutaraq Kampaniyanı ələ keçirdilər. Padan vilayəti qallar tərəfindən zəbt olundu. E.ə.396-cı ildə siyasi cəhətdən möhkəmlənmiş Roma etrusqlara sarsıdıcı zərbə vurdu və çiçəklənən Veya şəhərini ələ keçirdi. Tarkvinilərin çöküşündən sonra (e.ə.308) Etruriyanın mərkəzi və şərq hissələri Roma tərəfindən ilhaq edildi. E.ə. 280-ci ilə qədər bütün Etruriya romalıların əsarəti altına düşdü, etrusqlar isə onların vassallarına çevrildilər. Onların romalılarından olan asılılığı o qədər güclü oldu ki, hətta onların keçmiş müttəfiqi Karfagen hökmdarı

Hannibalın romalılar üzərindəki qələbələri də etruskları üsyana və müqavimətə sövq etmədi və onlar öz yüksəliş dövrünü yaşayan Roma cəmiyyətinin içində əridilər.

Etruskların bir xalq kimi məhvi barədə müxtəlif mülahizələr var. Əlbəttə, belə zəngin mədəniyyətə malik bir xalq bir müddət Roma cəmiyyətində özünəməxsusluğunu saxladı. Amma get-gedə etrusklar romalıların həyat tərzini mənimsədilər. B.e. 89-cu ildə etrusklara Roma vətəndaşlığı verildi. Bu dövrə qədər etrusk şəhərlərinin assimilyasiyası artıq başa çatmışdı. Buna baxmayaraq bəzi etrusklar hələ öz dillərində danışır və bu, imperator Klavdini etrusk dilinə dair kitab yazmağa sövq etmişdi. Etrusk öncəgörənləri - qaruspiklər hələ xeyli müddət fəaliyyət göstərdilər. Xristianlığın qəbulundan sonra, b.e.-nin 357-ci ilində imperator Konstantin onların fəaliyyətini qadağan edən fərman verdi. Və sonda etruskların İtaliyadakı min illik tarixçəsi başa çatdı. Etrusklarda belə bir inanc var idi ki, bu xalq min illik şərəfli həyatdan sonra yer üzündən yox olacaq. Gün gəldi və bu peyğəmbərlik yerinə yetdi, məlum tarixin ən mistik xalqı sanki bir kabus kimi yox oldu.

Etrusklarda dövlət quruluşu

Etruriya 12 əsas şəhərdən ibarət idi. Onların digər koloniyaları da 12-lik prinsipi üzrə qurulurdu. Şəhərlərə hökmdar kahinlər, lukumonlar başçılıq edirdi. Lukumonlar əsasən Tarkuinlər nəslindən çıxırdı. Tarkuinlərdən sonra Tolumnilər (Torumnilər) nəslə böyük nüfuza malik idi. 12 şəhərin birliyi federasiya-ittifaq əmələ gətirirdi. Federasiyanın mərkəzi, yerüzü tanrısı Voltumna həsr olunmuş məbədin yerləşdiyi Volsini şəhəri idi. Ehtimal ki, Voltumn baş tanrı Tinə verilən epitetlərdən biri idi. Volsinidə hər ilin yekununda bayram şənlikləri təşkil olunurdu və etrusk birliyinin başçısı bu şəhərdə seçilirdi. Hər il mart ayında Voltumna həsr olunmuş bu bayram şənliklərində məbədin yanına toplaşan 12 şəhərin nümayəndələri birliyin başçısını seçirdilər. Təntənəli mərasimin sonunda ona 12 balta və çubuq bağlaması təqdim edirdilər. Çubuq bağlamasına sancılmış balta, hökmdarın günahkarları cəzalandırmaq və edam etmək səlahiyyətini simvolizə edirdi.

Başçılar 12 şəhər-dövlətin rəhbərləri - lukumonlar sırasından seçilirdi. Lukumonlar Etruriyanın kahin rəhbərləri idilər və şəhər-dövlətlərə rəhbərlik edirdilər. Servi özünün "Vergiliyə şərhlər"ində yazır: "Lukumonlar etruskların dilində hökmdar deməkdir". Onların əlində həm dini, həm də siyasi hakimiyyət var idi. Lukumonlar "mundus"a yaxın yerdə yaşayırdılar və başqa dünyalarla insanlar arasında vasitəçi hesab olunurdular. ("Mundus" o biri dünya ilə bu dünya arasında keçidin baş tutduğu bir çuxur idi).

"Mundus" sözünün də etrusk dilindən gəldiyi güman edilir. Etrusk güzgülərində görüntü tanrıçası Munqunun adı keçir. Latıncada "mundus" sözünün ilk anlamı qadın görüntüsü deməkdir (Digər anlamları da Göyüzü və Dünya deməkdir). Roma inanclarına görə, religiosi deyilən günlərdə Mundus açılırdı və ruhlar burdan keçib bu dünyaya gəlirdi). İldə dörd dəfə lukumon xalqın içinə çıxırdı. Bu çıxışlar o qədər təmtəraqlı olurdu ki, Roma tarixçisi Tit Livini heyrətə gətirmişdi. "Doğrudan da, hökmdarın hakimiyyət atributları yadelliləri heyrətə gətirir. Lukumonun qızıl tacı, al-qırmızı mantıyası və qızıl üzüyü vardı. O, fil dişindən taxt üzərində oturmuşdu və ikiüzlü baltalarla silahlanmış qvardiyaçılar tərəfindən qorunurdu".

M.Pallatino lukumonların arxaik dövrlərdə kral mənasını verdiyini, ancaq Romada kral hakimiyyəti ləğv olundandan sonra, bu titulla ali məqəddər rəhbərlərinin adlandırıldığını bildirir. Mavleyev lukumonlarda şaman xüsusiyyətləri olduğunu qeyd edir. Maraqlı burasıdır ki, lukumonlar digər etrusk kahinlərindən, qaruspiklərdən, avqurlardan çox yuxarıda dayanırdılar. Əgər falçı qaruspiklər və avqurlar insanlara allahların iradəsini çatdırırdısa, lukumonlar allahlarla ünsiyyətə girirdi və bunu ekstaz vəziyyətində edirdilər. Eynilə türk qamları kimi, onlar ruhlar aləminə səyahət edirdilər. Lukumon sözünün mənşəyi barədə nə antik müəlliflər,

nə də çağdaş alimlərdə yekdil fikir yoxdur. Bir sıra hallarda bu söz şəxs adı bildirir. Dionis Halikarnassusa görə, Romulun köməyinə Lukumon adlı etrusk gəlmişdi. Bu söz Mantuya kuriyasında ali vəzifə və sadəcə, şəhər rəhbəri kimi də çəkilir. Romanın etrusk hökmdarı Tarkvini Priskin etrusk adı Lukumondur. Amma bütün hallarda bu məfhum etrusk cəmiyyətinə rəhbərlik edən şəxsə şamil olunur. Plutarx öz "Romul" əsərində Romanın Romul tərəfindən təməlinin qoyulmasını təsvir edir (Plut.Romul.11). Burada maraqlı məqam odur ki, təməlqoymanın müqəddəs ayinləri sırasında (bu ayinlər Romula Etruriyadan gələnlər tərəfindən anladılmışdır) o, şəhərin ətrafını xışla əkir, yeni ərazini sakrallaşdırır. Tarkon ilə bağlı əfsanədən görüldüyü kimi, şumlama mərasimini etrusk kahin - hökmdarları, Tarklar icra edirdilər. Demək, Romul da belə bir ruhani rəhbərdir, tarkdır. Əks halda o, Etruriyanın hər yerindən adam çağırma bilməzdi (Tarkon da yer şumlayan zaman torpaqdan peyda olan tanrıça Taqın vəhyələrini dinləmək üçün Etruriyanın hər yerindən adamlar çağırırdı). Yəqin ki, tarklar kahin - hökmdar lukumonların içindən çıxan özəl bir nəsilidir.

Lukumon sözünün etimologiyasını türk dilləri prizmasından araşdırdıqda, onun kökündə "uluk"- sözünün durduğunu ehtimal etmək olar. "Uluk" qədim türk dilində "böyük", "ali" mənalarını verir. Bu söz qədim türklər tərəfindən qurd totemə də şamil olunurdu. Oljas Suleymenov qədim dövrlərdə qurdun Uluk adlandığını ehtimal edir. "Uluk"- yeni ulayan, böyük deməkdir. Qurd totem hesab edən və özlerini qurd övladları - arsena adlandıran etruskların kahin rəhbərlərinin də qurdla bağlılığı şübhəsizdir. Yaxın Şərq mifologiyasının məşhur personajı Loğman və Lukumon arasında da paralel aparmaq olar. Etruskların ulu əcdadı Tark da lukumon hesab olunur. Gizli bilgiləri etrusklara öyrədən tanrıça Taq ilk dəfə məhz bu əkinçi-kralın qabağına çıxır və o Etruriyanın 12 şəhərinin lukumonlarını yanına çağırır. Lukumonları bir anda yanına çağırmaq üçün böyük siyasi və sakral hakimiyyətə malik olmaq lazım idi. Nəzərə alsaq ki, etrusk cəmiyyətində hakim zümrə Tarkonun nəslindən olanlar, tarkuınlar idi, demək, lukumonlar da bu nəsləndən çıxırdı. Əfsanəyə görə, Tarkon etruskların əcdadı Tirrenin oğlu və ya qardaşıdır. O, ilk dövrlərdə "Tarknı" adlanan Tarkviniyanın əfsanəvi qurucusudur. "Tarknı" sözünə Tarkuınların ailə məzarında da rasr gəlinir. Yəqin ki, Tarkviniya bu sözün Roma tələffüzüdür, etrusk deyilişində isə, Tarknı-Tarklı kimi səslənib. Vergiliyə və Strabona görə, Tarkon bütün etrusk şəhərlərinin başçısıdır. Tarkon adına Kariya yazılarında da rast gəlinir. Biz "Tark" sözünü "türk" sözü ilə eyni kökdən hesab edirik və onların torpaqla bağlılığını düşünürük. Tarkonlar böyük sakral hakimiyyətə malik idi və yer üzündə allahların hakimiyyətini təmsil edirdilər. İlahi qüvvələrlə bağlı hesab edilən lukumonlar, torpaq üzərində ilahi hakimiyyəti həyata keçirirdilər. Onlar eyni zamanda fəvqə qüvvələrlə - daha çox yeraltı qüvvələrlə əlaqədə olurdular və bunu ekstaz vəziyyətində edirdilər. Roma müəllifi Festa bunu belə təsvir edir: "Bəzi adamlar dəlilliklərinə görə lukumon adlanırlar, ona görə ki, onların yaxınlaşdığı yerlər qorxulu olmağa başlayır".

Lukumonlar ilk zamanlar krallıq hakimiyyətinə malik olsalar da, get-gedə bu hakimiyyət itirilmiş, öncələrdəki güclü lukumon hakimiyyəti, lukumonlar artıqca zəifləməyə başlamışdır. Lukumonun konkret ərazi ilə bağlılığı (ərazini himayə edən ruhlarla) onların başqa yerlərə köçməsinə mümkünəş edirdi. Onların sayının artması ilə dövlətin gücünün azalması paralel gedirdi. Bu da, etruskların daha passionar və təşkilatlanmış qonşu xalqlar qarşısında məğlub olmalarına səbəb oldu. Romanın ilk etrusk hökmdarları da lukumon hesab edilirlər.

Etrusk mifologiyası

Apennin yarımadasına Egey-Anadolu hövzəsindən gələn etruskların mifoloji təsəvvürləri bir çox mənalarda Qədim Misir və Mesopotamiya xalqlarının mifoloji təsəvvürləri ilə üst-üstə düşür.

Çünkü etruskların dini təsəvvürləri ilə şumerlərin dini təsəvvürləri arasında bir çox uyğunluqlar var. Şumer baş allahı An (səma tanrısı,) etrusklarda Anidir (Romalılar onu ikiüzlü Yanus kimi əxz etmişlər). Onların hər ikisi yaradıcı tanrı-demiurqdur, hər ikisi səmanı təmsil edir. Roma müəllifi Varron, Aninin həm də hava hamisi olduğunu bildirir. Bu da onu göstərir ki, Ani/Yanusda Şumer allahları səma tanrısı An və hava tanrısı Enlilin funksiyaları cəmlənib. Tapılan rəsmlərdə onun dörd üzlü təsviri də var. Varrondan sitat gətirən İohan Lid yazır: "Etrusklar Yanus/Anini göy tanrısı və bütün işlərin hamisi hesab edirdilər, onu "popayoy" adlandırırdılar". Bu məlumatda "Popayoy" sözü bizi çox cəlb etdi. Hesab edirik ki, bu etruskların mənşəyinin müəyyənləşdirilməsində açar sözlərdən biri ola bilər. "Popayoy" sözü "babagöy" kimi də anlaşıla bilər. Etrusklar baba sözünü "papa", "pafa" kimi tələffüz etmişlər, bu söz latın dilinə də bu şəkildə keçib. Günəş kultuna sitayiş edən qədim türklər Günəş-tanrını "Yay" adlandırırdılar. "Yay" məfhumu türk xalqlarında günəş mənasında ən isti fəslin, günəş fəslinin adı olan "yay" kimi qalmışdır. Bu məfhum ingilis dilində "day" kimi işlənir. Belə hərflərin dəyişməsi ingilis dili üçün də xarakterikdir. Məsələn, "du" - sən (alman), "you"- sən (ingilis). Almanlar yay-day sözünü "tag-dag kimi tələffüz edir. Buradan qədim türklərin və germanların eyni arealda yaşamalarını və eyni inanca - günəş kultuna tapınmalarını ehtimal etmək olar. Bəlkə də tanrı epiteti olan sonrakı "Gög" sözü də "Yay"dan əmələ gəlib. Bu, günəş kultu tanrıçılıqla əvəz olunandan sonra ola bilərdi. Etrusklar səma tanrısı Anini "popayoy"- "babagöy" adlandırırdı. Tanrıçılıqda isə baş tanrı Gök Tanrı adlanır. Hər iki məfhum səmanı simvolizə edir. Hesab edərik ki, Gök Tengri ilkin variantda Yay Tengri olub. "Y" səsinin "G" kimi tələffüz olunması türk dillərində adi haldır. Məsələn, Gög (türk) - Göy (azərb.). Buradan görünür ki, Şumer, etrusk və prototürk mifologiyası eyni bir mənbədən qaynaqlanır.

Varrona görə, etrusk təsəvvürlərində, kainat üç pilləli məbəd şəklindədir - üst pillə göyü, orta pillə Yeri, aşağı pillə isə alt dünyanı simvolizə edir. Yerdəki və alt dünyadakı məbədlər səma məbədinin eynidir. (Qədim türklərin dini təsəvvürlərinə görə də dünya üç qatdan - üst, orta və alt dünyadan ibarət idi. Amerikada yaşayan asteklər və mayyalılar da dünyanı bu cür - üç qatdan ibarət təsəvvür edirdilər). Siseron bildirir ki, Etrusk kosmoqoniyasında Yer kürə şəklindədir: "Məbədin ortasında gördüyün kürə Yer adlanır".

Etruskların təsəvvürüncə, göy, Yer və yeraltı dünya paralel şəkildə fəaliyyət göstərir. Onlar bu dünyaların arasında daimi əlaqələrin olduğuna inanırdılar. Bu üç qat arasında təsəvvür edilən paralellik sakral bilgilərə böyük önəm verən etrusklara səma cisimlərinin vəziyyətinə görə ölkələrin, xalqların və hər bir fərdin taleyini söyləmək imkanı verirdi (Gələcəkdən xəbər vermə qədim türklərin də inanclarının ayrılmaz hissəsi idi və bunu kahin qamlar edirdi). Səma 16 qata bölünürdü və hər qatın öz tanrı-hökmdarı vardı (türk-şamançı təsəvvüründə dünya 17 qatdan ibarətdir və hər qatın öz tanrı-hökmdarı var. Ən yüksək yarusda isə Tanrıxan oturur. Alt dünya altı hissədən ibarətdir və burada Erlik hökmdarlıq edir. Mayyalılar göyü 13, alt dünyanı doqquz qatdan ibarət hesab edirdilər). Alt dünya ölümlər səltənəti kimi təsəvvür olunurdu. Orada Yeraltı allahlar və qara ruhlar yaşayırdı. Etruskların təsəvvürünə görə, orta və alt dünya arasında yalnız ölmüş adamların ruhlarının düşə biləcəyi yollar mövcud idi və bu yollar Yer səthindəki yarıqlar şəklindədir. (Şumerlərin "Bilqamis" dastanında Bilqamis Enkidunun ruhunu belə bir yarıq vasitəsi ilə Yer üzünə çağırır). Buna görə, hər bir etrusk şəhərində bu yarıqları simvolizə edən və "mundus" adlandırılan yalaqlar düzəldilirdi. Bu yalaqlarda yeraltı allahların və əcdad ruhlarının şərəfinə qurbanlar kəsilirdi (Nizami Gəncəvinin "Yeddi gözəl" dastanında Bəhram mağaraya girir və oradan o biri dünyaya yollanır). Bundan əlavə, etrusk təsəvvüründə, dünya yalnız şaquli istiqamətdə deyil, həm də üfüqi istiqamətdə bölünürdü. Bu bölgüyə görə, xeyrixah allahlar Şərqdə, şər allahları isə Qərbdə yerləşdirilirdi (İslamaqədərki türklər Şərqə, gündoğana səcdə yeri, qible kimi baxmışlar və bu da onların qədim Günəş kultu ilə

bağlıdır). Yunan mifologiyasından fərqli olaraq, etrusk mifologiyasında allahların izdivacları barədə miflər yox idi. Allahların üçlüklər və cütlüklər şəklində birləşdirilməsi isə onların dini ierarxiyada tutduğu yer ilə müəyyən olunurdu.

Etruskların allahlar panteonunda yunan Zevsi və Roma Yupiteri ilə eyniləşdirilən Tin (və ya Tan) üç ildırım şüasına hökm edirdi - birinci ilə o, insanları xəbərdar edirdi, ikincidən ancaq on iki allahla məsləhətləşdikdən sonra istifadə edə bilərdi, üçüncünü istifadə etmək üçünse seçmə allahlarla məsləhətləşməli idi. Zevsdən fərqli olaraq, Tin allahların hökmdarı kimi deyil, onların məclisinin başçısı kimi təsəvvür olunurdu.

On iki etrusk şəhərinin idarə edilməsi də eynilə bu cür idi. Etrusk federasiyasının başçısı 12 şəhər-dövlətin kahin-başçıları lukumonlar tərəfindən seçilirdi. Ümumən 12 rəqəmi etrusk kosmoqoniyasında müqəddəs rəqəmdir. Onlarda 12 əsas allah var, etrusk federasiyası 12 şəhərdən ibarətdir, hökmdar-lukumonun 12 qulluqçusu olur və s. X əsr Bizans ensiklopedisti Suda öz lüğətində yazır: "Tirreniya, ölkə, və Tirrenlər Tusklar adlanır. Onların tarixini bilgə bir ər yazmışdır. O nəql edir ki, yaradan tanrı dünyanı yaradarkən, yaratdıqlarının üzərində 12 min il (etruskca 12 "kilid") çalışıb və onları 12 hücrədə yerləşdirib.

Birinci minillikdə o, yeri və göyü yaratdı. İkincidə Göy səltənətini yaratdı. Üçüncü minillikdə Yer üzərində axan dəniz və çayları yaratdı. Dördüncüdə Günəşi, Ayı və ulduzları yaratdı. Beşincidə uçan, sürünən və dördayaqlı canlıları yaratdı. Altıncıda insanları. Göründüyü kimi, birinci 6 minillik bəşəriyyətin yaradılmasına sərf olundu. Qalan 6 minillik, 12 min ilin tamamında yox olana qədər, bəşər övladının həyatına sərf olunacaq". Göründüyü kimi, etrusklar tanrının dünyanı yaratmasına Tövratda olduğu kimi altı gün deyil, 6000 il vaxt ayırırdılar. Onların yaradılış barədə təsəvvürlərinin çox oxşar olması, hər ikisinin daha qədim olan eyni bir mənbədən qaynaqlanması qənaəti yaradır. Bir çox tədqiqatçılar etruskları pelaskların xələfləri hesab edirlər. Pelasklar Elladanın yunanlardan öncə yaşamış əhalisidir və yunanlar onlardan çox şey əxz etmişlər. Amma yaradılış barədə pelask mifi (yunanlar onu olduğu kimi əxz etmişlər) yuxarıda göstərdiyimiz etrusk mifindən çox fərqlənir.

Allahlar kultu ilə yanaşı, etrusklarda xeyirxah və şər demonik qüvvələr kultu da vardı. Güzgülər və məqbərə freskaları üzərində onların təsvirləri bu günə qədər gəlib çatıb. Ölüm demonu Xaru (Xarun) onun yunan oxşarı, ölənlərin ruhlarının bələdçisi, onları qayıqla axirət çayından keçirən Xarondan daha çox tanrı xüsusiyyətlərinə malikdir. (Şumer mifologiyasında bu bələdçi Ur-Şanabi adlanır). Allahların alt dünya təmsilçisi Tuxulka da bir çox xüsusiyyətlərinə görə Xaruya yaxındır. Demonik lazlar (romalılarda larlar) kultunda, çiynlərində qanadları olan çılpaq qadın şəklində təsvir edilən Laza daha çox seçilir. Güzgülər və urnalar üzərindəki təsvirlərdə o, sevilən səhnələrinin iştirakçısıdır. Onun epitetləri -Yevan, Alpan, Mlakusdur. Manlar (Roma manları) da sitayiş olunan varlıqlar sırasında idi (tanrıçılıqda hami ruhlara -"iyə"lərə, yiyələrə sitayiş olunub. Azərbaycanda indi də ruhlara (cinlərə, hallara və s. "bizdən eyilər" deyirlər ki, bu da "bizim iyələr" ifadəsinin islamın qəbulundan sonra təhrif olunmuş formasıdır).

Etrusk təsviri sənəti bu miflərin çoxunu saxlamışdır. Etrusk məqbərələrindəki freskalarda əsasən ölüm tsiklləri səhnələri, ölümlər dünyasına səyahət və ölənlərin ruhları üzərində məhkəmə mərasimləri təsvir edilir. Gördüyümüz kimi, etruskların dini təsəvvürləri ilə qədim türklərin (o cümlədən şumerlərin və Amerika xalqlarının) dini təsəvvürlərində çoxsaylı oxşarlıqlar var. Etrusk tanrıları Tin və Una qədim türklərin Tan (Günəş) və Bay Ana, Mayana kimi tanrıları ilə çox yaxındır (Asteklərdə günəş tanrısı Tanaiti adlanır). İlahə Turan adı da böyük maraq doğurur. Etruskların dini kitabları romalılar tərəfindən latın dilinə tərcümə edilib, lakin onlar sonradan itirilib və onlar haqqında məlumata ancaq antik müəlliflərin əsərlərində rast gəlinir.

Fransız etruskoloqu Raymond Blok etruskların dini bilgilerinin əsasən üç kitabda toplandığını göstərir. Birinci kitab qurban edilən heyvanların daxili

orqanlarını incələmə (falabaxma) sənətini öyrədən "Libri Haruspiçini" adlanır. "Libri Fulgurales" (Libri Veqoniçi) ildırım və şimşəklə bağlı bilgiler verir. "Libri Rituales" adlanan üçüncü kitab daha geniş və əhatəlidir. "Bu kitabın "Libri Acheroniti" bölümü misirlilərin "Ölülər kitabı"nı xatırladır. Kitablarda latın dilinə Markuss Labo və etrusk mənşəli Tarkvin Priskin tərcümə etdiyi güman olunur.

Siseron "De Divinatione" əsərində bu kitabların yaranması barədə yazır: "Çox qədim zamanlarda (digər müəlliflər Tarkviniyanın qurucusu Tarkon zamanında olduğunu bildirirlər) bir kəndli (bəlkə də Tarkonun özü) torpaq şumlayarkən yerdən bir uşaq çıxdı. Taqes adındakı bu varlıq uşaq kimi görünməsinə baxmayaraq, yaşlı adam kimi müdrik idi. Etruriyanın hər yerindən adamlar gəldilər və Taqes də etrusklara Haruspiçi (qurban içalatına baxaraq falaçma) sənətini və dinin əsaslarını açıqladı. (Siseron. "De Divinatione" II,23)

Bu hadisə barədə başqa bir əfsanə də var: "Bir gün kahin Tarkon torpaq şumlayırdı, birdən xış bu dünya ilə yeraltı dünyanı ayıran divara ilişdi və onu uçurdu. Tarkon əmələ gələn yarıqdan bir uşağın çıxdığını gördü. O, anladı ki, bu adi uşaq deyil, çünki bu uşaq tərəkəndən-dırnağadək ağ tüklərlə örtülmüşdü və onun bədənini nur saçır. Qorxuya düşən kahin Etruriyanın bütün kahinlərini bu tarlaya çağırırdı. Hamı yığışandan sonra "oğlan" bildirdi ki, onun adı Taqdır, o baş allah Tinin oğludur (o daha çox Herklenin oğlu kimi tanınır - E.Z). Sehrbaz kahinlər bildirdilər ki, Tin uca bir dağın zirvəsində oturub və dünyada baş verənləri izləyir. Taq toplaşanlara bildirdi ki, o, yeraltı səltənətdən etrusqların taleyini söyləmək üçün gəlib. Onun dediyinə görə, onları şərəfli, lakin çətin tale gözləyir. Taqın nitqi bir neçə gün çəkdi, kahinlər isə onun dediklərini heç bir aclıq və susuzluq hiss etmədən mum lövhələrə yazırdılar. Taq onlara ulduzların hərəkətinə görə, qurban heyvanlarının içalatındakı əlamətlərə və quşların uçuşuna görə gələcəkdən xəbərvərmənin sirlərini, bəd ruhlarla mübarizə aparmağın yollarını anlatdı. Üçüncü günün tamamlıd Taq onlara dedi: "Mənim sizə söylədiklərimi heç bir əvəz gözləmədən başqalarına çatdırın, onların avamlılığının zülmətini dağıtdığınıza görə fərəhlənin". Sonra o, əlini göyə qaldırıb dedi: "Sizin xalqın taleyi acınacaqlı olacaq. Siz böyük tərəqqiyə və var-dövlətə sahib olacaqsınız, lakin onların hamısını bir anda itirərək sonuncu adaminizə qədər məhv olacaqsınız. Amma Yer həyatını başa vurandan sonra o biri dünyada bunun əvəzini alacaqsınız. Bundan sonra Taq kahinlərin gözləri önündə Yerin təkinə getdi".

Bu əfsanədə diqqət çəkən Taqesin dediklərini dinləmək üçün Etruriyanın hər yerindən adamların (kahinlərin) toplaşmasıdır. Burada bu dinin etrusqlar arasında birləşdirici olduğu və "milli" bir din olduğu görünür. Başqa müəlliflərə görə, Libri Veqoniçi (ildırımla fal açma) etrusqlara tanrıça (pəri) Vegonia (Bego) tərəfindən bildirilmişdir. Veqoniya da etrusqlara min illik şanlı həyatdan sonra məhv olacaqları barədə peyğəmbərlik edib. Etrusqlara görə, on bir növ ildırım var və yalnız doqquz tanrı ildırım ata bilir. Onlar ildırımları fərqləndirmək üçün göy üzünü on altı sahəyə ayırırdılar. Hər bölüm bir və ya bir neçə tanrıya aid idi.

Etrusqlar müqəddəs kitabları "cudā" - kuda adlandırırdılar. Bu da əski türk dilindəki "kud", "qud" - müqəddəs sözü ilə uyğun gəlir. "Şumerlərdə müqəddəslik bildiren məfhum "ud"dur. "Udu" Günəş tanrısı, "Gud" şumer dilində "inek-müqəddəs" heyvan deməkdir. Azərbaycanlıların Novruz bayramında "qodu" şəninə oxunan nəğmələr də müqəddəs günəşlə bağlıdır. "Qodu" günəşi simvolizə edir. Etrusqlar da ilin bitməsinə mart ayında bayram edirdilər. Bu da Novruz mərasimlərinin heç də atəşpərəstliklə bağlı olmadığını, türklərin qədim Günəş kultu ilə bağlı olduğunu bir daha təsdiq edir.

◆ Tənqid və ədəbiyyatşünaslıq

Gülşən ƏLİYEVƏ-KƏNGƏRLİ

"Kəssə, hər kim tökülən qan izini..."

***H.Cavidin "Peyğəmbər" dramında
ideal şəxsiyyət məsələsi***

Tarixdə şəxsiyyətin rolu həlledicidir. Yetmiş illik sovet dönmində bizi zorla inandırmağa çalışıblar ki, tarixin hərəkətverici qüvvəsi kütlədir. Əlbəttə, bu, kö-kündən səhv idi. Bunu ona görə deyirdilər ki, türk-islam tarixindəki böyük şəx-siyyətlərin rolunu heçə endirsinlər. Belə yanaşma ruslara sərf edirdi. Amma ta-rixdə 17 imperiya yaratmış, dünyaya Mete, Atilla, Çingiz xan, Əmir Teymur, Ba-bur, İldırım Bəyazid, Şah İsmayıl kimi tarixi, Nizami Gəncəvi, Əhməd Yəsəvi, Cəlaləddin Rumi, Yunis Əmrə, İmadəddin Nəsimi, Əlişir Nəvai, Məhəmməd Füzuli kimi ədəbi şəxsiyyətlər bəxş etmiş türklərə heç vəchlə sərf eləmir. Bizim ta-rix, bizim ədəbiyyat böyük dövlətlər, qəhrəman şəxsiyyətlər, möhtəşəm eposlar ("Kitabi - Dədə Qorqud", "Manas", "Koroğlu!"), dahi sənətkarlar tarixidir. Ona gö-rə də ədəbiyyatımızda, xüsusilə də dramaturgiyamızda tarixi mövzu - tarixi şəx-siyyətlərin bədii xarakterlərinin yaradılması həmişə aktual olub. Məhəmməd Peyğəmbər, filosof şair Ömər Xəyyam, dahi Nizami, Əmir Teymur, hürufi şair Nəsimi, M.P.Vaqif dramaturgiyamızın əzəmətli bədii-tarixi surətləri olub.

Peyğəmbər Allahdan sonra dilə gətirilən ikinci müqəddəs Ad - Sözdür. Bu sözün özündə bir ülvyyə, bir qüdsiyyət, ləyaqət və əzəmət var. Dördüncü səma kitabını, müqəddəs "Quran"ı gətirmiş Məhəmməd Əleyhüssəlam - İslam peyğəmbəridir. O, sonuncu və ən qüdrətli peyğəmbərdir. O, bir olan Allahın yerdəki elçisidir, bədəni ətdən, varlığı nurdan yaranıb. Əgər hicrətdən - 622-ci ildən saysaq, 1392 ildir ki, bu İlahi Ad tarixdə və qəlblərdə dua və sənalarla, eşq və məhəbbətlə, hörmət və izzətlə yad edilməkdədir. Hər bir müsəlman gecə yatağına girəndə "Əşhədü - ən la ilahə illəllah, Əşhədü ənnə Muhəmmədən Rəsulullah" deyərək kəlmeyi-şəhadət gətirir, Allahla bərabər onun rəsulunu - Məhəmməd Əleyhissəlamı da sevgi və həyəcanla anır.

Dahi Azərbaycan şairi, böyük dramaturq və romantik-filosof Hüseyn Cavid də öz "Peyğəmbər" dramında İslam dininin banisini belə bir ülvyyə məqamında qələmə alıb, onun həm ilahiliyini, həm də şəxsiyyət kimi tarixiliyini ədəbiyyata gətirib. Dünya ədəbiyyatında Peyğəmbər mövzusunda bir sıra dəyərli bədii-fəlsəfi və tarixi əsərlər yazılıb. Hə. Məhəmmədin obrazı türk yazılı ədəbiyyatına Balasaqunlu Yusifin "Qutadqu bilik" əsəri ilə daxil olur. Bu da təxminən "Quran"ın türk dilinə ilk dəfə tərcümə olunduğu dövrə - XI əsrə təsadüf edir. Peyğəmbər türk yazılı ədəbiyyatına Yalavac adı ilə daxil olur. Türkçülüyn yalavacı - peyğəmbəri, banisi Əlibəy Hüseynzadə "Yalavacın qızı" şeirində yazırdı:

***Yalavac qızı Zəhra! Ey şanlı qadın
Qaranlığa şərəf vermişdir adın.***

Məhəmməd elə dahi, ilahi bir şəxsiyyət idi ki, onun bütöv obrazını, xüsusilə Allahdan nur alan daxili aləmini nə bədii sözün, nə rənglərin, nə də səsin - musiqinin qüdrəti ilə yaratmaq mümkün deyil.

Bununla yanaşı, tarix boyu fərqli sənət sahəsinin təmsilçiləri onun obrazını yaratmağa cəhd etmişlər. Şərqin dahi rəssamı Sultan Məhəmməd "Peyğəmbərin meracı" adlı əzəmətli bir sənət əsəri yaratmışdır. Nizami Gəncəvi də daxil olmaqla, Azərbaycan və Şərqin bütün şairləri öz dastanlarının başlanğıcında Peyğəmbərin şəninə nəfəs yazmışlar. Füzuli qəzəllərinin mühüm bir qismi Peyğəmbərin dinlər və ümumən bəşər tarixindəki müstəsna mövqeyinə həsr olunmuşdur.

Qərb ədəbiyyatında isə Məhəmməd Əleyhissəlamın şəxsiyyətinə maraq çox güclü olsa da, ziddiyyətli olub. Qərb Renessansının banisi sayılan Aligyeri Dante özünün dahiyənə "İlahi komediya" əsərində Qərb ədəbiyyatında ilk dəfə Peyğəmbərimizin obrazını yaradıb. 1742-ci ildə böyük fransız maarifçi-filosofu Volter "Məhəmməd" faciəsini yazıb. Öz əsərlərində alman və dünya romantizminin zirvələrini yaradan İ.V.Höte məşhur "Qərb-Şərq divanı"nda Məhəmmədi böyük diqqətlə təsvir edib. XX əsrin əvvəllərində Almaniyaya mühacirət edən ərəb yazıçısı Cübran Xəlil Cübran orada "Məhəmməd" adlı maraqlı bir fəlsəfi-publisistik esse yazıb.

Hüseyn Cavidin "Peyğəmbər" mənzum dramı totalitar sovet ideologiyasının kəşakəs vaxtı, marksizmdən gələn "din xalq üçün tiryəkdir" kəlamının rəsmi qanuna, əhkam və şüara çevrildiyi 1923-cü ildə çap olunub. H.Cavidin əsəri Məhəmməd Əleyhissəlam mövzusunə XX əsrdə ilk və sonuncu müraciət idi. XXI əsrdə xalq şairi Zəlimxan Yaqub möhtəşəm "Peyğəmbər" poemasını yazdı. XX əsrin 60-cı illərində "Hüseyn Cavid" (1960) monoqrafiyası ilə cavidşünaslığın yeni mərhələsinin əsasını qoyan akademik Məmməd Cəfər belə qənaətə gəlir ki, "Peyğəmbər" və "Topal Teymur" Hüseyn Cavidin dramatik baxımdan ən zəif əsərləridir". (Məmməd Cəfər. "Seçilmiş əsərləri", iki cildde, II c.). Amma böyük alim unudurdu ki, Cavid bu əsərləri səhnə üçün yazmamışdı. Təsədüfi deyil ki, 4 pərdəli dramın əvvəlində səhnə əsərləri üçün səciyyəvi olan, rejissor və aktyor üçün nəzərdə tutulan "Əşxas" verilməmişdi. (Bax. Hüseyn Cavid. Əsərləri. Beş cildde. III c. Bakı. Elm, 2007, c. 171. Qeyd. Peyğəmbər əsərindən sitatlar bu mənbədən səhifəsi göstərilməklə veriləcək - G.Ə.-K.)

1923-cü ildə "Peyğəmbər" çap edildikdən sonra Azərbaycan cavidşünaslığının banilərindən tənqidçi və ədəbiyyatşünas Hənəfi Zeynallı aprel ayında Maarif evində əsər haqqında geniş məruzə edir. (Bax: "Maarif və mədəniyyət" jurnalı. 1926, №9. s.42-45, № 10-11, s. 55-59)

H.Zeynallı H.Cavidə yüksək dəyər verərək yazırdı: "Cavid kimi ümumun sevimlisi olan bir şairimizin hələ mürəkkəbi qurumamış "Peyğəmbər"i haqqında tənqidçilər misalı mülahizələr yürütməyə cəsarət etməyə məcbur olduq, zəhmət mənzur bu fikirdə deyildim" (Zeynallı H. Seçilmiş əsərləri. Bakı, "Yazıçı" 1983. S. 36. Qeyd: Sitatlar bu mənbədən veriləcək).

Bu qeyd göstərir ki, "Peyğəmbər"i yazarkən 41 yaşlı H.Cavid ciddi şöhrət sahibi idi, çünki bu mülahizədə ona böyük ehtiram ifadə olunur. Bununla belə, H.Zeynallı H.Cavidin öz əsrinin və mənsub olduğu cərəyanın həddlərini aşma bilməməkdə, həmçinin böyük mövzular götürüb lazımı bədii-fəlsəfi səviyyədə işləməməkdə tənqid edir: "Cavidin ən zəif nöqtələrindən biri də böyük mövzuları alıb üzərində çox çalışmamasıdır. Ona görə ki, ondan gözlədiyimiz qədər böyük bir əsər meydana atmaz. Cavid bir "Şeyx Sənan" yazar, bir "Uçurum" açar, bir "Afət" doğurar, bir "İblis" rəqs etdirər, bir "Peyğəmbər"i yazmağa qeyrət edər, bəlkə də, indi bir Çingiz, yarı bir İskəndər, ertəsi gün də bir Lenin diriltməyə can atacaqdır... Bəzən birisini olduqca qüvvətli təsvir etmək istərkən dodaqlarına verdiyi sözləri son dərəcə zəif və biçimsiz bir hala qoyar və təcəllə etdirdiyi simaların nə hərəkətini, nə də sözlərini təəssüd və kontrol altına alır" (s. 43). Bunun səbəbini tənqidçi H.Cavidin türk şairlərindən Əbdülhəq Həmid, Tövfiq Fikrət, Rza Tofiqin tərzində yazmasıyla əlaqələndirir.

20-ci illərin marksist tənqidçisinin bu mülahizələrində müəyyən istehza olduğu da nəzərdən qaçmır. Əlbəttə, zamanə istərdi ki, H.Cavid Məhəmməd və Teymur haqqında yox, Lenin haqqında əsər yazsın. H.Zeynallı "Peyğəmbər" müəllifini üçüncü bir cəhətdən - sufizm ideyalarının təsiri altında yazdığına görə də tənqid edir. Amma münasibətindən asılı olmayaraq, tənqidçi H.Cavid sufizminun "Şeyx Sənan" əsərindən başladığını söyləməkdə, şübhəsiz ki, haqlıdır. Və burda Cavidin itirəcəyi yox, ancaq qazanacaqları var.

H.Zeynallı H.Cavid yaradıcılığına sufizmin onun müəllimi, böyük türk sufisi Rza Tofiqdən gəldiyini söyləməklə yanaşı, həm də belə bir mülahizə irəli sürür: "Əcəba, Cavidin böylə etməsinə səbəb nədir? Bizcə, möhtərəm şairimiz həyata, həqiqətə yaxınlaşmaq istəyir, oradakı tipləri tədqiq etmək üçün çalışdıqda onu sarmış olan mühit, qarşısındakı həqiqət - hal ona dar və kiçik gəlir və ona görə də o, öz fantaziyasına qüvvət vermək üçün bəzən tarixi simaları araşdırır, başqa mühitlərə qoşur və hər şeyi "uzaq üfüqlərdən" almaq istəyir. Artıq bu nöqtədə Cavid romantik olub qalır" (s.47).

Əlbəttə, H.Cavid 1920-ci illərin bəzi "şair"ləri kimi, "Mazutlu şalban, mən sənə qurban" kimi şeirlər yazı bilməzdi. H.Zeynallı "Peyğəmbər" dramından aşağıdakı parçanı misal gətirir:

Üçüncü rəis onu dəli, "sərsəm şair" adlandıranda Peyğəmbər acı təbəssümlə deyir:

**Şairim, bəslədiyim sidqü səfa,
Çırpınıb izlədiyim nuri-dəha.
Daima ruhumu oqşar cəbərut,
Daim ilhamımı dinlər mələkut.
Bən fəqət hüsni-xuda şairiyim,
Yerə enməm də səma şairiyim. (III c. s.194)**

Hənəfi Zeynallı çox doğru olaraq yazır: "Peyğəmbər" in özünü təsvir etdiyi parça Cavidə nə qədər gözəl yaraşır. Guya ki, burada Cavid özü-özünü anladır" (s.47). Həqiqətən də, bu parçada H.Cavid ona neftdən, pambıqdan, kommunizmdən, Lenindən yazmağı təklif edən sovet dövlət rəhbərlərinə cavab verirdi, özünün kim olduğunu, 12 il sonra 1937-ci ildə onu repressiya maşınının ağzına atacaq adamlara anlatmaq istəyirdi.

H.Zeynallı Peyğəmbər obrazının düşdüyü real vəziyyəti təhlil edir, onu "imanlı və qənaəti möhkəm bir tip" (s.52) adlandıraraq yazır: "Peyğəmbərin öhdəsinə düşmüş olan vəzifə iki tərəfdən çətinləşir. Birincisi, yeni bir din gətirmiş olduğu üçün xalqı əski dindən ayırıb yenisinə uydurmali və, ikincisi, böylə dinə laqeyd olan bir xalqda ...dinə hörmət kimi duyğu oyatmalı. Böylə bir adam dəxi sərt və əsəbi olmaqdan tamamilə uzaq, bəlkə bütün hərəkətlərində özünü xalqa sevdirmək kimi səviyyəyə malik olmalıdır" (s.55). H.Cavid Peyğəmbəri olduqca səbrli, müdrik və cəsarətli, öz inamında qətiyyətli, sərkərdə kimi şücaətli və təşkilatçı bir siyasətçi kimi yaradır:

Üçüncü rəis deyir:

**Dün bəlırsız, ufaq qıvılcım ikən
Bir böyük yanqın oldu... bir heçdən
Yaradıb adlı-şanlı bir ordu,
Bizi təhdidə başlamaqdadır o.
Qapılıb gah Ömər siyasətinə,
Güvənir gah Əli şücaətinə.
Hər tərəfdən axıb gələn səyyah
Söhbət eylərkən... İbn Abdullah
Kəsbi-elm etdi həp ağızlardan,
Oldu bir dahi işdə dünkü çoban. (III c. 259-260)**

H.Zeynallı, Xəttab oğlu və Şəmsə obrazlarını da 1920-ci illər tənqidinin vulqar-sosiooloji metodları ilə təhlil edir. O, Şəmsə obrazına xüsusi dəyər verərək yazır: "Şəmsanın təsvirində Cavid heç də aldanmamış. Yaratmaq istədiyi bir ideal

mütəəssibin qarşısında qadınlıqda olan bütün şəfqət, qısqanclıq və qəzəblə dolu bir qız olmalıdır. Əks halda əsər son dərəcə naqis çıxacaqdı. Məhz bu nöqtədə Cavid müvəffəq olmuşdur... Nə etməli ki, tədbiri qızın özünün zəhərləməsi ilə nəticələndi. Fəqət o, sözünün ardınca getdi. Və şərəflə, namusla öldü. Bu isə tarixdə az görünə bilən sayğılı qadınlardan birisi qədər dəyərlidir" (s. 56 və 59).

Əlbəttə, H.Zeynallının Şəmsaya verdiyi qiymətlə tam razılaşmaq olmaz. Başqasını (bu halda Peyğəmbər!) zəhərləmək istəyən cinayətkarı şərəfli, namuslu adlandırmaq çətindir.

H.Zeynallı H.Cavidin kütlənin içərisinə gedə bilməməkdə, Peyğəmbəri şişirdərək onun arxasınca gedən "qara seli" qiymətləndirməməkdə, Peyğəmbəri isə bütlləri dağıdıb onun yerinə qara daşı ibadətə gaha çevirməkdə suçlayır.

Daha bir irad: "Sənətdə təfərrüat ilə bərabər hissiyyat dəxi həmahəng olmalıdır. Yoxsa başı-dimağı zorlamaq ilə iş yaramaz. Cavid isə burada qafasını zorlamış, ilham ilə iş yapmamışdır. Ona görə də bu əsər "İblis"dən qat-qat zəif çıxmışdır" (s. 79).

1920-30-cu illərin məşhur folklorçusu və ədəbiyyat nəzəriyyəçisi H.Zeynallı cavidşünaslığın təşəkkülündə mühüm rol oynamış "Hüseyn Cavidin yazdığı "Peyğəmbər" haqqında mülahizələrim" adlı geniş məqaləsini müsbət notlarla tamamlayır: "Cavidin yaratdığı dil və üslub haralardan alınırsa alınsın, nə kimi ilhamlardan doğur-doğsun, Azərbaycandakı şair və ədiblərimiz içində ən müstəsna, ən zərif və narin bir dildir. Bu dilin gələcək nəsillərimizə təsiri olmamış olmaz..." (s.79)

Bunlar H.Cavidin "Peyğəmbər" dramı haqqında 1920-ci illər ədəbiyyatşünaslığının gəldiyi qənaətlər idi. Uzun illər - 80-ci illərə qədər "Peyğəmbər" cüzi istisnalarla diqqətdən kənarda qaldı.

2013-cü ildə "Peyğəmbər"in yazılmasının 90 illiyi tamam oldu. İndi də müasir nəzəri fikrin - cavidşünas Azər Turanın 85 il sonra gəldiyi bəzi qənaətlərə nəzər salmağı lazım bilirik.

Hüseyn Cavidin mühiti, həyatı, əsərləri, mövzularının tarixi mənbələri, bədii-fəlsəfi mahiyyəti haqqında mötəbər tədqiqatlardan olan "Cavidnamə" (Bakı, "Elm və təhsil" 2010) kitabında aşağıdakı qənaətlər yer alır: "Peyğəmbər" dramı tarixi və dini dəlillərlə kifayət qədər zəngin bir əsərdir. Elə bu səbəbdən də onu istər teoloji, istərsə də tarixi baxımdan incələyərkən, ən əvvəl Hüseyn Cavidin irfani və ruhani məqamları yenilikçi bir düşüncə ilə zamanlar arasındakı dövrlərə - miladın 630-cu illərindən 1920-ci illərə rahat, başqalarından fərqli, asudə bir ilhamın araçılığı ilə bağlaya bilməsi diqqəti cəlb edir.

Tarixi həqiqətə sədaqət, üstəgəl müəllifin mükəmməl etiqad müəyyənliyi "Peyğəmbər" dramının əlamətdar xüsusiyyətlərindəndir. Bəzən sırf sosioloji nöqteyi-nəzərlərlə təftiş olunan bu əsər ədəbiyyat tariximizdə, təəssüf ki, bu günə qədər məhz tədqiqatçıların natamam tarix bilgisinin, dini düşüncəyə qətiyyən etina etməməsinin, ən başlıcası, Peyğəmbər şəxsiyyətinin ilahi böyüklüyünə səmimiyyətlə iman gətirə bilməməsinin, həm də "Peyğəmbər" dramına dövrə müvafiq vulqar münasibətinin hesabına hələlik dünya ədəbiyyatı tarixində hadisə olaraq öyrənilməmişdir.

Lakin "Peyğəmbər" hadisədir. Özü də tək-cə ədəbi, estetik, fəlsəfi, teatral, dramaturji hadisə deyil, milli mədəniyyət tariximizdə irfan mədəniyyəti dövrünü məhz XX əsrdə yenidən ortaya çıxaran bir hadisədir" (s. 207).

Geniş verdikimiz bu sitatda "Peyğəmbər"in həqiqi bədii-fəlsəfi və tarixi qiyməti öz əksini tapıb. A.Turan bir qədər aludəçiliyə qapılsa da, əsəri müasir - XXI əsr təfəkkürü, özü də türk-islam düşüncəsi nöqteyi-nəzərindən qiymətləndirməyə nail olub.

Ümumiyyətlə, H.Cavidin "Peyğəmbər" əsərinə münasibətdə ədəbi tənqidin, nəzəri-estetik fikrin metodoloji qüsuru bu idi ki, tənqid Peyğəmbər obrazını konkret olaraq, İslam Peyğəmbəri ilə eyniləşdirirdi.

A.Turan buna bir qədər fərqli yanaşır: "Romantik üçün xarakterik olan universal tarixi-mənəvi dəyərlər gerçəkdə necə idisə, sənətkar tefəkküründə də eləcə əks-səda vermişdi. Cavidin yaratdığı Peyğəmbər obrazı İslam Peyğəmbəri ilə vəhdət kəsb edir" (s.208). XX əsrdə belə bir vəhdətə nail olması H.Cavidin yaradıcılıq hünəri idi. Bu ona görə belə idi ki, H.Cavid əsrindən yüksəkdə durur, mürəkkəb 1920-ci illəri yerdən yox, səmədan (kosmosdan) müşahidə və təhlil edir, konkret zamanda ilahiliyin yerini müəyyənləşdirməyə çalışırdı. Peyğəmbərin gücü ilahiliyində idi. Bunu əsərin mətni aydın əks etdirir.

Əsərin əvvəlində H.Cavid Peyğəmbəri təsvir edir. O, Hira dağında mağarada, yalçın qayalar, sərt enişlər, qorxunc uçurumlar arasında "əli alnında dərin düşüncələrə dalmış, qırx yaşında gözəl, vüqarlı bir sima"dır. H.Cavidin təsviri əsasında onun real portretini çəkmək olar: "Alnı, köksü, omuzlarının arası geniş, rəngi gül rənginə mail əsmər və nurani... Saçları nə pək qıvrıq, nə də pək düz... Biləklər, qollar qalın və qüvvətli... Böyük başlı, hilal qaşlı, çəkmə burunlu, dəyirmi çöhrəli, orta boylu, iri kəmkli; kirpikləri uzun, iki qaşının arası açıq, fəqət bir-birinə yaqın; Gözləri qara və büyükcək... İştə o dalqın və müəmmalı gözlər..." (s.171). Təsviri oxuyur və düşünürsən ki, Cavid Peyğəmbəri sanki görüb. Fəqət bu böyük romantik sənətkarın öz "xəyalxanə"sindən (H.Zeynallı) çıxardığı bir obrazdır. O, öncə bu obrazda əzəmət və ülvyyəti ön plana çəkir. Ona Peyğəmbər olduğunu Mələk xəbər verir:

Peyğəmbər

(başını qaldırır, heyrat və iztirab ilə)
Yenə rəyamı gördüyüm əcaba?
Sən nəsin, söylə?

Mələk:

Bənmi? Hiç sorma!
Əzəliyyət şəfəqlərində açan
Tazə bir qönçə, pənbə bir yıldız.
Ədəbiyyət üfüqlərində uçan
Tanrı qoynunda bəslənən bir qız.

Peyğəmbər:

Nə için gəldin, anlamam, yenə sən?

Mələk

(Göyə doğru)
Ona qaldırmaq istərim səni bən

Peyğəmbər

Bən kimim, söylə! Sən nəsin göstər!

Mələk:

Bən mələk, sən də, sən də peyğəmbər.

Peyğəmbər kimliyini biləndə çaşır, gərgin psixoloji hala düşür. "Yanıyor bənliyim, düşüncələrim // Çarə bul, yoqsa məhv olub gedərim" - deyər, Mələkdən nə etməli olduğunu soruşur.

Mələk ona "Əsiri-hissiyyat olma", daima yüksəl deyir. Peyğəmbər ona bir aciz olduğunu, qanadı olmadığını söyləyir:

Peyğəmbər:

Bəncə dünyada ən sevimli dilək,
Ona qoşmaq, onunla birləşməkş

Mələk:

Nərdivanlar yapıb könüllərdən,
Parla, yüksəl vücudi-mütləqə sən!

Mələk ona söyləyir ki, sən xürafatı və əski bütlləri yıx, insanlarla Tanrının dilində danış. Burada Hüseyn Cavid Peyğəmbərin dili ilə öz zəmanəsinə dəyər verir:

Öylə bir əsr içindəyim ki, cihan
Zülmü vəhşətlə qıvrılıb yanıyor

1923-cü ildə yazılmış bu sözlərdə həm tarixilik, həm də müasirlik ruhu ifadə olunub. Bu sətirləri oxuyanda H.Cavidin 1926-cı ildə yazmağa başladığı "Azər" poeması yada düşür.

Peyğəmbər əmisi oğlu Əbu Talib oğlunun köməyi ilə bütllərə qarşı mübarizə aparır, taxta allahların yerinə Böyük və Vahid, fəqət gözəgörünməz Allahı qoyur. H.Cavid Peyğəmbəri sevən, onu dəfələrlə çətinlikdən, hətta ölümdən qurtaran qürurlu, inadkar gözəl Şəmsanı öz mahnısı ilə təqdim edir:

**Bən istəram şəfəqlər çiçəklərdən,
Ay günəşdən, insanlar mələklərdən,
Nə gözəllik varsa, qalsın da birdən,
Həpsi bir baqışda şikarım olsun!**

"Peyğəmbər" dramında H.Cavid qadın surətlərini də güclü yaradır, qadına və altuna münasibətini bildirir, "parlaq vicdanlar və böyük duyğular altuna satılmaz" deyir.

Peyğəmbərin gözəl Şəmsaya olan münasibəti onun xarakterindəki ilahi ülviliyyəti daha aydın əks etdirir. Şəmsa dramda faktiki olaraq sonadək iştirak edir, konfliktin güclənməsinə dəstək verir. Onun Peyğəmbərlə qarşıdurmasında Eşq və Etiqad üz-üzə gəlir:

Şəmsa

**Düşmənlə olsam da sənə Tanrına bən,
Sənə hörmət duyuram, ah biləsən!**

Peyğəmbər

**(sözünü kəsərək əli ilə rədd edir)
İstəməm... öylə məhəbbət, hörmət,
Doğurur mənə tükənməz nifrət. (III c. s. 247-248)**

Bununla belə, Peyğəmbər qadını və gözəlliyi qiymətləndirməyi bacarır. "Məhəbbətdir ən böyük din". Cavidin bu əsərdə gəldiyi əsas qənaətlərdən biri belədir. Fəqət hansı məhəbbət, nəyədir bu məhəbbət?

"Tanrıdan başqa hər nə varsa, xəyal!"

Ümumiyyətlə, Peyğəmbər qadına, ilk növbədə, yaradan - ana kimi baxır. H.Cavid bu qüdrətli obrazın dili ilə qadını ucaldır. Peyğəmbər atası tərəfindən qəbirdə diri-diri basdırılmış qızı xilas etdikdən sonra onun anasına üz tutub deyir:

**Qadın əlilə fəqət bəxtiyar olur şu cahan,
O, bir mələk... onu təqdis edər böyük Yaradan.
O, pək sevimli, gözəl, incə, nazlı bir xilqət,
Onun ayaqları altındadır fəqət cənnət.
Qadın gülərsə, şu izzət mühitimiz güləcək,
Sürüklənən bəşəriyyət qadınla yüksələcək. (III c. s. 229)**

Nəzərə alaq ki, bu sözlər tariximizin müəkkəb və keşməkeşli dövründə - XX əsrin 20-ci illərində deyilmişdi.

Peyğəmbər öz mücahidinə "Ediniz əvfi-ümumi elan // Dökməyiz qan, veriniz xalqa aman", - deyər əmr verir. Məhz bu yerdə H.Cavid Baş rəisin dili ilə əsərin əsas ideyasını bəyan edir:

Baş rəis

**Kəssə hər kim dökülən qan izini,
Qurtaran dahi odur yer üzünü. (III c. s. 290)**

Əslində, böyük Cavid bu sözlərlə də öz zamanəsinə - XX əsrin 20-ci illərində inqilab, cahan savaşı, vətəndaş müharibəsində tökülən qanlar üstündə hakimiyyətə gəlmiş sovet rejiminə müraciət edir, öz estetik idealını, humanist konsepsiyasını elan edirdi. O, əsərin sonunda "Kişi irfan işiqından parlar // Şübhəsiz, bilgidə Allah gücü var", - deyər müasirlərini, proletar diktaturasının meşin gödəkcəli liderlərini elmə, maarifə, ifrana dəvət edir, silah dili ilə danışmamağa çağırır, 90 il öncə amansız bir revanşizmlə qurulan rejimin, totalitar imperiyanın gec-tez dağılacağından peyğəmbərcəsinə xəbər verirdi.

Yadigar ƏSGƏROVA

"Mən həqiqəti deyirəm..."

***Firuz Mustafanın
dramaturgiyasında janr axtarışları***

Çağdaş dramaturgiyamızın məhsuldar yaradıcılarından biri olan Firuz Müstafa bu sənətin modern qanadını təmsil edən aparıcı imzalardan biridir. Çoxsaylı nəsr əsərləri, ədəbi-fəlsəfi esselər, məqalələr, şeirlər, bədii tərcümələrin müəllifi olmasına baxmayaraq, onun yaradıcılığının əğırlıq mərkəzi dram janrının üzərinə düşür. F.Mustafa müasir dramaturqlarımız arasında avanqard forma və üsullara meyli ilə seçilir. Lakin o, ən müasir dünya ədəbiyyatı təcrübəsindən bəhrələnməklə yanaşı, klassik milli dram ənənələrimizlə də bağlı sənətkardır.

F.Mustafanın üz tutduğu əsas janr nə komediya, nə də faciə yox, tragikomik xarakterli dramdır. O, özü bu haqda yazır: "...dramaturgiya ilə təzə məşğul olmağa başlayanda hansısa teatrdan və ya hansısa teatrın hansısa rejissorundan mənə komediya yazmaq təklifi gəlsəydi, buna təəccüblənər və bu təklifdən qətiyyətlə boyun qaçırırdım. Axı, mən hara, komediya hara?

Amma... sən demə yazdıqlarımın bir qismi komediya imiş. Təəccüblüdür, elə deyilmi? Məsələ burasındadır ki, mənim "ciddi" hesab etdiyim əsərlərin bir çoxu tamaşaya qoyularkən öz əzəli mahiyyətini dəyişərək gözləmədiyim halda "komik planda" boy verməyə başladı...

...Əslində, bizim yaşadığımız həyatda da faciə ilə komediya, gülüşlə göz yaşları arasında elə bir nəhəng sədd və böyük məsafə yoxdur."

XX-XXI əsrlərin dram sənətində üç əsas dramatik janrın - tragediya, komediya və dramın bir əsərdə vəhdəti, "sintezi", "simbiozu" mütəxəssislər tərəfindən vurğulanır. Halbuki, 60-cı illər milli dramaturgiyamız haqqında Yaşar Qarayev yazırdı: "... gülüşə və kədərə görə bu qədər qəti janr bölgüsü yalnız dramaturgiyaya məxsusdur. Poeziyada, nəsrə belə bölgü olmur..." Dramaturji janrların sərhədləri pozulduqca, janrın plastikliyi, sərt nəzəri qanunlara tabeçiliyi azaldıqca tragikomediya, dram-komediyalar, antikomediyalar, monodramlar və başqa növlər yaranmağa başladı.

Əlbəttə ki, 90-cı illərin xaos hadisələr meydanında sürücüsüz avtobusa bənzəyən Azərbaycan gerçəkliyini olduğu kimi göstərmək üçün ədəbiyyatın yeni formalara ehtiyacı var idi. Bu ehtiyac həm də senzura qaydalarının dəyişdiyi bir zamanda təbii proses olaraq yaranırdı. Nəhayət, bu, teatr tamaşaçılarının mənəvi tələblərinə cavab vermək, onların zövqünü oxşamaq demək idi. Janrlararası inteqrasiya - dramatik, faciəvi və komik elementlərin bir əsərdə sintezi, komediya ünsürü olan sarkazmdan faciədə istifadə olunması, real və irreal vasitələrin qovuşması, mistik, uydurma hadisələr, fantastik süjetlər, fantasmaqorik səhnələrə müraciət müəllifin ideyanı daha effektiv çatdırmaq istəyindən irəli gəlirdi.

F.Mustafa avanqard dram janrının xüsusiyyətlərindən müvəffəqiyyətlə istifadə edir, Avropa ədəbiyyatından qaynaqlanan absurd teatrının ənənələrini, yeni dramaturji üsul və vasitələri cəsarətlə təcrübədən keçirir. Bu zaman milli dram sənətimizin çoxəsrlik folkloristik ənənələri, mənşəyi qədimlərə çatan him-cim priyomları, milli xarakter yaratma üsulları da yaddan çıxmır və beləliklə, Şərq və Qərb mədəniyyətləri sintez olunur. Dramaturq eksperimentlərdən də istifadə edərək, tamaşaçının onu anlamayacağından ehtiyat etmir. Lakin o əsərlərini bəsit eksperiment naminə yazmır, cəmiyyətimizdəki mənəvi aşınmanın məhz bu üsullarla ifadə ediləcəyinə inanır. Onun pyeslərinin sərlövhəsi də ənənəvi adlardan fərqlidir; "Qəfəs", "Qarışqa tələsi", "Adsız", "Dəhliz", "Ayı təbəssümü", "Tıxac", "Lampa məsələsi", "Safari"... Bu pyeslərdə hadisələr əksər hallarda mücərrəd və şərti yerlərdə baş verir, personajlar zaman və məkan xaricinə çıxır, abstrakt, simvolik adlar daşıyan bəzi ümumiləşdirilmiş insan obrazları əsərin başlıca ideyasının ifadəsinə müvafiq seçilir.

F.Mustafa avanqard sənətkarları - E.İoneskonun, F.Dyurenmattın, D.İ.Xarmsın təcrübəsini yaxşı bilir, onların istifadə etdiyi absurdizm üsullarının bu günün teatrı üçün daha əlverişli olduğunu duyur, onlardan müvəffəqiyyətlə faydalanır. O, hadisələrin baş verdiyi yerləri də, zamanı da şərtləşdirməklə mahiyyəti ön plana çəkir və tamaşaçı dərhal real həyatda baş verən hər hansı olayı xatırlayır. O, bilir ki, dramaturqun gerçəkliyi göstərmək üsulları nə qədər müxtəlif olsa da, təsvir etdiyi məkan Azərbaycan reallığı, zaman isə bu günümüzdür.

F.Mustafanın dram janrında yazdığı "Ayı təbəssümü", "Su pərisi", "Əqrəb bürcü", "Dəhliz", "Tıxac", "Qara ulduzlar", "Neytral zona" və başqa pyesləri ənənəvi dramlardan fərqlidir. Bəlkə də müəllif qəsdən onları dram adlandırır, əsil təyinatı oxucu-tamaşaçıya, rejissora həvalə edir. O, pyeslərinin əksəriyyətini dram adlandırsa da, janrın daxilində istər komik, istərsə də tragik məqamlar istənilən qədərdir.

"Dəhliz" dramında faciə elementləri çoxdur, ifşaedici monoloqlar bu ovqatı daha da dərinləşdirir, müəllifin ürək ağrılarını, düşüncələrini tamaşaçıya bütün çılpıqlığı ilə çatdırır. "Dəhliz" - simvolik keçiddir, bütün məntəqələrə yol buradandır. "Dəhliz" "paradından" bütün təbəqələrin nümayəndələri - qondarma partiya təmsilçiləri, ziyalılar, siyasi xadimlər, hətta müharibə veteranları da keçib gedir. Bu keçidlə cəmiyyətlə ayrı-ayrı fərdlər arasındakı konfliktoloji situasiyalar üzə çıxır.

Pyesin konflikti kiçik bir yeməxanaya gələn müştərilərlə yeməxana işçiləri arasında qurulub. Yeməxana müdiri Hacı Sergeyin dindarlığı hərdən imam Əlidən gətirdiyi "məsəllərlə" qurtarır və o, müştərilərinin sözünü yerə salmayaraq, onlarla içki içməkdən, yalan danışmaqdan çəkinmir. "Dəhliz"də pul qazanmaq xatirinə hər cür qanunsuzluğa, əxlaqsızlığa yol verilir. Günümüzdə olan saysız-hesabsız "dəhlizlərin" ümumiləşdirilmiş məkanı olan bu yuvadakı hadisələrə Kamaldan başqa heç kəs etiraz etmir. Kamal keçmiş nişanlısı Pərvanə ilə görüşəndən sonra onun qəlbində riyakarları ifşa etmək, üsyan qaldırmaq arzusu oyanır, dramatik gərginlik şiddətlənir. Kamalın monoloqu Kefli İskəndəri, dəhlizdəkilər isə danabaş kəndinin "ölülərini" yada salır. "Ölülər"də nadanlığın, şərəfsizliyin, alçaqlığın, riyakarlığın ifşası sərxoşun, "Dəhliz"də isə kontuziyalının dili ilə çatdırılır. Demək, bir əsr keçməsinə baxmayaraq, mənəvi drurumda köklü dəyişiklik baş verməyib.

Zahirən mədəni təsir bağışlayan dəhliz əhli partiyaları əlcək kimi dəyişirlər. Vicdan və amalı korşalmış, öz nəfslərinin əsirinə çevrilmiş bu adamlar toxluqdan kütləşmiş, hissiyyatlarını itirmişlər. Onlar canını vətən üçün əsirgəməyən keçmiş döyüşçünü görmək istəmir, ona sözlə də olsa minnətdarlıq etməyi ağıllarına belə gətirmirlər. Faciə də məhz onda başlayır ki, döyüşçü kimləri qoruduğunu, kimlər üçün ölümə üz-üzə gəldiyini anlayır.

“Dəhliz” dramının müharibənin ağrı və acılarını çəkib qayıdan qəhrəmanı da mənən çürüyən cəmiyyətlə qarşı-qarşıya gəlir. Həmvətənləri ilə qarşıdurma bu qəhrəman üçün düşmənle vuruşmaqdan daha acı və faciəvidir: “... Burada, bu dəhlizdə bizim çox qeyrətli kişilərimiz ələ salınıb, çox qızların namusuna toxunulub, çox gəlinlər təhqir olunub. Vaxtı ilə yolunda ölümə getməyə hazır olduğum Pərvanə indi bu dəhlizin qurbanına çevrilib. Mənim döyüş dostlarım az qala küçələrdə dilənir, dərman pulu tapa bilmir, amma siz...siz.... bu “Dəhliz”də tox pişiklər kimi xumarlanırsınız, ölüm saatınız çatıb, əcəl yetişib. İndi hamınız gəbərəcəksiniz, hamınız. Mən neçə vaxtdır dözürdüm, indi səbrim tükənib, döze bilmirəm. Xainlər! Əllər yuxarı!”.

“Tıxac” dramında hadisələr toyda iştirak edən qadınla kişinin dialoqu üstündə, mükəllimə-xatirələr fonunda baş verir. Toyun səbəbkarları səhnədə görünməzlər, lakin mərasimin gedişi, qəhrəmanların dialoqu bizdə gəlinlə bəyin xarakteri barədə dolğun təsəvvür yaradır. Üzləşdikləri tıxacdan nə vaxtsa qurtula bilməyən Kişi və Qadınlardan fərqli olaraq, məhəbbətin gücünə bu tıxacı aşib keçən gənclərin taleyi fərqlidir. Toy sahiblərinin arasındakı sosial fərq nə qədər böyük olsa da, bu fərqi səmimi insan münasibətlərinə gücü çatmır. Tamaşaçı yeni qurulan ailənin möhkəm olacağına inanır. Çünki gənclər meşşanlıq, xırdaçı sosial problemlərin fəvqündədirlər. Aydın ki, Kişi də nə vaxtsa müasir bəy kimi cadə və təmiz olub, lakin taleyin şansını itirib. Həyatın tıxaclarından keçərək onlara qalib gəlmək, onların fəvqündə olmaq bacarığı ilə insan yalnız xoşbəxtlik qazanmır, həm də zora, zülmə, naqisliyə etiraz edir, xaraktercə bərkisir, möhkəmlənir. Müəllifin fikrincə, bəlkə də insanın həyatdakı missiyası elə bundan ibarətdir. Obrazlı desək, tıxac - maneə, əngəldir. Lakin bu maneə gəncləri daha da yaxınlaşdırır, alçaq, həris, yırtıcı valideynlərdən uzaqlaşdırır, hətta neçə illər əvvəl tıxacdan qurtula bilməyən qadınla kişinin birləşəcəyinə də ümid yaranır.

Fəlsəfi düşüncə tərzı müasir dramaturji əsərlərin ideya başlanğıcında durur. Təsədüfi deyil ki, absurd teatrının ortaya çıxmasında XIX əsrin filosofu S.Kyerkeqorun yaradıcılığının böyük təsiri olub. Ekzistensial tənəkkürün formalarından biri olan absurdizm müxtəlif dramaturji janrları üzvi surətdə özündə birləşdirməklə yanaşı, incəsənətin başqa sahələrinə aid elementləri də teatra daxil edir. Pantomima, xor, sirk, kino, musiqili şou və b. elementlərin sintezi yeni estetik meyarların əsasını təşkil edir, müasir insan problemlərini modern üsullarla ifadə etməyə şərait yaradır. Teatr tənqidçisi Q.Dotsenko absurdizmi həm üslubi, həm də tekstoloji kateqoriya kimi araşdıraraq dil strukturu ilə əlaqədə götürür.

İnsanlığın mənəvi tənəzzülü, zamanın ziddiyyətləri, ağır, gərgin həyat tərzı, gələcəyə ümüdsizlik ekzistensial ovqatlı, absurd məzmunlu əsərlərin yaranmasının təsadüfi olmadığını göstərir. F.Mustafanın personajları da yaşadığı mühitlə konfliktdə olan, çarə yolu tapmasalar belə daim bunu axtaran, həqiqət uğrunda çarpışan “don-kixotlardır”.

“Ağıllı adam” əsərini müəllif qrotesk kimi təqdim edir. Əslində, “ağıllı” adı kinayə xarakteri daşıyır. Əsas personaj - jurnalist dəlixanaya gələrək səhhətinin pisləşməsindən, son vaxtlar özündə qəribəliklər hiss etməsindən şikayətlənir. O, bura arvadını öldürdükdən sonra gəldiyini bildirir. Jurnalistin psixoloji problemlərinin, şüuraltı düşüncələrinin gedişini izlədikcə müxtəlif ictimai zümrələrin eybəcər münasibətlərinin şahidi oluruq. Hadisələrin cərəyanı və üç nəfər xəstənin paralel mükəllimələri cəmiyyətdə kimin sağlam, kimin xəstə olmasını xüsusi sarkazmla üzə çıxarır. F.Dyurenmattın “Fiziklər” əsərindəki üç “dəli” yada düşür.

F.Mustafanın təqdim etdiyi olay - özünə yer tapa bilməyən adamın iztirabları, psixoloji sarsıntıları cəmiyyətin xəstə üzünü açıb göstərir. Xəstələrdən biri cəmiyyətin tənqidinə yönələn monoloqla mövcud duruma qarşı etirazını belə

bildirir : “Bütün cəmiyyət dəlidir. Gördüyünüz hasarın o üzündəkilər də dəlidir. Onların heç biri gördüyünü olduğu kimi danışa bilmir (səsinin tonu get-gedə artır). Onların heç biri olduğu kimi görünür. Onların heç biri ürəyindən keçəni səmimiyyətlə deyə bilmir... Namusunuz toxunulur - susursunuz, üzünüze tüpürülür - gülürsünüz, var-dövlətinizi talayırlar - yalmanırsınız, kürəyinizi tapdalayırlar - ağlayırsınız, qeyrətinizə sataşırlar - hırıldayırsınız. Axmaq siz özünüzsünüz, siz, siz, siz... Vəzifə sahiblərinin qarşısında alçalırsınız, yalançı nətiqlərə əl çalırırsınız... Mən həqiqəti deyirəm.” Pyesdəki irreal hadisələr, ifadəli remarkalar, söz oyunları, məntiqsiz dialoqlar üçüncü xəstənin dediklərini göstərmək işinə xidmət edir.

F.Mustafa ikipərdəli “Qəfəs” komik dramında iki fərqli yanrı birləşdirir. Janrların sintezi onların transformasiyasına, dramın komediya keyfiyyəti almasına, komediyanın drama yaxınlaşmasına gətirib çıxarır. Ciddi dram və komediya elementləri bir-birini tamamlayaraq pyesin daxili strukturunu zənginləşdirir, ona yeni üslubi məziyyətlər qazandırır, ideya-bədii fon daha rəngarəng, polifonik və cəlbedici olur .

Zooparkda ezop dilində danışan insanlar əxlaqsızlığı, riyakarlığı alleqorik üsullarla ifşa edirlər. Əsərdə insanlarla heyvanlar arasında fərq azdır, insan zümresindən olan direktor, xidmətçi, təlimçi getdikcə heyvanlaşır, hətta bundan məmnunluq duyurlar. Bu proseslərin altında müasir dünyada da, bizim cəmiyyətimizdə də cəngəllik qanunları ilə yaşayan tipik çinovnikləri, müfəttişləri, qoluzoruları tanımaq çox da çətin deyil. İş o yerə çatır ki, qəfəsdə olanların insan cəmiyyəti, yoxsa heyvan sürüsü olması sual işarəsi altında qalır. Şüurlular toplumunun özlərini uydurma qanunlar, qadağalarla buxovlaması, azadlığı, insani hissləri itirərək heyvana çevrilməsi onlar üçün daha əlverişli və rahatdır. Çevrilmə hadisəsi şəxsiyyətin deqradasiyasını vurğulayan ədəbi-bədii priyom kimi sarkazmın yüksək həddini göstərir. Kütləvi həşəratlaşma, heyvanlaşma ekzistensial tənəkkürün məhsuludur, insanlığın iflasının bədii təəcəssümüdür. Beləliklə, dünya ədəbiyyatında XX əsrin əvvəllərində üzə çıxan ifadə üsulları Azərbaycanda 90-cı illərin sosial mühiti şəraitində reallaşmaq imkanı qazanır.

Müəllifin fars adlandırdığı “Oxşarlar” nağıl-tamaşasında absurd teatr üsulları ilə karnavalçılıq ənənələri, hadisələrin maskarad səviyyəsində təqdim üsulları yer alır. Zaman və məkan anlayışlarının itdiyi bir müstəvidə biz saray çəkişmələrini, xalqla hökmdarın münasibətlərini izləyirik. Məzhəkədə rütbələr insanları dəyişir, rütbələr ansamblını isə gözəgörünməz bir qüvvə idarə edir. Quraşdırılmış hərəkətlər, mimika və işarələrlə danışmalar, şəxsiyyətdən məhrum surətlər toplusu - pyesin bütün bu bədii üsulları diqqəti xəyanət yuvası olan saray həyatının batınına yönəldir. Hökmdarın, onun oxşarının, sərkərdənin və vəzirin idarə etdiyi bu dövlət aparatında hər şey təcavüzkarlığa və yırtıcılığa tabedir. Hadisələrə zahirən qulluqçu nəzarət edir, vəziyyətə də müdaxilə edən hələlik odur. Lakin bir qədər sonra qulluqçunu da başqalarının aqibəti gözləyir. Hökmdarı onun Oxşarı, daha sonra isə Oxşarının Oxşarı əvəz edir. Burda adlar da şərti olaraq sarkazm yüklüdür, surətlərin nitqləri də. Uydurma pafosla müraciətlər, mətnaltı ifadələr, çoxmənalı, eyhamla dolu söhbətlər, cəfəng şeirlər yazan şairlər, yalandan müharibəyə gedən əsgərlər... Bu saray dünyasında hər şey saxta və yalandır.

Satirik fars janrında təqdim olunan maskaradda bütün personajların zahiri ciddiliyinin arxasında gizli istehza və ironik gülüş dayanır. Əsər bütövlükdə hakimiyyət ehtirasının, insan xəbisliyinin, acgözlüyün ümumiləşmiş metaforasıdır.

F.Müstafanın “Adsız” dramı xəstə, lal bir oğlanı - Adsız çirkin cəmiyyətlə müqayisədə təqdim edir. Bağ evinin sahibi qızını sevdiyi gəncdən ayıraraq İbil-Dibil adlı zəmanə adamına vermək istəyir. Səbəbi də budur ki, keçmiş nişanlının atası şər atılaraq işdən uzaqlaşdırılıb. İbilin qıza yeni adaxlı kimi seçilməsi onun

vəzifəli, pullu olması ilə bağlıdır. Qonşu Tərxanın oğlu olan Adsız qıza vurulub, onun məhəbbəti qızın tək-cə gözəlliyinə yox, həm də mənəvi təmizliyinə yönəlib. Lakin hadisələrin gedişindən məlum olur ki, qız özü də Tərxanın qızıdır. Adsız sevdiyi qızın atabir, anadan ayrı bacısı olduğunu bilmir. Bəlkə də onu qıza doğru çəkən də bu doğmalıq hissidir. Nə vaxtsa bağın sahibəsi ilə bağban arasında yaşanan macəra nəticəsində dünyaya gəlmiş qızcıqaz, təbii ki, əsl atasını tanımır. Lal-kar doğulan Adsız bu mühitdə yeganə xoşbəxt insandır, o, ətrafındakı gözəlliyi görür, amma iyrenc söhbətləri eşitmir. Odur ki, insanların çəkişmələrindən, mənasız münaqişələrdən azaddır. Simvolik obraz kimi ətrafdakı insanlar üçün bir növ güzgü olan Adsız özünün uşaq sadəliyi, təbiiyi ilə tamaşaçının sevimlisinə çevrilir. O, şəffafdır, hətta "çəkisiz"dir, lakin müasir cəmiyyətdə belə sadələşmələrə, təmizlərə, avamlara yer yoxdur.

Onun tam əksi olan İbil zahirən sağlam olsa da, onun yeganə ideali vəzifə və puldur. Hadisələrin gedişi İbilin və Adsızın qeyri-bərabər konfliktli prosesində kəskinləşərək kuliminasiya səviyyəsinə çatır. Adsız finalda həlak olsa da, öz şərəfi, mənəvi ucalığı ilə rəqibi üzərində qələbə çalır.

"Müqəvva" monodramında həyatından bezmiş qadın manekeni evə gətirərək guya onunla təskinlik tapmaq istəyir. Tamaşa boyu Qadın vurnuxur, kiçik intermediyalarla keçmiş həyatını yada salır. Telefon söhbətləri və televiziya görüntülərinə münasibəti, qapı zəngləri bədii priyom kimi bizə qadının həyat fəlsəfəsini anladır. Hətta səhnələrin birində o, meydan camaatına üz tutaraq manekeni "danışdırır". "...Budur, pəncərədən baxıram. Onların hamısı müqəvvaya, manekənə, yəni sənə oxşayır. Yox, sən onların çoxuna baxanda daha canlı, daha yaşarı görünürsən. Sən canlısan, onlar müqəvva..." Monoloqun davamı daha da kəskinləşir, sərxoş qadının ittihamı şüursuz şəkildə vurnuxan kütləyə səslənir: "Siz azadlıq tələb edirsiniz? Siz pul tələb edirsiniz? Elə deyilmi?! Axi, azadlıqla pul bir yerdə, bir arada ola bilməz! ...Pulun köləsinə çevrilən azad ola bilərmiz?!"

Bir aktyorun oyunu üstündə qurulan monodramda süjet xətti, hadisələrin inkişafı bir otağın içində izlənilir. Qadının çıxışlarındakı atmacalar, replikalar, rişxənd, kəskin tənqid, ələ salmaq üsulları və s. satirik elementlər onun sərbəst düşüncəsi, hüdudsuz təxəyyülü ilə həmahəngdir. Belələri özünü dolamaqdan qorxmur, çatışmayan cəhətlərini də yaxşı bilir. Rənglənmiş, buqələmunlaşmış cəmiyyətdən fərqli olaraq, qadın olduğu kimidir, o, maskasız, kamuflyajsız da rahat keçinir. 90-cı illər ərəfəsindəki "meydan" camaatının sərxoş qadın vasitəsilə tənqidi öldürücü satira üsulu kimi təsirlidir. Çevrilmə burada da var: müqəvva tədricən insana çevrilir; maddi mənfəətinə görə şəxsiyyətini itirən insanlar isə kütləyə tabe olaraq simasız varlıqlara çevrilirlər.

F.Mustafa cəmiyyət-fərd konfliktini "Qara qutu" dramında davam və inkişaf etdirir. Təyyarə qəzasından sonra beyni başqasının bədəninə köçürülən Mikayıl-Mixailin qəzadan sonrakı vəziyyəti, ailəsinə qayıdandan sonra çətinlik, anlaşılmaqla qarşılaşması çox acınacaqlıdır... Qəhrəman öz beyin yaddaşı ilə Yasəmənin yanına gedir, sonra isə yeni fizioloji görkəminə görə Jasminlə görüşür, lakin qadınların heç biri onu anlamaq istəmir. Psixi sarsıntı keçirmiş, mürəkkəb tibbi əməliyyata, fizioloji dəyişikliyə məruz qalmış Kişi daha ağır üzüntü ilə qarşılaşır - onu heç kim tanımır. Cəmiyyətdə ona yer yoxdur. Əgər doğmaların səni tanıdırsa, başqaları necə tanıyacaq? Mixail əsərdə Mikayıl kimi tanınsa da, müəllif onu ümumiləşmiş Kişi obrazı kimi təqdim edir. Əslində, Yasəmənlə Jasmin, Mikayıl ilə Mixail də eyni adlar, eyni insanlardır. Müəllif bilərəkdən qadınları eyni ifadələrlə, tutuşu kimi danışdırır, onlar özlərini eyni cür aparır, eyni hərəkətlər edirlər. Burada rəqs, döyüş kimi elementlərdən də bol-bol istifadə olunur, bədii üsullar vəziyyəti şərti olaraq qeyri-ciddi, qeyri-real həddə çatdırır. Şərti olaraq müxtəlif variantlarda adlandırılan personajlar da, hadisələrin ardıcılığı zamanı və məkanı da abstraktlaşdırır. Bu şərait Kişinin

tənhalığını daha təsirli şəkildə ifadə edir. O, intiharı üstün tutur. Sonda Ərəstu təyyarənin qara qutusunu tapıb əlavə edir ki, "Bax, təkcə bu qutunu tapdım. ... bu cür qutular təyyarələrdə olur....Çox vaxt təyyarələrin qəzaya düşməsinin səbəbini qara qutulardan öyrənmək olur..."

"Qara qutu" bizə çox şeylər deyir, o, cəmiyyətdə tək qalan insanın faciəsi, yalqızlığı, tənhalığının simvoludur. Son elmi-texniki tərəqqini göstərmək üçün yazarlar hər hansı elmi kəşfi bədiiləşdirərək oxucuya çatdırmaq istəyirlər. İnsan beyninin köçürülməsi belə əməliyyatlardandır. Lakin bizcə, müəllif bu fantastik məqam vasitəsilə müasir insanın faciəsini, mənəvi iztirablarını, psixoloji gizlinləri çözməyə çalışır.

Bir-bir nəzərdən keçirdiyimiz pyesləri (eləcə də digər pyesləri) göstərir ki, F.Mustafanın dramaturgiyası intellektual səviyyəsi, fəlsəfi yanaşması ilə seçilir. Bundan çıxış edən bəzi tənqidçilər onun öz mövzuları və teatral priyomlarını hansısa dramaturqlardan, yazıçılardan əxz etdiyi qənaətindədirlər. Əslində, burda qəribə heç nə yoxdur. Dünyanın nə düşündüyü və necə düşündüyü ilə maraqlanmayan necə intellektual ola bilər? Məhz bu maraq hesabına F.Mustafanın dramaturji fəaliyyəti daimi inkişafdadır, o, pyesdən-pyesə dəyişir, janr, məzmun, üslub və formaca təkmilləşməyə çalışır. Düşünürük ki, geniş potensial imkanlara malik dramaturqdan yeni, aktual əsərlər gözləməyə dəyər.

OXUCULARIN NƏZƏRİNƏ!

2015-ci İL ÜÇÜN

“AZƏRBAYCAN”

jurnalına abunə yazılışı davam edir.

“AZƏRBAYCAN”

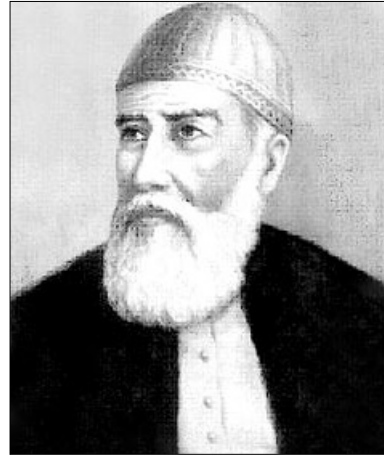
jurnalının bir nüsxəsinin qiyməti 1 manat 50 qəpik,

illik abunə qiyməti 18 manatdır.

İNDEKS: 76300

Sona XƏYAL

Füzulini müalicə etmək istəyən şair

XVI əsr türk təsəvvüf ədəbiyyatının tanınmış nümayəndələrindən olan, həm də dərin biliyə və təcrübəyə malik həkim kimi şöhrət qazanmış Dərviş Nidainin (1509-1567) yaradıcılığını əsasən üç qrupa bölmək olar: təsəvvüfə aid şeirlər, tarixi əsərlər və tibbi əsərlər.

Mövləvilik təriqətini seçən və bu yolda yetişən Nidai sağlığında təsəvvüfə aid əsərlərlə şair kimi tanınmışdır. "Mənafeün-nas" əsərindəki qeydinə görə, hələ "zindənda olarkən 22 mənzumə yazmışdır" və yaqin ki, əvvəllər də yazdığı əsərləri də vardır. Şa-irin təsəvvüfi mənzumələri Türkiyədə tədqiqatə cəlb olunmuşdur ki, ən məşhurlarından biri də Nuran Öztürkün tədqiq etdiyi "Gənci-əsrari-məna"dır. Özünün yazdığına görə, Allahı düşünərkən, bəsirət gözü ilə onun varlığını hiss edərək, yuxuya getmiş, rüyada onun əlinə bir kitab verilmiş və oyandıqda dualar edərək həmin bu əsəri yazmağa başlamışdır. Kitab on babdır və hər babda üç hekayə vardır. Hər hekayədə bir hərfə başlayan kəlmələrdən söhbət açılır. Birinci və otuzuncu hekayələr "Mövludi-nəbi" və "Merac"a aid olduğundan müəllif onları eyni hərfə başladığı üçün bir hesab edib, bu minvalla 29 hərfə aid kəlmələrdən bəhs açır. Əsər "Dər bəyani- hürufi-təhəcc" adlı bir əlifnamə ilə başlayır. Nuran Öztürk "Əlifname ve Nidainin əlifnamesi" adlı məqaləsində türk ədəbiyyatındakı əlifnamələrdən söz açır və bu əlifnamələrə əlavə kimi Nidainin "Gənci-əsrari-məna" əsərinin əlifnaməsini göstərir və yazır: "Nidai üçün hərflər hər hansı bir şəkil deyil, işarət, hətta simvoldur. Eyni zamanda müqəddəsdir. İyirmi doqquz ədədə çatan ərəb hərflərini lam-əliflə birlikdə sayaraq bir hədisi dəlil göstərüb vəhyin ürünü saymışdır".

Əlifname heca vəznində 11-liklə, məsnəvi formasında qələmə alınmışdır:

***Eşit imdi, ey sözdə miri-kəlam,
Nə vəchilə oldu bu nəzmi-irtisam.
Cahan nəqşini seyr edərkən mægər
İyirmi doquz hərfə qıldım nəzər.***

Biz əlifnamələrə Nəsiminin divanında da çox rast gəlmişik. Azərbaycan ədəbiyyatında Nəsimi qədər əlifnamə yazan ikinci bir şair yoxdur. Əlifnaməni oxuduqca bir-bir hər hərfin hansı mənanı bildirdiyini öyrənirik. Nidainin əlifnamesi də bu mənada maraq doğurur:

***Əlif: Allah adın işarət edər,
Bi: Batin təriqin bəşarət edər.***

***Ti: Təngri kəlamın tilavət edün,
Tutun əmrini cümlə taət edün.***

***Si: Eylə sənə Haqqa, bul çox savab,
Cim: Açıla Cənnətdən üstünə bab.***

Növbəti hərfləri də müəllif mənalandırır: h - Haqdan halallıq istəmək, X - xeyr, Xaliq, dal - dərdə dəva və s. Beləliklə, əlifdən yaya kimi 29 hərfin hər biri bir hikməti təqdim edir. Əlifnamənin sonunda Nidai əsərin on bab olduğunu bildirir:

***Çü bildim bu mənanı əfkar elə,
Sözə ibtida etdim iqrar ilə.***

***Dilədim ki, təqrir edəm var məhəl,
İyirmi doquz pür nəsayəh məsəl.***

***Bu cümlə hekayətdə on bab ola,
Hamısı məni mərif dola.***

Türk mənbələrinin verdiyi məlumata görə, "Mədinədə Arif Hikmət bəy (1786-1859) kitablığındakı bir kitabda Nidainin eyni dönmədən bəhs edən üç kiçik əsərinin bulunduğu bir kitabı daha vardır". Kitabın birinci bölümü 25 vərəqdə yerləşən 527 beytlik "Nüsrəti-qəzayi-Sahib Gəray xan", ikinci bölümü 20 vərəqdə 416 beytlik Sahib Gərayın İslam Gəray ilə mübarizəsini əks etdirən "İn əhvali-Sahib Gəray xan", üçüncü bölümü 280 beytlik "Əhvali-Sahib Gəray xan və vəfati-İslam Gəray Sultan", dördüncü bölümü 10 vərəqdə 220 beytlik "Mübaligayi-ilahiyyat", beşinci bölümü 11 vərəqdə yerləşən 215 beytlik "Lətifeyi-bənginaməyi-münasibi-hali-ma" adlı əsərlərdir.

"Nüsrəti-qəzayi-Sahib Gəray xan: Hekayəti-Boğdan" əsərində Sahib Gərayın Qanuni Sultan Süleymanla birlikdə olduğu Boğdan səfərini əks etdirir. Müəllif məsnəvi formasında qələmə aldığı əsəri Allah-Təalanın zikri ilə başlayır. Sonra ilk peyğəmbər Adəmin (ə) və sonuncu peyğəmbər Məhəmmədin (s) yaradılmasını xatırladaraq yazır:

***Yaratdın çahar ünsürdən bir insan,
Qoydun ismini Adəm, qıldın insan.***

***Şəfi etdin ona Fəxri-cahanı,
Yemişən daneyi-gəndümi-cinanı.***

Daha sonra digər peyğəmbərlər haqqında da danışır və onların dünyadan köçüb getdiyini, Süleymana qalmayan dünya mülkünün İsgəndər, Dara, Cəmşid və b. hökmdarları da yola saldığını qeyd edir. Nəhayət, Çingiz xan nəslindən olan Mengli Gəray xanın oğlu Sahib Gəraya çatır: "Qoydu taxtında bir namü nişanı, Adı Sahib Gəray xan ruhi-sani".

Nidai əsər boyu Boğdan səfərini inceliklərinə kimi, bütün ziddiyyətlərlə, əhatəli şəkildə təsvir edir, arada fikirlərini qəsidə və qəzəllər vasitəsilə çatdırır. Sonda Sahib Gəray Sultan Süleymanla görüşüb getməyə icazə istədiyini və geri döndüyünü bildirən Nidai əsəri dualarla bitirir:

***Hekayətdən muradım bir duadır,
Diriğ etməz o kim sahib-atadır.***

***Nidai Haqdan um dərdinə dərman,
Müyəssər edə iman ilə Quran.***

***Ona layiq bulunmaz bizdə xidmət,
Həbibə hörmətinə edə rəhmət.***

Dərviş Nidainin "Tarixi-Sahib Gəray xan" adlı bir tarixi əsəri də vardır. Bu, əsasən mənsur əsərdir, lakin ara-sıra kiçik mənzumələrə də rast gəlirik. Adından da məlum olduğu kimi, müəllif əsərdə Sahib Gərayın xanlığa çatmasından, İstanbula gəlməsindən ölümünə qədərki dövrdən bəhs edir, xüsusən də, 1532-1551-ci illərdə onun öz xanlığı zamanı gördüyü işlərdən danışır. Bu olaylara təbiidir ki, Nidai bilavasitə şahid olmuşdur. Kitab xanın qızı Nuri Sultan xanımın istəyi ilə yazılmış və 1553-cü ildə tamamlanmışdır.

Nidainin digər tarixi əsəri "Fətnhameyi-qəleyi-Qərbə"dir. Müəllif bu əsərdə Qərbə adasının İspaniyadakı xristian ordusu tərəfindən ələ keçirilməsini və sonradan Osmanlı donanmasının onu fəth etməsini təsvir edir. Əsərdəki hadisələr 1560-cı ilin martına təsadüf edir.

Məhəmməd Nidainin tibbə aid "Mənafeün-nas", "Dürri-menzum" və "Rəbiüs-səlam" adlı əsərləri də vardır ki, bunlar Türkiyədə tədqiqatə cəlb edilmişdir. Bizim Əlyazmalar İnstitutunda saxlanılan "Mənafeün-nas", "Kitabi-tibbi-menzum" adlı əsərlər həcminə görə daha mükəmməldir. Belə ki, bizdəki "Mənafeün-nas"ın tərkibinə daxil olan bəzi hissələr Türkiyənin müxtəlif kitabxanalarında ayrıca əsərlər kimi qeyd edilmişdir. Nidainin mənsur şəkildə qələmə aldığı "Mənafeün-nas" əsərini transliterasiya edib nəşrə hazırlamışıq, lakin əvvəlki yazılarımızda məlumat verdiyimizdən indi bu əsər haqqında təkrar bəhs etmirik. Müəllifin "Kitabi-tibbi-menzum" əsəri, adından göründüyü kimi, menzum şəkildədir və şeirlər toplusunu xatırladır. Sanki əvvəlki əsərin nəzmə çəkilmiş variantıdır. Əsər üzərində hal-hazırda transliterasiya işi gedir. Birinci əsər kimi bu tibbi əsər də II Sultan Səlim xana ithaf olunmuşdur. Müəllif əsərdə belə qeyd edir: "Səbəbi-təlif duayi-Sultan Səlim".

Əsərin girişində müəllif Allah-Təalaya müraciət edir. Onun tərifindən sonra kitabı yazmaq üçün ondan inayət istəyir:

**Müstəfa hörməti inayət qıl,
Rəhmətindən bizə hidayət qıl.
Ənbiya, övliya həqqi, ya Rəbb,
Qıl seyr, eyləmə şəqqi, ya Rəbb.
Bəhri-hikmətdə bəri qıl qəvvəs,
Çıxarım şövqün ilə məniyi-xas
Müxtəsər buni bir risalə edim,
Elmi-hikmətdə bir məqalə edim.
Xasü am gərəklü və məqbul,
Hikməti fəhm edən ola məşğul.**

Nidainin vəba xəstəliyindən bəhs edən "Rəbiüs-səlam" əsəri də II Sultan Səlimə ithaf olunmuşdur. Özünün qeyd etdiyinə görə, bu əsəri ilk baharda vəba xəstəliyinin daha çox yayıldığı bir zamanda yazmaq qərarına gəlmişdir. Bu onun Kırmda olduğu illərə təsadüf edir. Fatma Meliha Şen "Nidai ve Kırım Tarihi Hakkında Yeni Bir Eseri: Nusret-i Gaza-yi Sahib Geray Han, Hikayet-i Boğdan" adlı məqaləsində yazır: "Kırmdan tam olaraq nə zaman ayrıldığı bəlli deyildir, fəqət Faseh Əhməd Dədənin (ölm. 1111/1699) rəvayətinə görə, Nidai Bağdada şair Füzulinin (ölm.963/1556) taun xəstəliyini tədavi etməyə getmişdir. Fəqət gec qalmış olmalıdır, çünki Füzuli eyni il vəfat etmişdir". Bu məlumatdan görünür ki, Nidai dövrünün bütün xəstəliklərini müalicə edə biləcək səviyyədə təbib olmuşdur. Digər tərəfdən, onun Füzuli harayına yetmək üçün Bağdada getməsi onun şairə olan böyük sevgi və hörmətini, həm də Nidai şəxsiyyətinin böyüklüyünü göstərir.

Məhəmməd Nidainin əsərləri qardaş Türkiyədə çox araşdırılsa da, Azərbaycanda bu işə yenəcə başlanılmışdır. Təkcə elə Füzuliyə olan sevgisinə görə Məhəmməd Nidainin Azərbaycanda tədqiq olunub tanıtılmağa haqqı var. Düşünürük ki, bir zaman Nidai Azərbaycan tibb tarixində də Türkiyədə olduğu qədər tanıtılacaqdır.

1. Nidai. "Mənafeün-nas", Əlyazmalar İnstitutu, B-6392.
2. Nidai. "Kitabi-tibbi-menzum", Əlyazmalar İnstitutu, B-6359.
3. Doç.Dr. Nuran Öztürk. Çukurova Üniversitesi, İlahiyyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü. nrilmaz@cu.edu.tr
4. Ankaralı Hekim Nidai, Genc-i Esrar-i Mani", İnceleme-Metin. (Haz. Nuran Öztürk), Karahan Kitabevi, Adana, 2011.
5. Fatma Meliha Şen. Türkitat Mecmuası, C. 23/Güz, 2013.

◆ P o l e m i k a

Fərhad MƏDƏTOV

"Qalın buludlara soxulmuşdur Ay..."

***Səməd Vurğunun "26-lar"
poemasında milli-azadlıq ideyaları***

Qozun yenicə bərkiməyə başlayan ləpələrinin üstünü zəhərli gərzək örtməsəydi, ziyanvericilər onu məhv eləyərdi. Böyük şair Səməd Vurğun da yaradıcılığının zirvələrindən biri olan bu poemasını "zəhərli örtüyə" - "26-lar"a bürümüş, bu adla əsəri "bolşevizmin dəmir dəbilqələri ilə" (S.Xəlilov) qorumağa çalışmış, bununla da əsəri sovet imperiyasının tükü tükədən seçən senzurasından, öz həyatını isə totalitar rejimin cəlladlarından xilas edə bilmişdi. Şairə ilham verən isə müstəqilliyini bütün varlığı ilə arzuladığı Azərbaycan idi.

Lakin indi "poemanın acı qabığını dişlərinə vuranlar"ın çoxu mahiyyətə varmayaraq belə qiymətli əsəri birtərəfli qiymətləndirirlər. Bu cür soyuq münasibət onların günahından daha çox S.Vurğun yaradıcılığının sirli-sehrli və zəngin daxili qatları ilə bağlıdır. Poema, demək olar ki, başdan-başa sehrli sözlərin, sətiraltı fikirlərin kombinasiyasından ibarətdir - bu, insanı heyrləndirir, çünki hər baxış bucağı əsəri bir cür göstərir, fərqli yozuma yol açır. Yeri gəldikcə, əsərin bu sənətkarlıq xüsusiyyətlərindən yazıda bəhs olunacaqdır.

S. Vurğun "26-lar" poemasını "Ölməz qəhrəmanlar" adı altında nəşr etdirmək arzusunda imiş (1, səh 13). Çünki onun əsl məqsədi günahsız insanları bolşeviklərin təhriki ilə 31 Mart soyqırımına məruz qoymuş 26-ların mənfur əməllərini ifşa etmək, xalqı bu bəlalardan qurtarmaq üçün azadlıq mübarizəsinə qalxmış igid Azərbaycan və türk fədailərinin, xüsusilə generallarımızın - "ölməz qəhrəmanlar"ın parlaq əməllərini əbədləşdirmək, onların Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranması uğrunda apardıqları şərəfli mübarizə yollarını işıqlandırmaq idi. Lakin sovet imperiyasının ideoloqları xalqa xidmət göstərmiş bu qəhrəmanların adlarından xoflanır, onları unutdurmaq üçün hər cür amansız tədbirlərə əl atırdılar. Buna görə belə bir genişmiqyaslı soyqırımını bolşeviklər vətəndaş müharibəsi kimi qələmə verdilər və həqiqəti xalqdan gizlətdilər: "31 Mart faciəsi Azərbaycan sovet tarixşünaslığında soyqırımını kimi deyil, vətəndaş müharibəsi, antoqonist siniflərarası münaqişə kimi qələmə verilmişdi" (4, səh.47).

Belə vəhşi əməllərin gündən-günə şiddətləndiyi bir vaxtda (1935) S.Vurğunun "26-lar" adlı poeması işıq üzü gördü. Şair elə ilk misralardan əsas mətləbə keçir və sətiraltı işarələrlə dolu bir lövhə çəkir:

***Bakının dərdi var, Bakı xəstədir,
Könül intizarda, göz yol üstədir...
Soyuq divarlarda güllə nişanı,
Didir, parçalayır insan insanı.***

Əsərdə dövrün tarixi həqiqətləri bədii həqiqətlərə çevrilmişdir. "Soyuq divarlar" sözündən belli olur ki, bu dəhşətli gülləbaran ilin qış fəslində Bakıda törədilmişdir. ("26-lar" Ağcaqum çölündə güllələnərkən orada nə "soyuq" var idi, nə də "divarlar"). Tarixə nəzər saldıqda görürük ki, həmin dövrdə ən böyük qanlı faciə 31 Mart soyqırımıdır. Xalqın vəziyyətinin ağırlığı, yaranmış şəratdə çıxış yolu tapmağın çətinliyi Bakı küçələrinin təsviri fonunda canlandırılır. "Burda döngələrin yeri darısqal", - deyərkən sənətkar, dinc insanların çıxış yolu tapa bilməməsini nəzərdə tuturdu.

Sovet imperiyasının gizlətdiyi bu olayları şair İrandan Bakıya işləməyə gəlmiş hambalın və onun aclıq keçirən ailəsinin faciəsi timsalında əks etdirib. Hambal obrazı o tay-bu taylı Azərbaycanın dərdlərini ümumiləşdirir. Onların birliyindən təşvişə düşən Müvəqqəti hökumət Bakıda yaşayan cənubi azərbaycanlılara ögey münasibət bəsləyirdi: "Bakıda üstünlük təşkil edən Cənubi Azərbaycandan olan fəhlələri xarici ölkə təbəəsi bəhanəsi ilə bütün seçkilərdən məhrum etməklə müsəlmanların ümumi qüvvəsini parçalamağa və zəiflətməyə çalışırdılar" (3, s.127)

Hambalın bədii portreti nəinki onun zahiri və daxili dünyasını, eyni zamanda, bütöv Azərbaycanın iqtisadi və siyasi durumunu da oxuculara çox yığcam bir formada çatdırır:

**Bir çörək puludur onun arzusu
Bulanmış hambalın gözlərində su.
Alnının qatları qırıq-qırıqdır,
Onun gözlərində bahar da qışıdır...
Bükülmüş belinin donqarı vardır,
Onun barmaqları qabar-qabardır;
Görünür ovcunda kəndir izləri,
Cırıq şalvarından çıxmış dizləri.**

Hambalın ailəsinin tərkibi isə bir neçə sözlə belə göstərilir:

**Ətəkdən, divardan yapışıb gəzən
Günahsız bir körpə,
Düşkün bir qarı.**

Körpə uşaq kimi qayğıya möhtac olan Vətəni yadellilərdən xilas etmək missiyası hambalın üzərinə düşüb. Amma onun düşdüyü şərait buna imkan vermir. "Düşkün bir qarı" ifadəsindən məlum olur ki, ailənin yeganə arxası və dayağı hambaldır. Hambal xəyalında ailəsinə canlandırıb, sanki onun qulağına arzularının ifadəsi olan xoş müjdəli, sehrli sədalar gəlir:

**Ağlama, can bala, qayıdar atan,
Rəhm edər bizə də bizi yaradan.
Bizim də bolluca axcamız olar,
Qapımız, bağımız, bağçamız olar.
Güllü don tikərəm, alıb geyərsən,
Sən də şirin-şirin qoğal yeyərsən.**

Puldan, yeməkdən, geyməkdən əli üzülmüş bu ailə həm də "qapı, bağ və bağça" həsrəti ilə yaşayır. Bu isə daha geniş mənada işğal olunmuş Vətən anlayışı ilə bağlı idi. Hələ S.Vurğundan öncə C.Məmmədquluzadə məşhur "Azərbaycan" məqaləsində adı çəkilən parçalanmış ərazilərimizdəki acınacaqlı vəziyyəti dəqiq göstərmişdi.

Romanovlar sülaləsinin süqutundan sonra milli-azadlıq ideyaları ilə yaşayan xalqın birdən-birə dəhşətli faciələrlə üzləşməsi, heç bir günahı olmadan bədnam Mart soyqırımına məruz qalması, hambalın ölüm səhnəsində özünün yığcam rəmzi-simvolik əksini tapır:

**Bu dəmdə birdən,
Yazıq bir top kimi qalxıb yerindən,
Qıvrıla-qıvrıla dəyir daşlara-**

**Çaxnaşır aralıq, qarışır ara...
Nə olmuş? Nə imiş hambalın suçu?
Burdan təsadüfən keçən bir qoçu
Sınamaq istəmiş öz naqanını,
Yurdsuz bir insanın tökmüş qanını.**

Şair qəflətən gülləyə tuş gəlmiş hambalın acı taleyini ona görə əsərə daxil etmişdir ki, poemanın ilk misralarında təsvir etdiyi “didir, parçalayır insan-insanı” misralarındakı örtülü mətləbləri əyaniləşdirsın. Oxucularına hiss etdirsın ki, “divarlardakı güllə nişanı” dinc əhalinin gülləbaran edilməsi nəticəsində yaranıb. Qanlı hadisələrin davam etdiyi bir zamanda hambal təsadüfən yoldan keçən bir qoğunun gülləsinə tuş gəlir. Hadisələrin bu cür təqdimi Bakıda insan həyatının ucuzluğunu, dəyərsizliyini göstərməklə yanaşı, həm də xalqımıza qarşı törədilmiş soyqırımı əyaniləşdirmək məqsədi daşıyırdı. Daşnak-bolşevik birliyini isə şair özbaşınalıq edən qoçulara bənzədirdi.

Lakin qoçulara münasibət də, həyatda olduğu kimi, əsərdə də birmənalı deyil. Burada onlar mənfi planda işlənsə də, M.Ə.Rəsulzadə ilə bağlı hissədə qoçular müsavətçilərin düşmənlərini qəhrəmancasına dəf edirlər. Bakı uğrunda müharibədə onların xidmətləri haqqında kifayət qədər məlumatlara rast gəlmək mümkündür:

“Bakının və bakililərin taleyi həll olunurdu. Və tarixin bu acı dönəmində bütün yükün ağırlığı el arasında heç də həmişə müsbət qarşılanmayan qoçuların çiyinə düşmüşdü.

Səhərə yaxın sursat tükənmək üzrə idi. Nəcəfqulu son, qəti sıçrayışa hazır idi. Elə bu zaman çoxdankı rəqibi Qoçu Teymur bəy Aşurbəyovun onlara çatdırdığı patronlar camaatın qanının arasına girdi... Daşnaklarla mübarizədə göstərdiyi igidliyə görə Türk ordusunun generalı Nuru Paşa onu (Qoçu Nəcəfqulunu - F. M.) ordenlə təltif etdi. ...Onun Məmməd Əmin Rəsulzadə ilə yaxşı münasibətləri olub (6)

İngilislərin Bakıya soxulması eserləri və daşnakları sevindirir. Onlar bundan yararlanacaqlarını düşünür, sevinclərini gizlədə bilmirlər:

**Özünü tez yetir, aman ingilis!
Gəldiyin yollara qurban olaq biz!**

“Osmanlı imperatorluğu dinc müsəlman əhalisinə Bakı Kommunasının divan tutmasına dözməyərək öz hərbi qüvvələrini köməyə göndərdi. ...Stepan Şaumyanın başçılıq etdiyi Bakı XKS Azərbaycan xalqının qisasından yaxa qurtarmağın yolunu iyul ayının 31-də istefaya getməkdə gördü.” (4, səh. 49)

Sovet imperiyasının gizlətməyə çalışdığı bu tarixi faktlar əsərdə bədii boyalarla əks olunub.

Əsərdəki ölməz qəhrəmanlardan biri M. Ə. Rəsulzadədir. Diqqətli oxucu bu obraz haqqında deyilmiş mənfi və müsbət fikirləri saf-çürük edərkən şairin ona olan böyük məhəbbətini görə bilər:

**İndi xəbər verim oxucuma mən
O millət rəhbəri Rəsulzadədən;
Toplamış məscidə müsəlmanları,
Yağlı vədlərə tutmuş onları;
Deyir: “Türkiyəni çağırmaq gərək,
Bizə kömək olsun qılinc çəkərək,
Parlasın ədalət, mehri-hüriyyət
Ucalsın göylərə şərəfi-millət!..”**

A.Bayramov haqlı olaraq yazır: “Göründüyü kimi, şair bu parçada Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin azadlıq, habelə türkcülük və islamlaşma barədə proqramını şərh etmişdir. M. Ə. Rəsulzadənin dörd misralıq çıxışına indiki dövrün tələbləri ilə baxsaq, onda “mənfi planda” və “mənfi obraz” sözlərini işlətmərik”(1, səh. 130)

M. Ə. Rəsulzadənin yuxarıdakı çağırışına müxtəlif zümrələr öz mənafeələrinə uyğun olaraq mənfi və ya müsbət münasibət bildirirlər. Şairin “mədənlər övladı” adlandırdığı bir fəhlənin çıxışına diqqət yetirək:

**Süzüb gözlərini qaşını çatma!
Ölkəni aldadıb, yadlara satma!
... Qoçular bürüyür bizim yoldaşı,
Kəsilir xəncərlə düşünən başı,
Qoyulur köhnə bir divar üstünə...
Hörmət o yoldaşa, nifrət o günə!**

Bu böhtanlarla dolu sözlər AXC tərəfdarlarını bərk qəzəbləndirir. Bolşeviklərə uymuş bu fəhlənin əqidəsizliyini, xalqa biganəliyini və satqınlığını şair çox incə bir yolla təqdim edir; Qoçular onun başını kəsərək köhnə bir divar üstünə qoyurlar (Bir az bundan əvvəl bəhs etdiyimiz qoçuların xilaskarlıq missiyasını yada salaq). Bu “köhnə divar” həmin başlardan yaranmışdır. Belə köhnə, çürük hasarlarla isə milli-azadlıq hərəkatının qarşısını almaq mümkün deyildi. “Köhnə divar” sözləri ilə yazıçı bolşevikpərəst fəhlə obrazını məharətlə ümumiləşdirmişdir. Şair bu obraza olan nifrətini zahirən gizlədir - qarayaya ağ deməyə məcbur olur: “Hörmət o yoldaşa, nifrət o günə!”. Lakin aşağıdakı misralardan hiss olunur ki, S.Vurğun “haqq danışanların boğulması” dedikdə fəhləni yox, özü kimi şairləri nəzərdə tuturdu:

**De tarix, nə acı xəbərlərin var!..
Boğulmuş nə qədər haqq danışanlar.**

Əbül Vahab Yurdsevər yazır: “Bir gün S.Vurğunun “26-lar” poemasını M. Ə. Rəsulzadəyə göstərüb dedim ki, bu əsərdə sizin adınız anılıb, fəqət satqın kimi. O, əsəri məndən alıb baxdı, sevincindən şaşırmış bir halətlə dedi:

- Bunu yazan çox böyük adamdır, fəqət, adım mənfi planda çəkilsə də, gələcək nəsillərə varlığını bildirər.

O ki, qaldı məni satqın kimi göstərməyinə, öylə yazmasaydı, dərc olunmazdı (2, səh.156)

1918-ci il mayın 28-də Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi elan olundu. Milli Şura çox mühüm tarixi hüquqi sənəd olan “İstiqlal bəyənnaməsi” qəbul etdi. S.Vurğun poemada bütün bunları - Şərq aləmində ilk demokratik respublika yaratmış xalqımızın keçdiyi qəhrəmanlıq səhifələrini də əks etdirməyə müvəffəq ola bilib:

**Hər duyan könlüdə bir izzətlər var,
Dolaşır əllərdə kiçik varaqlar.
Fəhlələr bu yurdun mərd oğulları
...Dikib gözlərini kağıza sarı,
Deyir bir ağızdan: “Ar olsun bizə!
Başmı əyəcəkdir bir ingilisə
Bu şanlı məmləkət! İnqilab yurdu,
Günəşin bağrından qopan bir ordu!
Xeyr! Bayraqları tutun yuxarı!
Coşsun ürəklərdə zəfər rüzgarı!**

“İstiqlal bəyənnaməsi”ni özlərinin proqramına çevirmiş igid oğulların - “ölməz qəhrəmanlar”ın şücaətindən qorxuya düşmüş daşnak-sağ eser-mənşevik blokunun yaratdığı “Sentrokaspi Diktaturası” ingilis qoşunlarını Bakıya dəvət edirlər. Əsərdə işğalçıların gəlişi təbiət fonunda metaforik bir formada və yüksək sənətkarlıqla əks olunub. Bu peyzajın dərin qatlarında Bakının işğalı, milli-azadlıq hərəkatının boğulması verilmişdir ki, oxucu bunun mahiyyətini aydınlaşdırmaqda o qədər də çətinlik çəkmir:

**Uzanmış Xəzərə gecənin əli,
Sahil qaranlıqdır, dalğalar qara;
Gecəyə bir acı xəbər gələli,**

***Gecə boğazından çəkilməmiş dara,
Sahil qaranlıqdır, dalgalar qara.***

Yadelli cinayətkarların Bakıya gəlişi azadlıq rəmzi olan ayı da, ulduzu da qara buludlar içərisində görünməz edir:

***Artıq görünməyir göylərdə ulduz.
Qalın buludlara soxulmuşdur ay,
Gecə biyabanda qalan bir yalğız,
Tokülmüş üstünə buludlar lay-lay;
Qalın buludlara soxulmuşdur ay.***

Əsərdə bir generalın çıxışı diqqətəlayiqdir. İlk baxışda onun hansı cəbhədə durmasını, siyasi möqeyini dürlüştəldirmək o qədər də asan deyil. Onun nitqində Hindistan və onu işğal etmiş Böyük Britaniyanın adlarının şəkilməsi situasiyanı bir az da mürəkkəbləşdirir. Bu general obrazı hamımızın tarixdən yaxşı tanıdığımız, Xalq Cümhuriyyətinin hərbi naziri general Səməd bəy Mehmandarov, onun müavini general Əlağa Şıxlinski, general Həbib bəy Səlimov kimi onlarla istedadlı, vətənpərvər və qəhrəman insanın ümumiləşdirilmiş obrazı idi. Şair qəhrəmanını elə məharətlə təqdim edir ki, general yalnız ona rəğbət bəsləyənlərin gözüne görünür. Bu cür sətiraltı təqdimat əsərin yazıldığı dövrdə həm cümhuriyyət generalları, həm də dəyərli ziyalıların qara siyahılara salınması, böhtan atılmaqla ölüm cəzasına məhkum edilməsindən irəli gəlirdi:

***...Səmti dəyişmişdir əsən rüzgarın,
Sabah matəmidir komissarların.
...Torpağın üst qatı, dənizin dibi
Böyük Britaniyaya Hindistan kimi
Xəraclar verəcək bu gündən, əvət!
Gülür taleyimiz, gülür təbiət!
Bizik son ağası Azərbaycanın,
Bizimdir gələcək, artıq inanın!” -
Dedikcə general, coşur alqışlar,
Gülür “səadətə” kinli baxışlar.***

26-ların tarix səhnəsindən çıxmasının yaxınlaşması xalqı sevindirir -“alqışlar coşur”. Şair böyük sənətkarlıqla “qum çölü və küləkdən” imdad diləyir. Sovet senzurası bu yalvarışların 26-ların xilasını üçün edildiyini güman etmişdi. Əslində isə azadlıq və “qurtuluş istəyən” xalqımız gözünü “qum çölünə” dikmişdi və “şimaldan gələn küləklərin” kəsilməsini arzulayırdı:

***Dinlə, ey qum çölü, dayan, ey külək!
Qurtuluş istəyir döyünən ürək...***

Şair qələminin belə dəhşətli bir dövrdə fikirlərin üstünü örtməyə çalışması təbii idi. Lakin bu məqamda o dura bilməmiş, komissarların azadlıq üçün təhlükə mənbəyi olduğunu açıq-aşkar bəyan etmişdir:

***...Dustaqlar boylanır pəncərələrdən...
Gecə aydınlıqdır, gecə dümağdır,
Qatar bu gecənin köksündə dağdır.
Dinlə, ey qum çölü, dayan, ey külək!
Qurtuluş istəyir döyünən ürək...***

Əgər düşmənlərin Bakıya hücumu zamanı “ulduz və ay qalın buludlara soxulmuşdursa”, indi onların qatarla güllələnməyə aparıldığı vaxtda, təbii ki, bunun əksi olmalı idi və oldu da. “Gecə aydınlıqdır”,- dedikdə, şübhəsiz ki, ay və ulduz nəzərdə tutulur. Qatar isə metonimiyadır və içərisindəki adamlara işarədir. Onlar isə bu “aydın gecənin” (yəni, azadlığın) köksündə dağdrlar.

Əsərin sonunda güllələnmə səhnəsi verilir. Burada yalnız iki obraz ümumiləşdirilmiş şəkildə təqdim olunur. Onlardan biri əli günahsız insanların qanına batmış S.Şaumyan, digəri isə M.Əzizbəyovdur. Şair hər iki obrazı

zəmanəsinin aynasına çevirərək tariximizin qapalı səhifələrini əks etdirib. Əsərdə Şaumyanın son sözü özü də başda olmaqla 26-ların keçdiyi şərəfsiz ömür yolunu, qəsbkarlığını, etdikləri cinayətləri və son anda aldıkları layiqli cəzanı bütün reallığı ilə xəyallarda canlandırır. Doğrudur, o, öz nitqində ingilis imperialistlərini tənqid edir, lakin onun Bakıda törətdiyi qanlı hadisələr ingilislərlərin bəd əməlləri ilə müqayisədə ölçüyə gəlməz dərəcədə çox idi. Ona görə də bu nitq həm komissarların, həm də sonrakı dövrlərdə sovet imperiyasının törətdiyi vəhşiliyə qarşı bir ittiham kimi səslənir:

***Bu qırğın, bu hücum, bu ölüm, bu qan
Tutub əsrlərin daş yaxasından
Cavab istəyəcək!***

***O zaman həyat,
Əllərdə yüksələn qızıl plakat
İntiqam! Deyərək tapacaq sizi,
Tarix dinləyəcək məhkəməni!
Bu ucsuz dənizlər, ucsuz ölkələr,
Yerdən baş qaldıran müstəmləkələr,
Nifrətlər deyəcək hər zaman sizə,
Tarix tüpürəcək pis üzünüzə.***

Soyqırım kimi ağır bir cinayət törətmiş bir cəlladın başqa bir qəsbkarı şiddətli tənqid atəşinə tutması onun özünə qarşı çevrilmiş ittiham kimi səslənir.

Sonra isə "ipək kimi təbiəti" olan M.Əzizbəyovun güllələnməsindən söz açılır. O, bolşeviklərin toruna düşmüş Azərbaycan ziyalılarının ümumiləşdirilmiş obrazı kimi diqqəti cəlb edir:

***Ah! Onun görkəmi nə tarimardır!
Köksünün altında üç yara vardır.
Ləkəsiz bir vicdan, böyük bir ürək
Buludlar ardında sönür günəş tək...***

Onun köksündə yaranmış "üç yara" Azərbaycana daşnak, bolşevik və ingilislərin vurduğu sağalmaz yaraları yada salır. Şübhəsiz, o, bolşeviklərin hiylələrinə uymasaydı, özünün də, xalqımızın da "köksü" bu dərəcədə parçalana bilməzdi.

26-ların ölümündən sonra milli-azadlıq hərəkatının qarşısındakı əsas maneə aradan götürüldü, istiqlaliyyət uğrunda mübarizə gücləndi:

***Bu matəm nə deyir Azərbaycana?
Nə deyir oğlunu sevən bir ana?***

Komissarların ölümü övladları soyqırıma məruz qalmış "sevən anaların" fəryadını daha da coşdurur, fəhlələri kədərləndirir və "bizim qəhrəmanları" yuxudan ayıldır. Bakıda müstəqillik bərqərar olur.

S.Vurğun düşmənlərdən söz açmağa məcbur olanda da, onun sehrli qələmi xəlqilik və millilikdən ayrılmırdı. Əsərin sonunda şair komissarların ölümünü "dünyanın təkərinin geri dönməsi" - xalqımızın şərəfli keçmişinə qayıdışı kimi mənalandırmışdır:

***O qumlu çöllərdə biyabanda siz
Öldünüz qanunsuz və məhkəməsiz...
Dünyanın təkəri gerimi döndü?
Yoxsa üfüqlərdə günəşmi söndü?***

Bu cür qanlı olaylar insanları ayıldır haqq işi uğrunda yumruq kimi birləşdirməyə güclü təkan verdi.

Tarixə müraciət edək: "Bu qanlı olaydan az sonra Azərbaycanda milli hərəkat özünün ən yüksək nöqtəsinə çatdı... Artıq Azərbaycan xalqı ayaqda idi. O, öz milli müstəqilliyinə qovuşmaq üçün mətanətlə mübarizə meydanına girmişdi" (4, səh.48)

***Yaşadır ayılmış bu insanlığı;
Biz sizdən öyrəndik qəhrəmanlığı!..***

***Sizi unutmadı bu torpaq, bu yer,
Oxuyan komsomol, yazan pioner
Alqışlar göndərir iradənizə!
Şair də baxaraq abidənizə
Çatır qaşlarını, xəyala dalır,
Siz gəncləşirsiniz, tarix qocalır.***

Şair göstərir ki, onlar unudulmadı, adları “qalın kitablara” həkk olundu. Kimdir onu unutmayanlar? Əsərdə bunlar da konkretləşir: “yazan pioner, oxuyan komsomol”. Şair saxta kommunizm ideyalarını da, 26-ları da beyinlərə azadlığın rəmzi kimi yeritməyə çalışan adamları dünyadan xəbərsiz pionerlərə bərabər tutur. Belələrinin yazdıqlarını oxuyan və dəstəkləyən komsomolçulardan nə gözləmək olar!?

Şairi kədərləndirən bir də budur ki, onların bəd əməlləri sovet imperiyası dövründə mərdlik nümunəsi hesab edilmiş, adlarını əbədiləşdirmək üçün müxtəlif tədbirlər görülmüş, Bakıda abidələri qoyulmuşdu. Şair bu abidə qarşısında kədərlənir - “çatır qaşlarını, xəyala dalır”. Nə idi onların adı çəkiləndə şairi kədərləndirən? Aydındır ki, bolşeviklərin baxış bucağı ilə nəzər salanda şairin qəm-qüssəsinin 26-larla bağlı olduğunu düşünmüşlər və əsəri yüksək qiymətləndirmişlər. Əslində isə şairi ağır və üzücü “xeyallara dalmağa” məcbur edən 26-ların “gəncləşməsi” üçün görülən dövlət tədbirləri ilə bağlı idi.

Şair sosialist realizminin tələblərinə uyğun olaraq Bakı komissarlarını müsbət planda göstərməyə məcbur idi. Lakin xalq sevgisi bunun əksini tələb edirdi. Mütəmadi olaraq rast gəlinən belə situasiyalardan S. Vurğun həmişə məharətlə çıxmışdır. Aşağıdakı beytdə o, Saumyanı elə bir vəziyyətdə (cinayətkarın ələ keçirdiyi bir məqamda) qartala bənzədir ki, bu, kinayə təsiri bağışlayır:

***Onlar bir fənd ilə keçmişdir ələ,
Qafqazın qartalı Şaumyan belə.***

S.Vurğunun “26-lar” (“Ölməz qəhrəmanlar”) poeması Xalq Cümhuriyyəti qəhrəmanlarına, xüsusilə generallarına həsr olunmuş analoqu olmayan sənət əsəridir. Belə bir amansız dövrdə bu cür sənət əsərinin yazılması həm də şairin dönməz iradəsindən xəbər verir və onun özünü də elə o qəhrəmanlar səviyyəsinə yüksəldir.

Ədəbiyyat:

1. A.Bayramov. Vurğun yaradıcılığında insan: millilik və ümümbəşərlik. Bakı, 1999
2. Ellər Vurğunu. Vurğun ömrü məktublarda. Bakı, 1996
3. XX əsr Azərbaycan tarixi, II cild. Bakı, Çarşıoğlu, 2004, səh.558
4. N.Xasayev. Azərbaycan milli oyanış hərəkatı XX əsrin əvvəllərində. Bakı, Adiloğlu, 2008, səh.112
5. S.Xəlilov. Milli varlığımızın mənəvi sütunları. “Ədəbiyyat qəzeti”, sentyabr, 2013
6. Nuru Paşanın təltif etdiyi Qoçu Nəcəfqulu kim olub? (İnternet saytı)

◆ “ İ s t i - i s t i ”

DUYGULU ŞEİRLƏR

Oxucuların Hədiyyə Şəfaqət kimi tanıdığı, oxuduğu, yaradıcılığına maraq göstərdiyi şairə və nasirin əsl adı və soyadı belə deyil zənnimcə. Əslində, bununla sanki Hədiyyə Şəfaqət insanın adının onun həyatında elə bir önəmi olmadığını, onu çağırmaq, fərqləndirmək üçün bir şərtlilik olduğunu düşünür, neçə illik dostunun belə, adını bilməməyi qəbahət hesab etmir. Bunu onun bir müsahibəsində oxumuşam.

Sosial şəbəkələrdən “Ümid”, “Kəndir”, “Namus cinayəti” kimi maraqlı hekayələri ilə tanıdığım Hədiyyə Şəfaqətin “Azərbaycan” jurnalının 2015-ci ilin ilk nömrəsində dərc olunmuş şeirlərini maraqla oxudum və onun şeirlərini çağdaş poeziyamızın digər nümayəndələrinin yaradıcılığından fərqləndirən keyfiyyətlərini incələməyə ehtiyac duydum. Əvvəla, onu deyim ki, bu şeirlərdəki lirik “mən” də öz müasirləri kimi yerlə göyün, torpaqla səmanın arasında çırpınsa da, bu gedib-gəlmələrdə, qalxıb-enmələrdə qara rəng, boz və soyuq ovqat yox, ilıq və xoş, rəngbərəng işartılar gördüm. Müəllifin həm özünə, həm də oxucusuna pıçıltısı kimi səslənən bu şeirlərin intonasiasındakı həznilik, ahəngindəki axıcılıq onların ilk nəzərə carpan nümunələri fərqləndirən xüsusiyyətidir. Sonra müəllifin bu poetik nümunələrin, ayrı-ayrı misraların arasından boy verib görünən lirik “mən”ini gözümün qarşısında canlandırmağa çalışdım.

***Mən çoxdan çilik-çilikəm,
Güzgülər bütöv göstərir -***

deyən bu xanım şairin poetik qəhrəmanı səmimi, zərif, həssas və düşüncəlidir. Hədiyyə yaşadığımız bu dünyada özünə yer tapmır. Gah yüksəkliyin o nöqtəsindədir ki,

***Güneşi üfəqdə qarşılamağa
Enərik astaca pilləkənləri...***

gah da

***Səmalar bir işıq yollayar bizə
Qalxarlıq, qalxarlıq
Ruhlara doğru - deyir.***

Ağrısını, nisgilini, hisslərini bölüşmək üçün gah dənizi, gah da sahili həmdərd seçir. Amma sevindirici odur ki, bu şeirlərin hamısına, dediyim kimi, işıq qarışıq bir sevgi, həzinlik və mülayimlik hakimdir.

Hədiyyə Şəfaqətin lirik duyğuların, ülvə yaşantıların ifadəsi olan “Səni sevirəm”, “Bütün xatirələr”, “Yuxu”, “Gecə bilir” kimi şeirləri də maraqlı poetik nümunələrdir. O, bu şeirlərində qələmlə elə lirik lövhələr təsvir edir ki, bu təsvirə köklənən oxucu özünü sanki sürreal aləmdə hiss edir. Qeyd edək ki, Hədiyyənin şeirlərində metafizik aləmin - bu dünya ilə o dünya arasındakı, yuxulardakı zaman və məkanın təsvirləri çoxdur və bu, onda alınır.

**Dostum
Buralar haradır?
Niyə başımın üstündə
Bunca sıxlaşmır buludlar və niyə yağışlar yağmır?
Niyə ağacların kölgəsi
Düşmür cığırın üstünə?
Dostum,
Hanı üfüq,
Hanı buludların arasından
 közərən günəş,
Niyə üşümürəm bəs?
Niyə nə dayanmır,
Nə yol getmirəm,
Niyə almıram nəfəs
Və niyə boğulmuram?**

Onun şeirlərində insanlara sevgi var, onların təmizliyinə, gözəlliyinə güvən var. Müsahibələrinin birində “Heç pis insanla qarşılaşmadım” - deyən Hədiyyə poeziyasında da eyni əminliklə “İnsanlar dənizləşib, insanlar tərtəmizdir” - qənaətinədir və neqativ duyğuların təsvirindən doymuş oxucuya pozitiv enerji ötürmək istəyir. İnsanları nə vaxtsa inciməmək üçün, qırılmamaq üçün heç kimə daş atmamağa çağırır, bu daşın bir gün gəlib sənə dəyəcəyi, sənə özünün sındıracağı var deyir:

**Hər adama daş atmazlar,
Hər adamdan daş yeməzlər,
Qırılmağın,
Tökülməyin,
Sonra düşüb öz-özünü
Toplamağın var
Ay adam...**

Müəllifin oxuculara təqdim etdiyi şeirlər toplusunda “Bu şəhər” adlı şeiri də diqqətimi çəkdi. Nağılını, laylasını, yuxusunu itirən bu yorğun şəhər nə yata bilir, nə də yuxu görür ki səhərlər suya danışsın. Layladan, nağıldan başlayan təmizliyi, saflığı, dincliyi yoxa çıxmış bu şəhər poetik qəhrəmanı haqlı olaraq qorxudur. Nəyi ilə qorxudur? “Uzaqdan nur topasına” oxşayan “bu yorğun şəhər”in yatmayan çiçəkləri, ağacları, nəfsinə qul olan, şəhərin gecəsini də əlindən alan adamları qorxudur:

**Məni bu ayıq şəhərin
Qorxusuzluğu qorxudur.
Gündüzləri bəs eləmir
Gecəsinə əl uzadır -
Nəfsinə bata bilməyir**

**Gözündən yuxu tökülür
Gör haçandır bəxti yatıb -
Bu şəhər yata bilməyir...**

Ətraf mühitin, çevrəsinin problemlərinə həssaslıqla yanaşan şair bədii təsvir və ifadə vasitələrindən, uğurlu metaforik ifadələrdən yerində istifadə etməklə narahat şəhərin portretini çəkə bilmişdir. “Daha azaddır bu şəhər” şeiri də həmin şeirin ardı kimi görünür:

**Gör necə üzümə gülür -
Yalandan şaddır bu şəhər -**

misralarında da adı çəkilməyən bu şəhərin sakinlərinin ovqat və obrazlarını görürük:

**Özünə yazığı gəlir
Yazığı gəlir -
Gizlədir
Yaman ustaddır bu şəhər...**

Bir çox şairlərin haqqında danışdığı, söz qoşduğu yollardan Hədiyyə xanım da şeir yazır. Bütün yolların ona gəldiyindən, ondan keçdiyindən və bu yolların onu Tanrıya aparmasından yazır. Bu yolun ucundan tutub gedən poetik “mən” bütün gözəllikləri - “çəmənlərin güllüsünü, meşələrin yaşılını, bulaqların sərinini, kədərlərin gözəlini, sevgilərin dərinini” özü ilə aparmır, ürəkaçıqlığı ilə

**Gözümüzün od yerini
İçimizin dib yerini
Adamlara verək gedək - deyir.**

**Gedək torpaqdan o yana
Gedək işıqdan o yana
Gedək çıraqdan o yana...
Gedək
Göylərin altıyla
Gedək
Dənizin üstüylə
Gedək...
Dumanlarla gedək
Ümidləri qoyub gedək
Arzuları aparmayaq
Elə...
Gümanlarla gedək...**

Şairin ilahi varlığa, Allaha xitabən yazdığı şeirləri də var. Bu şeirlərdə çağdaş poeziyamızdan bizlərə çox tanış olan usanmış, özündən doymuş, lirik “qəhrəman”ı görürük. Bu qəhrəman Allahdan onu yenidən qurmağı, sinəsindəki daş ağrısını, gözündəki yaş ağrısını, “bir dönük sirdaş ağrısı”nı sağaldıb “yorulmuş içindən” çıxarıb yenidən yaratmağı diləyir.

**Tanrı, özümdən doymuşam,
Dağıt məni, təzədən qur
Bir dəfə ki, bacarmısan?
Unut məni, təzədən qur.**

Necə də gözəl deyib!

Şairə başqa bir şeirində Allahla söhbətləşir. Əvvəlcə sakit-sakit Allahdan necə göründüyünü, ona bəndə olub-ola bilmədiyini, çiyindəki mələklərdən hansının yükünün ağır olduğunu soruşur. Oxucunu bəndə ilə Xaliq arasındakı bu səmimi söhbətə alışdıran müəllif gözlənilmədən digər şeirlərində rast gəlmədiyimiz intonasiya ilə sərt ittihama keçir:

**Çırpırsanmı əllərini
Bir dizinə,
Bir başına?
Hər gün ölüb-dirilməyim
Heç gəlirmi, de, xoşuna...
...Allah
Umacağın nədir
Gedib-qayıtdığın yerdən?
Gəl, gör, necə görünürsən,
Məni unutduğun yerdən.**

Oxucu hətta düşünə bilər ki, şeirin əvvəlki iki bəndi ilə sonrakı iki bəndi arasında illər yaşanıb. Düşünürəm ki, heç nə - ən ağır yaşantılarımız belə, bizə İlahi ilə bu tonda danışmağa haqq vermir. Necə görünürəm “durub-oturduğum, yatıb-oyandığım, məni unutduğun yerdən?” Bu şeirdir, bilirəm, poeziya poetikanı sevir, amma eyni zamanda elmiliyi də sevir. Dinimizin elmi qaynağı isə, müqəddəs “Qurani - kərimdir”. Şübhə etmirəm ki, Allahın insana onun şah damarından yaxın olmasından da, “O nə mürgü, nə də yuxu bilər” (Bəqərə, 255) ayəsindən də Hədiyyə Şəfaqətin xəbəri var. Belə olmasaydı, şeirlərinin birində

**“Göylərdə dinclikmi tapar,
Mən kimi dinsiz yiyəsi?”**

- kimi ritorik və poetik sual verməzdi. Yaxud deməzdi:

**Ağladınmı için-için?
Pıçıldadınmı Tanrıya:
“Minnətdaram hər şey üçün
Minnətdaram...
Hər şey üçün...”**

Sonda onu deyim ki, poetik düşüncəsi, fərqli intonasiyası və səsi bəri başdan bizə Hədiyyə Şəfaqətin ədəbiyyatdakı gələcək uğurlarından xəbər verir.

Aygün BAĞIRLI

♦ K i t a b r ə f i

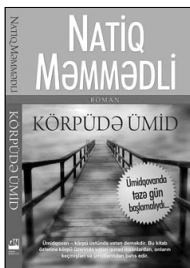
BARAT VÜSAL

KUFƏ ƏHLİ

Bakı, "UniPrint", 2014

Kitab Xalq yazıçısı İsa Muğannanın xatirəsinə həsr olunub. Burada Əməkdar incəsənət xadimi, şair Barat Vüsalın həm ustada həsr etdiyi və həm də ustadın bəyəndiyi silsilə şeirləri yer alıb.

Kitabın məsləhətçisi Firuzə Muğannadır.

NATIQ MƏMMƏDLİ

KÖRPÜDƏ ÜMİD

Bakı, "Qanun" nəşriyyatı, 2014

"Körpüdə ümid" artıq iki hekayələr kitabının müəllifi kimi tanıdığımız Natiq Məmmədlinin ilk romanıdır. Romanda müasir dövrümüzün, gerçək həyatımızın bir sıra mənzərələri əksini tapıb. Əsərin qəhrəmanları olan gənclər, xeyirxah əməl sahibləri Şər qüvvələrə qarşı mübarizədə qələbə qazanırlar.

Kitabın redaktoru şair-tərcüməçi Mahir Qarayevdir.

ADİL MİRSEYİD

RUHLARLA İNSANLAR ARASINDA

Bakı, "Vektor" nəşrlər evi, 2014

"Ruhlarla insanlar arasında" mərhum şair Adil Mirseyidin ölümündən sonra çap olunmuş ilk kitabıdır. Kitabda Adil Mirseyidin sənət, sənətkar, incəsənət əsərləri, dünyanın ünlü rəssamları haqqında fikir və mülahizələrini əks etdirən məqalə və esseləri toplanmışdır.

Şair Elçin İsgəndərzadə kitaba "İnsanlar və ruhlar arasında yaşayan fanalist şair" adlı ön söz yazmışdır.

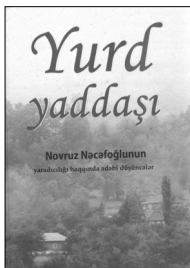
AYDIN TAĞIYEV

BİR BAZAR GÜNÜ

Bakı, "Elm və təhsil" nəşriyyatı, 2014

Şabranda yaşayıb yaradan Aydın Tağıyev Azərbaycan ədəbi mühitində yaxşı tanınır, 10-a yaxın nəsr və publisistika kitabı çap olunub. "Bir bazar günü" kitabına "Yuxuda qət" povestini, "Çini kasalar", "O adam nə vaxt gələcək", "Lim Alim", "Bir bazar günü", "Çiçəkli çölün sarı gülü", "Güllü çit yaylıq", "Yay gününün uzun gecəsi" hekayələrini daxil etmişdir.

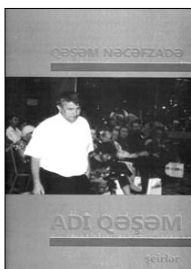
Yazıçı-publisist Sadiq Elcanlı kitaba "İşığa doğru" adlı geniş ön söz yazmışdır.

YURD YADDAŞI

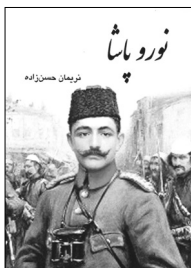
Bakı, "Elm və təhsil" nəşriyyatı, 2014

"Yurd yaddaşı" bir neçə publisistik kitablar müəllifi Novruz Nəcəfoğlu yaradıcılığına həsr olunmuş məqalələr toplusudur. Kitabda Elçin Hüseynbəyli, Əflatun Amaşov, Vaqif Yusifli, Sadiq Elcanlı, İslam Qəribli, Əli Rza Xələfli, Əbülfət Mədətoğlu, Xədicə Murad, Sadiq Murtuzayev və başqaları məqalə və resenziyalarında Novruz Nəcəfoğlu yaradıcılığının müxtəlif məqamlarından söhbət açırlar.

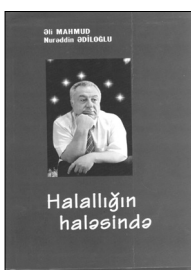
QƏŞƏM NƏCƏFZADƏ**ADI QƏŞƏM (şeirlər)****Bakı, "Vektor" Nəşrlər Evi, 2014**

Qəşəm Nəcəfzadənin bu kitabına son iki ildə yazdığı şeirlərinin bir qismi toplanıb. Qəşəm otuz ilə yaxındır ki, poeziya aləmindədir. İlk şeirlərini xalq şeiri ruhunda, ənənəvi şeir janrlarında yazan Qəşəm son illər daha çox sərbəst şeirə üz tutur. Əlbəttə, bu, o demək deyil ki, onun şeirlərinin müasirliyi vəzndə, şəkli yeniliklərindədir. Yox, Qəşəm müasir düşüncə tərzini şeirlərində verməyə çalışır.

Kitab Vaqif Yusiflinin şairin yeni şeirləri haqqında yazdığı "Şeirimə bax, şəklimi əzbərlə" adlı məqalə ilə açılır.

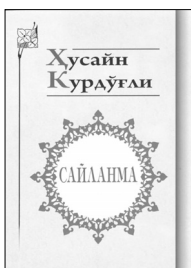
NƏRİMAN HƏSƏNZADƏ**NURU PAŞA (fars dilində)****Tehran, 2014**

Xalq şairi Nəriman Həsənzadənin "Nuru Paşa" poeması böyük türk sərkərdəsi, Bakının işğaldan azad olunmasında mühüm rol oynamış Nuru Paşaya ithaf olunmuşdur. Şairin lirik-publisistik səpkidə qələmə aldığı bu poemada türk-Azərbaycan qardaşlığı, mənəvi birliyi əsərin əsas ideyasıdır.

ƏLİ MAHMUD, NURƏDDİN ƏDİLOĞLU**HALALLIĞIN HALƏSİNDƏ****Bakı, "Apostrof", 2014**

Əli Mahmud və Nurəddin Ədiloğlunun "Halallığın haləsində" məqalələr toplusu tanınmış yazıçı-dramaturq Hüseynbala Mirələmovun həyatı, ictimai-siyasi fəaliyyəti və ədəbi yaradıcılığına həsr olunmuşdur. Kitabda, həmçinin Çingiz Aytmatovun və digər tanınmış söz adamlarının H.Mirələmov yaradıcılığı ilə bağlı ürək sözləri də verilmişdir.

Kitabın redaktoru filologiya elmləri doktoru, professor Minaxanım Təkləlidir.

HÜSEYN KÜRDOĞLU**SAYLANMA (özbək dilində)****Daşkənd, "Mumtoz soz" nəşriyyatı, 2014**

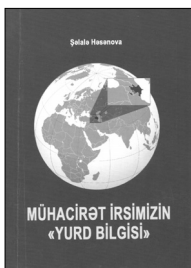
Tanınmış şair Hüseyn Kürdoğlunun özbək dilində nəşr olunmuş bu kitabında müxtəlif illərdə yazdığı seçmə şeirləri toplanmışdır. Özbək oxucuları şairin yurd yanğısından, təbiət gözəlliklərindən, həyat sevgisindən, məhəbbət duyğularından bəhs edən şeirləri ilə tanış olacaqlar.

Şeirləri özbəkçəyə filologiya elmləri doktoru, professor Həmidulla Boltaboyev çevirmiş, həm də H.Kürdoğlu yaradıcılığı ilə bağlı "Ön söz" yazmışdır.

NAHİD ŞƏMŞİR**DÖNÜŞ****Bakı, "Elm və təhsil" nəşriyyatı, 2014**

Nahid Şəmşir 1980-ci ildə Kəlbəcərin Ağdaban kəndində doğulub, Aşıq Şəmşirin nəvəsidir, həkim-iqtisadçıdır. Bədii yaradıcılıqla uşaq yaşlarından məşğul olur, şeir və hekayələri ədəbi orqanlarda müntəzəm çap olunur. İlk kitabı "Dönüş"də müəllif hekayə, novella, piriça və esselərini artıq toplu şəkildə oxucularının mühakiməsinə vermişdir.

Kitabın redaktoru yazıçı-publisist Aliq Nağioğludur.

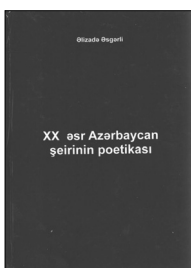

ŞƏLALƏ HƏSƏNOVA
MÜHACİRƏT İRSİMİZİN "YURD BİLGİSİ"

Bakı, "Letterpress" nəşriyyat evi, 2014

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Şəlalə Həsənovanın bu kitabında Azərbaycan mühacir ədəbiyyatşünaslığının problemləri, inkişaf yolları və milli-mənəvi fikir xəzinəsinə verdiyi töhfələr müəyyənləşdirilmişdir. "Azərbaycan Yurd Bilgisi" jurnalı Azərbaycan mühacirətinin digər mətbu orqanları ilə müqayisəli şəkildə nəzərdən keçirilmiş, onun qaldırdığı əsas problemlər haqqında geniş məlumat verilmişdir.

AMEA-nın müxbir üzvü, professor Nizami Cəfərov və filologiya elmləri doktoru, professor Vilayət Quliyev kitaba geniş və ətraflı ön söz yazmışlar.

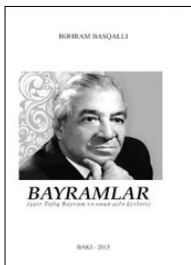
ƏLİZADƏ ƏSGƏRLİ
XX ƏSR AZƏRBAYCAN ŞEİRİNİN POETİKASI

Bakı, "Apostrof" nəşriyyatı, 2014

Filologiya elmləri doktoru Əlizadə Əsgərlinin bu monoqrafiyası XX əsr Azərbaycan poeziyasında fərdi üslublar və sənətkarlıq məsələlərinin tədqiqinə həsr olunub. Müəllif şeirimizdə nəzərə çarpan milli və bəşəri dəyərlərdən, janr məsələlərindən və cərəyanlardan söz açır.

Kitab "Ənənə: metodoloji dəyərləndirmə. Tarixi və müasir ədəbi proses. Milli və bəşəri dəyərlər", "Bədii metod, ədəbi-fəlsəfi cərəyan, vəzn və janr məsələləri" və "XX əsr Azərbaycan şeirinin janr və qafiye sistemi" fəsillərindən ibarətdir.

Kitabın elmi redaktoru professor Şirindil Alışanlıdır.

BƏHRAM BASQALLI
"BAYRAMLAR"

Bakı, Kitab Klubu, 2015

Astronomiya üzrə fəlsəfə doktoru Bəhram Basqallının bu kitabı planetlər, səma cisimləri haqqında deyil, XX əsr Azərbaycan poeziyasının ulduzlarından Tofiq Bayram və onun ailəsi ilə bağlı xatirələrdən ibarətdir. Kitabda şairin həyat və yaradıcılıq yolundan qısa məlumat verdikdən sonra, müəllif alovlu bir şair kimi tanıdığı Tofiq Bayramın ədəbi mühitdə yerini və ümumiyyətlə, Azərbaycanın sənət adamları ilə münasibətlerini göstərən maraqlı xatirələrindən söhbət açmışdır.

Tofiq Bayramın ailə üzvləri ilə maraqlananlar üçün də kitabda, qısa da olsa, məlumatlar vardır.

ƏBÜLFƏZ ÜLVİ
MƏNİ SƏNSİZLİYƏ ÖYRƏTMƏ
Bakı, "Nurlan" nəşriyyatı, 2014

Əbülfəz Ülvü Naxçıvanda yaşayıb-yaradır. Bu vaxta kimi 10-a yaxın şeirlər kitabı nəşr edilib. "Məni sənsizliyə öyrətmə..." onun oxucularla yeni görüşüdür. Kitabda Ə.Ülvinin əsasən son illərdə qələmə aldığı və müxtəlif mövzularda yazdığı şeirləri toplanıb. Bu şeirlərin əksəriyyətində saf, ülvü məhəbbət tərənnüm olunur.

Kitabın redaktoru şair-publisist Balayar Sadiqdir.

